ॐ

ॐ गणपतये नमः विहितामिति अथ वृकोदरो भीमः प्रियया द्रौपद्या [illegible] हणमस्यास्तीनोपदेशतात्पर्यं सूच
नार्थं विहितामविहितामित्यर्थः विपूर्वाद्धातेर्धातोः क्त [illegible] गविशेषपर्यवसानात् मनःप्रि
यामभिमतार्थयोगात् मनोहरामनेन विशेषणहो [illegible] त्वमुक्तं गिरं गरीयसीं सारवत्तरां निश्चित्य
नृपं धर्मराजं उपपत्तिमत् युक्तियुक्तं ऊर्जि[illegible]ता [illegible] नृपमूचे उक्तवान् कर्तरि लिट् ब्रुवो वचिरादे
शः ब्रुविशास्तीत्यादिना द्विकर्मत्वं अकथितं चेति [illegible] पमकर्मत्वं १ किं तद्वचनमत आह यदिति मानिनी स्ववि
षयकुलाभिमानवती द्रौपदी स्नेहमयेन [illegible] रंम चक्षुरेण तन्वत्कृतवचनेनमयट् चक्षुषा तानचक्षुषा पतिमामसत्व।

विहितं प्रियया मनःप्रियामथ निश्चित्य गिरं गरीयसीं उपपत्तिमदूर्जिताश्रयं नृपमूचे वचनं वृकोदरः १
यदवोचत वीक्ष्य मानिनी परितः स्नेहमयेन चक्षुषा अपि वागधिपस्य दुर्वचं वचनं तद्विदधीत विस्मयं २

मुक्तं परितोऽवेक्ष्य सम्मन्ततो विवीक्ष्य यद्वचनमवोचत् ब्रुवो वचेर्वा लुङ् वचेरुमिति उमागमः वागधिपस्य बृहस्पते
रपि दुर्वचं वक्तुमशक्यं शेषे षष्ठी यं नकृद्योगलक्षणा अतो लोके त्यादिना षष्ठीप्रतिषेधो नास्ति तद्वचनं विस्म
यं विदधीत सर्वस्यापीति शेषः अथवा वागधिपस्यापि बृहस्पतेरपि विस्मयं विदधीतेति संबंधः दुर्वचकेनापीति
शेषः यत्स्त्रैणमपि वचनो नीतिशास्त्रमनुसरणाद्धितं चानुवभाति अतो विस्मयकरं ग्राह्यं चेत द्वचनमि
ति तात्पर्यार्थः २ विस्मयकरत्वे हेतुमाह विषमइति विषमोपि दुर्बोधोपि अन्यत्र दुःप्रवेशोपि नयो नीतिपथा
स्वनीतिन्यायअभक्तनुमभुऽवस्तरणमशब्देन येतिपुषकरपयसामापयोह दयेऽयहतनीर्थ कृतभ्यासायु

तटी॰ २

मरिहितार्थासंपन्नेनितिपिचिकोरेहेतुक्तिः इयंभारती द्रौपदीवाक्यं इष्टगुणाय अभिमतगुणाय गुणग्राहिणेइत्यर्थः भवते तुभ्यं रुच्या।
येनाप्रीयमाणाइति संमहाननत्वाद्वनुपपीतेरोचतामिपिताः स्वाद्रतांविषपपैलोदृ हितवचनेवलादर्शाङ्कांकुर्यादोषपवाधित
भावः नथापिस्त्रैणवचसिकास्थाह्यातत्राह नन्विति गुणानांगृह्याः गुणपक्षाः गुणपक्षपातिनइत्यर्थः पक्षाग्रस्वैरिकास्तिपाप
क्षेषुचेतिगृहेः कापू विपश्चितोविद्वांसोवक्तुर्वैविषयोवक्तुर्विशेषेस्त्रीपुंसादिलक्षणेनिस्पृहाः ननुनिस्पृहाः खलुअ
बालादपिसुभाषितंग्राह्यमितिन्यायादितिभावः ५ संप्रतिस्वयमुपालभते चतस्रइति हेनृपचतस्र इति विद्याः
आन्वीक्षिक्यादिषु आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तादण्डनीतिश्चशाश्वतीविद्यानंधर्माधर्मौत्रयीस्थितौ अर्थानर्थौतुवार्त्तायां
दण्डनीत्यांनया — विति नेमतिः कथंकरिणीयंकमिवविपर्ययंवैपरीत्यं अविवेकित्वरूपमेवेत्यावसीदतिनप्रयातितत्रपुरुकः

इयमिष्टगुणायरोचतां रुचिरार्थापिभवतेपिभारती ननुवक्तृविशेषनिस्पृहागुणगृह्यावचनेविपश्चितः ५ चतस्रइति
विवेकिनीनृपविद्यासुविशुद्धिमागता कथमेत्यमतिर्विपर्ययं करिणीयं कमिवावसीदति ६ विधुरेकिमतः परंपरैर
वगीतांगमितेदशामिमां अवसीदतियत्सुरैरपित्वयिसंभावितवृत्तिपौरुषं ७ द्विषतामुदयः सुमेधसागुरुरस्वन्त
मितिभावः ६ किन्चाज्ञिन्यमिदानीयेने (तःतुमर्षणः नमहानपिभूतिमिच्छतांफलसंपत्प्रवणः परिक्षयः ॥८॥ ॥ ॥ ॥
त्यमुपलभेत्याह विधुरमिति वपिपरे शत्रुभिरिमामीदृशीमवस्थांगमितेनां अवगीतांचनिर्वादेमुहुःखेचगर्हितइतिविश्वः
एतांगमितेप्रापितेसति सुरैरपिसंभावितवृत्तिवरुकृतमस्मादं अथवानिश्चितमस्त्रांयोरुषंपुरुषाकारःयुवाहित्वादणप्रत्ययः अ
वसीदतिनश्यतियत्अतः परंअतोन्यत्अधिकंविधुरंकिंकष्टंनकिंचिदित्यर्थः विधुरमत्प्रत्यवायेस्यात्कष्टसंश्लेषयोरपीतिवैज
यंती आत्मामितिशेषः अस्तिभवतिपरःप्रथमपुरुषोःप्रयुज्यमानोप्यस्तीतिभाष्यकारःभवतिकदूपूर्वाचार्याणामसंज्ञाचहा
पुरुषाधिकारस्थवृद्धिशासाचमानुकृतानदुपरिमहन्करुष नचात्वउपेक्षयेत्युपालभ्यमानइत्यर्थः ७ अथोपेक्षाकालबाधिय

रामः २

प्राप्यं तत् तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमंत्रिष्विति विश्वः। अन्यत्र कृतजलावतरणः। तत्र तीर्थयोनौ जलावतारे च मंत्र्याद्युपायस्यादर्शनाल्पि १ लघुहोवेन यापावे तीर्थस्यादृष्टत्वेऽपीति दुर्लाघवः। विगाह्यते प्रविश्यते च किंतु तत्र नयेतत्ता प्रायेच समाहृत्य गुरुधौ विशेषदुर्लभोऽत्यंतदुर्लभः यः कृत्यं संधिविग्रहादिकार्यं तस्मान्नादिकं च न स्ववर्त्म नमस्त्यार्थं प्रदेश कालाद्यविरुद्धं यथा तथा उपन्यस्यति अन्यत्र गंभीराद् पाथाकारिभिः रहितं त्वयान्यस्यानुदाहरति उपन्यासस्तु वाङ्मुखं स्या दो ह्यानउदाहरणमित्यमरः। यथा केनचित्कृततीर्थे पयस्मिन् गंभीरेऽपि प्रवेष्टुमुत्तुः बहवः सन्ति तीर्थकरस्तु विरलः। तद्वन्नी तावपि गूढेनत्त्वं च ज्ञातुरिमनिवोद्धारः संतीत्व कानुनसुलभोऽतदुपमयं कठिनापि साधुवक्तीति दुष्करेति विस्तरेणाप्यर्थः। अथ

विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः। स तु तत्र विशेषदुर्लभः सदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यः॥ ३॥
परिणामसुखे गरीयसि व्यथकेऽस्मिन्वचसि क्षतौजसाम्। अतिवीर्यवतीव भेषजे बहुरल्पीयसि दृश्यते गुणः॥ ४

श्रावयेद्धेतुमाह परिणामेति परिणामः फलकालः परिपाकावस्था च तत्र सुखं हिते फलं चाविष्कृत्य गरीयसि गुरुतम लघ्वादिचेत्यमरः। सुखशब्दस्य विशेष्यलिंगत्वं गरीयसि महीयसि हितेऽर्थे च वचनेन सा ऽतमपथ्यापि श्रीलक्ष्मणाकालीनाव्यथ के पुद्गे भयो ह्यातक्तत्वानभयंकरे दुर्बलकत्वाडूयसंतापादिदुःखजनके भयंकरे अन्यत्राप्यैमसमायादिदुःखजनके ऽल्पीयस्यल्पाक्षरे अल्पमात्रे च उक्तं च स्वल्पैवमात्रापि विपुलार्थगुणेति अस्मिन्वचसि दोषपदीवचने ऽतिवीर्यवति संतत सामर्थ्यवति भेषजे औषध इव भेषजौषधभैषज्यानीत्यमरः। बहुरनेको गुणः मानमाणरज्यलाभादिः आरोग्यबलपोषा दिश्च दृश्यते अतो ग्राह्यमस्य वचनमिति भावः ४ सत्यमेवमनपथ्यापि महान् न रोचते किं करोमीत्याह इदमिति रुचिताय

तां अचिरान्मशोऽनुभूतिविकल्पान्नुप्रभावः द्विषतां प्रभुशक्तिं कोशदंडजं तेजः स प्रभावप्रतापश्च तेजः कोशदंडजमित्यमरः अनीहया अनुत्साहेन अनुपालयतां उपेक्षमाणानां महीभुजां श्रियः संपदो जननिर्वादभयान्न कुरुपुरुषानुरागो मे लोकापवादभयादिवेति हेतूत्प्रेक्षा अचिरादपयांति अपसरंति यथाह कामंदकः स्त्रीभिरिव स्मिखीभिः खलः परिभूयत इति अलं पराक्रमिणमिच्छंतीत्यर्थः ११ ननु क्षीणः कथं प्रबलमभियुञ्जीतेत्याह क्षयेति क्षययुक्तमपि नपात्ती एमपि संतं स्वभावजं शिवं सर्वलोकाह्लादकं धाम दीप्तिं तेजः प्रकाशं च दधानं समृद्धये पि दृश्यं सुश्लिष्टं वृद्धिमुक्तं प्रजाः सदा मानमिति पाठः अन्वयः उत्थितमुदितं अनपायं अपाय विनाशि

अनुपालयतामुदेष्यतीं प्रभुशक्तिं द्विषतामनीहया अपयांत्यचिरान्महीभुजां जननिर्वादभयादिव श्रियः ११
क्षययुक्तमपि स्वभावजं दधतं धाम शिवं समृद्धये प्रणमंत्यनपायमुत्थितं प्रतिपच्चंद्रमिव प्रजा नृपं ॥१२॥
प्रभवः खलु कोशदंडयोः कृतपंचांगविनिर्णयो नयः स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते १३

नेऽप्रतिहतमुदितमित्यर्थः नृपं प्रजाः प्रतिपच्चंद्रं द्वितीयाचंद्रमिवेत्यर्थः प्रतिपच्छब्देन द्वितीयोपलक्ष्यते प्रतिपदि तस्यादर्शनादित्यर्थः प्रणमंत्यनुवर्तंत इत्यर्थः चंद्रं तु नमस्कुर्वंति क्षयपुक्तस्याप्युत्थानं कार्यसिद्धेर्निदानमित्यर्थः एवं हि शत्रोरुत्साहादुर्बलोपि समभ्युत्थितः इति कामंदकः १२ ननु प्रभुशक्तिरन्यो न्याह कुतोप्युत्थानमित्यत आह प्रभव इति कर्मणामारंभोपाय पुरुषद्रव्यसंपत् देशकालविभागः विनिपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिश्चेति पंचांगानि यथाह कामंदकः सहायाः साधनोपाय विभागो देशकालयोः विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पंचांगमिष्यत इति पंचानामंगानां विनिर्णयः तद्धितार्थेत्यादिना उत्तरपदसमासः कृतः पंचांगानि संधीयस्य सन्नयः कोशदंडयोः प्रभवः कोशः स्त्री कुड्मले खड्गपिधाने र्थौघदिव्ययोरित्यमरः नयतस्त्वनयादिप्रभोर्निरुत्साहस्य न किंचित्सिध्यतीति १२

मुपेक्षायां व्यसनायामुपेक्षाकाल इति च कृतं तदेवतावत् श्लोकद्वयेन विविनक्ति। द्विषतामिति। भूतिमुदयमिच्छतापो
भना मेधा यस्येति तेन सुमेधसा सुधिया नित्यमसिच् प्रजामेधयोरित्यसिच्प्रत्ययः। गुरुर्महानप्यस्वन्ततरः अत्यन्तदु
रन्तः क्षयोन्मुख इति यावत्। द्विषतामुदयः सुखेन मृष्यत इति सुमर्षणः सुसह उपेक्ष्य इत्यर्थः। स्वन्तस्तेन दुर्मर्षणाइ
ति भावः। भाषायां शासियुधि इत्यादिना खलर्थे युच्प्रत्ययः। महानपि मूलसंपन्न प्रवणः फलसंपदुन्मुखः प्रति
दुरन्त पारे द्रुम हा मने त्यादिना णत्वं। परिक्षयो न सुमर्षणो नोपेक्ष्य इत्यर्थः। अन्यथा तूपेक्ष्य इति भावः। न त्वुदयश्चे
दप्रतीकार्यः नक्षय इत्येवोपेक्ष्यं किंतु स्वतन्त्राः स्वतन्त्राभ्यामुभावपि प्रतीकार्यावुपेक्ष्यौ च भवत इत्यर्थः। अथोभ

द्विषतामुदयः सुमेधसा गुरुरस्वन्ततरः सुमर्षणः। न महानपि भूतिमिच्छता फलसंपत्प्रवणः परिक्षयः॥८॥ ८

अचिरेण परस्य भूयसीं विपरीतां विगणय्य चात्मनः। क्षययुक्तिमुपेक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा॥ ९

योरपि युगपत्प्राप्तावुपायमाह अचिरेणेति। कृतमनेनेति कृती कुशल इत्यर्थः। इष्टादिभ्यश्चेति इनिप्रत्ययः। पर
स्य शत्रोः क्षययुक्तिं क्षययोगमचिरेणाशुभाविनीं भूयसीं दुरन्तां च तथात्मनः क्षययुक्तिं विपरीतां चिरभावि
नीमल्पीयसीं च विगणय्य विचार्य ल्यपि लघुपूर्वादिति णयादेशः। उपेक्षते अन्यथा उक्तवैपरीत्ये प
रस्य क्षययुक्तावल्पीयस्यां स्वस्य भूयस्यां च सत्यामित्यर्थः। तत्प्रतीकारं तस्याः क्षययुक्तेः प्रतीकारमचिरे
णाशु कुरुते। एवं च सति यदा शत्रोरभ्युदयः स्वस्य चाति परिक्षयो यथास्माकं तदा किं वक्तव्यं सद्यः प्रतिकु
रुतादृत्यर्थात्सिद्धमनुसंधेयं ९ तथाप्युपेक्षायामनिष्टमाचष्टे अनुपालयतामिति। उदयन्तीं वर्द्धिष्णुमा

ननु समये प्राप्ते प्रहर्तव्ये किं वेगेनेत्यत्राह अपेति अपायावधिकालः प्रतीक्ष्यते चेत् अवधिस्त्ववधानेस्या त्स्रीणि कालेषु
लेखिचेतिविश्व: आविष्कृतजिह्मवृत्तिना प्रगटितकपटव्यवहारेण धृतराष्ट्रसुतेन दुर्योधनेन नरेन्द्रसंपदो राज्यसंपदः नो
दृत्ति वा पदुद्वेद: चिरं चतुर्दशवर्षाण्यपास्याद्यानुभूय कथं त्यज्याः तानास्वादेन तेन यस्मादपि सुरवेन पुरुदृढो शाविनान
त्यजन एवेत्यवधि प्रतीक्षणमयुक्तमित्यर्थः १६ अपवागदोषेवैसाम सः स्वयमेवसंपदः दास्यति न यापि तत्कथं रोचय
महोत्याह द्विषतेति अपवाद्विषता सुयोधनेन विह्नितपुनः प्रत्यर्पितमित्यर्थः आत्मनपदं राज्यं त्वया पुनर्लब्ध
लब्धमिति यदि लभे: कर्मणिलट् हेजननाथ नदिं तथानुजन्मना भनुजानामावि: कृतपौरुषैः प्रगटितपराक्रमैः
भुजैः कृतं त्वलं भुजेन किं चिन्त्या धामित्यर्थः राज्यदानाहानयोर्हि ताम एवरुत्तामं अस्मद्भुजैव फल्याम कृत्रिय।

अथ चेदवधिः प्रतीक्ष्यते कथमाविष्कृतजिह्मवृत्तिना धृतराष्ट्रसुतेन सुत्यजाश्चिरमास्वाद्य नरेन्द्रसंपदः
द्विषता विहितं त्वयाथवा यदि लब्धा पुनरात्मनः पदं जननाथ तवानुजन्मनां कृतमाविष्कृतपौरुषैर्भुजैः ॥१७॥
महति क्रतुरेव मृगाधिपः करिभिर्वर्तयते स्वयं हतैः लघयन्खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः

स्वविजितयामितिशास्त्रान् दात्रेणैव राज्यग्राहामितिभाव: कृतमिति निषेधार्थमव्ययं वाहित्वप्रयोगे कृतमि
ति निवारणनिषेधयोरिति गुणव्याख्याने भुजैरिति गम्यमानसाधनक्रियापेक्षया कारणत्वात् तृतीया उक्तं च
धातोन्यकेवलं स्मृ प्रमाणे बिक्रियानिमित्तं कारकभावस्यापि गम्यमानपीति नन्वेतामेव कार्यसिद्धौ किं
दात्रेण यथाह मनुः साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचनेति नाविष्क
मापहत्योत्याशङ्क्याह महतीति मृगाधिपः सिंहः महति क्रतुरेवे महत्वविभिरित्यर्थः स्वयं स्वेनैव हतैः करि
भिर्वर्तयते वृत्तिं करोति जीवतीत्यर्थः चौरादिकत्वात्कर्तरि लट् भावादिकर्मवाणगावकर्मकत्वाद्वित्रयस्त

नन्वसौ साहसस्य सहायस्य कर्मसिद्धिरित्यत आह अभिमानवत इति अभिमानवतो मानवतो मानधनस्य प्रियमिष्टमु
च्चैरुन्नतं पदं स्थानं राज्यादिकमारुरुक्षतः आरोढुमिच्छतः प्राप्तकामस्य मनस्विनो धीरस्यात्मपौरुषं स्वपुरुषाका
र एव विनिपातनिवर्तनक्षमं अनर्थप्रतीकारसमर्थमालंबनं सहकारि मतमिष्टं यथा कस्यचित्तुङ्गस्थानमा
रोहतः किंचित्पतनप्रतिबंधकं अनुचरहस्तादिकमालंबनं तद्वदिति ध्वनिः अत्र किं पौरुषमाहात्म्ये तद्वादेः अ
नागमिष्यतीति भावः १३ पौरुषानंगीकारे दोषमाह विपद इति अविक्रमं पौरुषहीनं विपदोऽभिभवंति आपदुपेतं वि
पद्युक्तं आयतिरुत्तरकालः आयतिः काल उत्तरः इत्यमरः रहयति त्यजति निरायतेरागामिकालरहितस्य ल
घुतात्मगौरवं नियतावश्यंभाविनी न कश्चिदेनमाद्रियत इत्यर्थः अगरीयान् लघीयान् नृपश्रियः पदमास्पदं

अभिमानवतो मनस्विनः पदमुच्चैः प्रियमारुरुक्षतः। विनिपातनिवर्तनक्षमं मतमालंबनमात्मपौरुषं ॥१४॥
विपदोऽभिभवंत्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः। नियता लघुता निरायतेरगरीयान्न पदं नृपश्रियः ॥१५॥
तदलं प्रतिपक्षमुन्नतेरवलंब्य व्यवसायवंध्यतां। निवसंति पराक्रमाश्रया न विषादेन समं समृद्धयः ॥१६॥

न भवति पद्मा नृपेति पदच्छेदः तस्मात्पौरुषं कर्तव्यमित्यर्थः अत्र पूर्वपूर्वस्याविक्रमस्यात्मवादेरुत्तरोत्तरं विपदादि
कं प्रति कारणत्वात्कारणमालाख्योऽलंकारः तथाच सूत्रे पूर्वपूर्वस्योत्तरहेतुत्वे कारणमालेति १४ फलितमा
ह तदिति तत्तस्मादुपेक्षायां दोषसंभवादित्यर्थः उन्नतेरभ्युदयस्य प्रतिपक्षं प्रतिकूलं व्यवसायवंध्यतामुद्योगरा
हित्यं अवलंब्य आलं अवलंबनेनालमित्यर्थः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वेति क्त्वाप्रत्ययेन स्यल्यबादे
शः नया हि पराक्रमः आश्रयः कारणं यासां तास्तथोक्ताः समृद्धयः संपदः विषादेन समं अनुत्साहेन समं
न निवसंति पौरुषसाध्याः संपदो न विरोधसाध्या उभयोः सहावस्थानविरोधादित्यर्थः येषां श्रेयःकार्यंकारण

किमपेक्ष्येति मृगाधिपः सिंहः किं फलं प्रयोजनं अपेक्ष्य ध्वनतो गर्जतः धरंतीति धराः पचाद्यच् पयसां धराः पयोधराः
तान् पयोधरान् प्रार्थयते अभियाति याञ्चायामभियाचने च प्रार्थना कथ्यते बुधैरिति केशवः यद्वा अवरुणद्धीत्य
र्थः प्रार्थितं शत्रुसंरोधे इत्यभिधानात् महीयसो महतः स्वभावः सा प्रकृतिः खलु यया प्रकृत्या अन्यसमु
न्नतिं परवृद्धिं न सहते मरुतः परभंजनमेव करुणाय इत्यर्थः किमपेक्ष्येति श्लोकस्यार्थांतरं कथ्यते न देवरुद्धा
ले देवराजन् युधिष्ठिर नेतामत्वं मयमेकवचनैन श्रूयाइहास्या संभव एव परं तु श्रार्थं विलक्ष्यन्या देवसेव्य पयोधराव
पयसां उदकानां धराः पयोधराः तान् ध्वनतः शब्दायमानान् मृगाधिपः मृगान् अधिपातीति मृगाधिपः सिंहेति
किं पुरिस्थयावगजान् मृगाधिपः पर्वमानं किं फलं नामकुर्वन् फलं अपेक्ष्य प्रार्थयमानो कुरुत्व महीयस स्व

किमपेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥
कुरु तन्मतिमेव विक्रमे नृप निर्धूय तमः प्रमादजं ध्रुवमेतदवेहि विद्विषां त्वदनुत्साहहता विपत्तयः ॥२२॥
द्विरदानिव दिग्विभावितांश्चतुरस्तोयनिधीनिवायतः प्रसहेत रणे तवानुजान् द्विषतां कः शतमन्युतेजसः २३

प्रकृत्या तावत् परस्यान्यसमुन्नतिं शत्रुस्फूर्तिं न सहते इत्यर्थो ऽर्थांतरन्यास इत्यर्थः पूर्ववदलंकारः २१ तिगमयति कुर्विति हे नृप
नरेन्द्र कुरुतीमां वराकं मोत्साहहानाद्वेतोः यतः अस्तमोहेनाविन्दुमरः प्रमादजं तमो मोहं निर्धूय निरस्य विक्रमे पौरु
षे एव मतिं कुरु विक्रमे यांगीकुरु नमपायांतरमित्यर्थः सच विक्रमे फलं हि मित्याह ध्रुवमिति विद्विषां विपत्तयः त्वद
नुत्साहहताः नयाऽनुत्साहेन अव्यवसायेन हताः प्रतिबद्धाः अन्यथा प्रागेव विपत्स्यन्तेति भावः इत्येतत् ध्रुवं निश्चित
मेवेहि विद्धि ध्रुवं नित्ये निश्चिते चेति यादवः २२ नचैनः पराजयशंका कार्येत्याह द्विरदानिति दिग्विभावितान् दिक्षु
प्रख्यातान् अप्रापत् आगच्छतः आयताः पूर्वादिरणधातोः शत्रुप्रत्ययः चतुरोद्विरदान् दिग्गजान् इव ऐरावतादीन् अपि चतुर
स्तोयनिधीन् इव आयतो दिग्विभावितान् शतमन्युतेजसः इन्द्रतुल्यपराक्रमान् चतुरस्तवानुजान् दिषतां मध्ये कः

ननुपुष्टाप्याधिको लाभः इत्यपायोनैस्तु ननयेत्याशंक्याह अभिमानेति अभिमानधनस्य वैरनिर्यातनमात्रनिष्ठस्ये
त्यर्थः अतएव गत्वरैर्गमनशीलैरस्थिरैः गत्वरस्थेति करवेनोनिपातितः असुभिः प्राणैः करणैः पुंसि भूम्यसवः
प्राणाः इत्यमरः स्थास्नु स्थिरं ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुरिति ग्स्नुप्रत्ययः यशः चिचीषतः चेतुं संगृहीतुमिच्छतः चिनोतेः
सन्नंतात् उप्रत्ययः इत्यावि र्मशावोपस्मात् अचिरांशुविद्युत् तस्याः विलासाः स्फुरणं तद्वच्चंचला चलाद्योकेत्यर्थः ल
क्ष्मीसंपत् आनुषंगिकी आनुषंगिकं अन्यार्थप्रवृत्तस्य मुख्यामुख्ययोर्मध्ये अमुख्यं फलं अन्यार्थप्रवृत्तस्य
अल्पफलमानत्वात्प्रथमुख्यं फलं अभिमुखस्य च लक्ष्मीरिति मानिनामिदमेव श्लाघ्यमित्यर्थः अ
स्थिरप्राणत्यागेन स्थिरयशः स्वीकाराभिधानात् नाधिकाविति मयत्वोपरि हत्परिकारः तदुक्तं काव्यप्रका

अभिमानधनस्य गत्वरैरसुभिः स्थास्नु यशश्चिचीषतः अचिरांशुविलासचंचला ननु लक्ष्मीः फलमानुषंगिकं
ज्वलितं न हिरण्यरेतसं चयमास्कंदति भस्मनां जनः अभिभूतिभयादसूनतः सुखमुज्झंति न धाम मानिनः २०

शो परिहृमिति निमयोर्यानीत्यान्न मासमैरिति १९ ननु अल्पस्य मानस्य हेतोः कथं प्राणत्यागः प्राणत्यागे कर्तुं पुनोजी
वनरोभगुरत्वानि पश्येदित्याशंक्याह ज्वलितमिति जनो भस्मनां चयं आस्कंदति नास्कंदति आक्रामति हिति
भावः अतो हेतोर्मानिनः अभिभूतिभयात् प्राणलोभेन तेजस्त्यागे परिभवो विद्यत इति भयात् असूनेव सुखमुज्झं
ति त्यजंति धाम तेजस्तु नोज्झंति मानहानिकराज्जीवनात् तेजस्वीनां मरणमेव वरमित्यर्थः पूर्वो
त्तरश्लोकयोर्दृष्टांतरन्यासः २० अथवा किमत्र प्रयोजनेन चिंतया किं तु तेजस्विनां अयं स्वभाव एव यत्
जिगीषुत्वमित्याह ॥ रामायनमः सीतापतयेनमः श्रीकृष्णायनमः परमात्मनेनमः श्रीरामायनमः

१* पादादिनाक्रामति अपदाहकत्वादिति भावः ज्वालितं ज्वलितं कर्तरिक्तः गतिबुद्ध्यादि सूत्रे चका
काराद्दृतेमनः पतं हिरण्यरेतोयस्य तं हिरण्यरेतसं अग्निं *१

ॐ

कि॰टी॰२

६

स्फुटतानवदैरवाह्यतानवचनस्वीकृतमर्थगौरवं ताथैःः उपमार्थिता
गिरंनचसामर्थ्यमपेक्षितंधाचित् २७ ᳲ मूल ।   न ४१

रतेति उपपत्तिरितिच पदैः सुप्तिङंतशब्दैः स्फुटतानिविशदार्थता नापाकृता नत्यक्ता अर्थगौरवंअर्थभूयस्त्वंचन
स्वीकृतमिति नकिंतु स्वीकृतमेवेत्यर्थः वैशद्यमसत्कार्थगौरवाभावनिवर्त्तनार्थेनजह्वये संभाव्यविरोधात्निषेधः
निवर्त्तनौहोप्रतिषेधाविति याम्नः गिरंपदानामर्थान्तरपदार्थाभावएवमर्थेनाभिन्नार्थेनाःपुनरुक्तार्थेनेतियावत्
नरचिताकृता नयाक्वचिदपिसामर्थ्यगिराम्नोसाकांक्षत्व नापेक्षितेनवर्जितेनत्यक्ते अन्ययादशद्धादि
मादिशब्दवदेकवाक्यतानस्यात् यथाहुः अर्थैकत्वादेकंवाक्यंसाकांक्षंचेद्विभागेस्यादिति नचुचार्थगौर
वेऽन्यत्रकपदषष्ठीसमासः पूरणगुणेत्यादिनाप्रतिषेधात् नेषदोषः पूर्णकारवः पाषाणगुणिनिचयजैते
यथापदस्यगुणैः शुक्लःपटाइतिचतेषामेवनिषेधात् पुनः स्वीयगुणमात्रवचनायथा गौरवंप्राधान्यंगौरव
उपपत्तिरहस्ताभावात्तदनुमानेनचागमदत्तः इदमीदृगनीदृगाशयःप्रसभंकुमुपक्रमेतकः ॥२९॥ युक्त
अर्थात्तनचानुचारिमेहदंतितंचनेन्नाजति अदरदापेनेदृमनुदेवनुविधेयेषुपावेदेवतेव ॥८८॥
हस्ताविहदीनमति ‥‥ विवेकःपरताचदयदं ह्युग्रोहितिविन्दवन्त्पार ‥‥ त्वयमेवतेपदः २०॥
स्पर्धेइत्येवमादयःतेषामनिषेधात् नचात्रैवमन्तु षष्ठीमसान इतिवचनात् बहुलमभियुक्तप्रयोगदर्शनाच्च बल
कायाः शौर्यमित्यादौनुभाष्यकारवचनात्समासः अत्रएवहृतामतः अत्रपीतमादिपुगुणवचनसमासोव
तीस्यादिति २८ उपपत्तिरिति किंचबलाद्दलमाक्षिप्यकर्मेणिल्यप् लोपेपंचमीचवक्तव्या उपपत्तियुक्तिस्तदा
हत्यापराक्रममपहत्य अश्रयानितियुक्तिकेत्यर्थः उपपत्तिं चेनन्न्वहाधीरणीति भावः तथानुमानेन युक्तया आग
मःशास्त्रंचनहतोनहतः किंत्वागमाविहदमेवोक्तं अन्यथानहिरोधादनुमानस्येवप्रामाण्यभंगप्रसंगादि
तिभावः इदृशिन्येत्सात्रयुक्तमिदंवचनं आविष्यमानईदृगाशायइत्येतदात्रयुक्ताभिप्रायोयस्यसोनीदृगाशयः
अभिप्रायच्छंदआशयइत्यमरः कःप्रसभंकुमुपक्रमेततकोपीत्यर्थः इत्थंचक्रुमुपक्रमेवनास्ति चक्का

शापीर्वा हृद्यव्याजेन फलितमाह ज्वलत इति तव चेतसि सततं ज्वलतो वैरिकृतस्य जातवेदसः क्रोधाग्नेरित्यर्थः शिवेतरा अशुभा अत एव मंगलाविधायकः श्रमं रिपुनारीनयनाम्बुसंततिः वैरिवनिताश्रुप्रवाहः शमं विदधातु वैरिजनितस्य क्रोधस्य वैरिवधमंतरेण शान्त्यसंभवात् अवश्यं त्वया कर्तव्य इत्यर्थः क्रोधस्य विषयनिगरणेन विषयिणो जातवेदस एवोपनिबंधादतिशयोक्तिरलंकारः ननु क्रोधविषयस्यानुपादानात् विषयस्य पनिबंधात् यत्र सा तिशयोक्तिः स्यात् कवेः प्रौढोक्तिरीति चेत् तथापि क्रोधस्य जातवेदसोर्भेदेप्यभेदाध्यवसायभेदेन भेदरूपातिशयोक्तिर्विशेषित्वाजिह्वा यदा तेन यानव्ययं प्रायसे केनापि श्राम्यति तथा शत्रुवधेन क्रोधः शान्त्युपगम्यते २४ इतीति इत्युक्तरीत्या दर्शितविक्रमं याविष्कारो वागारंभादेव कोपेन तं क्रोधपरीतमानसं कोपाक्रान्तचित्तं इदं विपोषणं दुष्टं द्विरदमिव योज्यं मरुतः सुतं भीमं महीपतिर्युधिष्ठिरो दुष्टं द्विरदमिव प्र तेन भीमस्य शौर्यमेव न तु बुद्धिरस्तीति गम्यते उपशान्तयितुं त्वनुनेतुं उपचक्रमे प्रारब्धः प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यामात्मनेपदं

ज्वलतस्तव जातवेदसः सततं वैरिकृतस्य चेतसि विदधातु शमं शिवेतरा रिपुनारीनयनाम्बुसंततिः २४ इति द

र्शितविक्रमं सुतं मरुतः क्रोधपरीतमानसं उपशान्तयितुं महीपतिर्द्विरदं दुष्टमिवोपचक्रमे २५ अपवर्जितवि

प्लवे शुचौ हृदयग्राहिणि मंगलास्पदे विमला तव विस्तरे गिरां मतिरादर्श इवाभिदृश्यते ॥२६॥ श्रीरामायनमः

शान्तान् वयुपकारविशेषापेक्षया कथं चिद्द्विरदवश्योपानः शनैः शनैः द्विरदवद्वशीकरणीयो न तु त्याज्य इति भावः प्रथमं तावत्तत्त्वमादिभिः प्रसादयति अपवर्जितेति विप्लवः प्रमाणबाधः अन्यथा वा समलसंक्रमो वर्जितो यस्य तस्मिन् अप वर्जितविप्लवे शुचौ शोधको अन्यन्त्रलोदस्तुद्दिभ्यश्रुत्यश्चित्तत्वेन हृदिति अनपगे हृदयग्राहिणि मनोहरे मंगलास्पदे एकत्राहि तार्थप्रतिपादकत्वाद्भद्रमंगलवस्तुत्वात् अपस्करे उक्तं च रोचनं चंदनं हेम मृदंगं दर्पणं मणिं गुरुमग्निं तथा सूर्यं प्रातः पश्येत्सदा बुध इति पुराणात् तव गिरां विस्तरे वाक्प्रपंचे प्रथमं मयवचप्राब्दलृइत्यघन्प्रतिषेधात् ग्रहणं विस्तरो वि स्तर इति शारः विस्तारो विग्रहो व्यासः स च शब्दस्य विस्तर इत्यमरः मतिस्त्व बुद्धिः शरद्रौ दर्पणं इव दर्पणो मुकुरादर्शावित्यमरः वि मला विशदा अभिदृश्यते वागेव प्राणा देवमतिवैशद्यमनुमीयते तत्पूर्वकत्वात्तस्य इत्यर्थः २६ अथ युग्मेनाह स्तु

त्र ×

ॐ
कि॰टी॰

कस्यापि फलसिद्धिर्दृश्यत एवेत्याशङ्क्य विवेकेनेत्याह अभीति यः पुमान् विधीयन्त इति विधयः कृत्यानि तान्येव बीजानी
वेत्युपमितसमासः शरदं लोक इवेति वाक्यगतोपमानुसारात् तानि विधिबीजानि विवेको वारीवेति विवेकवा
रिणा पूर्ववत्समासः अनुपालयन् प्रतीक्षमाणः सदा सततम् अभिवर्षति सिञ्चति सः पुमान् फलं धनादि
प्राप्यार्थः सस्यं च फले हेतुकृते सस्ये इत्युभयत्राप्यमरः तच्छालिनीं क्रियां फलशालिनीं लोको जनः लोकस्तु भुव
ने जने इत्यमरः शरदृतुमिव सदाऽधितिष्ठति सदा क्रियाफलं प्राप्नोति वन केदारं चिरमभिचरति इत्यर्थः सा
त्त्विकस्य काकतालीयन्यायत्वेन फलसिद्धिः विवेकिनस्तु नियमेनेति भावः अत्र फलप्राप्तेर्न सहेतुकत्व
न पौरस्त्यौरभेदाध्यवसायात् श्लेषभूतानि प्रायोक्तिः तदनुगृहीता चोपमेत्यनुसंधेयं ३ नियमाविवेकिनः

अभिवर्षति योऽनुपालयन्विधिबीजानि विवेकवारिणा स सदा फलशालिनीं क्रियां शरदं लोक इवाधि
तिष्ठति ३२ शुचि भूषयति श्रुतं वपुः प्रशमस्तस्य भवत्यलंक्रिया प्रशमाभरणं पराक्रमः स नयापादित
सिद्धिभूषणः

फलसिद्धिरित्युक्तं संप्रति तामेव द्रढयन्नाह शुचीति शुचि संप्रदायशुद्धं श्रुतं शास्त्रश्रवणं क
र्तृ वपुर्भूषयति अन्यथाऽविद्वान्सुरूपोऽपि न शोभत इति भावः तस्य श्रुतस्य प्रशमः क्रोधोपशान्तिरलंक्रिया भूषणं
भवति अन्यथा श्रुतनैष्फल्यादिति भावः पराक्रमः सत्त्वं समरे शौर्यं प्रशमस्याभरणं अन्यथा सर्वैः परिभूयत
इति भावः सः पराक्रमः नयापादिता नीतिसंपादिता विवेकपूर्वकेति यावत् सा च सा सिद्धिश्च सैव भूषणं यस्य
तथोक्तः अन्यथा साहसिकस्य सिद्धेः काकतालीयत्वेन पदे पराक्रमवैयर्थ्यस्यादिति भावः पुरुषो नैव भूष्य
ते कार्यसिद्धिर्भूषणानैव यद्वा पुरुषो भूष्यते न च सिद्धिर्भूषणमेव च उभयं मध्यमानां च स्वस्य पूर्वोत्तरपदत्वात
इति विवेकः एवं विशिष्टस्य सिद्धेरनन्यभूषितत्वात् एवंभूतस्य लाभो यथा सर्वोत्तरत्वात्तु निर्गम्यते अत्रोत्तरो

यदि साधर्म्यं तर्हि तेनैव क्रियतामित्याशंक्याह अवनतमनयेति तथापि त्वया संस्पृष्ट निर्णीतेऽपि मे हृदयं अवनत म
यात्र संनुपूत यात्र्य तथापि सम्यगवनेत्यर्थः निर्णयमेव धावत्यनुसरति चेतन इति यावत् अयापि निर्णयस्यानुरू
पादि निभावः निर्णयानुरूपे ऽनुमाह विधेयेष्विति विधेयेषु संधिविग्रहादिषु कर्त्तव्यार्थेषु या विशेषसंपदो ऽवांत
रभेदभूमानः तास्तु एवमङ्गशेना वसाययितुं पृथक् बान्धव्यानुकूल्येन स्व स्व रूपेण यथा [illegible] सत्यापयितुमित्य
र्थः एते पूर्णमात्र इति कुमं कर्णकादुमन ते [illegible] त्व साये सुखं क्षमाः शक्ता न भवन्ति यथायथ
त्वमेश क्तिरिते [illegible] संभवः विधेयमात्रमन्त्रगणानेवापि न हि शेषाणां तेषां तु वाकुल्याच्चतुष्टयतद्य
पि निर्णयात्का हेतिनान्यर्थः अत्र निर्णयधावनसमर्थनर्थाकार्यस्य हेतुत्वेनाभिधानात्कार्यहेतुकाव्य

अवनस्य नयात्तथापि मे हृदयं निर्णयमेव धावति । अवसाययितुं क्षमाः सुखं न विधेयेषु विशेषसंपदः ॥ २९ ॥
सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणुते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ३० ॥

लिङ्गमुक्तमिति वस्तुविशेषाणां परत्वमेवान्तरे तेन प्रवृत्तिरप्रवृत्तिरित्याशंक्याह सहसेति क्रियत इति क्रि
या कार्यं सहसा अविमृश्येत्यर्थः सहसेत्याकस्मिकाविमर्शयोरिति गणव्याख्याने स्वरादिपाठादव्ययत्वं न
विदधीत कुर्यात् अविवेकः अविमृश्यकारित्वं परमत्यन्तं आपदां पदं स्थानं कारणमित्यर्थः व्यतिरेकेणोक्त
मर्थमन्वयेनाप्याह वृणुत इति गुणलुब्धाः गुणगृध्नव इति स्वयंवरणे हेतूक्तिः संपदः श्रियः विमृश्यकरो
तीति विमृश्यकारी उपपदमतिङ् इति समासः तं स्वयमेव वृणुते भजन्ते वृङ् संभक्ताविति धातुः तस्माद्विमृश्य
व्यवर्त्तितव्यमित्यर्थः अत्र सहसा विधाननिषेधलक्षणाविमृश्यकारित्वरूपकारणस्यापद्व्यतिरेका
कारणकार्येण समर्थनान्नाहेतुधर्मेणार्थान्तरन्यासः द्विनीयाईत मपव माधर्म्येणेति ध्रुवं २९ ननु साहसि

यद्वक्ष्यं विजितक्रोधत्वाद् इति तदावश्यकं इत्याह अपनेयमिति उदेतुमभ्युदेतुमिच्छतानरनाथपुरः प्रथमं रोषमयं रोषात्म
गतं मयडिति मयट् तिमिरमज्ञानं धिया विवेकबुध्या करणेनापनेयमपनोद्यं नयोऽस्त्रस्वममाधिकत्वो प्रभयातेजस
करणेन निशाकृतं तमो ध्वान्तं अविभिद्यानोद्यन किन्तु विभिद्यैवेत्यर्थः सूर्यस्याप्येवं किमुतान्येषामिति तात्पर्य
र्थः इत्यर्थोपालंकृत ३७ ननु दुर्बलस्य बलसमर्थस्य क्रोधादेवकार्यसिद्धिरित्याह बलवानिति बलवान्
अरोपि यः कोपाज्जन्म यस्य तस्य कोपजन्मनः आपत्यापघुबहुव्रीहि अधिकरणोजन्मा द्युत्तरपदादिनिवामनः तम
सो मोहरूपस्य योगात् कर्तरि षष्ठी अभिभवं मात्राक्रान्तिं न रुणद्धि न निवारयति स नृपः क्षयपक्षे क्षयपक्षः
कृष्णपक्ष ऐन्दवीरिन्दुसंबन्धिनीः कला इव कलानुशोऽणोभागाइत्यमरः सकलाः शक्तिसंपदः प्रभुमंत्रोत्सा

अपनेयमुदेतुमिच्छता तिमिरं रोषमयं धिया पुरः। अविभिद्य निशाकृतं तमः प्रभयानांशुमताप्युदीयते ३७
बलवानपि कोपजन्मनस्तमसो नाभिभवं रुणद्धि यः। क्षयपक्ष इवैन्दवीः कलाः सकला हन्ति स शक्तिसंपदः ३८
समवृत्तिरुपैति मार्दवं समये यश्च तनोति तिग्मताम्। अधितिष्ठति लोकमोजसा स विवस्वानिव मेदिनीपतिः ३९

हशक्तीस्तित्यापि हन्ति नाशयति अंधस्य जेघाबलमिव क्रोधांधस्य लोकोत्तरमपि सामर्थ्यं व्यर्थमेवेत्यर्थः अ
त्रकालस्य सर्वेषकारणत्वात् क्षयपक्षस्य कालात्ययकारित्वमस्त्येव न मस्तलुन्त्कालविनैभरणानन्ताप्याप
देशः ३८ विग्रहपकुर्वतः क्रियाप्रकारमाह समेति यः समवृत्तिः समानानामतिमृदुः नातितीक्ष्णश्च वृत्तिर्यस्य
स समवृत्तिः सन् समये सत्यवसरे सति मार्दवं मृदुवृत्तिमुपैति तिग्मतां तीक्ष्णवृत्तिं च तनोति स मेदिनीपति
विवस्वानिवौजसा तेजसा लोकमधितिष्ठत्याक्रामति सूर्योऽपि ऋतुभेदेन वा सरभेदेन वा समवृत्तिरित्यादि
योज्यम् ३९ इत्थं षाड्गुण्यप्रयोगकरणे निपुणमाह केनेति श्रियः संपदां चिराय चिरकाले परिग्रहः स्वाधीनीकरणं
कं इन्द्रियाणि एव वाजिनस्तेषामिति समासः दुष्टानामसमार्गधाविनां इन्द्रियवाजिनां वश्येऽपावर्त्तागतः तस्य भावस्तेनो

विमृश्यकुर्य्यादितिस्थितंतत्रविमर्षोपायःकइत्युक्तेशास्त्रमेवेत्याह मतीति मतिभेदःकार्यविप्रतिपत्तिःमतिर्भेदल
मइवेत्युपमितसमासःदीपइवेत्युपमानुसारांतेनतिरोहितेआच्छादितेगह्वरेद्रुःएवम्भवगाहेकृत्यविधौकुर्यात्कुर्य्यामेवविवे
किनांसुकृतःसदाभ्यस्तःअनपायपरिशुद्धोनिश्चितोन्यत्रस्तुविहितःप्रयत्नादिदोषरहितश्चास्यागमःशास्त्रंआगमः
शास्त्रमाम्नायइतिविश्वःदीपइवार्थदर्शनंकार्यज्ञानंवस्तुप्रतिभासंचकुरुते ३३ एवंविमृश्यकुर्वतोहेयादनर्थोगम
मितिनकश्चिदपराधइत्यर्थः स्पृहणीयेति स्पृहणीयगुणैःलोकश्लाघ्यगुणैर्महात्मभिःसज्जनैःचरितेअनुष्ठि
तेवर्त्मन्याचारेमनोयच्छतांनिदधतांसन्मार्गेणव्यवहरतामित्यर्थःविधिहेतुर्दैवनिमित्तकःविधिर्विधानेदै
वेचेत्यमरःअनयायागसामपराधानामहेतुःविनिपातोदैवकोव्यसनःविनिपातोविपात्येस्यादैवादिव्यसनेपिचे

मतिभेदतमस्तिरोहितेगहनेकृत्यविधौविवेकिनां सुकृतःपरिशुद्धआगमःकुरुतेदीपइवार्थदर्शनं ३३।
स्पृहणीयगुणैर्महात्मभिश्चरितेवर्त्मनियच्छतांमनः विधिहेतुरहेतुरागसांविनिपातोपिसमःसमुन्नतेः ३४
शिवमौपयिकंगरीयसीं फलनिष्पत्तिमदूषितायतिं विगणय्यनयन्तिपौरुषंविजितक्रोधरयाजिगीषवः ३५

तिष्ठिस्यःसमुन्नतेरितिहेतोःसमस्तुल्यःदैविकेषुअनर्थेषुपुरुषस्यानुपालम्भत्वादितिभावःयथाहकामंदकःय
नुसम्यगुपक्रान्तंकार्यमेतिविपर्ययं पुरुषस्तत्रनोपालम्भ्योदैवान्तरितपौरुषइति ३४ संपत्तिमप्यविमृश्यनदद्यादाह शि
वमिति जिगीषवोविजयेच्छवोनृपाःविजितक्रोधरयाःसमागरीयसींप्रभूतामदूषितायतिंअक्षुण्णोत्तरकालां
स्वत्ताभित्यर्थःनिष्पत्तिंफलसिद्धिंफलनिष्पत्तिंविगणय्यफलमन्वनिश्चित्येत्यर्थःपौरुषंपुरुषाकारंशिवम
नुकूलमौपयिकमुपायंविनिपातादिवत्प्राप्तावनुकूलत्वंच नयन्तिप्रापयन्तिपौरुषमुपायेनयोजयन्
तीत्यर्थःनानिश्चितफलंकर्मकुर्वीतइतिभावःयथाहकामंदकःनिष्फलंक्लेशबहुलंसंदिग्धफलमेव
च नकर्मकुर्यान्मतिमान्महावैरानुबन्धिचेति नयतिःप्रापणार्थोद्विकर्मकःअत्रपौरुषस्यकर्मस्यकर्मत्वे

ॐ

कि॰ टी॰ २

त्वथः क्रोधस्त्यक्तं अथवस्मार्थांगुणानाह उपकारकमिति आयतेः उत्तरकालस्य भृशमत्यंतं उपकारकं स्थिरफलहेतुमि
त्यर्थः भूरिणः प्रभूतस्य कर्मफलस्य प्रसवः प्रसूयतेऽनेनेति प्रसवः कारणं अपायो न भवतीत्यनपायि स्थायिमित्यर्थः द्वि
षांनिबर्हणं विनाशकं एवंगुणकं साधनं तितिक्षासमं क्षमातुल्यं नास्ति क्षांतिस्तितिक्षेत्यमरः तिज निशान इति
धातोर्गुप्तिज्किद्भ्यः सन्निति क्षमार्थे सन्प्रत्ययः तितिक्षासममित्यत्र कोपमासमासार्थे तु प्रेयसामप्यमित्यनयापि
शादेः साधनांतरस्य तत्स्मरणात् अतिरेकस्य व्यस्यते भेदप्रधान्येन उपमानादुपमेयाधिक्ये विपर्यये वा व्यतिरेकः ॥४२॥
ननु तितिक्षया कालक्षेपे सुयोधनः सर्वान् राज्ञो वशीकुर्यादित्यत्राह प्रणतीति सहजस्नेहेन हार्देन निबद्धे
चेतो येषां ते अस्मान् अनुरागादनलप्रचिताः सुयोधनं तु न नमंतीति भावः किंच मानभृतां अहंकारिणां प्रथमे अग्रेसराः सुयोध

उपकारकमायतेर्भृशं प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः अनपायिनिबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनं ॥ ४२ ॥
प्रणतिप्रवणान्विहाय नः सहजस्नेहनिबद्धचेतसः प्रणमंति सदा सुयोधनं प्रथमे मानभृतां न वृष्णयः ॥ ४३ ॥ सु
हृदः सहजास्तथेतरे मतिमेषां न विलंघयंति ये विनयादिव यापयंति ते धृतराष्ट्रात्मजमात्मसिद्धये ॥ ४४ ॥ अभियो

नस्तु नतवतापि इति भावः हर्ष्यगाहमानमाहितुं जोमवतानस्य कृतः कृतावधेः शापेषात् विलासमुत्पन्नं हरिदश्वः केमलाक
योयाद्दृष्टाः प्रणतिप्रवणान् प्रणामपरान् नोऽस्मान् विहाय सुयोधनं सदा प्रणमंति न नमंति किंतु कालमपेक्षन्ते इ
त्यर्थः मतियोगरवाविग्रहेण किंचिदस्माकमसाध्यं भवतीति भावः अनेकपदार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ॥४३॥
मनु हृदः इति किंच एषां वृष्णीनां ये सहजाः सहजाताः पितृमातृपक्षाः इत्यर्थः अन्ये अपि इतरे इति प्रत्ययः सुहृदोऽभि
मानिनये न रेतुकमित्रः सुहृदस्य किंच कर्णानरमाह एषां वृष्णीनां मतं न विलंघयंति नातिक्रामंति ते अपि
नः दुर्योधनोऽपकीर्तिनाशीति भावः आत्मसिद्धये आत्मजीवनार्थं धृतराष्ट्रात्मजं दुर्योधनं विनयादिवानुकूल्यादिव या
पयंति कालं गमयंति कार्यकालेऽपि हासिषह प्रवेशिन एवेत्यर्थः यानेर्णयंतात्लट् अर्तिह्रीव्लीत्यादिना पुगागमः किंतु
नायमभियोगकाल इत्याशयेनाह अभियोग इति कृतावधेः परिभाषितकालस्य अवधीत्यवधानैस्तान्सीमत्रिका

मतियोदवानुग्रहेण ॥
हासियस्य ॥

हियस्मात्

कृतोभयमेकत्रनिहितीत्यर्थः कृतः शारदभ्रवच्चलाश्चलाः किंच बहुच्छलाः बहुव्याजाः बहुरंध्रा इति यावत् छ-
लेनुसर्पतीत्यवाम इति विश्वः चलेंद्रियैरजितेंद्रियैरित्यर्थः श्रियः असुरक्षाः दुःरक्षाः कथंचित्रमा अपि स्त्रियो
नाविनीतेषु तिष्ठंतीत्यर्थः वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ॥ ३९ ॥ क्रोधस्य दुष्परिणामत्वात्तस्य त्यागमुपादिशति ॥
किमिति उपात्तरंहसः प्राप्तवेगस्य मनसः समयो यस्य प्राप्तः सामयिकः तदस्य प्राप्तमिति ठक् सन भवतीत्यसामयि-
कम् अप्राप्तकालं क्षोभं वितन्वता भवता धीरतया धैर्यगुणेन गतसत्त्वो निर्विकारत्वधैर्यं सत्त्व विदेहेत्युच्यते रसिकाः अधरी-
कृतः निशेषः अपां पतिः समुद्रः किं किमर्थम् उच्चकैः अधिकः क्रियते न पराजितः पुनरुच्चैः क्रियते इति भावः अत्र वितन्वतेति-
भीमविशेषणत्वेन पदार्थस्योक्तेः करणहेतुत्वोक्त्या काव्यलिंगमलंकारः ॥ ४० ॥ ननु सहजं चापलं श्रियः अयं तेन

कथं विरागपरिग्रहः श्रियां कुविदृष्टेः द्विषतां जितश्रयता शरदभ्रचलाश्चलेन्द्रियैरसुरक्षा हि बहुच्छलाः श्रियः ॥ ३९ ॥ कि-
मसामयिकं वितन्वता मनसः क्षोभमुपात्तरंहसः । क्रियते पतिरुच्चकैरपां भवता धीरतयाधरीकृतः ॥ ४० ॥ श्रुतमप्य-
धिगम्य ये रिपून्विनयन्ते न शरीरजन्मनः । जनयन्त्यचिराय संपदामयशस्ते खलु चापलाश्रयम् ॥ ४१ ॥ अतिपातितका-
लसाधना स्वशरीरेन्द्रियवर्गतापिनी । जनवन्न भवन्तमक्षमा नयसिद्धेरपनेतुमर्हति ॥ ४२ ॥ राम ॥

भ×

पातितेत्यादि अक्षममिति किंच येऽपि श्रुतं शास्त्रमधिगम्यापि शरीरजन्मनः शरीरप्रभवान् रिपून् कामक्रोधादीन् न विनीय-
तेन नियच्छंति कोपस्य च शारीरकर्मस्वीत्युपन्यस्ते परं तेऽचिरात् अविलंबेन संपदां चापलाश्रयं अतिनिवेशजन्यं यशो
दुःकीर्तिं जनयंति अत्र भयरोषादर्थे संपदाचलत्वदोषादित्यर्थः अजितारिषड्वर्गस्य कुतः संपदिति भावः ॥ ४१ ॥ तथापि
क्रोधात् कार्यहानिरित्याशयेनाह अतिपातितेति अतिपातितान्यतिक्रान्तानि कालसमनुरूपसाधनानि सहाया-
दीनि यया सा तथोक्ता तापयतीति तापिनी कर्मणि ल्युट् स्वस्य च शरीरमिन्द्रियवर्गश्च तयोस्तापिनी अक्ष-
मा क्रोधो भवन्तं जनवत् इतरजनवत् अधमजनमिव नयसिद्धेरपनेतुं नार्हतीत्यर्थः तेनेचापालत्यागे नहि तेऽस्मा सर्ववि-

ण×

ॐ
कि॰टी॰२
२०

तन्वंतरवेदमावेणाकथंतस्याप्यलत्याह स्थलतिति स्थलात्स्वोप्यंत: प्रकृतिप्रकोपनेनांतरंगामात्याद्यपरागसमुत्थ: प्रकृ
ति: पंचभूतेषु स्वभावे मूलकारणे छेद: कारणगुरुत्वमुक्तं भेमात्याह छित्तिजयत्वी विग्रहो वैरं प्रभुमपहे मितापयन्नि
न्वयं छेनमाह तद्रूपाणपूर्णानां निघ्नावधिवंशानुत्तानां ग्रिभूधरगिरिमखिलसाकल्येन हिनस्ति दहतीत्यर्थ: तमो
पमानोपमेयसमानधर्माणां विवक्षयानिर्देशाद्दृष्टान्तालंकार: ५१ मृगापि कथं वर्जमानप्रभुमपेत्याशंक्या
ह मतिमानिति मतिमान् नयज्ञो विनयप्रमाथिनां नीतिमत्त्वमिति विनयप्रमाथिनो दुर्विनीतस्य द्विष: समुन्नतिं
ह्निमुपेक्षत उपेक्षणीया: फलमाह नाहग्यविनीतो नेकृच्छित्तमेत्य: सुखेनजेतुं शक्य: हि यस्माद्दविनीतसंपद:
विपदंता: यत्रनर्थोस्याह्का: ५२ कथं दुर्विनीतस्यश्शो मत्स्यपदे भित्वा शाक्यभेदत्तद्वीतिमाहित्याह लघ्विति लघु

लघुवृत्तितया भिदां गतं बहिरंतश्च नृपस्य मंडलं अभिभूय हरत्यनंतर: शिथिलं कूलमिवापगारय: ५३
अनुपालितमिव्यनाकुलं नयवर्त्माकुलमस्तुना गुरुं त्वयमर्थमभिवांछितं तलमभीष्टमवाप्यसा
त्मन: ॥५४॥ अपारस्याप्रकृतिविग्रहोन्मुखेनेन प्रकृतिप्रकोपज: अविलंबितविभिन्नभूपतेर्नरपतेर्लभ्यतानि वर्जितो
विन: अथ कृतिलाभार्थिनय: प्रकृतिजनः समभूपदेतेतसमभूवनानि हि: समयं पलानाहंतारघिरदैतस्य

वृत्ततया स्वल्पवृद्धेन रूपमणावहिर्भित्रादिजनपदेषु अंतरमात्यादिषु च भिदां भेदं गतं अधिष्ठितादिभ्यो: अन्य: प्रत्य
य: नृपस्य मंडलं राष्ट्रं अनंतर: सन्निहितो जिगीषुरपराजयेनहीरय: शिथिलमंतर्भेदेन जर्जरं कूलमिव
अभिभूयाक्रम्य हरति स्वाधीने करोतीति भाव: ५२ अन्विति इतीत्यमाकुलं अरिनिकारस्मारणात् दाम्भिन मज्ञ
न्याग्रजे भीमसेनेन पूर्वं स्मिनीतिमार्गमनाकुलसंकीर्णं यथा तथा अनुगत: सतमुपरिपत्ति नेहित्वा दय: धर्म
स्य फलाच्छनुरिति नुमभाव: तं युधिष्ठिरं परापरात्मज्ञो वेदव्यास: स्वयमभियाञ्चतो यद्यस्तात् तमतोर्थ
इत्येतुत्येदा अभीयार्थप्राप्त: ५२ अथ युग्मेनाह मधुरैरिति ५४ सहेति ५५ युग्मम् मधुरै: प्राज्ञैर्निरीह

राम॰
२०

अथनवेऽसियदास्मान्न्रुत्याह उपजायेति महोद्गतः महद्योधनेनानुपमीनन्यानूनपानविलंघयन् महादवमानयन्स
हृतइतिमहाः पचायच उपजायस्य सहानमेदयोग्यान् मेदोपजायावितपर:विधात्राविधास्यति दधातेल्र्ट् अवमान
तोमन:सुमेध्य इति भावः नचतेमहि प्यवइन्याह जनः शाकृतोप्यथ:किपामपमानेन महतेलोकाधिकधामलोके
त्रमतापुरानककराजसमूहः गोत्रोहाघुन्याहिनापुत्रमत्पयःकिमुनहतइति किमुतकृत्यमित्यर्थ:तथासति कृतं
मेवराजेन्द्रत्वमस्मानिवत्रालेविघातइतिभावः ८८ नतुसर्वोनिवेत्यादिव नेचरोकरोगानस्यमहूर्संभावनाकथमि
त्यत्राह असमापितेति असमापितकृत्यसंपदामकृतकृत्यानांकुतःश्रभिमानशालिनांत्वदकारिणांविभूतयः सं
पदएवेतावतास्वल्पेनविनयेनकार्यवशादारोपितेनेतिशेषः हतवेगप्रतिवदयेगननुसत्त्वूपमाहतेमहकृतंभवि
उपजायमहानविलंघयन्नविधाताननुपतीनमदोद्धतः सहतेनजनोप्यथःकिमुकिमुलोकाधिकधामराजकं
असमर्पितकृत्यसंपदांहतवेगंविनयेनमावता भृशमभिमानशालिनामदुमुत्तभयितुंविभूतयः ८२
महमानसमुद्दतत्तपनाविषुकेनिपमेनमूरुजा ...ऊउद्दस्यतेनपाप्रथरोमाहपरज्यते जनः ४ अपरा
गंवर्द्धयितुप्रभ गरमीरतोरितःकमशीलकुलमूलसमतिः सुकरस्तरुवत्साहिस्मुनारिपुरुन्मूलयितुंमहानपि ८४
तिसर्वपादुत्रंनसंपदोविकारयंतीतिभावः ८३ अथमदस्यानर्थहेतुतामाहमुम्भेनाह मृद्विति मदेमानाभ्यारूढोदकार
भ्यासमुद्धतेनपमूढमाहकारिमाकार्यापरिज्ञानचेनियमेन अपपतनविषुकेनविमुचति प्राप्तिमूढोनयात्रनीतिमा
गेनउदस्यतेउन्निप्यते कमेकर्त्तरिल्ट् नयहीनाञ्जनोपरज्यतेविरक्तोभवति स्वामिनेत्यात्मनेपदं ॥ २० ॥ अपरा
गइति अपरागोःप्रीतिर्द्वेषादइतिपावत् समीरणाइवतेनेरितःआदितः अनएवक्रमेणपीणापीणीभूतात्राप्ति
लाचलामूलसंततिः प्रकृत्यादिस्वजनवर्गःशिलासंघानस्यपस्यसनपोकः मूलवधीकृतेतरोः पीतिसहा
रोगकारिषुनिवेजयंती रिपुर्महानपिवदेनापितरुपतरुवतसहिमुनाहतमायतनाउन्मूलयितुंसुकरः
मुसाध्यःसुकरोऽम्मूलनस्यपथःअत्रमदादेःपूर्वसोत्तरंप्रतिकारणत्वातकारणमालानरुवतव उपमाक्षेतिसंसृ

ॐ

कि॰टी॰२

२२

यान्निमपर्थः ॥५८॥ व्यक्तेति व्यक्तोदितैः स्पष्टोदितैः स्मितमयूखैः विभासितावोष्ठौ यस्य स त
थोक्तः विकीर्णधाम्नो विस्तीर्णतेजसो मुनेरभिमुखं तिष्ठन् स नृपः इद्धं दीप्तं अंशुजालं किर
णपुंजं तन्वंतं विस्तारयंतं गुरुं गीष्पतिं गुरुर्गीष्पतिपित्राद्या इत्यमरः अभितः इत्यादिना द्वि
तीया अभितोऽभिमुखं तिष्ठन् इति शेषः सकलस्य संपूर्णस्य शशांकमूर्तेरिंदोर्लक्ष्मीमुवाह

अथहितमहर्षयोविधायसोहंमृषिप्रवरेगुरूपदिष्टां नदतुमनमलंचकारपश्चात्प्रण
मदयक्तमासनंनरेंद्रः ५८ व्यक्तोदितस्मितमयूखविभासितोष्ठस्तिष्ठन्मुनेरभिमुखंस
विकीर्णधाम्नः तन्वंतमिद्धमभितोगुरुमंशुजालंलक्ष्मीमुवाहसकलस्यशशांकमूर्तेः॥इति
श्रीकिरातार्जुनीयेमहाकाव्येभारविकृतौलक्ष्म्यंकेव्यासागमनंनामद्वितीयःसर्गः॥२॥ ॥

वहतिस्म अत्रोपमेयस्य राज्ञः उपमानेंदुधर्मेण लक्ष्म्यासाक्षात्संबंधात्संभवात्तत्सदृशीं ल
क्ष्मीमिवेति प्रतिबिंबकारणात्क्षेपात् संभव इत्यसंबंधी वः पदार्थवृत्तिनिदर्शनालंकारः नतु
क प्रतिबिंबस्यानुकरणसंभवात्परस्परयोगेन गम्यमसंभवतांनिदर्शनासा द्विधाभिमतेति॥
५९॥ इति श्रीमहामहोपाध्यायश्रीमल्लिनाथसूरिविरचितायां किरातार्जुनीयटीकायां घंटापथसमाख्या

राम २२

त्यैतेरवलोकनैः नंदुसवेकभावेक्षः नविद्यते वशं स्वापततत्वं येषां तान्यवशानि प्रतिकूलानि वशस्वापततां चेति
विस्वः तिर्यंचि मृगपक्ष्यादीनि प्रमर्दानि लभयत् लभे स्वंतिनुभावः गत्यैत्यादिना हि कर्मकत्वं पदुउसंते
एवसांद्रहसीतिदहनैर्निवर्तकेनपायिविलोकनेन हमे दर्शनत्वमेव स्याद्विचित्रसंगमितिभावः धामते
जोविभूत ५५ सहसेति पुनः सहसोपगतः अकस्मादागत नयसांख्यैः प्रभवः एतत्सांस्यापद्यामप्रसूतिरप्र
भवः निवर्तकइतियावत् समुनिव्यासः यथुष्मानदेहधारीपुण्यसंचयः पुण्यराशिरिवेत्युत्प्रेक्षा जगतीभु
जानां ज्ञासविस्मयेदद्दशेदृष्टः ५६ अथेति अथ दर्शनानंतरे उत्सुकेरन्नतानपराद्वाग्व्हेत्तान् अर्हो
अपरावराधोजमपूर्वा चेति यस्यास्यथः आसनम् सिंहासनात् उत्थाय उदाति त्वं गच्छन् अनपवत् तातु

मधुरैरथ वाग्निर्लभ्यत्स्वापितितिर्यंचि प्रमर्दानिरीक्षिते पतितः पटुविधुरेन सांद्र रनेधामविलोकनन्नसं
सहसोपगतः समितिसमपुनपसांसूतिरसूतिरेनसां हरधीजगतीभुजा मुनिः सपदि पुण्यानिवपुण्यसंच
यः ॥५६॥ युग्मं ॥ अथोत्सुकेरासनतः पराद्यां उद्यत्नपुलाकलयक्तत्स्वागः हरजकः लोकपिदायोजाले:
शृंगान्नमेरोरिवघर्मरश्मि ॥५७॥

कंपितानपरुणानि चवलक्षुल्लाग्राणि यस्य सतपोक्तः सनृपः कौरोभिः सतंस्वाकंपिशामंशुजालेयस्यस
तपोक्तः सुमेरोः शृंगादुन्निद्धत्वतिस्मरदुमि रविवराजा ॥५७॥ अवहितेति सनरेंद्रो अवहितहृदयः अपूर्व
चित्तस्तत्र ऋषिप्रवरे मुनिश्रेष्ठेऽभ्युपेत्य अर्हो अर्हांर्घचतिप्रत्ययः गुरुपदिष्टां शास्त्रियामित्यर्थः अ
र्हां पूजां गुरोरुपस्थितलद्द्यस्य कारलोपः विधाय [illegible] पश्चादनंतरं नंदनुमनेते नानुज्ञातं आसनेम
शमः शांतिः अनुशास्त्रं मिवालचकार उक्तं च प्रशमस्य भयत्वंलक्ष्मीश्च [illegible] येति मुन्यनुज्ञात उपविष्ट

कुम्भे॰

२५२प॰

म॰

ॐ

कि० टी०
१

श्रीगणेशाय नमः॥ द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकं कालापकं चतुर्भिः स्यात् तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतं १ अथ त्रिभिर्मुनिविशेषकं चतुर्भिः कालापकं द्वाभ्यां युग्मं तदूर्ध्वं कुलकमाह ततइति ततउपवेशानंतरं धर्मात्मजो युधिष्ठिरः शरच्चंद्रकराभिरामैः शरदि हादिकारैरित्यर्थः उत्सर्पिभिरूर्ध्वं प्रसारिभिः अंशुजालैः प्रांशुमुन्नतमिव स्थितं इत्युत्प्रेक्षा पुनः आनीलरुचं [illegible] पिशंगीः पिंगवर्णा गौराः [illegible] जटाः विभ्राणं धारयंतं अत एव तडित्वंतं विद्युत्संयुक्तमंबुवाहमेघमिव स्थितमित्युत्प्रेक्षा १ प्रसादेति पुनः समग्रां संपूर्णां प्रसादलक्ष्मीं संपदं दधतं अत एव जनमतीत्य गच्छतीति जनातिगस्तेन लोकातिशायिना अत एवाप्यतिशयेन वपुःप्रकर्षेणाकारसंपदा असंस्तुतानामपरिचितानामपि जनानामार्द्रमित्यर्थः संस्तवः स्यात्परिचय इत्यमरः चेतःसु चित्तेषु आर्द्रं स्नेहार्द्रं भावमभिप्रायं प्रसह्य बलात् समासजंतं लगयंतमित्यर्थः [illegible] दृशा [illegible]

ततः शरच्चंद्रकराभिरामैरुत्सर्पिभिः प्रांशुमिवांशुजालैः बिभ्राणमानीलरुचं पिशंगीर्जटास्तडित्वंतमिवांबुवाहं १
प्रसादलक्ष्मीं दधतं समग्रां वपुःप्रकर्षेण जनातिगेन प्रसह्य चेतःसु समासजंतमसंस्तुतानामपि भावमार्द्रं २
अनुद्धताकारतया विविक्तां तन्वंतमंतःकरणस्य वृत्तिं माधुर्यविस्रंभविशेषभाजा कृतोपसंभाषमिवेक्षितेन ३
धर्मात्मजो धर्मनिबंधनीनां प्रसूतिमेनःप्रणुदां श्रुतीनां हेतुं तदभ्यागमने परीप्सुः सुखोपविष्टं मुनिमाबभाषे ४

लोपः प्रसन्नाकारेषु सर्वैः स्निह्यतीति भावः २ अनुद्धतेति पुनः अनुद्धताकारतया यस्य स अनुद्धताकारस्तस्य भावस्तत्ता तया अनौद्धत्येनेत्यर्थः अंतःकरणस्य वृत्तिं विविक्तां शुद्धां शांतामिति यावत् विविक्तौ पूतविजनाविति अमरः तन्वंतं प्रकटयंतं आकृतिरेव आस्य चित्तशुद्धिं कथयतीत्यर्थः पुनः माधुर्यं निसर्गसौम्यता विस्रंभो विश्वासस्तयोर्विशेषमतिशयं भजतीति तथोक्तेन ईक्षितेन दर्शनेनैव कृता उपसंभाषा संभाषणं येन तमिव स्थितमित्युत्प्रेक्षा दर्शनविशेषेणैवोपसंभाषमाणमिव स्थितमित्यर्थः काशिकायां तूपसंभाषमुपसांत्वनमिति भाष्यमिति [illegible] ३ धर्मेति पुनः धर्मं निबध्नंतीति धर्मनिबंधनीनां धर्मनिर्णायकानामित्यर्थः एनः प्रणुदां पापहराणां श्रुतीनां वेदानां प्रसूतिः सूतिरुत्पत्तिरिति अमरः प्रसूतिं उत्पत्तिस्थानं वेदव्यासमित्यर्थः सुखोपविष्टं मुनिं तदभ्यागमने हेतुं कारणं परीप्सुः ज्ञातुमिच्छुः धर्मात्मजः आबभाषे धर्मात्मजस्तनादुपत्यमस्मादात् धर्माद्दिति कारस्य तोपो भ्यासलोपः आबभाषे ॥४॥ राम॥ ॥ ॥ ॥

राम
१

ॐ

कि० टी०
२

निरास्पदमिति प्रश्नकुतूहलित्वं निरास्पदं अप्रयोजनं प्रश्नो निरास्पदे निराश्रये इत्यर्थः। आस्पदं प्रतिष्ठायामिति निपातः। प्रश्नान
वकाशे हेतुमाह निःस्पृहाणां मुमुक्षूणामिति शेषः। अस्मास्वधीनं आयत्तं किमु न किंचिदस्तीत्यर्थः। आधारत्वविवक्षयाऽस्मा
सु तथापि कल्याणकरीं मङ्गलहितैकहेतुमित्यर्थः। निःस्पृहत्वेऽपि वाक्यमिति भावः। कृतो हेतित्याह। दिनादत्रापृत्यये दीप्ता
ते गिरं श्रोतुमिच्छा मां मुखरं वाचालं करोतीति मुखरीकरोति नरं भाषी। सामुखरेदुर्मुखस्योः इति रः। पुनरपि मुखरः मुखरः सेव्यते नवाचा
कारोतिवाचालंकारोतीति दुर्मुखे मुखरावद्धमुखावित्यमरः। ननः चित्रत्वयः मुखरीकरोतीत्याहारयतीत्यर्थः। निःस्पृह
स्यापि तेवाक्यमस्मद्धितकरत्वाच्छ्रोतव्यमित्यर्थः॥९॥ इतीति इत्युक्तवानुक्तिविशेषरम्यमुक्तिविशेषरम्यं यथा तथो
क्तवान् उदारचेता महात्मा नरेन्द्रो द्वैपायनेनक्त्वा नेनहीयमानेनात्मा नेजन्मभूमिर्यस्य सद्वैपायनः। आसनेन समर्थ्ये द्वैपा
यनो मुनिरितिभावः इतिहासार्थकत्वात्। नायन्याचेन्वदाम्यमकृ। नेश्वरपाठानवाधितार्थमाहृत्जयोपपत्तौ मनः समाधाय

निरास्पदे प्रश्नकुतूहलत्वमस्मास्वधीनं किमु निःस्पृहाणां। तथापि कल्याणकरीं गिरं ते मां श्रोतुमिच्छा मुखरीकरोति ९
इत्युक्तवानुक्तिविशेषरम्यं मनः समाधाय जयोपपत्तौ उदारचेता गिरमित्युदारां द्वैपायनेनाभिदधे नरेन्द्रः॥ १०॥
विधीयतां तन्मवतामनघा पश्यावनेशामुभयत्र भूतिः अभ्यर्हिता बन्धुषु तुल्यरूपा वृत्तिर्विशेषेण तपोधनानां ११

जयसिद्धिमवेहेत्यर्थः इति वक्ष्यमाणप्रकारामुदारामर्थवतीं गिरमभिदधे उक्तः। दुहादित्वादप्रधानकर्मणि लिट्। प्रधान
कर्मण्याख्येयेलादीनां द्विकर्मणां। अप्रधाने दुहादीनामण्यन्ते कर्तुश्च कर्मणः इति वचनात्॥१०॥ प्रसादेति। तावत्त्वस्य
माध्यस्थ्यमतो वयं युष्मत्पदेन विहरति विधीयतामिति। अलघ्वीगुर्वी वीतागुणावचनापि तिस्रो यशोवनेत्यर्थः किंनि
मित्तं उभयत्र इह चामुत्र च भूतिश्रेयस्त्रिधीयतां वेत्से सदा हेतुमिच्छन्तां चिनोतेः समर्थ्याहुत्पत्त्यर्थः। तन्मवतोऽश
रीरिणां बन्धुषु बन्धुषु तुल्यरूपा एकविधाप्यवृत्तिर्व्यवहारो अभ्यर्हिताऽपि चिता तपोधनानां तो तस्मात् दृश्यात् विशेषेण
नियमेनाभ्यर्हिता॥११॥ ॥ राम ॥ श्रीरामजी॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ११ ११ ११ ॥

राम
२

अनाप्तेति अनाप्तपुण्योपचयैरकृतपुण्यसंग्रहैर्दुरापा दुर्लभा फलस्य सवित्री प्रसवकरीत्यर्थः निर्धूतरजा हृतरजोगुणा
निरस्तधूलिरन्यत्र रजोगुणो धूलिश्च परागार्तवयोरपीति विश्वः एषा भवद्दर्शनसंपत् तव संपत्तिलाभ इति यावत् संप
दादिभ्यः क्विप् अभावोर्थत्वात् वीतबलाहकाद्दिवः निर्मेघायाः दिवो नभसः सकाशात् वृष्टेस्तुल्येत्युपमालंकारः अनभ्र
वृष्टिवदतर्कितोपपन्नेयं भवद्दर्शनसंपत् कस्यचित्श्रेयसो निदानमित्यर्थः वारि वहतीति बलाहकाः पृषोदरादित्वात्सा
धुः ५ अद्येति अद्य क्रतूनां क्रियाः अनुष्ठानानि कामान् दुहन्तीति कामदुघाः फलदा इत्यर्थः दुहः कप् घश्चेति कप्प्रत्ययः
अस्मादेशस्य संप्रत्यद्य भूमिदेवा ब्राह्मणाः द्विजात्यग्रजन्मभूदेववाडवाः विप्रश्च ब्राह्मणोऽस्त्रीत्यमरः सत्याशिषो ब्राह्मणा
शिषोऽप्यद्य फलिना इत्यर्थः यद्यतः कारणात्त्वय्यागते सति त्वदागमनेनेति निमित्तेनेत्यर्थः अस्मीत्यहमित्यर्थेऽव्ययं अ

अनाप्तपुण्योपचयैर्दुरापा फलस्य निर्धूतरजाः सवित्री तुल्या भवद्दर्शनसंपदेषा वृष्टेर्दिवो वीतबलाहकायाः ५
अद्य क्रियाः कामदुघाः क्रतूनां सत्याशिषः संप्रति भूमिदेवाः आसंसृतेरस्मि जगत्सु जातस्त्वय्यागते यद्बहुमानपात्रं ६
प्रियेविकल्प्योपहृतं त्वयातिथिप्रियः पारलौकिकनीतिकानि संदर्शनेनलोकगुरोरमोघं तवात्मयोनेरिव किंधनं मे ७
श्रोत्रेन्द्रपूतेविहितमयानोमेननिर्हृतेनिर्हतिमेनिवहन्तुः समुज्झितत्वातिवियोगखेदे त्वत्संविधावुच्छ्वसितीव चेतः ८

अस्मीत्यस्मदर्थानुवादेऽहमर्थेऽपीति गणव्याख्याने दासेऽकृतागसि भवन्त्युचितः प्रभूणां पादप्रहार इति संदर्शनात् तद्वचे ६
ति प्रयोगाश्च आसंसृतेरासंसारात् तयावत्संसारमित्यर्थः अभिविधावाङ् विकल्पादसमासः जगत्सु बहुमानपात्रे जा
तः सकलसत्कर्मभूतस्त्वदागमनेऽयेन मेऽजगत्मान्यत्वमेति भावः ॥६॥ प्रियमिति आत्मयोनेर्ब्रह्मण इव लोकगुरोस्तव अमो
घमविकलं संदर्शनं प्रियेऽविकल्प्यत्वाकृच्छ्रदं दातिसुधास्निग्धः स्वान्यपहन्ती अहो दुःखव्यसनेष्वघमित्यमरः श्रेयः पुरुषा
र्थं परलोकमिति अवतिकीर्तिं तनोति किं बहुना किं न धनं किं न करोति सर्वमपि न यदैव करोतीत्यर्थः ॥७॥ श्रोत्रमिति हे भगव
न् श्रोत्रेन्द्रपूतेसुधास्याविकरे हिम पुनाति द्रावपि विषयेन निर्हृतेन सत्वं प्राप्नेन तु यस्य तस्याः स्वसंस्पृतेतिसमासः मे
चक्षुः त्वत्संनिधौ निर्हृतिसुखमेतितथा चेतमम समुज्झितस्त्वातिवियोगदुःखं त्वत्कथेयुविरहदुःखं उष्ट्रसतीव अनुपरोधेन
पुणातीवेत्युत्प्रेक्षा पूर्वार्द्धेतु निर्हृतिकारणसत्यपीदानीं निर्हृतिकथनात् विशेषोक्तिः तदुक्तं तत्सामग्यामनुत्पत्ति विशेषो

ॐ
कि॰टी॰
२

विधायेति किंच समयएव सकामुख्याहृतियेस्मात्तस्य गुवरोपतापिनइत्यर्थः भवन्नाकुलेन कपटेन स्वात्मनेहितमात्मनो
नः समनमवनीमनात्मनीयः सस्विंवा यं हन्तुमित्यर्थः नेमात्मा विश्वस्त भोगी नरपदायवः इतिस्वयुत्यधः विश्लेषमपकारइ
विधायकृतात्रकाशितः प्रत्याचितः नन्वनिश्चितयोः नवयुतासहृतयोः नवयुतासहृतयोः स्वारः पृकर्षोवैलेनयोका
तेनयाचविहितः कृतोपकाराः इवोऽपकृतनवतनइव अपकारोऽप्युपकारायेवमहनः संपूर्णः यतस्मृतो जेन्यमोऽन्यस्यसम
तिसृत्यक्रमायीटित्यर्थः विहितुमानस्माविसृजनस्य गुणः वद्वनसहृदयस्म तुइत्यविभगे स्वपुष्पीभवतीतिभावः
१७॥ अथयुवोजनोक्समाह तन्वेति नवमवेत्यर्थः कृत्यानोकतैरिवनिवृत्तौ धारिणीवि कैमेलतां भावयुक्तात्मनो
द्विनावसूत्रमस्माहविवहन्दशायुरपिवीर्यशौर्यसंपन्नाः पालनीयादी क्रियत्तानि सेनानितेवीर्याश्चवसेनापतिः युवा
न्मरगुवि कजर इतिजाव नन्त्य विनिमाहेशः स्वतः प्रकर्षीयापि कर्णय विधिरुपावो विधिपः कनेवाः कृतःहितपसा

विधाय वृक्षं समनामनीतेरामेकृतहितभेवतः कुलेन प्रकाशितननान्नातिसमसाराः कृतोपकाराइवविद्विषस्ते १६
[illegible] परिखीनवविक्रमेगुणाकोप्सु वीर्यामवलेवितहः पृथुः विक्रमीयविधिविधेयपकप्रकर्षेतामाहितगोननवतीः १७
[illegible] गमीपतीनेः देनमुरु [illegible] तः यीर्दः वद्वनास्मन्नरागोऽवदेवृकर्मायार वरेगुणानो १८
[illegible] सर्वकृतस्य लीकः पराभवे [illegible] वानकोऽपि पुनश्चनुः कुमारतेन केर्णः [illegible] उवगतेसमीक्षाः १९

इतिजयः श्रीपृकर्षेननयापकर्षेप्रधानावकर्षीयतेनार्थेनेयप्रधानेति सिद्धान्तः इत्यमाः वलिनएवजयो भद्रवेत्सेतिभा
वः ॥१७॥ अथपरिन्याहिनास्तोकवनुरूपेन विपक्षस्यापत्तवरीणनिमलोकहन्तृपुन्सेनाह ॥ मिरिति ॥ मिराहता
भुवारात्मनपूतत्वः एकश्विशानिवाताचित्यर्थः त्रिशन्मारत्वोः संपन्नवेतिसमाप्तः ॥ सेत्यायाः किंयामके स्याद्वक्तिम
णामेकत्वसहितिकृत्रसस्यात्मयः जगतीपतीनां भूपतीनांहे नागुरुस्तस्मैदेवादेशात् प्रति इत्यर्थः सृजएवचक्षु
द्रानयेतानेनतुङ्गेकाम्यप्रकाशोपक्रमेणप्रसिद्धानुभूतार्थविश्वपालचक्षुवोधादानेनापतनइतिसमदनेरपन्येषु
मान्नामयस्माः नागीदिभ्योयजितियत्नुनपः पलभीतास्यवीर्यावधूतः विक्रमाभिभूतःशेविकादिसर्ववरस
मर्थः नदायतमसमयेनगुणादीनां शौर्यादीनां प्रकर्षमतिशयं स्मापायवशमामनुपायाःहीनेविघेरजसेविधियो
याःसशिव्यमीमोनस्माद विप्रकर्षाधानरशीनादिनिभावः सोनिभाद्यातोस्यपादयुरतोइतिविरसः॥ १८॥

तम॰
२

या

तथापीति मंदिनुल्यहतो विनेपि हे नृपनाथकीर्तेर्दोषैः युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां स्वन्यतिरेकाश्रयः तवकममकावेक
वचनेऽस्तीतिनावकादेशः गुणौघैः प्रवृद्धीकृतमावर्तितमेव त्वदंगे निबन्धदायन श्रुतीनामिसं श्रायतऽन्यमरः ननु निःस्पृहस्य कोपवतपा
नऽस्त्यत आह वीतेति वीतरागस्य हाणं वीरक्तानां मुक्तिभाजां मुमुक्षूणामपीत्यर्थः भवतीति भव्याः साधवः भव्यगेयेत्यादिसूत्रेण
नेविनिपातनः नेयुपलपातनः महाभवतीनतुमाध्यं महोमहतामाप्यमनतऽ इतिभावः॥१४॥ अथ तवपरस्य गुणेष्वतो प्रकटयि
नुधनरागुरूपंकृमसामुदधटयति। सुतादेति। पूर्वतस्यरागेनोधतरागस्य सुतानवकिंमुसुतापवेन्यर्थः गुणैःशौर्यादिभिःशोभनादि
भिः सुपोधनेनातीनानाविशेवानाद्भुतीता एवेत्यर्थः कनिरिर्मंऽ सुमुतत्वमगुणत्वं चत्यागहेतुःयुष्मामनालीत्यर्थः उपा
लंभकारणमाह॥ ११इति॥ यः पूर्वतरागो वीपुमानतथा निष्कारणमेवत्यक्तवान्स्थिवंसुतानःगुणाधिकात्रकथमस्या
हीनमाहः बलाद्वेति विषयाभिलाषो भोगस्याबलाद्बलात्कोरोहेव वास्या हि कस्तोयमयोरेगाद्यपिनमस्वप

तथापि निर्बन्धवृत्तनाथकीर्तेः गृहीतमेव त्वदंगं गुणौघैः वीतस्य हाणमपि मुक्तिभाजां भवति भव्यो वृद्धिवशान्नाना: ॥१४॥
सुतानुरूपं किमु तस्य शास्ता: यथा धनेवानगुणैरतीता: यतस्त्वक्तवान: समृद्ध्यावस्था ह्मोहविधुतो विषयाभिलाषः १६
महानुभेनेकचमर्थसिद्धिः संशयकगुणैरिपुत्रिंशेनेयः सुसाधुयोगाद्विनयान्तरायाः प्रमाथिनीनांविपदांपदानि १४
वचश्युतायोनमितोरिपुणां धर्मो दधाने नधुरं चिराय तथाविपत्स्वपि धपतिरस्यमा विकृतं प्रेमपरं गुणेषु॥१५॥

इति विसः मोहमविवेके विधत्ते विषयाभिलाषा नितिक्रोतनकस्त्रियसुस्यागहेतुरतीत्यर्थः सुतकारणकार्यसमर्थहेतो
र्थी तरन्याम॥१५॥ अथरासंशयावहवत्तुंनायशास्त्रीहीवेस्वबवति। जहानिविति। एवं धनरागरूपं सर्वसिद्धिः कथंचन त्तहानुनहा
त्वेत्यर्थः परैद्यानिसंगीत्रासकालेषु कल्पक्षेतिगुत्रकालेसोऽह हानिकालः तस्यामनऽऽयर्थ; कुतः वोप्ध नरागः संशयस्य
हितकगणोहितु निषमेकर्णादीन दुर्भेगिणाः संहितनिर्गीतनिमावसेवनऽव्यर्थः प्रकाशनस्यपारत्येयो स्रोतिस्येनिसयोरा
स्वायामात्मनेपदे नित्यमस्मित्तिनिस्थ योविबाटवटति। तीनिकावकायोनया हि सुसाधुयोगः दृतेनसंसर्गेजिवानरायाः
यविद्यानःकाःकिंचप्रमाथिनीनासुमूलनशीलानांविपदां पदानिस्थानानिपिपद्भिःवासिनत्राणस्यानलेनाप्नुवसस्त्रितन
मरः नकेवलमर्थवापातनः किंतनयेकाहितांस्त्रित्यर्थः धनरागोपितुजेनविधयन्वाद्विनयपनोतिभावः॥१६॥ वचयुष्मा
श्रीरनपेसुवविस्माराशीर्थसिद्धिं सुचपति वच इति रिपूणामस्मितोसभायांसभासमितिसिसंसदऽ इत्यमरः वचश्युतायोवा
दुःशासनस्त्रीसंगहणमाहसमनीकृतवत्यामित्यर्थः चिरायधर्मो धर्मादनुपेतोधर्मपत्यर्थन्यायात्तनयेनप्रियः

सागातत्रायामन्यातुरात्मनो॥

यस्मिन्निति यस्मिन् भीष्मे विषये स्मृतीश्वरस्य भावः श्रुनेश्वरं यं श्रुसामवर्ग्गेन जनः शुश्रीस्वरं तेषुं कुशलं निपुणानामिति विकल्पाच
जनः पूर्वं यत्स्वहृद्भावः तेन कृतव्यलीकः जनितवैलक्ष्यः॥ कुः खवैलक्ष्यव्यलीकामिति यादवः॥ तेन कोपिपरमभवं प्राज्ञस्य
भीष्मस्येच्छामरणादेन कोपि परानिजितङ्वानेकिमुतान्य इतिभावः॥ भीष्मोमारणोधनुर्धुन्वन् आस्फालयन् कस्यमनोभयैः
कम्पवगाभयेरकम्पवशं न कोन्मुखे विभावनान्स्मामः न कुर्यात् सर्वेषामपि मनसि भयं कुर्यादेवेत्यर्थः॥ २६॥ स्त्रैणमिति
आजीरणेषु संहृतिवान् सेयावस्तेनं तेच्चैते कोपज्वलितेकोपवर्ज्जीनेस्मृतेरवपनिस्मृ रंक्तोतो लास्वपत्लाशिषामाप्ये
वति कृपायस्यतेन तथाकं जगक्षोकं जिघांसेनमनु मिछुनेश्वरे: स्वनेताछ्नप्रण्यः लुस्मनोघस्त्रीनिघस्त्रआदेशः श्रै
नेवक्रिंकालानि निमिषस्थितेगुरुं द्रोणं च पुष्पाकेमध्येकः सहेतसोकुं शक्कुर्यात् न कोपीत्यर्थः॥ शकिलिटिः निशाकार्थे

त्रिसप्तकृत्वो जगतीपतीनां हेतुर्गुरुर्धैर्यसजामदग्न्यः वीर्यावधूतः स्मरतां विवेद प्रकम्पमाधारवसंगुणानां २८
यस्मिन्नेन स्यैर्यकृतव्यलीकः पराभवं प्राज्ञ इवान कोपि धुन्वन्धनुः कस्य रणेन कुर्यान्मनो भयैकप्रवणं स भीष्मः २९ स्त्रैणं
हन्तेन माजावि पुसंहृती दृः सहेन कोपज्वलितं गुरुं कः परिस्फुरल्लोलशिखाग्रजिह्वं जगज्जिघत्संतमिवान्तवह्निं ३०
निरीक्ष्य संरंभनिरस्तधैर्यं राधेयमाराधितजामदग्न्यम् असंस्तुतेषु प्रसभं भयेषु जायेत मृत्योरपि पक्षपातः॥ ३१॥

लिटः॥ ३०॥ निरीक्ष्येति॥ संरंभेण कोपेन निरस्तं त्याजितं धैर्यं स्थैर्यं चित्तस्य येन तं तथोक्तं आकादेनैवपरधैर्यापहारि
णमित्यर्थः आराधितजामदग्न्यं गुरुत्वेन जामदग्न्यात् धिगतास्त्रं दुस्सहमित्यर्थः राधेयं राधासुतं कर्णं निरीक्ष्य
कुः निरीक्ष्य मृत्योरप्यसंस्तुतेष्वपरिचितेषु संस्तवः स्यात्परिचय इत्यमरः॥ भयेषु पक्षपातः परिचयो प्रसभं जायेत भवेत्वम
त्युरप्यस्माद्बिभीयादित्यर्थः किमुतान्य इतिभावः संभावनायां लिङ् अत्र जगन्निमिकं पावेद्रायाः समान करिकल्पा भावा त्
वक्ष्यानक्रिपायेत्युक्तानन्भवाद्विरोधोति स्यश्च निर्देशः समर्थनीयः प्रधानोपसर्ज्जनभावः कल्पत्रयोजक इत्यव्यक्तिविवेक
कारः प्रकममयसंबन्धरहितत्वमप्याम्भयसंबन्धाभिधानात् असंबंधे संबन्धरूपातिशयोक्तिरलंकारः॥ ३१॥ श्रीरामन्नृ॥॥
प्रुष्यानन्तरं कर्णाणिपन्सुपदिश्य नागमनप्रयोजनं पुमेनाह॥ पचेत्यादि पपाविद्यापाकरणेन सदृशरस्त्रमातद्य

मपज्ञं पेकमेतोरेमं त्य तयोर्भ्यां वज्रिं चते रि निकाशूस्त्रप्त
नादि निखिपामपत्नयः ज्ञा वरतो॥ =१

स्तारोऽस्मीति तु त्वरोपक्रम्य वतिमुहिरवतपः प्रकुर्वते त्यर्थः स्वतएव स्वसमासादितं प्राप्तेन साधनेन वा सुपनाचार्थस्वरूपं येन तेन कपिः हनुमा
न् केतनेऽस्य हेयस्य तेनार्जुनेनेत्यर्थः दुरापं स्वन्यस्य दुर्लभं वीर्यं तेजः समवाप्य प्राप्यैनं पूर्वं ... आभोगादयः उन्मूलितारः उ
न्मूलयिष्यन्ते उन्मूलयते ... [illegible] ... विराव ... तस्य ... [illegible] ... भाक्षिप्य ... सरितः ...
[illegible] लोपः ... मितस्यैवाऽनिद्रित्यनिर्द्दिष्टा ... [illegible] ... महत्वे ... [illegible] ... कर्षलाभाय
[illegible] ... नियमितस्यैवाऽस्य ... [illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... त्यर्थः कर्णाधिप
महामहिम्नां महानुभावानां देवतानामिन्द्रादीनां ... [illegible] ... [illegible] ... भावप्रवृत्तिविषयः ॥ [illegible]
करणीयो ... [illegible] ... महानुभावा ॥ [illegible] ... [illegible] ...

यथा समासादितसाधनेन सद्गुणं ... [illegible] ... वीर्यमुन्मूलितारः कपिकेतनेन २२
महत्त्वयोगाय महामहिम्नामाराधनीनां ... [illegible] ... [illegible] ... २३
[illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... २४
निर्वाय विद्यामथ दिनादि ... [illegible] ... महर्षिः ... [illegible] २५

उपधालोपि ... [illegible] ... विद्यामिन्द्र ... [illegible] ... विद्या ... [illegible]
वो ... [illegible] ... ॥२३॥ इतीति ॥ [illegible] ... [illegible]
वो संपन्न ... [illegible] ... प्रत्ययः ॥ [illegible]
निषेव्य ... [illegible] ... [illegible] ... [illegible]
मन्त्रित्यर्थः ... [illegible] ... विनयेनानोद्धत्येनोपससाद ॥२४॥ निर्वायेति ... [illegible]
दिक ... [illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... [illegible]

इतीति इतीत्थं महर्षौ मुनौ गते सति तेनावर्था : ॥ वर्तमानसामीप्ये भूते वर्तमानवत्प्रत्यय तिरोधानस्यापि लेवनस्य
चमार्थः तेन महर्षिणा व्यासेन तिरोबभूवे अन्तर्दधे भावे लिट् राजसूजोषहराच : ॥ ज्ञा प्रभोन्वेव हुपलेव विषराज
योरिति विस्व : ॥ नस्यानुचर: पूर्वोक्तोप्यन्तो प्यमुनेरादेश : नृणां मायचर: पोतान तेर्थ : मातात्मुद्य : नमहत्त्वाधिष्ठितप
दृश्मथिनमोपारदृत्यर्थ : ॥ मादिमृग्रीसेन चाभ्यासस्थ तिष्ठले ॥ ३० ॥ कृते ति ॥ प्रथुणजनः पदः कृतान तिः केन
श्रुणामासनू व्याहृतमोत्ववाटे ३ कृ प्रियवचने व्याहार ३ किं लेखितमित्यमरः । जितमावतो नेज्ञानत्वहोज्ञानानु
रागः मनसर्व्यासहृदा वर्षिमिव सख्यास हृ दित्यमरः ॥ एव प्रादे विश्रम मिपा पुनर्यथा हि सतो सम्भूतायो गः संगति
रास्य विश्वासवति हि सामान्ये नविरोधनसमर्थन हृ पोर्थान्तरन्यासः ॥ ३१ ॥ मुत्थे ति ॥ प्रत्यासभभामा हृदयोणोदया

इति कृषाणेन महर्षिणा तेन महर्षिणा तेन तिरोबभूवे तेरामराज्ञानुचरस्यमद्य : प्रादेशमादेशद्वाधिनस्त्यो ३०
कृतानतिव्याहृतमात्वबादे ज्ञानस्पृहः प्रणयजनः सविज्ञा इपायसरव्याविव संप्रसादे विश्रामसयन्यामुसेनाहियो
कृतानतिव्याहृतमात्वबादे ज्ञानस्पृहः प्रणयजन हृदयुतीडः रञ्जनानां लाभपामे लभ: पाद्मस्तानोवदे २२
मृषोस्य भासे वपुर्मेरुकेतानविहीयमानानुदयपानेन हृदयुतीड: तुल्या हिमा हिवनभूनानोभि द्रुः रवाति भाग्यं पिलघुः समेते २२
प्रशस्यमाला विरकार्यानुवाः पृथ्वा समीनी विभज्यमानः

पत्र ४

वपुर्निरुद्धमायविहीयमानानतस्यजमानिति तनमः शारिकराणां कि: हृदयुतौ वसौ व गोना हीयमानानिलायां : इति नम:
संकेच्चकाराणां कि: सुमेरुकं ज्ञानिव प्रस्थ सुमेरु नः हम कुं ज्ञानां मौन व्यानेना र्थे ते नाज्ञे वेनोदयाय प्रापरे हिहीयमाना
न हृदयुतीन गुणिक बुद्धिप्रकाशा न पूर्ववद्विशेषरहृदयस्य प्रयोजनेन प्रस्तुतेन नुसंधेय पाद्मनानुपुष्टि उदीनद्रुः रो नह कुं
णाकृतः अपादिनः स्यामलाम: इत्यनियेस्मानन पोकृ नेषा विवे किन्यानकर्थ विवलक्षीन दयमित्यर्थ : । नमः शोकोधका
र श्या ॥ नमोधकारे सर्वभीनो नमः शोकोपयुणां तर इति विश्वः ॥ ३२ ॥ नेमदं पुपदे नयो विवेकिनानः भीतं भीतमिव विमा
वः प्रसनमः शारदसौ क्लिष्टत्वान जोषानु प्रापितेयपमा ॥ ३२ ॥ प्रशमयेति ॥ प्रसन्नाम सहिंपूपानपा प्रालो वि:
नेन विवेविनेन कार्यं गणु कुपः इति लघुत्वहेतुः किः नुदविरोदमाधुरी हीभयोन्यनरमणि मिति । निधानत्वकार्येगोरव
मालो द्यानिरतस्य स्यः नयाविपु सामामुवाम्य्य नकर्त्रीसमानीयपुनराहृत्य विभज्यमानः समशोक भागी प्रियमा

न्यानेन हृदिन्यर्थ : ॥ ३३ ॥

योगं वक्तीति। योगस्य तन्माहात्म्यं हे तन्माहात्म्ये तस्मै पार्थाय तेन वक्ष्यमाणं महिमानं योगे ध्यानविधिं च। योगः संहतोपायध्यानसंगति
युक्तिश्चित्स्मरः॥ तत्पदप्रभावात् तत्स्थो वितनोरदृष्टो चिरकालप्रसन्नया इति भावः येन योगेन तत्त्वं पुरुषं निमहादि
गुणत्वाच मूलप्रकृतिः महान् अहंकारः मनः पंचतन्मात्राणि पंच बुद्धीन्द्रियाणि पंच कर्मेन्द्रियाणि पंच महाभूतानि इति
चतुर्विंशतितत्त्वानि तेषु प्रभासे साहाय्यकारेकत्वेन तत्त्वादेन स्वच्छरहितचित्तप्रसन्नस्य मिमीलेव उन्मिषितमेव योगं
स्वेहायोगो येन स्यात् तेन स्यात् इति पाठभेदः कोपि प्राकृतिकोपि महानखिलज्ञानभंगतत्त्वाव भासस्थिरादेधस्मादे
स्थिला भद्रावाम वटितिभावः॥२५॥ साकारमिति। स्त्रीहिन स्वाख्यानो भूतिलाभो ग्रन्थेक श्रेयः प्राप्तिर्येन तेन योगेन
हभाग्यस्य चक्रमित्यर्थः। अनः करणशब्देन तद्धितस्याहोलक्ष्यनेन तदनुरूपं तदनुकूले उत्साहानुगुणव्यापार

योगे वक्तव्ये यन्तन्मायन स्वेनपः प्रभावाद्वितनोरसदः येनास्य तत्त्वं पुरुषं तेजभासे समुन्मिमीलेव चिराय चक्रः २६
साकारमासंस्थितभूरिलाभं ध्यानमत्र स्फुरणानुरूपं नियोजयिष्यन् निजयोदयेन तपः समाधौ मुनिरेनुवाच २७
स्वेनैव योगेन समिद्धतेजा निजात्परस्मै वदतीयदच्छन् समाचराचारमुपानमस्त्रो जयोपवासाभिमुखैर्मुनीनां २८
... शिलोच्चयं चारु शिलोच्चयेन मेघः तपांस्येषु निगुह्य कश्चित् २९

साकारमित्यर्थः साकारं मूर्तिं दध्यानं तन्मन्त्रेण मुनिर्निजयोदये चित्तपक्वत्वेके तपः समाधौ तपो नियमो समाधिर्निदध्यासनं ध्यानं
स्थिते चैव समर्थनमिति भावः नियोजयिष्यन् विद्योजयितुमिच्छन् इत्यर्थः। तदुदैश्याश्चेति लदश्चेति शानच् प्रत्ययः॥ इति वक्ष्यमाण
मुवाच॥२७॥ स्वेनेति। स्वेनैव नत्वोपदिष्टेन सम्यक्केनेत्यर्थः योगेन चित्तवृत्तिनिरोधेन समिद्धतेजाः निजात्परस्मै स्वपदच्छन् परस्परं वेष्ट्य
मपरस्मिन्नित्यर्थः उपानशाला गृहीता पूर्वमेव स्वतन्त्रतोपवासाभिमुखैः साध्यायाध्यानशालिनः स्वान् नैर्मुनीनामाचारं समाचा
रं शुश्रूनिति शतृप्रत्ययः। स्वविशेषेण तपः सिद्धिः स्त्याश्रयेन नदृश्यतामाह॥ कश्चित् सर इति। पदत्र शिलोच्चये गोत्रभिदे इन्द्रा
य पुस्तकमये प्रसादाय तस्मात् तपांसि किं कश्चिद् चारुशिलोच्चयं रम्यशिखरं तत्र शिलोच्चयं गिरिं मिदुकीलदूपा॥
शृ सिद्धिगोत्रगिरिमिन्द्रावचं शिलाशिलोच्चये यज्ञस्य मरः॥ नामेषु चत्रपदः सनेनरमेवा स्य पुरः प्राद्युर्भावानरवदिति

ये यस्ति: । बन्धहित्वेनबन्धस्तदृशमुक्तं ॥ लक्षो नतनार्थे निद्राघसिंधुः स्तीक्ष्णमदीवनिदाघस्तदृशोऽदोवेल्पद्योतनार्थे येवमादेः
नये येभ्रमोनकर्नोक्ष तप्रसादाह् ततनैर्भल्यासोभागमिनेत्यर्थः । ततेपुगीत्तत्रिपस्तादोपदीस्वतःस्तात्रवृक्षमेवचवल्ली निभाकः
निरुद्धवाय्योदयं निरुद्धोदनेमध्ये कण्ठहीनस्वरः । स्तथनयोःस्तनवहूतीसोः क्रियाविशेषणं वा । विशेषणसमासः स्तनू
शेषिति निवहतमात्मनुवाच ॥ ३८ ॥ मनामिसिपचकभूतेपकोपमिते ॥ भूतेस्मादौ पिस्तावाद्दो नायेमत्योपमानयोरिति वि
स्कः । हित्वकूत्व निरनुकपटेमनोदेरुद्धोरेऽतिभावः । भाकन्यायो वात्यतोगोरवमिति यावनभूतिसंपादिमित्याभूतिभस्मनि
संपदीत्यमरः । उद्दिश्यनधुद्दस्त्र उद्धारकत्वमिति विशेषः । स्माधिहिषादुःख हितानपसामापूविदुः । समकम इद्दिः । किंहिप
येनमस्माहिनास्मामिविनेत्यर्थः ॥ इत्यभिनेत्यादिनाविकल्पात्मन्चमी । ममामा उन्मनीभूः । स्मस्माहिरहदुमेनामाद्दि

येयोऽवसाहेमहतन्नस्तादावन्धिष्ठपनेव निदाघसिंधुः निरुद्धवाय्योदयमन्तरङ्गमुवाचकस्मादिति राजपुत्री ३८
मनोहितैः कुशानिवकभूतेसंभावनाभूतिमिवाद्वे रिच्यन्ध्रुधिहितामानपसांपूविदुरस्माहिनामास्मामुन्मनीभूः ३९
यशोधिनानुमुखलिफणावामनुष्यस्त्वामलिवचैनुवा निरुन्नकानामभियोगभाजामुन्सुकेवाकमुपेनिमिहिः ४०
लोकविधात्राविहितस्ययोगमुत्तमस्यमन्सुजेनमोक्षः नेत्रालिनायाविजयेवहनेनिग्रहवृष्टिंशापमिवाभिमाने ४१

त्यर्थः । हेमेनस्तनः परिवेष्टितावादिति भावः । माल्यशीरर्थेन्दुरु नामव्योगाऽस्याशागमपूतिविधः अनुमानाउन्माम्नासंपदामान उक्त
नीभूः स्मृन्नन्नवेद्यि: स्मरुमेनस्मस्मतुस्मनोरहोरतसालोपस्मेति महकारलोपः श्रुमस्माविनीकारः ३९ ॥ श्रुथानोन्सुकादर्थो
पेनवसासर्वार्थमिद्धिनिदानलभ्माह यशाऽति । यशोधिनानुकीर्तिलब्धुमिनि विशेषः स्वरव्यलिफणालेखमिव्यपावामनुष्य
संख्यामनुष्यत्युगनत्यस्त्रनिवर्तितुमनिकामितेत्वास्मानुवक मैनुरक्तकान्तेवाकसमुनसंग्राममुपेनिनस्माहिरहदुःखमा
नपःसिद्धेःसोऽथ्यमिति भावः ॥ ४० ॥ स्मुयास्यमनःरीपनहारानपः प्रवृत्तिप्रयपिनेरटपनमरि निकारेनावचनपर्येऽहमादय
कितालोकविता विधात्रात्राणां लोकेमानुविहितस्य स्वस्यत्स्यतत्रियज्ञातेमेवधितपशी लज्जेनतदेवजेत्रजेनशा
कानतमात्मस्मादिभ्यश्रेतिस्तात्योऽस्मणप्रत्ययः ओजोबलेदीप्तिबो । ओजोवलेचदीप्तौ चेति विश्वः । तदेवस्वधनमिति निरूपालेक
रःमुसमन्स्यवहरन्स्वरिमिः कृतनिकारस्य कृतःस्ताद्वृतेऽतःनिभावः । किंच विजयेकहतेर्विजयेकश्रीविनायादस्यिपस्योगिति

मे०
कर्तुर्विमर्शः अभियोगभाजोस्मभिनिवेशवतोऽन्युत्सुकानामदुमेना
पमानानामेवेत्यर्थः । सिद्धिपूर्वोक्तपशाऽडःसोप्यर्थमिद्धिसमुत्सुकेवा × श्रुति

गुणैवेत्युमा॥ आकृष्यमानमपि विवेको न्निर्जितमात्यन्ताह॥ धैर्यं त्यति॥ धैर्यंत्यतेत्यो निमग्नो निर्विकार चित्ततेन तथा महर्षेर्वो
महस्य पूर्वतेकस्य निशेषः॥ विस्वास्तत्यायस्ये यव चनत्वेनेत्यर्थः॥ गुरुनिप्रभावेनत्याहितेनु कान्तौ ब्राह्मणस्त्वा नम नो क्रोधा
हेतोः न यान्तुनप्रभाववर्तितानाच्चेतिहेतुं नरे विशेषनमुखेनाह। मघोनः मृते नृमे वीर्यं चचलोके त्यादिना वशीकृतिर्षेयः वि
हतप्रतानवलम्बुजानं नित्निनियावत॥ विदेः शत्रुर्वंशरिति विवेक त्वे को यस्मादेवः तेषु पार्थेषु स शोकः स्यात्मेस्थितेनाचाय॥
रुण्णानामिति॥ नत्याद्यौत्यक्कवनशामेसुखा॥ शामेशान सुखा निचेन्नमरः॥ नाह्वरुद्रमदुःखेन जितिनजस्समासः॥ भूरि
धाम्नश्रुतेजस्विनः निहानहेतून् किंः चनुरत्नान्याद्यान्वाम रसमू रिधाम्नश्चानुरोपा मानप्रहारानिवदूरं विहाय एकोपभूना
मेकराशिभूतेमत्तेस्रुपणादयः कृ ता रश्मि विन्यर्थेक मेधा रवः सूर्याणांहितानिगणानिस्शाकरूपेनः कस्मातिभावरीं

भूते

लेयैथा विस्वा मिलपा महर्षे लीलादरातिप्रभवाक्षमन्योः वीर्यं चाविह्नता मृते मघोनः स्वतेषु न शशाम यावदशोकः २४
नामभूरिधाम्नश्चानुरोपिदूरं विहाय यामानिवधाम रश्मः एकोपलश्यमित्रा विभावरीध्वान्तमिवप्रपेदे॥ भूतेर्थ
नुषारलेशाकुलितोत्पलाभे पक्ष्मस्मिताशेर्मनलस्भाभीरुः स्मूढ भावापि विलोकनेषु न लोचने मीलयितुं विषेहे २६
सहकृत्रिमयुग्मरसाभिरामैरमार्पितेर्हुवितोभिहर्षे मनः प्रसादांजलिनानिकामं जग्राह पाथेयमिहेन्द्रसूनुः २७

कृपापहारगों ध्यानमिवद्वस्थानोप दीपवेहे॥ २५॥ नुषारेति॥ साद्रौपदीवलोकनेष्वमुनावलोकनेः प्रमूढभाव॥ मूढ
भिप्रायिस्नाहामिलापापीनियावत्॥ भावोलीलाक्रिया चेष्टा भून्यभिप्राय जन्मनुक्रिति चैत्रयेती॥ मंगलभंगभीरुः मं
गलाहाति भीताश्लेषपक्ष्मणां परिगतान्तुकेचाध्याहृतः इत्यर्थः स्नुनषवलनुषारलेशाकुलितोत्पलामेहमविंदुसहिने
दीवरसन्निभे इत्युपमालंकारः लोचने मीलयितुं न विषेहे शशाकइत्युणाहश्यापि विकाशितान्यपितन्निपातनपापिशुमंगल
त्वान्नपिचतेकें निमीलनं नसान चकारेत्यर्थः॥ २६॥ सहकृत्रिमेति॥ रह्नसूनुरर्जुनः क्रियया निर्वृताकृत्रिमः हितः क्रियेति
किः॥ के से त्रिनामिति मसृणत्वयः॥ नच्छिन्नः प्रेमचसः सहकृत्रिमरणप्रेमरसेनाभिरामैः प्रजयप्रेमरसेन मधुरादिनाचाभिरामैः
हासयाश्रमणापार्पितनहृश्रिचितोमपती तिह विवोभिहृ वि ष्टिपमित्यर्थः। हर्षेदर्शनेन पुस्तकभावेनः मनः प्रसादः प्रा

ॐ

कि० टी० २

षु नानुकारांतरे ॥ मनुष्यदेवयनित्रा[illegible]हि भिरिति भिःश्लोकैः न खल्वयं मानुषमभिमानहेतुभिर्धनैर्विशिष्टः ... नवभिमानस्य ...
नादृशानां ॥ त्वमसनेविपदिभुशोदोषा कामजकोपजस्यमरः ॥ टेनत्वमनेनान्तभगाद्देनीवोममेविकारं वेद[illegible] ... ॥ सनोवनुभ्यमि
त्राय स्त्रिति भावः ॥ एवमुत्तरत्वन्नपुनस्यंधपेपुनस्त्रविष ... नेनरशमु नेजामरिने निरस्कृत मनु तेजः पुनायो ... लनतो ... : पुनः
एवशारह्नाकीर्णः शास्त्रोपद्रवाद्दः ॥ नाद्दिःपनुषे स्थितेनः नहदेवापरत्वमभिनायमानस्वर्यः ॥ मध्या ... लमे यावर ... कृप
विनुत्वमभिनायनत्व वेत्याशये नोक्ते ... ॥४४॥ तत्त्वीदृ निषुनर्नि ॥ कि धनाद र्थिकि पाशा न्वन्या ... मंदे रिवसत्त्वीदृ रे
व मदेरेवतु भिविविद्य नेविनुनेहा सूठास्त्याह ॥ ... संदाह्य मरः ॥ सोवेरत्यर्थेनाव भास्य ... नेनु कास्यमानः ॥ पूर्वेनः
नैवमितिभावः ॥ किंतु यशः तपोद्वेतोः हीणजनेयो ... लस्य ॥ ममत्वमहेशमत्त्वमाकारमभिपन्नः ॥ सामस्वस्थितस्तु ... ॥

प्राज्ञोमिमानुषस्यमदसमेटनीवदेनत्वमसनाद्दिकारे ह्रिय स्वभावोनतिनोरसोजाः शरिदृनाकीणः स्वादिह् ॥ ४५ ॥ ना
त्रादुमंदे रिवतिः क्रियत्त्वान्तार्थमत्तेरवभासमानः यशास्तयात्मीणजनात्त्वामत्वमनत्वमाकारमभिवाभिपन्नः ॥ ४६
दुःशासनामर्षरजोविकीर्णैरेभिर्विनार्थैरिवभाग्यनाथैः केशैः कदर्थीकृतवीर्यसारः कच्चिन्स एवासि धनंजयस्त्वम् ॥ ४७ ॥
त्रिभिर्विशेषकम्

ता नयसूस्त्रीणाजलाणिवामहत्वमंसदृधिः ॥ ४६ ॥ दुःशासनेनिदुःशासनमकृत्वेरमर्षणमाकर्षणं सएवरजो धूलिः मा
लिन्यहेतुत्वादितिभावः तेनविकीर्णैः विनिक्षिप्तैरत एव किन्नार्थैरनाथैरिव स्थितैर्वतो गुणमकेऽसमत्वप्राप्यत्वादनाथैरि
वस्थितैरित्युत्प्रेक्षा ॥ अन्यथा कथमिति दृष्टेर्दृष्टिरिति भावः ॥ किंतु भाग्यनाथैर्दैवमात्रशरणैः ॥ अन्यथा ह्ययमपि नष्टः स्यादिति
भावः ॥ एभिः परिदृश्यमानैः स्वमेवमिति निर्दिश्य भावः ॥ केशैः शिरोरुहैः कुत्सितं च स्यात् कदर्थीकृत्य एवमिधय रेवमस्तु एपो बलात्
विहतेविच्छिन्नमरः ॥ कोकतत्पुरुषे चीति कुशब्दस्य कादेशः ॥ कदर्थीकृतो गलितो वीर्यसारो शौर्यबलं यस्य तथोक्तः ॥ इ
त्यपूर्वे विलक्षणाद्धेत्वेव धनंजयो सिकश्चिन्नस्कश्चित् ॥ कामप्रवेदने स्यादमरः ॥ एव च ते त्वं वमस्यानुपेदम्बसे इति भावः ॥ ४७ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् ॥ ४८

राम

श्री इति। पुनरस्याः सज्जनोपनीतः साधितश्चासनस्यार्थः। तथापि संशयस्य संभावितत्वादेवेति भावः। श्रीहर्षाननैः संयुगस्थितः स्यात्तं तस्य यान्
कि इति भावः। नृपे हर्षाननस्य रक्ते ऽत्र वन्मः। यस्योक्तत्वात् कथं विहितस्य त्वत्स्यर्थः। यः स्यात्तेनामपि तु सहः किमुतानुभवता
मिति भावः। इत्यर्थात्पूर्वैर्यावत्याख्यानस्य थाच स्वार्थस्य पतेस्यात्सज्जनोपनीतोऽज्ञातिकृतः संशयं कथमिति दिमन्याथं कथमुपेत्यामि
ति विचार्यैव श्रीहर्षाननैः संगुणस्थितक मेदर्शनादिति भावः। नृपेः सर्वैः कृते ऽत्र वन्मे गीतः गीतकलहेषु मध्यस्थैः उदासितत्वात्
मिति तु यत्र एवं वितत इत्यर्थः। यत् तद्वद्ये पिष्टवत् स्वस्य सज्जनोपनीतं तस्य पदार्थभूतस्य विरोधस्य गत्वा हेतुत्वेन काव्यं लिं

गत१ लंकारः। पृथिव्यां वितानं वैवाहिकमाङ्गलिकपटत्वं भूतं समुच्चयोचितत्वं युक्ते स्मादाङ्गनेभूते प्राप्य यतीतेस मेत्रि
युग्मश्रीवितानसमुच्चयोचित इत्यमरः। दिग्विकीर्णं वितानमपि दिग्गतं लग्नमिति भावः। विततं प्रथितं। प्राप्तिन

श्रीहाननैः सज्जनोपनीतः संशयस्य कृते ऽत्र नृपैः पृथक्षः वितानभूते विततं पृथिव्यां यशः समूहं नृपदिग्विकीर्णं ॥ ४२
वीर्याद्भुतानेषु हतामित्रशं तस्य भूतानि च संप्रतीति कुर्वत्स्वयामहमत्याप्यतीनामर्क निःशत्रुमहृद्वानिरोधः। ४३॥ प्रमा
णं चास्य पैत्युजः स्यात् तेन शशकः किमुताधिकतेन चीकरिष्यत्युपमुख्यदीदुः सनामेहृदयनिकारः। ४४। कलापके॥

यशःसमूहमिव सेकोऽपि तु संभूतानि परिभूतस्य कृतः कीर्तिरिति भावः। ४२। वीर्येति। पुनरस्य वीर्याण्येवावदानानि तेषु कृता
वमर्शाः कृतास्कन्दनः पुराकृतपराक्रमोद्भुतान्यपि पुमज्जलनित्यर्थः। अवदानं कर्म वृत्तमित्यमरः॥ अतएव संप्रतीति प्रख्यातेषु नी

वि१ तेषु स्थितं रव्या नविर्नतान विश्रुतः इत्यमरः॥ संभूतानि विद्यमानानि वृत्तान्यस्मात् स्मृतेस्याते मनं च कुर्वेन पुनः पुनः स्तु
अवधेयं विहितानि ऽकं निःशत्रुमिवायतीनां मुनरकालानाद्युपामहत्पदे ध्यानाशीकुर्वन्निति निःशत्रुतिशयं पमुपमान्यारिनिराहत
व्यक्तं तस्थिरात्वस्थानमिति भावः। ४३॥ प्रमेति॥ पुनरस्य पैत्युजः शत्रुभिः स्यास्पृष्टस्य पुत्रकः स्यादिति यानिकारः परिभवः
कैरपि कथं गतः सर्वैः स्यात्तेन शशकः अधिकतेन तु भवितुं किमुतयस्मात् सामपि तु सह इह अत्र भवत्तदुःसहइति किमुत कथ्या
मित्यर्थः। सनिकारस्य हितात्यर्थो विनाशस्थायितैन्यादिनापि न सर्वमिति इः। सनकृतेति शत्रुभिर्भूतानि संभितानि पुरायाया
हारइव स्याहितानाहिरहदुःस्वाप्नुननवीमविष्यन्नित्यर्थः। उपमुख्य नात्र द्योर्विशङ्क मिति भावः दुःखस्य मनस्यैकपदार्थः

नैषधीयचरितं

[illegible] निर्वाणं [illegible] ॥ [illegible] तिः पुंमान् [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] क्रियाभिः [illegible] वती सफलां करोति [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥५०॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
भावः ॥ [illegible]

करोति [illegible] क्रियाभिः [illegible] ॥ ५१
[illegible] ॥ ५२
[illegible] ॥ ५३
[illegible] सफलीकुरुष्व [illegible] ॥ ५४

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥५३॥ [illegible]
[illegible] सफलीकुरुष्व [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

निषेधकारणानन्वयं [illegible]
[illegible] कारणसमर्थना [illegible] ॥२

शुथाप्युवेलातोदोषमाह॥ सन्निवितान[illegible]स्नि[illegible]त्रेतत्रियकुलं[illegible]त्रियोग[illegible]त्रिमौ[illegible]प्रत्ययः[illegible]रादित्वात्पूर्वपदस्यान
लोपः[illegible]ततो[illegible]कप्रत्ययः[illegible]त्रिपशारस्य[illegible]कामुकशारस्य[illegible]
त्मके[illegible]कारः[illegible]त्यथाकरणे[illegible]त्वेन दोषः[illegible]स्मादिवत्[illegible]पंकजा
दिवत्[illegible]एवं[illegible]प्रत्ययः कर्मणि[illegible]भवतीति कामुके कर्मणि उकमि
[illegible]सहः[illegible]महोर[illegible]त्रिपशारवाच्यः॥ न
[illegible]कामुक[illegible]विशेषः[illegible]कामुकशार[illegible]

कामुकं

[illegible]कामुकशार[illegible]॥ [illegible]

[illegible]कामुके[illegible]शालिः[illegible]करो[illegible]॥
[illegible]
[illegible] ५०

[illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]
[illegible]॥ ४८॥ [illegible]॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]प्रत्ययः[illegible]समदुः[illegible]
[illegible]॥ ४९॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

नपविनं।

शुल्क के. नि। [illegible] ॥ [illegible] निर्वाध [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] लक्ष्मी [illegible]
[illegible]
बनार। [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ४० ॥ इति श्री किरातार्जुनीये म [illegible]
काव्ये भारवि [illegible] द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ६० ॥ इति श्रीमहोपाध्याय [illegible] नाथ
सूरि [illegible] किरातार्जुनीय [illegible] तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ राम॥ राम॥ राम॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लुवैरूवचम: कृत्यैनृकाममनसो ऽपि समो वा हिनावमौ [illegible] विष्णुरूपजो: । उदीचिना मिलिता सोमदेन: श्रीगौ [illegible]
नाथाचनेन त्रिवाकरसमेनौ द्रोणयो । उदीचि नामृतकेनवीज्ञतः पुनरुक्तेनेन मथाप्रमार्पिता: सूनरवोद्रा हि [illegible]
मनसि सिधावनस्त्रविश्वकार: पशिमनौ वचनानावाचममापत्यु [illegible] प्रथमे: । उदीचीकावासि [illegible] हिरावृकेकृ
भक्ताध्याङ्गस मरा । ग्रामाद्य निगम व शिम निवसूगाहि दीवज्ञस्याल वृकोप: स्वर्थः । यथा स्तुत्योति । हिवशाप्तपुर: वा
[illegible] निवधिन: नथापुरोधसाधोभेनारो पिना समेव माहितारेति: मनविराष्ट्रधकलावोषप्य मनवथोक: । गहो
निरुनीकुराषृधायुनिवेजयंती ॥ सोत्रेनोरम: सोम्य: सत्त्वपिस्मभिचार: पनिहिनाश्रुपोजनमस्योस्मामिचाहि
वंति श्रपोजनमिमिहक श्रपनी किंवा गनत्स्मामिचारकनौ [illegible] निवृत्त: प्रथमे: ॥ मेनवस्वरम्य: प्रकृत्यारम [illegible]

उदीचि हिनो नामिलियाजसेवानवीहृतो क्ताहिनविश्वकारो [illegible] चाचेममश्नो हिनौवकावामृषी चौमिवतिम
[illegible] पर्य सुधामिवरुविश्व विहिम: पुर: [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

नुमी टेनि। स्नावि: कृतामत्रकाशिलाकेन संमतिर्यं [illegible] केसुवा पु: किं॰ तत्व विमेदः के [illegible] योननंके कृताउवर्के ह
[illegible] विशेषेण वराहन [illegible] वाटीन: [illegible] र:॥ [illegible]
[illegible] विनके [illegible] नोटवाहीनवराहत्वा किं [illegible] नी शकालि
[illegible] र्थ:। [illegible] लंकार:॥ [illegible] ॥ [illegible] र्थ:॥ [illegible]
[illegible] संदेहालंकार:॥ [illegible] इति भाव:। [illegible]
[illegible] शनै: शनै: [illegible] र:॥ [illegible]
[illegible] मिव समर:॥ [illegible]
[illegible] मनोरमति॥ [illegible] पुयो रेणु: परार
[illegible] ॥१॥ [illegible]

नुनो [illegible] विमेद [illegible] वराहं [illegible] कृतो
[illegible] शनै: शनै: [illegible] मनोरमं
[illegible] नवानसा
[illegible] ख्या:
[illegible] शरद: [illegible] विशेषके

[illegible] बंधुजीवके
[illegible] बंधुके बंधुजीवक [illegible] मर:॥ [illegible] समानयो [illegible]
[illegible] लंकार:॥ [illegible] ॥ महाविशेष: [illegible] नवा [illegible] र्थ:। [illegible]
[illegible] विशेषे: [illegible] महान्ति: [illegible]
[illegible] पुनके [illegible]
[illegible] भाव:॥२॥ [illegible] पुन: [illegible]
[illegible] सामी [illegible]
[illegible] शरद: [illegible] मन्यते: [illegible]

[illegible]

ॐ गणपतये नमः ॥ नमः सकृतहिने ॥ [illegible]

[illegible]

ॐ नमः [illegible]

[illegible]

ॐ
कि॰ स॰ ४
टी॰ २

अथ चतुर्भिः कुलकेनैकीभावेन वर्णयति॥ परिभ्रमदिति॥ मूर्द्धजाः षट्पदा इवेत्युपमितसमासः। सरोजचारुभिरित्युप-
मानुसारात्‌ परिभ्रमद्भिर्मूर्द्धजषट्पदैराकुलानि तैः। दन्ताः केसरा इवेति श्लेषेण समासः। स्मितोदयेनादर्शिता ई-
षत्प्रकाशिताः दन्तकेसरा येषां तैः। चलतः कुण्डलस्य रश्मिभिः रञ्जितैः। चलत्कर्णत्वेन प्रभानुलिप्तैः। अत एव नवात-
पामृष्टबालातपस्पृष्टं सरोजवच्चारुभिर्मुखैरुपलक्षिताः॥१४॥ निबद्धेति॥ निबद्धेन गुरुणा निःश्वासेन विकम्प-
विकम्पिताः। अधरा यासां ता नाम्ना लता इवोक्ताः। प्रस्फुरितैः कपल्लवा इत्यर्थः। क्वचिन्मरुत्याशया निबिडविषये की-
र्त्यर्थं चलत्पल्लवौ हि विवर्तितैः कटैः। लता इव प्रस्फुरितैकपल्लवाः। व्यपोढपार्श्वैः प्रसारितपार्श्वाः। स्मेरा-
श्च विशृङ्खलाः। निविपरीतानि पार्श्वानि येषु तैः। पाणिविहारहारिभिः पाणिविक्षेपमानाहारैः। स्तनहारोरग विलेपः
त्रिकमरः। विकर्षणैर्मन्थगुणाकर्षणैः अपवर्तितत्रिकाः। भग्नत्रिकत्रिकाः। पृष्ठवंशाधरे त्रिकमित्यमरः।

परिभ्रमन्मूर्द्धजषट्पदाकुलैः स्मितोदयादर्शितदन्तकेसरैः। मुखैश्चलत्कुण्डलरश्मिरञ्जितैर्नवातपामृष्टसरोजचारुभिः॥१४॥
निबद्धनिःश्वासविकम्पिताधरा लता इव प्रस्फुरितैकपल्लवाः। व्यपोढपार्श्वैरपवर्तितत्रिका विकर्षणैः पाणिविहारहारिभिः॥१५॥
व्रजाजिरेष्वम्बुदनादशङ्किनीः शिखण्डिनामुन्मदयत्सु योषितः। मुहुः प्रणुन्नेषु मथां विवर्तनैर्नदत्सु कुम्भेषु मृदङ्गमन्थरम्॥१६॥
स मन्थरावल्गितपीवरस्तनीः परिश्रमक्लान्तविलोचनोत्पलाः। निरीक्षितुं नोपरराम बल्लवीरभिप्रनृत्ता इव वारयोषितः॥१७॥

नृत्यादिनिनदेनोल्लसत्वात्॥१५॥ व्रजेति॥ अजिरेषु गोष्ठाङ्गणेषु अधिकरणमत्समीपे व्रजा गोष्ठाध्वनिवहाः इत्यमरः। अम्बुदनादशं-
शङ्किनीः। गर्जितभ्रमवतीरित्यर्थः। शिखण्डिनां मयूराणां योषितो मयूरीः। योषिद्ग्रहणान्मदातिशयः सूच्यते। उन्मदयत्सु उन्म-
त्ताः कुर्वत्सु तत्कारीति निर्वृत्ताकुलत्वेषु। मथ्यतेऽनेनेति मन्थानो मन्थदण्डक इत्यमरः। विवर्तनैर्भ्रम-
णैः मुहुः प्रणुन्नेषु प्रेरितेषु कुम्भेषु मृदङ्गवन्मन्थरं मन्द्रं नदत्सु सत्सु निनादच्छायासाम्यात्‌ किं भव-
त्सु॥१६॥ स इति॥ मन्थरं मन्दमावल्गितानि चलितानि पीवराः स्तना यासां ताः। स्तनाः पीनास्तथोक्ताः। स्वागात्त्वोपसर्जनादन्येयोऽ-
वधारितिरिति ङीप्‌। परिश्रमेण क्लान्तानि म्लानानि विलोचनोत्पलानि यासां तथोक्ताः। बल्लवीर्गोपस्त्रियः गोपो गोपालो गोसंख्यः
गोधुगाभीरबल्लवा इत्यमरः। अभिप्रनृत्ता अभिनयपूर्वं नर्तनं कुर्वत्यो नाटककर्तृविषये। मन्त्रिवृद्धिः नृत्यप्रवृत्तिका-
कारा देहमानोपचिता वारयोषितो वेश्या वारस्त्री गणिका वेश्येत्यमरः। सोऽर्जुनो निरीक्षितुं नोपरराम न विरमति

उपारतामिति। पश्चिमा चासौ रात्रिश्चेति विशेषणसमासः। अपरात्र इत्यर्थः। पूर्वोदिकपश्चिमे न मध्यन्यायेन एकदेशसो कादश
त्वतामानाधिकरण्ये चैकदेशेऽपवसानेन नु पश्चिमरात्रेरित्येकदेशसमासः। तद्विधायके पूर्वापराधरोत्तरं पश्चिमरात्रा गो
णान्तस्य तत्त्वाहः सर्वैकदेशेत्यादिना न समासान्तो ... पूर्वापरादिसूत्रोक्तसमासविषयत्वादिति प्रको
शावर्षस्त्वेकदेशिसमासे वा श्रितत्वसमासान्तमाह ... पश्चिमरात्रो गोचर
लक्ष्याद् उपारताः सन्निवृत्ताः जवेन गामेव पतितुं धावितुं अपारयन्तः अशक्नुवन्तः प्रस्नुतपीवरोधसो वत्सस्मरणात् स्नवत्पीनाधी
नाः ऊधस्तु क्लीबमापीनमित्यमरः। ऊधसो नदि। निस्त्रीग्रहणात् ... उत्सुका ...
णाः ... दर्शनलालसं चक्रुः ... गोष्ठ ... भिम

उपारताः पश्चिमरात्रिगोचरादपारयन्तः पतितुं जवेन गाम्। तमुत्सुकाश्चक्रुरवेक्षणोत्सुकं गवां गणाः प्रस्नुतपीवरौधसः॥१०॥
परीतमुक्षावजया जयश्रिया नदन्तमुच्चैः क्षतसिन्धुरोधसम्। ददर्श पुष्टिं दधतं स शारदीं सविग्रहं दर्पमिवाधिपं गवाम्॥११॥
विमुच्यमानैरपि तस्य मन्थरं गवां हिमानीविशदैः कदम्बकैः। शरन्नदीनां पुलिनैः कुतूहलं गलद्दुकूलैर्जघनैरिवादधे॥१२॥
गतान्पशूनां सहजन्मबन्धुतां गृहाश्रयं प्रेम वनेषु बिभ्रतः। ददर्श गोपानुपधेनु पाण्डवः कृतानुकारानिव गोभिरार्जवे॥१३॥

वत्सः ... स्वभावोक्तिरलंकारः ... ॥१०॥ परीतमिति। सोऽर्जुनः
... उक्षावजया ... क्षतसिन्धुरोधसं ... शारदीं पुष्टिं ... गवा
मधिपं महोक्षं सविग्रहं मूर्तिमन्तं दर्पमिव ददर्श॥११॥ विमुच्यमानैरिति। हिमानी विशदैः हिमसंघातशुभ्रैः। हि
मानी हिमसंहतिरित्यमरः॥ ... गवां कदम्बकैः ... जघनै
... कुतूहलमादधे ... ॥१२॥ गतानिति। पाण्डवोऽर्जुनः पशूनां गवां सहजन्मबन्धुतां सहजन्मानः सोद
राः ... गृहाश्रयं ... वनेषु बिभ्रतः ... गृहाभि
मानिन इत्यर्थः ... गोभिः पशुभिः कृतानुकारानिव ...
इत्यर्थः। ... गोपाः गोपालकाः ... उपधेनु धेनुसमीपे ... इत्यव्ययीभावः

कि. अ. ४
टी. ३

उपैतीति। सस्यं व्रीह्यादिकं परिणामेन पाकेन रम्यतां रमणीयताम् उपैति। नदीरनौद्धत्यमनुपैति महीमपंकतां निष्पंकताम् उपैति।
नवाहितसुभिर्नवैर्गुणैः पूर्वोक्तैः शरद्गुणैः संस्तवेन परिचयेन स्थिरं दृढं घनागमश्रियः प्रावृट्संपदः संबन्धि प्रेमेत्यर्थः।
प्रेम तिरोहितमित्यर्थः। गुणान्तराः पूर्वगुणान्परिचयतेत्याद्भाव इति भावः॥२२॥ पतन्तीति। अस्मिन् विशदाः पतत्रिणो बलाः
का न पतन्ति। न पतन्ति धृतेन्द्रचापाः पयोदपंक्तयः न पतन्ति तथापि शरत्कालमावेष्टि नभः परां श्रियं शोभां पुष्णाति तथा
हि रम्यं स्वभावसुन्दरं वस्तु आहार्यं नैमित्तिकं गुणं नापेक्षते न चमत्कारभावश्चैव समर्थितानादिति भावः। मुग्धार्थान्तरन्यासः
॥२३॥ विपाण्डुभिरिति। कदम्बानिलशब्देन वर्षर्तुरुपलक्षते तस्य भर्तुरत्यये विरहे ग्लाननतया निर्जलतया पाण्डुभैः
नयाव विपाण्डुभिः च्युताचिराभागुणहेमदामभिः विद्युल्लताएव हेमदामानि सुवर्णसूत्राणि येषां तैः पयोधरैः मेघैः स्तनैश्च
पयोधरैरुपलक्षितानां दिग्वधूनां कृशता न राजते इति न किंतु राजत एवेति

उपैति सस्यं परिणामरम्यता नदीरनौद्धत्यमपंकता मही नवैर्गुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमश्रियः॥२२॥ पतन्ते
ति नास्मिन् विशदाः पतत्रिणो धृतेन्द्रचापा न पयोदपंक्तयः तथापि पुष्णाति नभः श्रियं परां न रम्यमाहार्यमपेक्षते गुणं॥२३॥ विपा
ण्डुभिर्ग्लानतया पयोधरैश्च्युताचिराभागुणहेमदामभिः इयं कदम्बानिलभर्तुरत्यये न दिग्वधूनां कृशता न राजते॥२४॥ विहा
य वाञ्छामुदिते मदात्ययादरक्तकण्ठस्य रुते शिखण्डिनः श्रुतिः श्रयत्युन्मदहंसनिःस्वनं गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न संस्तवः॥२५॥

न एव विपुलत्वात्स्वातीते मुखे शोभैव दृष्टोऽपि तेनोन्मलिनात् शोभितस्य राणत्वे इति भावः। सामान्यतः प्रशस्तमदरजसेकार्श्यमपेक्षेत न नस्य
न सा होति नैकेन निषेधनियोः संभाव्य निषेधनियोगे ... विततिमनुरूपकालकारस्य [illegible] ॥२४॥ विहाये
ति। मदात्ययात् मदापगमात् रक्तकण्ठस्य शिखण्डिनः रुते वाञ्छामुदिते सेवा उत्पन्नां रतेः कण्ठे मिलितां वा
त्वा विहाय श्रुतिः श्रोत्रं कर्णोऽहमोऽक स्थाने श्रुतिः। श्रोत्रं वा पूर्वं वा श्रवणमन्यमरः। उन्मदहंसनिःस्वनं प्रत्युत्तराले क्रियते न श्र
यति रत्नेन नवकोऽह्यकवयपरिचितविहारपरिहारेण मयूरे चितेऽपि अनुदय इत्याशंक्य पार्थो नरेन्द्रस्य निगुणा इति। प्रीणा
तीति प्रियः इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः इति कप्रत्ययः। प्रियत्वे प्रीतिकरत्वे गुणाः अधिकृता नियुक्ताः संस्तवाः परिचया नि
धिकृता न समर्था इत्यर्थः प्रेमापये न गुणा एव प्रयोजका न परिचय इत्यर्थः॥२५॥२५॥ श्रीरामजी सहाय॥राम॥॥

वि.
श.
राम
३

नि

पथा नेति । सो ऽनेन पूर्वं ब्राह्मणेभ्यो विनिम्नतो वक्रतो नहा हत्यतः शारदि निःशंक च चेनसमरचेयैव सुगमत्वादिति भावः । जहातेः श
त्रुप्रत्ययः इत्थं दिव्यभुक्तो निकस्य संपदः इषुभिः चक्रिनपुत्रनेसम्म इनसहीन सुकृतेव इषुभोक्षुद्र इत्यमरः । सीमंताऽस्व सीमंताक्षस्तो
गतेन यः सीमंतवत्कृता सीमंतिताः मन्वंतानंतकरोतीति । तिविकृः नातिमृ बहुबीनं तु पोलुक् रथ्यागे ... सीमंतिताः स
दुकं इमा हानी धूनमेक चेषुता सकृसंतापानेन संतनसंचारे ... कृतानुपस्थामागोनपथ्यानेजग्राममतिसृभावा किः ॥१८॥
जनैरिति । सो ऽनेन उपग्रामेषु विभक्तार्थं व्याप्याभावः । अतिघ्रकमभिनि ... हृष्टिभिः इति श्रीकच्चहुर्यादिरन्यत्रपि लोकादिः विवि
क्रान्यैकार्याति भावो ऽभिप्रायः इंगितं चेष्टा च एषु मलंकारश्लेषः यथा नै ... निलिताऽत्यर्थः अत एवाश्रमेषु इमदृष्या
सहपमाः ... इत्यमरः ॥ सहुसुन्हासाः उष्णविकाससहिताः तेन सहेनत्याहिनावहुः व्रीहिः वीरुधो महगुल्मिन्यः वीरुधो गुल्मि

पथा नवं वीजरहस्यो विविश्वतां तानि वीपभुक्तो निकसस्य संपदः । रथ्यागसीमंतिनसानुक इमानुसकृसंपानत ... कृतानन्यर्थः ॥१८॥ जनै
रुपग्रामममतिविघ्रकर्ममिविविक्त भावैमिनबूचतोस्कृताः । मशादट ... शाश्रमसङ्गपोषमाः सुपुष्पहासाः सविद्योगबीरुधः ॥१९॥ ततः
समभ्येत्य शारदं तत्प्रियं शारदं तमोलोकनलोलचक्षुषः ॥ उवाच पद्... तस्मनो हि नोप ... हि गिनसो वसरे वसीदति ॥२०॥ अथैः
शिवाय ... नेरिवाप्ततिः कृतार्थयंतीजगतः फलैः क्रियाः । जयश्रियं पार्थ इशत्रुकरोतु नेरारत्नु शङ्कात्वु रनेन बादिरा ॥२१॥

गुल्मिना भिनि वैजयंती ॥ न्हशारदं इदं दर्शोउपमालंकारः ॥१८॥ ततइति । ततः सपूर्वोक्तो ... शारदं ... प्रियं से ऽदृष्टदर्शनीयां चेन्य
थैः । शारदं ... लोकनलोलचक्षुषो हस्महक्षितो ... सनेत्यमरः । तेमं ... नेम वो रिनेो ... गावाचामुवाचनया
हि ... गिन सौ भावज्ञः इंगितं हत्तो भावइतिरङ्गानः ... कालेनावसीदति नतु वाच पश्चतीति नाश्रेषु कस्मादपा हि
ति निर्धेधः ... नाकोविप्राहि ... विषयइतिभावः । सामान्येन विशेषण समर्थनरूपो ऽर्थान्तरन्यासः ॥२०॥ इयमिति ॥ हे पा
र्थ शिवाय निवर्तास्तु भावहृदेव स्यापतिः फलदानकालः स च जगतः क्रियाः कृष्यादिकर्माणि फलवत ... र्थं भविष्यतीति पो
गेषु बीजभावेधनेफलमितिवैजयंती ॥ कृतार्थयेफलवतीप्रसन्नोत्तु निर्मलोदकाशुनउवाचरिदानिमेलामे पार्गेनेन वि
ग्रोषणाहयेनद्यावाश्विप्योरानुकूल्यं सूचयति ॥ इयम्मारनेजपाश्रयदधुकरोतुश्रीशीरर्थं लोहू ॥२१॥ श्रीरामजी ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible] मित्यमरः ॥ वारिदरोधनिर्गतामेघोपरो
[illegible] हेमाना [illegible] त्यमरः [illegible]
[illegible] त्यमरः ॥ वारिदरोधनिर्गता [illegible] मलाः [illegible] परस्परा [illegible]
[illegible] ॥ ३० ॥ विहारेति ॥ विहार
[illegible] शरीर [illegible] भावः [illegible]
[illegible] त्यमरः ॥ [illegible]
[illegible] त्यमरः ॥ [illegible]
[illegible] इति भावः ॥ ३१ ॥ [illegible]

[illegible] वारिदरोधनिर्गता परस्परालापमिव [illegible] मलाद्विशः ॥ २९ ॥
विहार [illegible] शरीर [illegible] ॥ ३० ॥
[illegible] ॥ ३१ ॥
[illegible]

[illegible] इति भावः ॥ [illegible]
[illegible] मित्यमरः ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] इति भावः ॥ ३२ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]

गुमीतिख्यमीरुष्यन्तं तवानगुणान्विभजीतिरुष्यन्तं वमतः। तेनैवोगुञ्जानरणाटिनइत्यमरः॥ फलस्य [illegible] प्रसवस्य विपाकेन परिणा-
मेन विपतीगताः शालयो व्रीहिविशेषाः वप्राः केदाराः टकपुंसकयोर्वप्रकेदारः क्षेत्रमित्यमरः। विकासिविकचं गन्धः चित्तैः
गंधेन च्यासत्तापितं स्मितेनोन्यत्तानि घ्राणसमाघ्रातुमिवानिरुध्यामितिपाठे इमिवेत्यर्थः॥ निवेनेनतुनिध्यानेदर्शनाक्षोकने।
नामानित्यमरः॥ [illegible] मिमिनस्येनमनस्य [illegible] तिमीनापस्य [illegible] नानाविधा हरितवर्णेनेत्यर्थः॥ [illegible] ननदूर्णानाम्
वाटिनमित्यर्थः॥ नत्था [illegible] पलाशश्यामा [illegible] दलकोन्याः [illegible] मिवमिश्रनत्था स्फुरद्वालिशी [illegible] ताः
नेस्फुरद्भिः कज्जमागैः पिंगलस्फुतमिदूना नावत्तोत्ना [illegible] विशापिनेगृहविद्विषः [illegible] सर्व [illegible] तासु रे [illegible] रीति वेजयः

वमीरुष्यन्तं वमतः पिशंगितिनं गतानाविपाकेन फलस्य शालयः विकासिवप्राभिर्गन्धस्थितेनमं तिजिघ्रातुमिवामितो [illegible] ॥
[illegible] नीनाममनुरंजितेविषाविभिन्नमभोजपलाशशोभया पयःस्फुरच्छालिशिखापिशंगिताते हुतेधनुः खण्डमिवाहि विद्विषः॥२८॥
विपाण्डुसंव्यानमिवानिलोद्धतं निरुन्धतीः सप्तपलाशजं रजः। अनाविलोन्मीलितबाणचक्षुषः सपुष्पहासा वनराजियोषितः॥ [illegible]
[illegible] वैपुनजातवेदसः [illegible] नावृद्दछेदतिरोहितातप नतोन्नरं सातरवारिशीकरैः शिवैर्नभोवत्मसरोजवायुभिः॥२९॥ राम

मीधनुः [illegible] खण्डमिव [illegible] नितं [illegible] रुद्ध्यमेतिविस्मजेनीपस्य स्नेपयोवप्राभः गुप्तहिरण्यधावतामित्यंगनास्पदः [illegible]
धनुः खण्डस्याद्भुतस्य तोकः [illegible] चात् [illegible] नोनामा॥२७॥ विपांडुतिविपांडुश्वमनिर्जातोद्धुतं [illegible] निलेनोत्थितं सप्तपलाशा
निपर्वेमुपर्योनेषुताः सप्तपलाशाः कचित्सरव्यास्या [illegible] तिविषये [illegible] सात्तु [illegible] पर्णो [illegible] ने [illegible] निमं सप्तपला
नि [illegible] नेवृत्सस्वे इत्यमरः॥ फलेल [illegible] मित्यणो [illegible] सप्तपलाशस्य रजः [illegible] नमञ्जरीमितिनाम [illegible] नमनरीय [illegible]
मरः॥ निरुन्धतीनिवारयन्तीः अनाविलान्यकलुषाणि [illegible] नितानिवाणाणवन्त्वी व बाणानि नीलझि [illegible] रपका [illegible] लाल
च्योकाः नीलझ्ला [illegible] गलोदासी [illegible] नपाच्चा [illegible] निःपन्नतारिः पुष्पाणि हासस्य तैः स्मरवतीते इति पुष्पहासाः वनराजियोषि
तस्ववनराजियोषितः नास्य [illegible] मिवेत्युपमैव [illegible] समासेलिंगा [illegible] नविका
मुकेनश्यात्मिमेलनाशुके निकेधेतहतिभावः॥२८॥ प्रदीपितमिति। वैपुनजातवेदसा विपुनात [illegible] नास्प्रदीपितेन [illegible] प्रकाश

कि॰ता॰४
टी॰५

तमिति॥ जिष्णुरर्जुनः अतनुभिर्महतीभिर्वनराजिभिः श्यामला उपत्यकाः आसन्नाभूप्रदेशा यस्य तेन तथोक्तं उपत्यकाद्रेरा
सन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यकेत्यमरः॥ उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोरिति त्यकन्प्रत्ययः॥ उपरि हिमानीभिर्हिमसंघातैर्गौ
रं शुभ्रं तेन नगं हिमाद्रिमासाद्य उपरतो निवृत्तो मदरागो यस्य तस्यासितेन नीलेनाधरवाससा शोभिनो हलिन इवेति भावः॥

तमतनुवनराजिश्यामितोपत्यकान्तं नगमुपरि हिमानीगौरमासाद्य जिष्णुः॥ व्यपगतमदरागस्यानुसस्मार लक्ष्मी
मसितमधरवासो बिभ्रतः सीरपाणेः॥३८॥ इति श्री किरातार्जुनीये महाकाव्ये भारविकृतौ लक्ष्म्यंके धनंजय
प्रस्थानो नाम चतुर्थः सर्गः॥४॥ राम॥

सीरं पाणौ यस्य तस्य सीरपाणेर्हलायुधस्य सप्तम्युपमानपूर्वपदस्येति बहुव्रीहिः प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्ठासप्तम्यौ भ
वतः सप्तम्याः परनिपातः लक्ष्मीं शोभामनुसस्मार अत्र सदृशदर्शनेन सदृशानुभवात् स्मरणात् स्मरणालंकारः सदृशासदृ
शानुभवाद्यत्स्मर्यते तेन तत्स्मरमिति निधिप्याधरः॥३८॥ इति चतुर्थः सर्गः संपूर्णः समाप्तम्॥ शुभमस्तु॥ भूयात्॥

राम
५

स्पृष्टा इति। शिरसा मृग्यमाणम् ध्वनम् मृग्यमाणम् न सोऽकलमः। कलि विशेषो मनोभुवा नन्दकः स्वकामात् रेखा भिषांकुरा मृग्यैति।
स्पृष्टा नास्यापरये तिष्ठन्तं सरोरुहिणी विशेषण। सामर्थ्यान्नत्वमृन्तेनाधिकापरतो नेतः सामासोऽनुपमयोरेषां तिभावेन संकरः
॥३४॥ भूमीति। समुद्धृत सरोजरेणुनेति सोरभ्योक्तिः। हताः सारकणेन उपान्तवृक्षेनेति विशेषोक्तिः। धारा संपातस्य
मारद्वयमरः॥ बापुना हताम्रा कुसुमभूमी शिलीमुखाः। स्माः स्यावदाम्रपादागमे राजा तात्पर्येण गमेत्युपारितावत्युक्तमाणः
गति॑ योरहादवत्वात्मनः स्तिया तन्वरेशो वाच्यगमनानिबद्धेन पतो॥ विस्फोतुना लनसमर्थः पकरणे मार्वं त्रिकेनानिष्ठ
यारन्यत्रमर्याधनात्मावः॥३५॥ मुखेति। विसमंगलो हितं मुखेः पिशंगी कलमस्यशिषाशान्यमा। पिभनी यस्म

स्पृष्टा वनात्स्याय परस्या वधीरितः सरोरुहिण्या शिरसा न मन्नपि उपैति स्पृष्ट्वा कलमः मता समामनो भवानन्तरा
मिषाङ्कुरा॥३४॥ भूमीसमुद्धृत सरोजरेणुना हताहताः सारकणेन वापुना। उपागमे दुमशिलाः स्वापदा गतिन
निष्ठ्ये नमलं शिलीमुखाः॥३५॥ मुखैरसौ विद्रुमभंगलोहितैः शिखाः पिशंगीः कलमस्य बिभ्रती। शुकावलिर्व्यक्त
शिरीषकोमला धनुः श्रियं गोत्रभिदो न गच्छति॥३६॥ इति कथयति तत्र नातिदूरादयमुदपीपिहितोत्सरश्मि
बिम्बः। विगलितजलभारशुक्लभासां निचयइवांबुमुचा नगाधिराजः॥३७॥ राम॥

शिरीषवर्णो ... थः॥ अमेघ्यशुकावलिर्गोत्रभिदा धनुषः श्रियमनुगच्छति। न करोति नानावर्णत्वादिन्द्रधनुरिवभाती
त्युपमालंकारः॥३६॥ इतीति। अयं तत्रास्मिन् देशे इति कथयति सति नातिदूरा नदूरे इत्यर्थः॥ अयं सः स्थलाः
शरस्य स्वस्थ्येति समासः॥ पिहितोत्सर रश्मि बिम्बसिरो हितार्क मंडले इत्यो नतोक्तिः। नगाधिराजो हिमाद्रि॥ विगलि
तो जलभारशुक्ला भालामेचमुचा निचयस्तमेयये दर्शः॥३७॥
तिद्रान्॑

ॐ

इतीति प्रियार्हैरानभ्रत्नेऽइति पूर्वोक्तमनन्तानां स्वस्वधामस्थाने गन्तव्यमिति सति पृष्टास्ततोऽर्जुनः सोत्कण्ठमोत्सुक्यात्केम पिप्रष्टव्योऽचिन्तयामास सामिन्द्रिषोगः सज्ञानेन न प्रियप्रयोगोऽभिलाषिणस्तिष्ठयास्वधनेक्रोणीत्यर्थः अर्थान्तरन्यासः तमिति अकृशाः पूर्णाः लक्ष्म्याः शोभायस्यासोऽकृशलक्ष्मीरिति बहुवचनान्त्रितावकुशी हिरेवचतुःप्रभृ तिश्चेति कप्रत्ययस्यानवकाशः नयालक्ष्मीशब्दे कपचनांतस्य पापाठा नलाधिन धनश्चेत्यसावकाशः

ऽतस्कान्समपहिरितप्रियंप्रियार्हैधामस्वंगन्तयति राजराजभृत्ये सोत्कंठं किमपि पृष्टास्ततः प्रदध्यौ सं धत्तेभृशमरतिंहि सद्वियोगः ५३ तमनतिशयनीयं सर्वतः सारयोगादविरहितमनेकेनांक भाजाफलेन अकृशमकृशलक्ष्मीश्चेतसाशंसितं सस्वमिवपुरुषकारं शैलमभ्यास भूयः ॥५४॥ इति किरातार्जुनीये महाकाव्ये लक्ष्मपदांके भारविकृतौ हिमवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥५॥ ॥ ॥ ॥

हिम॰

उमः प्रभृतिपाटसामर्थ्याद्देवशेषिकस्य वैभाविकस्यपविरोधः सोऽर्जुनः खजेच सर्वत्र सारयोगाद्रत्नकृषवस्तुयो गात् सारो बलेस्थिरांशेचस्याद्येऽन्नीयांवरेऽत्रिषु इत्यमरः अनतिशय्यमणीय अनतिक्रामणीयं अनेकेन वहुनांकमासमायगतेन शीघ्रभावरितेति यावत् सत्त्वेनकांक्षितधात्त्रधीरहितमकृत्स्नमवश्यप्रसाधकमि त्यर्थः अकृशमतनुं चेतसा आशंसितं प्राप्तमिष्टं इत्यर्थः स्वमात्मीयं पुरुषस्यकारः कर्मतः पुरुषाकारं उक्तवि विशेषणविशिष्टं पौरुषमिवाभ्यास साद मालिनीवृत्तं ॥५५॥ इति श्रीमहोपाध्यायमल्लिनाथस्य पञ्चमः ५

ॐ

कि॰ टी॰

कषणेति इहाद्रौ कषणेन कंडूयनेन यः कंपस्तेन निरस्ताः महाहयो महासर्पाः येभ्यस्तैः क्षणं विमर्दमतंगजविवर्जितैः मदम
तंगरहितैः कृतः मदस्नपितैरैरावतमदसिक्तैः हरिचंदनैः चंदनद्रुमैः गजस्यैरावतस्य गतं प्राप्तिरनुमीयते हरिचंद
नेन विशेषणेन कान्तत्वं व्यज्यते ४९ जलदेति जलदजालघनैर्मेघवृन्दसान्द्रैरसिताश्मनामिन्द्रनीलानां मरीचिभिः भा
नुः करो मरीचिर्द्वयोः पुंसि दीधितिः स्त्रियामित्यमरः उपहतप्रचया विघटितसंघाता अत एव दीपितकंदरा अप्रकाशितक
इति दृश्यभव्यः शान्तो भवन्नपि मुनेर्व्यासस्य शासनेन क्षात्रे पथि स्थितः गृहीतशस्त्रः एव तपस्यर्थः हतप्रमादो ऽप्रमत्तः स
न्नेतपस्यस्य चारान् गन्तुरा इव भानोर्दीप्तिस्तिमिरैः संहत्यावामिश्रेव भवतीत्युत्प्रेक्षा ॥ ५० ॥ मेघवर्णमाभ्यां वर्ति चरो

कषणकंपनिरस्तमहाहिभिः क्षणविमत्तमतंगजवर्जितैः इह मदस्नपितैरनुमीयते सुरिगजस्य गतं हरिचंदनैः
४९ जलदजालघनैरसिताश्मनामुपहतप्रचयेह मरीचिभिः भवति दीप्तिरदीपितकंदरा तिमिरसंवलितेव विव
स्वतः ॥ ५० ॥ भव्यो भवन्नपि मुनेरिह शासनेन क्षात्रे स्थितः पथि तपस्य हतप्रमादः प्रायेण सत्यपि हितार्थकरे विधौ
हि श्रेयांसि लब्धुमसुखानि विनांतरायैः ॥ ५१ ॥ मा भूवन्नपथहृतास्तवेंद्रियाश्वाः संतापो दिशतु शिवः शिवां प्रसक्तिं ॥
(त्वहंतस्तपसि बलं च लोकपालाः कल्याणीमधिकफलां क्रियां क्रिया

रिति शंकया शंसन्देवनाह्वानैरर्तनं च सर्वभूतहितकारि
णो मे किं प्रमादः कोऽपि गृपतीतीति विस्थसितव्यमिति स्वप्रयोजनरैत्याभेनाह प्रायेणेति हि यस्मात् प्रायेण बाहुल्येन प्रायो
वयसि बाहुल्ये इत्यमरः हितमर्थं करोतीति हितार्थकरे विधौ व्यापारे सति श्रेयांसि विनांतरायैर्विघ्नैरसुखानि लब्धुं दुःखेन लभ्यानि
प्रापकाणीत्यर्थः अत एव कर्मत्वादिनात्र समासः कर्तृकरणेति नमन कारणकरणावेरिणः सर्वत्र सर्वस्यापि संती
ति भावः ५१ मा भूवन्निति तवेन्द्रियाण्येवाश्वाः ते अपथेन हृतास्त्वपथहृताः मा भूवन् अपथे माना सिद्धुरित्यर्थः माङि लु
लुङित्याशीरर्थे लुङ् संतापयतीति संतापनः कृशानेति शिवः शिवां साधीयसी प्रवृत्तिं दिशतु किं चेति चार्थः लोकपालाः
इन्द्रादयः तपसि विषये तव शक्तिं रक्षंतः चर्द्धयंतः इत्यर्थः कल्याणीं साध्वीं क्रियामनुष्ठानं अधिकफलां क्रियासुः कुर्वन्तु करो

राम॰

संप्रतीति इहाद्रौ विविधाः नानावर्णाः शिखरमणिरुचयः संप्रति प्रारब्धीमर्थं लघुनि अनुनिकृष्टे क्षीणपयसि स्तनपय
भिदां भेदं विधिहेराहादिभ्योऽङ्गत्यङ्प्रत्ययः उपेयुषि जाते जलधरपटले मेघमण्डले कथमपि शनकैः लब्धजन्मजातमित्यर्थः
अतएव खण्डितविग्रहं विच्छिन्नस्वरूपं बलभिदः इन्द्रस्य धनुः पूरयितुं विभवः समर्था भवन्ति अत्रैंधनुषो मणिरुचीनां च सुवर्ध
वेधकपनादसिशपान्दिरलंकारः वंशपतितं वृत्तं ॥ १५ ॥ स्नपितेति इह शंभोरिन्दुलेखया स्नपितानि सिक्तानि निनवानि लता
नां तरूणां च प्रवालानि पल्लवानि मृतलवं लब्धान्यमनलिष्टे नशीतलेपते मेघवृष्टेः सततं सर्वकालं अग्निषोमिनी बुद्ध
स्म पदराचि बाधपि वनान्तममलयति अन्यत्र नेन दस्तीति व्यतिरेको व्यज्यते १६ क्षिपतीति अयं योऽद्रिस्तरुवनं वितता

संप्रतिलब्धजन्म शनकैः कथमपि लघुनि क्षीणपयस्युपेयुषि भिदां जलधरपटले खण्डितविग्रहं बलभिदो ध
नुरिह विविधाः पूरयितुं भवन्ति विभवः शिखरमणिरुचः ॥ १५ ॥ स्नपितनवलतातरुप्रवालैरमृतलवस्रुतिशा
लिभिर्मयूखैः सततमसितयामिनीषु शंभोरमलयतीह वनान्तमिन्दुलेखा ॥ १६ ॥ क्षिपति योऽनुवनं वितता बृह
द्बृहतिकामिव रोचनकीरुचं अयमनेकहिरण्मयकंदरस्तव पितुर्दयितो जगतीधरः १७ सक्तिं जवादपनयत्यनिले
लतानां वैरोचनैर्द्विगुणिताः सहसा मयूखैः रोधोभुवां मुहुरमुत्र हिरण्मयीनां भासस्तडिद्विलसितानि विडम्बयन्ति १८

रुचं सौवर्णीमित्यर्थः रोचनया रक्ता रोचने कीला ह्वा रोचना शकलकर्दमा इव रिह्लाणा मौत्याहिनाङी पूत्र बृहद्बृहतिका
मुत्तरासंगमिव बाहुद्वौ प्रावारोत्तरासंगौ समौ बृहतिका तथेत्यमरः क्षिपति प्रसारयति अनेकाः हिरण्मय्यः कंदरा यस्य
सः अयं पुरोवर्ती गिरिरित्यर्थः तव पितुरिन्द्रस्य दयितः प्रियः जगतां धरो जगतीधरः यस्त्वयात्र आइद्रकीलाख्य इत्यर्थः
१७ सक्तिमिति अमुत्र अस्मिन्नद्रौ अनिले जवात् वृष्टिनिलतानां शक्तिमन्योन्यसंगमपनयति सति सहसा हठात् वैरोच
नैः सावित्रैः मयूखैर्द्विगुणिताः द्वितीकृताः छन्नाः द्विगुणिताः गुणवत्वाहृतिशास्त्रादिति विह्लयामुख्यानां तु ष्ठितिवर्जयन्ति ॥
हिरण्मयीनां हिरण्यविकाराणां दाण्डिनायनादिसूत्रेण निपातनात्साधु रोधोभुवां तटभुवां भासः मुहुस्तडिद्विलसितानि

ॐ

कि॰ टी॰
६

णां उड्डलितः स्त्रैरालेमटूनायमानपदेति भावः सरसिजे संभवः पद्मोद्भवो रजः अभिप्रायेण अत्र सरसिजशब्दः प्रयोगो हृष्ट
अः कनकमयातपत्रलक्ष्मीमाहृतेस्तु पद्मरागस्थानपत्रलक्ष्मीं संधेधा संभवात्कनक हृशीलक्ष्मीमिति प्रतिविधानो हेपाद संभव ध
मैसंबंधो येलिटश्पोना तत्कारः ३५ सुसंभवाद्भुमेयोगाडुपमानो यथोः मातिविवर्जितपागम्यायत्रसाध्यानिदर्शनेति ४१
इहेति इहाद्रौ उषसि प्रभाते सुरापगायां लक्षणया तत्कूले सयावका सालक्तका सव्यपादस्य रेखा मुद्रा यस्याः सा या
वालक्तको द्रुमामयइत्यमरः तथाविधमार्गि भवत्यानि पदानि यस्यां मानिवर्तनेषु प्रदक्षिणावृत्तिषु अत्र पदवी शिवयोः उ
माशंकरयोः पुमान्स्त्रियेति एकशेषः शरीरयोगमर्धांगसंघटनारूपं कथयति सनियमयोरिति विरहासहत्वाद्विहर
नः शिक्षाविति भावः अत्र पदवीविशेषणपदार्थो वाक्यार्थप्रतिहेतुत्वात्काव्यलिंगमलंकारः ४२ सम्मूर्छतामिति
उत्फुल्लस्थलनलिनीवनादमुष्मादुद्धूतः सरसिजसंभवः परागः वात्याभिर्वियति विवर्तितः समन्तादाधत्ते कनक
मयातपत्रलक्ष्मीम् ४१ इह सनियमयोः सुरापगायामुषसि सयावकसव्यपादरेखा कथयति शिवयोः शरीरयोगं विष
मपदा पदवी विवर्तनेषु ४२ सम्मूर्छतां रजतभित्तिमयूखजालैरालोकपादपलतान्तरनिर्गतानां घर्मद्युतेरि
ह मुहुः पटलानि धाम्नामादर्शमण्डलनिभानि समुल्लसन्ति ४३ शुक्लैर्मयूखनिचयैः परिवीतमूर्तिर्वप्राभिघातप
इहाद्रौ रजतभित्तिमयूख । रिमंडलितोरुदेहः शृंगाण्यमुष्य भजते गणभर्तुरुक्षा कुर्वन्वधूजनमनस्सु शशांकशंकाम् ४४
जालैः सम्मूर्छतां घनीभवतां आलोकानां पादपलतानां अन्तरात्रूपशाखावारणाग्रेषु निर्गतानां प्रसृतानां घर्मद्युतेरर्कस्य धाम्नां

भाति

तेजसां आदर्शमंडलानि दर्पणानिमिव सदृशानीत्युपमालंकारः पटलानि मेऽभाति मुहुः रिवहयमति पुनःपुनः स्फुरन्तुसन्ति पत
लमानां लतानां मालोत्ताल्याभावात् तच्छेनाच्चमृत्या बाणादि प्रायेण संभवतीति भावः ४३ शुक्लैरिति शुक्लैर्मयूखनि
चयैः परिवीतमूर्तिर्वप्राभिघातेन वप्रक्रीडया परिमण्डलितो वर्तुलीकृतो रुदेहो यस्य तथोक्तः अमुष्य गणभर्तुः शंभोः उक्षा
महोक्षः बलीवर्दः उक्षा भद्रो बलीवर्द ऋषभो वृषभो वृषः इत्यमरः वधूजनमनस्सु शशांकशंकां कुर्वन्नेव धामोत्पत्तिरिति भावः शृंगाणि
भजते अत्र शशांकशंकया संदेहासंभवात्संदेहालंकारः भ्रांतिपरत्वे भ्रांतिमदलंकारः यथोक्त ... तेन शालुन बोधविशेषणत्व

दि

रामः
६

नातेति अस्मिन्रैवतके सानुसानु सानु प्रत्यर्थे विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः नानारत्नज्योतिषां सन्निपाते अतिकरे छन्नेषु छन्ना
दितेषु वा हितज्ञानेत्यादिना निपातः वप्रान्तरेषु कटकान्तरेषु बद्धांबद्धामभीक्ष्णं बद्धा इत्यादिना भित्यर्थे नित्यवीप्सयोरिति द्वि
र्वद्विर्भावः नित्यमभीक्ष्ण्यमिति काव्यकपर्दवृत्तिः भित्तिशंकां भित्तिरिति संदेहं माभवत्वनुभावनाभीक्ष्ण्यमापतन् आङ्पूर्वाद्धातोः
शतृप्रत्ययः द्विर्भावादि पूर्ववत् मातरि श्वयमानत्वमरिद्वास्वपतीति मातरिश्वा वायुः तत्पुरुषे कृति बहुलमित्यलुक् निहन्ति
निवर्तयतीति वायुसंचारान्भित्त्यभावोऽवधार्यत इत्यर्थः भ्रान्तिनिश्चयात्सन्देहालंकारः २७ रम्येति अस्मिन्रैवतके शाखाः शाखा
सन्ति येषामिति शाद्वलाः तेभ्यः शाद्वलः शादहरितेत्यमरः नवद्युतिः शाद्वलरम्यानवद्यकान्तिर्नापैति किंतु नित्यैवेत्यर्थः नलिनीवनानि
अनुदिनं सर्वदा श्यामीभवन्ति न कदाचित्पाण्डुरीभवन्तीत्यर्थः विचित्रकुसुमस्तबकैराचितानां व्याप्तानां शाखाभृतां तरू

नानारत्नज्योतिषां सन्निपाते छन्नेष्वन्तः सानुवप्रान्तरेषु बद्धां बद्धां भित्तिशंकाममुष्मिन्नावानावान्मातरिश्वा निहन्ति २७
रम्या नवद्युतिरपैति न शाद्वलेभ्यः श्यामीभवन्त्यनुदिनं नलिनीवनानि अस्मिन्विचित्रकुसुमस्तबकाचितानां शाखा
भृतां परिणमन्ति न पल्लवानि २८ परिसरविषयेषु लीढमुक्ताः हरिततृणोद्गमशङ्कया मृगीभिः इह नवशुककोमला म
णीनां रविकरसंवलिताः फलन्ति भासः ॥ २९ ॥

णां पल्लवानि न परिणमन्ति न जीर्यन्तीत्यर्थः सर्वदा नूतनमेवेत्यर्थः
प्रसूतस्य वा तत्तद्गतकालिस्योर्थरूपकार्थं स्वर्णानां रत्नानामिथ्यकारणादृश्यते प्रसूनानाक्तार्थवर्णानात् प्रसूनतेव
नमवर्धमानत्वप्राप्तेरनुष्ठानं इति २८ परिसरेति इह अद्रौ परिसरेषु विषयेषु पर्यन्तदेशेषु विषयो देश इति निपातः मृ
गीभिः हरिततृणोद्गमशंकया बालतृणांकुरसंभ्रान्त्येति भ्रान्तिमदलंकारः लीढाः पूर्वमास्वादिताः पश्चान्मुक्ता ली
ढमुक्ताः स्नात्वानुलिप्त इत्यादिवत्पूर्वकालैकेत्यादिना समानाधिकरणसमासः नवशुकवत्कोमलाः शुकसवर्णा इत्य
र्थः मणीनां मरकतमणीनां निभाः प्रसृतिकरैः संवलिताः सन्तः फलानि संमूर्च्छन्ति ॥ २९ ॥ उत्फुल्लेति वात्याभिघात
समुद्धेः वात्यादिभ्यो यप्रत्ययः अमुष्मादुत्फुल्लस्थलपद्मिनीवनात् जलपतिनः पराग एव धाम्नः संभवात् स्थलग्र

ॐ

कि॰टी॰ ५
५

दधत इति इहाद्रौ मृदु पततामंदं वहता वातेन कंपितानि पंकजानि ललितविलासिनीजनभ्रूगतिवत्कुटिलेषु पयःस्विति शे-
षार्थः पयःसु विलासशालि विलासवन्नृत्यं दधतीवेत्युत्प्रेक्षा पुष्पिताग्रा वृत्तं ॥२८॥ अस्मिन्निति अस्मिन् हिमाद्रौ पिना-
कभृता शिवेनाधीरविलोचनायाः ईश्वरायाः गौर्याः स्वेपथुभासेत्यादिनाक... विवहात्पाणिग्रहणं ... आबद्धवेपथुरुत्पन्न... कपुटिनि
स्पर्शः विन्यस्तमंगलमहौषधिर्धृतदूर्वांकुरादिर्यस्मिन् स तथा पाणिः स्रस्तोरगप्रतिसरः कौतुकसूत्रं यस्य तेन करेण प्रति-
सरो हस्तसूत्रे मन्त्रभेदे च मंडने इति विश्वः करेण सलीलं गृह्यतेति देवस्य पार्वतीपरिणयवर्णने इत्यत्र नतु गृहे किरिस्थले
म॰५ नापुत्रं भाविकमेवालंकारः ॥२९॥ क्रामद्भिरिति घनपदवीमाकाशं क्रामद्भिरभ्युत्थायिभिरनेकसंख्यैः सहस्रैरित्यर्थः शु-
चिरनेकवर्णैरिति प्रामादिक पाठः इति व्याख्यातं वेति शुचिमणिभिः स्फटिकैर्जन्म येषां तैः तेजोभिः जन्मादयुतत्वात्
परोक्षमुखोद्भिः अधिकरणोपीध्यान इति वामनः तेजोभिर्विमिश्रस्य न पर्यस्यन् प्रसरयन् सम्मसमतः सवितुरुस्राणां

दधत इव विलासशालि नृत्यं मृदु पतता पवनेन कंपितानि इह ललितविलासिनीजनभ्रूगतिकुटिलेषु पयस्सु पंकजानि ॥२८॥
अस्मिन्नगृह्यत पिनाकभृता सलीलमाबद्धवेपथुरधीरविलोचनायाः विन्यस्तमंगलमहौषधिरीश्वरायाः स्रस्तोरग-
प्रतिसरेण करेण पाणिः ॥२९॥ क्रामद्भिर्घनपदवीमनेकसंख्यैस्तेजोभिः शुचिमणिजन्मभिर्विभिन्नः उस्राणां व्यभिच-
रतीव सप्तसप्तेः पर्यस्यन्निह निचयः सहस्रसंख्याम् ॥३०॥ व्यधत्त यस्मिन् पुरमुच्चगोपुरं पुरां विजेतुर्धृतये धनाधिपः स एष कैला-
स उपान्तसर्पिणः करोत्यकालास्तमयं विवस्वतः ॥३१॥ श्रीरामो जयतु ॥ ॥

किरणानां निचयः सहस्रसंख्यामिति सहस्रसंख्यात्वनियतामिति शेषः व्यभिचरतीवेत्युत्प्रेक्षा ॥३०॥ व्यधत्तेति यस्मिन् कैलासे धनाधिपः कुबेरः पुरां विजेतुः
शिवस्य धृतये संतोषाय उपसर्पिणः प्रांतचारिणो विवस्वतः स्वकक्ष्यगोपुरं उन्नतपुरद्वारं पुरद्वारं तु गोपुरमित्यमरः पुरमल-
कां व्यधत्तेति निर्मितवान् तस्मात् शिवादिति भावः स कैलास एषः उपान्तसर्पिणः प्रांतचारिणो विवस्वतः अका-
कि॰५ लेऽप्रसिद्धे काले अस्तमयं करोतीत्यर्थः वस्तुतस्तु तत्कारणाभावान्नव्यंजकाप्रयोगात् कुप्योत्प्रेक्षा सा चोपान्त-
सर्पित्वाद्यसंबद्धे संबंधिलक्षणातिशयोक्त्युत्थापितेति विवेकः अस्तमिति मकारान्तमव्ययं तेनाऽपशब्देन षष्ठीस-
मासः कृतः ॥३१॥

श्रीमदिति अस्मिन्द्वौ श्रीमत्सुतापवनभवनेऽषोषधयः नृणान्योतिष्येव प्रदीपाः नचानिसरंतैर्किसलयानि वशाख्याः हरिचंदन मातं गो
शीर्षपर्वतपादपट्टतिविम्बः रातिश्रमनुदः तरनयमहारिणः सरोजपाना अमरसुंदरीभिः क्रियाग्रहणात्तु नृत्योदिवस्थापितान्यथेन्या।
नाखर्षी स्पर्शेनविशन्तिविवरंति इत्यर्थः स्वर्गोदयानिरिच्यतेः सावितिभावः अत्रपूर्वार्द्धे रूपकत्वं स्फुटमेव॥२०॥ ईशार्धमिति ई
शार्धेनीशार्धं यथानपाङ्कियाविशेषणं अर्धेनसहनित्यसमासः सर्वलिंगताचवक्तव्याचिरायचिरसंभासितपश्चरन्त्याश्चतपादो
विलेवनविलोलविलोचनायाः जंतुविघटितचविलेपरणायाः तपस्याप्यधिके दृष्ट्वा यत्यानिलेभिर्पनइतिभावः यादांसितलके
नवइत्यमरः भवपत्न्याः मयोगकालापहो येनिर्देशाः दृष्ट्वा एभ्यो न्यादिनाडीषु अनुगामिनोकरिकरदेशान्यापिकरताग्रवा
करश्चेति समानाधिकरणसमासः अतएवयामतः हस्ताग्रहस्तादयोगुणगुणिनोर्भेदाविवक्षितमप्रकर भवः शिवः आग्नेय
द्वारसलीलांगुलिना स्वयंरचेदांगुलिनेतिसार्विकोदयोक्तिः करेणाग्रगिराललेवनेन हीनतयान अत्रातुनील प्रसन्नस्य प्रत्यय

श्रीमन्मृतापवनमौषधयः प्रदीपाः शय्यानवानिहरिचंदनपल्लवानि अस्मिन्रतिश्रमनुदश्च सरोजवाताः स्मर्तुं दिशंति नदिवः
सुरसुंदरीभ्यः॥२०॥ ईशार्धमंभसि चिरायतपश्चरन्त्या यादोविलुप्तविलोलविलोचनायाः आलंबनाग्रभुजमग्नभवो भवा
न्याः श्योनिन्त्रिदाघसलिलांगुलिना करेण॥२१॥ येनापविद्धसलिलस्फुटनागसद्मा देवासुरैरमृतमंबुनिधिर्ममंथे व्याव
र्तनैरहिपतेरयमाहितांकः खंव्यालिखन्निव विभाति स मंदराद्रिः॥२२॥ नीतोपलक्षुभितमुहुर्हरिणापिरम्यमरकतमणीलाभविरचि २४
तपरभागारत्नैः ज्योत्स्नासाकाभिहृचितरतिरस मणीमध्यप्रस्फुटकरनतभित्तिच्छाया॥२३॥ ॥ ॥

दृभिधानात् भाविका
लकारः अतीतानागतेत्यादि प्रत्यक्षवत्तत्वहितेन अप्रकृतान्यकर्मत्वाद् विकंतइहाहते इतिलक्षणात वसंततिलका वृत्तं॥२१॥ येनेति
देवाश्चासुराश्चतैर्देवासुरैः येषांच विरोधः शाश्वतिकः इतिनेकवद्भावः यतः एषां कार्येष्वविरोधात्मगो व्याघ्रादिवत्सास्वाभिकइत्याहुः येन
मथादिनामयदाकृतिनेतिभावः पराविद्धः सलिलापहिमसलः अतएवस्फुटनागसद्मपातालपाताः स्पंतोबुधिरमृतमस्मेममंथेमथितः म
नेहिकर्मकत्वाडुहादित्वात् प्रधानेकर्मणिलिट् अहिपतेर्मेघनगुणाकृतस्पयाधकिरित्यर्थः मंथायामुकितिमित्याहिभारतवरे
नान्यावर्तनैर्वेष्टनैराहितांकः कृतचिह्नः समंदराद्रिः खंव्यालिखन्निवाभाति अत्रोत्प्रेक्षानुपाहानेनेवगम्यते रत्नोत्प्रेक्षा भूत
पातगुणनिमित्तावद्गुपोत्प्रेक्षा॥२२॥ नीतेति इहाद्रावपिशरप्रभेकलापोराजमेषु एः संक्रांतेरितिभावः नीलोछायाविलासितैः
त्यर्थः तथाहलीनाभेरसितप्रभेरत्नेरिन्द्रनीलेविरचितपरागागतेः स्वबद्धानालक्ष्यात्कत्वेत्यर्थः इसः स्वपनेनीश्वेनवर्णाविप्राहस्यतपा

गुणेति जगतां महिम्नैवं पूज्यमानेन मतिबुद्धि इत्यादिना वर्तमाने क्तः। क्तस्य च वर्तमाने इति षष्ठी। अत्र हिमवत्योषधयस्तृणज्योतींषि नय
शालिन्यधिपतौ नीतिसंपन्ने राज्ञि श्रियः संपद इव गुणसंपदा संपदो हेतुगुणसंपदा अन्यत्र संध्यादिगुणसंपदा परं महिमानमुभयत्रा।
प्यपरीतिप्रशमनसामर्थ्यं समधिगम्य ज्वलितुं प्रकाशितुं न विरमन्ति अविरतं ज्वलन्तीत्यर्थः। अत्रानुरागो वेपत्यर्थः॥२५॥ कुररीति
इहाद्रौ कुररीगणः उत्क्रोशकुररी समावित्यमरः। कृतरवः कृतारावः तरवः कुसुमैरानताः कमलं जलं वनकमलं संपयः कमलं जल
पद्मयोरिति विश्वः। किंच वरणाय रुणद्धुमाः आवरणया सीताः वरुणेवरुणाः सेतुरित्यमरः। सनलदाः सोशीराः मूले सोशीरम
स्त्रियां अभयं नलदं सेव्यमित्यमरः। अनलं संतापं द्यन्तीति खण्डयन्तीति शमयन्तीत्यनलदाः। सन्त्यः सनलदाः नलदाः सिंधवः करिणां।
मुदे भवन्तीति शेषः। न कुत्राप्युत्कर्षविपरीत्यमिति भावः॥२६॥ सादृश्यमिति एतस्मिन्ननपनिद्रचूतगंधैः सादृश्यगतं उष्णाग्रे पुष्प।

गुणसंपदा समधिगम्य परं महिमानमत्र महिते जगतां। नयशालिनि श्रिय इवाधिपतौ विरमंति न ज्वलितुमौषधयः॥२५॥
कुररीगणः कृतरवस्तरवः कुसुमानताः सकमलं कमलं इह सिंधवश्च वरणावरणाः करिणां मुदे सनलदानलदाः॥२६॥
सादृश्यगतमपनिद्रचूतगंधैरामोदं मदजलसेकजं दधानः एतस्मिन्मदयति कोकिलानकाले लीनालिः सुरकरिणां क-
पोलकाषः॥२७॥ सनाकवनितं नितंबरुचिरं चिरं सनिनदैर्नदैर्वृतममुं मताफलावतोवतो रसपरागपरागलवमधासुधाधिवसति

सादृश्यं मदजलसेकजमामोदं परिदधानः अनपलीनालिः संसक्तभृंगः सुरकरिणां कृष्यन्ते इति कषाः कपोलानां काषः कषणं
स्थानं स्कंधादिकालेच संतानिरिक्तकाले पिकोकिलान्मदयति। मित्ताक्रुस्वः अत्र वसंतरूपकारणाभावेपि मदाख्यकार्यान्त
त्तिकथनाद्विभावनालंकारः तदुक्तं कारणेन विना कार्यस्योत्पत्तिः स्याद्विभावनेति सा च चूतगंधैः सादृश्यमित्युपमा वा आमोदं दधा
न इति पदार्थहेतुकं काव्यलिंगं च अंगांगिभावेन संकीर्यते किंच कोकिलानां मदगंधैः भृंगगंधात्राम्रभ्रांतिमदलंकारो व्यज्यतेन प्र
हर्षिणीवृत्तं॥२७॥ सनाकेति यत्र सनाकवनितं नितंबैः कूटकैः रुचिरं सनिनदैः साघोषैः नदैः प्रवाहैर्वृतममुष्मिन्गिरौ विल
र्थः। उपान्वध्याङ्वस इति कर्मत्वं आधेयलोकः स्वर्गलोकः सफणघतानागराजसघमताइ शृमतिबुद्धीत्यादिना वर्तमाने क्तः। नयोगात्षष्ठी
रसेन परागात्कृष्टपरागलवसुधाभ्यक्तः भूलोकात्सुधाम भूतमधिवसति अन्यत्र भूमंडले कुत्रापि सुधा नास्तीत्यर्थः। अत एव प्रतिभटो
यं गिरिरिति भावः। अत्र प्रस्तुतविशेषणसाम्यादप्रस्तुतो मेरुः प्रतीयते समासोक्तिरलंकारः। संत्यमेकेन संसज्यते रथोद्धतागतिर्वृत्तं॥ एम॰
८

रस्याद्देशः अत्रतदंतविधेरिष्टत्वात्परत्वेनस्यादेशबाधकत्वाच्चन पाहिगा३ सि३ सामिनात्स्वादेशबाधनात्परत्वाज्जरसादेशे यथाभेभाष्यकृतस्त्व
पं. सूत्रकारमतेयज्ज्ञापकात्परबाधनोभवेत्तदपिठाङ्स्योर्न पुनरः सिसेभविमतत्रुपपितत्तुल्यत्वः सिसस्यत्ववाधने परत्वाज्जरसादेश
त्तस्मात्स्यादेशबाधनात्ज्ञापकेपत्रुयः स्रोयोवादेशविमाध्दिति इकारदीर्घयोरत्ववेपर्थ्यतत्त्वतोविनाएवेसयोगौदीर्घवद्रूप सिद्धि
भवेद्यतः व्यर्थस्तत्राज्जरत्वागाइड्तत्ज्ञापकंपरिणी स्यातत्राज्जरसादेशोनगौपूर्वस्यबाधनात समर्थनप्रपंचस्तभाष्येकैयटयोस्तु
टः एवंसतियद्वरजसइत्तिकेषांचिन्पाठरकल्पनंतद्वनानवितन्भिन्तमेव ब्रह्मणः परमात्मनः संबंधिनः परमुत्कृष्टश्रुचिनिः
ष्कलंकंपद्यतइतिपदंस्थानंतादात्म्यलक्षणांमुक्तिमित्यर्थः उपैतुंप्राप्तुमिच्छतांमुमुक्षूणांआगमाच्छास्त्रादिवतमोपहारीतितमो
पहादविद्यानिवर्तकात्अपस्कोशात ससोरितिड्प्रत्ययः इतोस्मादद्रेः भवछिदंतीतितन्मोपहाद्विद्यानिवर्तकास्मत्सादृश्यादि
नाक्षिप्त मतयस्तत्वज्ञानानिसंभवति तत्रविषयस्यापिज्ञानोपायकत्वादित्याशयः नकेवलमयंभोगभूमिः किंतुमुक्तिक्षेत्रमपीतित्ता

वीतजन्मजरसः परंशुचिर्ब्रह्मणः पदमुपैतुमिच्छतां आगमादिवतमोपहादितः संभवंतिमतयोभवच्छिदः ॥२३॥ दिव्यस्त्री
णांसचरणलाक्षारागारागापातेनिपतितकुसुमापीडाः पीडाः भाजः कुसुमाचिताः साशंसंनेषोस्मिन्सुरतविशेषंश्रायाः ॥२४॥

त्यर्थं व्रययोहृतावुत्ते २२ दिव्येति अस्मिन्गिरौचरणलाक्षारागैः सहवर्ततेतेनपोक्ताः वेनुकापरुषापिनादिवंधवद्स्त्रीपादतलस्पर्शेनाद्ध
णांकितइत्यर्थः निपतिताइत्यर्थः व्यातनकरणस्त्रीत्तामधोमुखत्वादत्रुः पुष्पापिकुसुमशेखरायास्तनालंपयोक्ताः शिखास्यापार
शेषपर्णाविस्मरःपाप्रभाज्जोविर्दमनोभोग्यमिमत्इत्यर्थः भ्रमरप्रेंखोल्खिताटोसर्वतः कटिपरिभ्रमणसंभवादितिभावः कुसुमै
र्मिताः कुसुमचिताः इभमाज्जोरादिकरणेषुस्तनभुजाद्यवयवानांपायएयतहशावात्माइवौघकुसुमालतताइत्यर्थः दिव्यस्त्री
संबंधिन्यः शय्तेअस्यामितिशय्याः तल्पानि सैनायांसमजीनिषदेत्यादिनाक्यप्परापातेरागोद्दिक्तसतियः साशंसः सस्पृहा
सुरतविशेषः तेजातावेकवचनंसुरतविशेषाणीत्यर्थः शंसंतिसवयंतीत्यर्थः अत्रलाक्षारागादि--दर्शनांसुरतविशेषणोसतं
प्रविशेषगत्यहेतुत्वोक्त्याकाव्यलिंगमयमकेनसंसृज्यतेजलधरमालाहृतं धेनुकादिबंधलक्षणांमुरतिरहसि न्यलहस्तयुगला
निजपदेयोषिदितिकठिनूएवकर्म आरतोपदेशेनेरधोमुखीधेनुकवृषवदुन्नतेप्रियेसेवकपाश्वमति वक्रभेपियोषिदाच
रतिवक्रभापितेमामनेनरमितरसुकमालिनं भूगतस्तनभुजास्यमस्तकामुन्नतंसिवमधोमुखीस्त्रियं क्रामतिस्वकरंसस्वमोहनेव

ॐ

कि॰टी॰५

३

मेदुरधिगमैर्दुर्ग्रहैरागमैः पुराणादिभिः किंचिदेव समन्तं वर्णयन्ति नतु कृत्स्नं विदेहविप्रत्यक्षेण निश्चयेन समस्तकालत्रयादिति भावः। किंतु स
निवि॰ विपिनमतिगहनं दिग्व्यापिनमष्टौ गिरिपरपुरुषं परमात्मानमिव परं केवलं परमव्ययमित्युक्तिं केवलमिति विश्व पद्मयोनिर्ब्र
ह्मैव वेद नान्य इत्यर्थः। विहौलटोधत्तिगात्नाटेपा: अत्रोपमायमकयोः संसृष्टिः तमाह्वन नुरगर शापितिनो ग्रेनोवगमः चमा॥१९॥
रुचिरेति अस्मिन्गिरिः रुचिराणि पल्लवानि पुष्पाणि च येषां तेषां भूतालतागृहाणि येषु तत्र योऽसौ रूपलसैर्वज्रैलैजैर्जलराशि
भिरुपकोणेकोन समीपे धृतिमती धैर्यवती समीपस्थायिप्रियानगरगायेनी: मानिनी नीरपि मुनन्तन माधिपनरस्तकला
नयमीत्यर्थः उभयत्रापि दीपकमलानि शय्या कि धैनतुकः॥१९॥ सुलभैरिति नयवतानीतिमता अपूर्वतालाभावधता च सुलभैर्नीने
नैन्ययः अयः शुभावहो विधिरित्यमरः। निधीनां गुह्यकानां चाधिपः कुबेरः रमयतीति तथोक्ते: कर्मण्यण् परमैः उत्कृष्टैः धनैः

इह दुरधिगमैः किंचिदेवागमैः सततमसुतरं वर्णयन्त्यन्तरं अमुमतिविपिनं वेद दिग्व्यापिनं पुरुषमिव परं पद्मयोनिः परं १९
रुचिरपल्लवपुष्पलतागृहैरुपलसज्जलजैर्जलराशिभिः नयति संततमुत्सुकतामयं धृतिमतीरुपकान्तमपि स्त्रियः २० मू॰२
सुलभैः सदा नयवतायवता निधिगुह्यकाधिपरमैः परमैः अमुना धनैः क्षितिभृतातिभृता समतीत्य भाति जगती जग
ती॥२१॥ अखिलमिदममुष्य गौरीगुरोस्त्रिभुवनमपि नैति मन्ये तुलां अधिवसति सदा यदेनं जनैरविदितविभवो भवानी ॥पतिः॥२२

करणैरमुना हिमभृता समतीत्य जगतीं महीं जगतीस्वर्गपातालनोकाविन्यमरः। भाति अत्रामानुषैरपि दुर्लभाः सं
पदोत्र संभवन्तीति भावः। अत्र धनाधिभृतेति पदार्थस्य विशेषणगत्या जगदतिक्रमाधनं त्वमानुषैरपि दुर्लभाः संपदोत्र संभवन्तीति भावः
अत्र धनाधिभृतेति पदार्थस्य विशेषणगत्या जगदतिक्रमहेतुत्वात् काव्यलिंगानुप्रासयमकैः संसृष्टिः प्रमिताक्षरा वृत्तं॥२१॥
अखिलमिति अमुष्य गौरीगुरोर्हिमवत इदमखिलं त्रयाणां भुवनानां समाहारस्त्रिभुवनमपि नहि त्रिलोक्यादिनां समाह
पात्रादित्वान्ङ्गीप्रतिषेधः तुलां साम्यं नैतीति मन्ये यद्यतो जनैरविदितविभवो ज्ञातमहिमा भवानीपतिः सदा एनं गिरिमधि
धिवसति अस्मिन्निवसतीत्यर्थः उपान्वध्याङ्वस इति कर्मत्वं अतो ऽयं महत्तरमिति भावः प्रभाहृतं स्वशरहरतिकारोरभेति
।लवणान् २२ वीतेति वीतेति हृतेजन्मजरसौ यस्तेन हीनजन्मजरसन्तस्य वीतजन्मजरसः जरायाजरसन्यतरस्यामिति तामः
३

ग्रहेति द्विवसमिनेोदिवोभिमतंत्रभितः परितः दुत्यादिना द्वितीया ग्रहाश्चंद्रादयो विमानानि देवयानानि वा व्योमयानं विमानो स्त्रीत्य मरः तेषां गणान् ज्वलयन् प्रदीपयन् अभितः कृत्स्नः ओषधिजेन तु णविशोषजेन्येनक्रशानुनाग्निना तयेंधोला पामव्ययीभावः उमा पतिसेविनः सम्यक् गनिवुद्वीत्यादिना कर्मणि च पाणा पुरारा समाहारस्त्रिपुर तद्दिना येन्यादिना समासः पात्रादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः इति स्त्रीलिंगप्रतिषेधः तस्य दाहं त्रिपुरदाहं मुहुरनुस्मरयंतेन न धोगयेत्यादिना दाहमित्यत्र षष्ठी किं न स्यात् षष्ठ्यप्रविधा नात् शेषत्वस्यैव वचितकत्वादिति अत्र कविसंमत शाहश्यानस्वतीति स्मरणालंकारः॥१५॥ विततेति विततशीकरराशिभिः वि तनशीकरपुंजैः उच्छ्रितैस्त्यक्तैः उपरोधनविवर्जितैर्विहंगुनाधनसितव्यजनभिवग्दीनामस्त्र वामरामिवस्थितैः इयुत्प्रेक्षा उ च्चतस्तानुष्ठु समुद्भूता महतीं जाह्नवीं गंगां दधतं॥१५॥ अनुचरेणेति अथानंतरं मंगलानंतरारंभप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथेत्यम

ग्रहविमानगणानभितोदिवं ज्वलयतौषधिजेन कृशानुना मुहुरनुस्मरयंतमनुत्तपं त्रिपुरदाहमुमापतिसेविनः॥१५॥
भि॰ विततशीकरराशिभिरुच्छ्रितैरुपलरोधविवर्जितैर्भिरुभिः दधतमुच्चतसानुसमुद्धतां धृतसितव्यजनामिव जाह्नवीं॥१६॥
कुलकम् अनुचरेण धनाधिपतेरथो नगविलोकनविस्मितमानसः। स जगदे वचनं प्रियमादरान्मुखरतावसरे हि विराजते॥१७॥ अलमेष विलोकितः प्रजानां सहसा संहतिमंहसां विहंतुं घनवर्त्म सहस्रधेव कुर्वन् हिमगौ
रः धनाधिपानुगेन यक्षेण नगविलोकनविस्मितमानसः सोर्जुनः आदरात्प्रियं वचनं जगदे॥ रेचलाधिपः शिरोभिः॥१८॥ ॥
गदितः अहरतोयं मुखरतायां स्थानेकमौलित्वादपरिभाषणदोषपरिहरति मुखरेतिहि सेनगौरेः मुखरता वाचलत्वं च
पृथुपरिभाषितानीति यावदवसरे औचितः कोदासमेयेविराजते हि अवकाशिनम षष्ठोपि प्रयोदि निभावः १७ अलमिति हिम
नगौरेः ग्रामेः शिरोभिः शिखिरैः घनवर्त्मखं सहस्रधाकुर्वन् प्राग्यातिविस्तृतेत्वाप एषोचलाधिपोहिमवान् विलोकितो दृष्ट
मात्रएव प्रजानां अंहसां संहतिं पापसंघातं सहसा विहंतुं अलं समर्थः उभयत्राप्युदं पर्याप्तिवचने अलमर्थेषु इति तुमन प्रत्य
यः इति कृष्टतः॥१८॥ इहेति इहास्मिन्पर्वते सततं नमश्चारीत्यमररतं दुस्तरमित्यर्थः खलु प्रत्ययः अंतरं मध्यमागं पुरुषेतरं

नवेति पुनश्च नवानि विनिद्राणि विकचानि च यानि जपाकुसुमानि जपापुष्पाणि तेषां त्विषइव त्विषो येषां तेषां जपापुष्प
समप्रभाणामित्यर्थः द्युतिमतां महाश्मनां मणीनां पद्मरागाणामित्यर्थः विशोधणा... निकरेण समूहेन हे
तुना क्वचित् निहिताः संघटिताः कांचनभित्तयो येषु सानुषु निहिता रचिताः संध्यायां भवा सांध्या यस्मिन् तत्तमिवास्थितं कांचनभि
त्तिषु पद्मरागप्रभाप्रसराद्धृद्दित्तसंध्यारागमिव भातीत्युत्प्रेक्षा ॥ ८॥ पृथ्वीति पुनश्च पृथुभिः कदंबैः कदंबकैः नीपनिकुरंबकैः
विराजितं कदंबमाकुः स्मिहायैनीपं चनिकदंबक इत्युभयत्रापि विश्वः ग्रथितमालतीपंक्तिभिः मालवनैराकुलमाकी
र्णं कालस्कंधतमालस्यात्तापिच्छोपीत्यमरः लघुतुषारमल्पसीकरं यत्तुषारजलं हिमोदकं तत्र च्युतं वर्षतीति तत्
योक्तं तुषारो हिमशीकरावित्तिशास्वतः अन्यैश्चिवानुसंहतिष्टदनिकुरंबकदंबकमित्यमरः अन्येभ्योपि दृश्यत इति किप्

नवविनिद्रजपाकुसुमत्विषां द्युतिमतां निकरेण महाश्मनां विहितसांध्यमयूखमिव क्वचिन्निचितकांचनभित्तिषु सानुषु ॥ ८॥
पृथुकदंबकदंबकराजितं ग्रथितमालतमालवनाकुलं लघुतुषारतुषारजलच्युतं धृतसदानसदाननदंतिनं ॥ ९॥
रहितरत्नचयान्नशिलोच्चयानपलताभवनानदरीभुवः विपुलनांबुरुहानसरिद्वधूरकुसुमान्दधतंनमहीरुहः ॥ १०॥

सदानाः समदाः सदानाः शोभनाननाश्च ये दंतिनः तेषु ... तेन तथोक्तं ॥ ९॥ रहितेति पुनश्च रहिताः रत्नचयान् रहितान् रिक्ताः
रत्नचया येषां तान् रत्नराशिरहितान् शिलोच्चयान् शिखरिणि न दधतं अपलता भवनाः लता गृहरहिताः दरीभुवो गुहाप्र
देशान्न दधतं दरीतु कंदरो वा स्त्री देवखात बिले गुहेत्यमरः विगतानि पुलिनानि अंबुरुहाणि च यासां ताः सरितो वधू
रिव सरिद्वधूर्न दधतं अत्र सरितो वधूपप्यात पुलिनानांबुरुहाणां संदेहो मेथनि अपानतिश्च यान संदेहालंकारः
॥१०॥ विकचेति पुनश्च विकचवारिरुहैर्विकसितारविंदैरित्यर्थः दधतं सामध्यान् कलहंसगणान् ... सहवर्तन इति स
कलहंसगणाः कादंबाः कलहंसः स्यादित्यमरः पक्षाः सकलाः सर्वे हंसगणा यस्मिंस्तत्तथोक्तं शुचि नित्यनिर्मलं मानसं मा
नसाख्यसरो धतं किंचित्कृतं वध्या कुतश्चिन्निमित्तात् कुपितयोरित्यर्थः अगात्मजाया पार्वत्याः सकलहंसविवादसंग

भुजगेति भुजगराजसितेन शेषधवलेन नभः श्रितागगनस्पृशा कनकरुग्राजिभिः रेखाभिर्विराजिता सानवो यस्य तेन नगपोऽक्तेन अ
नएव नगडिहृतौ गरदं बुदसंहतिलघयनीनिलघयतालघुकुर्वता तत्तुल्येत्यर्थः अतएवोपमालंकारः निचयेन शिखरेण समुद्दिते समु
न्नते॥४॥मणीति पुनश्च मणिमयूखचयाः अंशुकानिवस्त्राणि काद्विर्वतैर्भास्वराः सुरवधूभिः परिभुक्ताः लतागृहाः यासुताः लताः
ध्वानि श्वभ्रशिलाः शिलातलानि शिलामध्यानि गोपुराणि पुरद्वाराणीव पुरद्वारैरनु गोपुरमित्यर्थः यासुता उदितानि उज्ज्वितानि
पुष्पाणिवनानि यासुता अतएव पुरइवस्थिता धौनिमुचोदयतः॥५॥अविरतेति पुनश्च अविरतमविच्छिन्नं उज्झितपारयो दृष्टिम
तः स्तपयः अतएव विपाण्डवः शुभ्रा तैरविरतोज्झितवारिविपाण्डुभिः अतएव हिमवत्पर्वतसंभवानिः इति भावः अचरद्युतिजसा
विरहिते विद्युज्ज्वलनेनोरहितैः आरतानिः स्वनैः प्रशान्तगर्जितैः अन्यथापत्तवहानिः स्यादिति भावः पृथुनितंबविलम्बिभिः महा

भुजगराजसितेन नभः श्रिता कनकराजिविराजितसानुना समुदितं निचयेन तडिद्गतौलघयिताशरदंबुदसंहतिः॥४॥मणिमयू
खचयांशुकभासुराः सुरवधूपरिभुक्तलतागृहाः दधतमुच्चशिलान्तरगोपुराः पुरइवोदितपुष्पवनाभुवः॥५॥अविरतोज्झित
वारिविपाण्डुभिर्विरहितैरचिरद्युतितेजसा उदितपक्षमिवारतनिस्वनैः पृथुनितम्बविलम्बिभिरम्बुदैः॥६॥दधतमाकरिभिः क
करटकंसमिभिः करकोःस्त्री रिभिः ततैः समवतारसमैरसमैस्तटैः विविधकाममहिताभसःस्फुरसरोजवनाजवनानदी॥७॥ ॥ ॥
नितम्बाइत्यमरः अम्बुदैः उदितपक्षं संजातपक्षमिवस्थितं प्राक्छिन्नपक्षस्यापि हिमाद्रेः धवलांबुदसंबंधात्पुनः पक्षोत्थानमु
त्प्रेक्षते॥६॥दधतमिति पुनश्चाकरः खनिर्येषामस्तीति तानि तैराकरिभिः आकरिके आकरजे रत्नानि सिंधाकरस्या
दित्यमरः करिभिर्गजैः करटभिः तटैः तटैः समवतारेषु तीर्थेषु समैः विषमैः असमैः सहशैरनुपमैरित्यर्थः नटैः पल्लविताः अ
पामहितामसः आप्योदकाः अतएव विविधेभ्यः कामेभ्यः अवगाहनादुपभोगोपाधिभ्यो हिताः अनुकूलाः चतुर्थीतादि
त्यैत्स्यादिना समासः स्फुटानिविकचानि सरोजवनानि यासुताः जवनाः वेगवती जयकमेत्यादिना युक्प्रत्ययः नदीः दध
तं यमकवृत्त्यनुप्रासभेदत्वादयमेवालंकारः अर्थालंकारस्त्वभुक्तपं तस्यातिदुष्करत्वादस्त एषो धापिनाद्रियते तदुक्तं प्रायशो

नाम हि

यमकैश्चिनोरसहृद्भिः नमसृपते॥७॥

पृ५

ॐ

कि॰टी॰ ५
१

ॐ गणपतये नमः अथ हिमाद्रिवर्णनमारभते तत्र पंचदशभिः कुलकमाह अथेति अथ सोऽर्जुनः मेरुमहीभृतो हिमाद्रेर्जयाय नु जयार्थं वानु शब्दोऽत्र वितर्के पृच्छायां वितर्के चेत्यमरः रभसो वेगः रभसा वेगहर्षयोरिति वैजयंती तद्दृत्त्या रभसया तीव्रोत्कंठयेति यावत् अ शादिवादच्प्रत्ययः दिगंतानां दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया वा नभोंतरिक्षं विलंघयितुं अतिक्रमितुं वा समुदितं समुत्पन्नमिव स्थितमित्यर्थः कुतः उच्छ्रितं उन्नतं हिमस्याचलं हिमाचलं अभिययौ अत्र निधीरितानेकफलश्रेणीनां नगुणानि मितोनां नाना क्रियोत्प्रेक्षा सा च व्यंजकाप्रयो गात्प्रतीयत इति संक्षेपः द्रुतविलंबितं वृत्तं द्रुतविलंबितमाह नभौ भरौ इति लक्षणात् तपनेति पुनः एकतः एकस्मिन् भागे सावि भक्तिकत्वात् तपनमंडलेन दीपितं प्रकाशितं अन्यतः अस्मिन् भागे सततेन निविडेन नैशेन निशाभवेन तमसा वृतं एकत्रोक्तत्वादस्मा

अथ जयाय नु मेरुमहीभृतो रभसया नु दिगंतदिदृक्षया अभिययौ स हिमाचलमुच्छ्रितं समुदितं नु विलंघयितुं नभः ॥१॥
तपनमंडलदीपितमेकतः सततनैशतमोवृतमन्यतः । हसितभिन्नतमिस्रचयं पुरः शिवमिवानुगतं गजचर्मणा ॥२॥ ॥ ॥
क्षितिनभःसुरलोकनिवासिभिः कृतनिकेतमदृष्टपरस्परैः प्रथयितुं विभुतामभिनिर्मितं प्रतिनिधिं जगतामिव शंभुना ॥ ३ ॥

अन्यत्र संगतमित्यर्थः अत एव पुरोग्रे हसितेन अट्टहासेन विभिन्नतमिस्रचयं निरस्ततमस्तोमं तथा गजचर्मणानुगतं पश्चाद्व्याप्तं पर स्मात्सादृश्यपोरपि इत्यमरः शिवमिव स्थितं तपनस्तेजः प्रसरोप्यस्यकारणमिव कुत्रचित्परिसमाप्यते इति मरुत्वात् क्षितीयोगात् क्षि तीति परस्परे अन्योन्येकर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्विर्भवतः इति वक्तव्यात् परशब्दस्य द्विर्भावः समासवच्च बहुलं यत्र समासवत्त्वं प्रथमैक वचनेन तदा पूर्वपदस्य वक्तव्यात् प्रथमैकवचनकस्यादित्वात् द्विसंज्ञनी पस्य मत्वे च बहुवचनं चान्योन्यशब्दवत् यथा माघे अन्यो न्यैषां पुष्करै राम्रशंत इति अदृष्टाः परस्परे येस्ते अदृष्टपरस्पराः तैस्त्रैलोक्यैः क्षितिनभः सुरलोकवसतीति त्रैलोक्ये भूर्भु वः स्वर्लोकवासिभिरित्यर्थः कृतनिकेतं कृतावासं अत एव शंभुना विभुतां सामर्थ्यं प्रथयितुं अभिनिर्मितं जगतां प्रतिनिधिं प्रकृतिमिव स्थितमित्युत्प्रेक्षा प्रतिकृतिर्वा पुंसि प्रतिनिधिरुपमानं स्यादित्यमरः त्रैलोक्यव्याप्तोपपरिच्छेद्यत्वेनेति भावः ३

राम॰
१

तापचितिभिः अपेक्षितसंभावनाभिश्चारुरम्यमाहतयावपोरपचितिरित्यमरः अभिमुखं समक्षं मम भर्तुः स्वामिनः इति श्रुत्वोक्त मादृशं नियोगं सवाप्य परां द्युतिं लेभे तथाहि अधिकृतस्य कचिदधिकारे नियुक्तस्य संभावना स्वामिकृतपूजा की र्तिं तनोतीति॥ ४६॥ प्रणतिमिति अथ प्रणतिं विधाय सद्मनः इन्द्रस्य संभवनात्प्रस्थिताः प्रचलिताः स्तनभरे

आशंसितापचितिचारुपुरः सुराणामादेशमित्यभिमुखं समवाप्य जिष्णोः लेभे परां द्युति ममर्त्यवधूसमूहः संभावना ह्यधिकृतस्य तनोति तेजः॥ ४६॥ प्रणतिमथ विधाय प्रस्थि ताः सद्मनस्ताः स्तनभरनमिताङ्गीरङ्गनाः प्रीतिभाजः अचलनलिनलक्ष्मीहारि ना लं बभूव स्तिमितममरभर्तुर्द्रष्टुमक्ष्णां सहस्रम्॥ ४७॥ इति श्रीकिरातार्जुनीये महाकाव्ये लक्ष्म्यङ्के भारवीकृतौ सुरसुंदरीप्रस्थानो नाम षष्ठः सर्गः॥ ६॥ श्रीरामो जयतु॥

नमिताङ्गानि यासां ताः अङ्गगात्रकंठभ्वच्वेतिच नत्यान्तीषु प्रीतिभाजः स्वाभिसंभावनया संतुष्टास्ता अंग नाः अचलनलिनानां लक्ष्मीं हरतीति तत्तथोक्तं तद्वत् मनोहरमित्यर्थः कुतः स्तिमितं विस्मयनिश्चलं अ मरभर्तुरक्ष्णां सहस्रं कर्तृ द्रष्टुं अलं समर्थं न बभूव तासां सौंदर्यसौरभ्याणां स्योढत्वादिति भावः अत्रोपमालंकारः ४७॥ इति श्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां किरातार्जुनीये महाकाव्ये सुरसुंदरीप्रस्थो

ॐ

अथ कार्यांतरमाह तदिति तत्रास्त्रमर्थत्वात् [illegible] कलासु गीतवाद्यादिषु कृतिभिः कुशलैः सचिवैः गंधर्वैस्स
हिताः उपेत्य तपस्यतः तपो विघ्नयत तपो विघ्नं कुरुत विहितेत्यर्थः विघ्नं च हृदान्मतनुवेनात्करोति निर्विलोर
णादिष्वड्वादिनुपानलकनवाशक्तिशक्रा येत्यर्थांतरन्यासेनाह हृतेति हृतानि वीतरागाणां मनांसि याभिस्ता
सां वा युष्माकं सुखसंगिनं प्रति विजितिर्विजयः सुधानतनराग्रसु ४३ अथ सुखसंगित्वे लिंगमाह अविमृष्य
मिति स पुरुषो द्विषतां वधेन विषयाभिरतिं विषयसुखम् अभिलषति विवाहतिं साधाह मेत्याहिता रूपमस्त्यर्थः ए
तद्द्विषयाशक्तत्वम् अविमृष्यम् असंदिग्धम् उपधात्वाल्कक्रापि हतेरिका प्रहिय स्यात्तद्विधिः तदिधातिदत्यादि
श्लोकोक्तानुष्ठानप्रकारो भववीतये न भवति कुतः शरासनं धनुः क्व विमुक्तिपथः क्व परस्परविरुद्धमित्यर्थः न खलु हि

तदुपेत्य विघ्नयत तपस्यतः कृतिभिः कलासु सहिताः सचिवैः हृतवीतरागमनसां ननु वः सुखसंगिनं प्रति
सुखावजितिः ४३ अविमृष्यमेतदभिलष्यति स द्विषतां वधेन विषयाभिरतिं भववीतये न हि तथा स
विधिः क्व शरासनं क्व च विमुक्तिपथः ४४ पृथुधाम्नि तत्र परिबोधि च मा भवतीभिरन्यमुनिवद्विकृतिः स्वय
शांसि विक्रमवतामवतां न वधूष्वघानि विमृशन्ति धियः ४५ ॥ श्रीलक्ष्मीपतेजगन्नाथलोकानुग्रहकारकः ॥

ष॰

सामाधमुक्तिरिति भावः अर्थांतरन्यासः ४४ नवचापभयमपि संभाव्यमस्मादिति आह पृथ्विति पृथुधाम्नि महा
तेजसि तत्र तस्मिन्पुरुषे विषये अन्यमुनिवदन्यस्मिन्मुनाविव तस्यैवेति विकृतिप्रत्ययः विकृतिः कोपविकारः
अभवतीति मा परिबोधि मा विज्ञायि मा शंकीति यावत् बुध्यतेः कर्मणि लुङ् माङ्योगादडागमाभावः
तथाहि स्वयशांसि अवतां रक्षतां यशोधनानामित्यर्थः विक्रमवतां धियः अघानि वधूषु विषये आयानि ब्रम
नाविदुः स्त्रियो वधमर्हन्तीति यद्यपि हन्ति तथापि न विमृशन्तीत्यर्थः अर्थांतरन्यासः स्त्रीणां वधाद्योहानिकरता
नः न सर्वथा वोऽहितं नास्तीत्यर्थः ॥४५॥ आशंसितेति अमन्दवधूसमूहो हरगुणः सुराणां पुरोऽग्र आशंसि

७४

प्रणिधायेति अथ हरिरिंद्रश्चित्रं प्रणिधाय विषयांतरादि हारेणानन्यवस्थाप्य न च तस्मिन्नर्जुने भक्तानया विहिते
सत्यपि लक्ष्मणेन दोवतया अपूर्वं च अविदितमित्यर्थः पूर्वादिभ्यो नव भ्यो वति विकल्पात् स्थिवादेशः अ सा जनस्या
नसः स्थिरता दीर्घमुपतेंबु परिचितमित्यर्थः लोकमनीनामर्ण्यमिति भावः सरसं दर्शनीयमिति वक्ष्यमाणप्रकारेण
चोभिदधौ ३९ सुकुमारमिति वर्मभिहितं वर्मच्छेदिनां अस्त्राणां तरणामध्ये इत्यर्थः पुनरप्यनिर्दोरमिति
श्री अपरमन्यत्कर्कतरं हाव हर्ना जातिप्र श्रेइजमच्चपयमिव सुकुमारं कोमलं नतु कठिनं एकं नवमणमूलं मनस्य
लेस्थलस्यप्रदेश एवाहितिभावः अतिदरंगं दूरलक्ष्यभेदि अमोघं नयामोघ स्वगुणेन पुनर्वक्ष्यं चिल्लस्या
प्रणिधाय चित्तमथ भक्तनया विविदेष्य पर्वं इवन सहरिः उपलब्धुमस्य नियमस्थिरतां मरसं दरीरितिवचो
भिदधे ३९ सुकुमारमेकमनुमं मेभिहामतिदूरगं पुनरमोघनया अविपहमस्त्रमपरे कनमहिज पाप
रूपामिव चित्तभुवः ४० भववीतये हतबृहत्तमसामववोधवारिरजसः शमनम् परिपीयमानमिव वोस
कलेवसारमतिनयनांजलिभिः ४१ बहुधागतां जगति भूतसजां कमनीयतां समभिहत्य पुरा उपपा
दूपराध्यतीतिभाव अविपहमसन्मुनीकारमस्त्रं दिता विदधता भवति सरसम्बानसमुखीजनता ४२॥
चित्तभुवः कामस्य कर्तेरिषह्यो विजया पत्रस्त्रीतिशेषः नकिंचिदहस्तीत्यर्थः अत्रोपमाया परिस्कर्तापरिकर
इति नथा अंगांगिभावेन संकरः सार्वभिशयविशेषणत्वपरिकरः ४० अस्यामप्यसंकोचायति भवति भव
वीतये संसारनिवृत्तये हतः हनतं सारस्तमहायोगानां योगिनां च संबंधिरजोगुणएव रजो धूलिरिति श्लि
ष्टरूपकं नस्य समनं निवर्तकं अववोधः अवतासनमेव वारि वह्नापुष्मकं च नमकलेरसमग्रः नयनाम्यवोज
लयलेपरिलीढमानमिवेस्थुत्येसात्ररूपकं पीः संकरः ४१ बहुधेति किंव पुराजगतिबहुधागता नतां मुखे
नविप्रकीर्णं कमनीयतां चंद्रादयुपमानं दूरागतत्वाय एवं समभिहत्य भवती विदधता सजनताभूतम्प्रहे

कि॰टी॰
५

मंतिकरमचेयाभवंतीत्यर्थः अस्येति सामान्ये षष्ठी किं बहुना सनगः इन हीनः भवतेवतन परवान्पराधीनः तवैवतस्यविधे
योवमेनइत्यर्थः ३४ गुर्विति किंवतीदरीरमनाश्रायासेपिश्रमवाहिपनमुमहत्तत्वयत्नः सारमाह दुर्वलस्य श्रमजयात्
संभवादितिभावः परमसुतमवपुपस्यप्रपय तीवस्याकारेण विभुत्वेगम्यतइत्यर्थः शमिनः शांतस्यापितस्यतवे संगमिस्य पू
र्वस्मात्मोजनोविभुतायाः प्रभावस्यानुषंगि प्रापकं ननु किं स यानुषंगि इति भावः भयमेति शांतोद्रुवं प्रभवेगमयतीति भावः
अयेहृषोलोकइतीवेत्याविधइत्याहुः आषीति मनुरुषः ऋषिवंशजः वेति शेषः कांकुर्यादिदैत्यकुलजात इति शेषः य
दिवामहतिभूभृतामन्वयजातः नवचनेनपस्यरतोस्पगति स्वरूपनिरूपयितुमहंतइति सहाः पद्याद्यचूतस्येति शेषः २६

इतरेनरानभिभवेवमृगान्मृणासनेगुरुस्विवान्महः विनयंतिवास्यतरवम्रचूपेपरवान्स्तेनभवतेवनगः ३४ गुरुस
नमाहविपरिश्रमतापरमवपुः मयंयतीयजयं शमिनोपितस्यतवसंगमवेविभुतानुषंगिभयमेतिजनः ३५ ऋषि
विंशजः स यदि दैत्यकुलोयदिवान्वये महति भूमिभुजां चरतस्तपस्त्वयचनेषु महात्नवयंतिनिरूपयितुमस्यगति ३६
विगणय्यकारणमनेकगुणंनिजयायथाकथितमाल्पितया असदप्यतः सहितुमर्हसिनःक्व वनेचराः क्व निपुणामतः
य ३७ अधिगम्यगुह्यकगणादितितन्मनसः प्रियं प्रियसुतस्यतपः निजगोपहर्षमुदितंमघवान्नयवेत्तींगाः प्रभवत्वा

अथाहूपरिभाषापराधपरिहरति विगणय्येति अनेकगुणंवहुप्रकारं इत्याद्यनेकफलसाधनयोग्यमिति यावत् २८
न्यर्थः कारणं तपोरूपं विगणय्य विचार्य अयथा नेत्सगिवयास्पृत्यनपावालिशपनवाकथितेनवाभिहितेनोः स्माकम्
सदप्यप्रियवचनमित्यर्थः असदमाद्यपिसहितुंसोढुंनोस्मइत्यादितविकल्पादिडागमः अर्हसि भो देव विनोक
नत्राहवनेचराःक्वनिपुणमतयः विवेकवुद्धयः क्वतौमयोसंगच्छेतेत्यर्थः अज्ञानेनापराध्यतीति भावः अर्थान्तरन्यासोलं
रलंकारः ३७ उपलभ्येति मघवागुह्यकगुणात्तन्मनसः प्रियं प्रियसुतस्यार्जुनस्य तपः उपलभ्य ज्ञात्वा गुरुसपेक्ष्या सन्मानकेनै
कत्वात्कानिर्देशः उदितेन तापसो हेवकार्यार्थत्वादुत्पन्नहर्षं निजगोपत्तयाहि प्रभवतां प्रभूणां नयवर्त्मगानीतिमार्गो

विदितामिति वनेचरा इति वर्त्तते विदितात्मना: अनुमतप्रवेशा: संत इत्यर्थ: प्रविश्य विहितानतय: कृत: प्रणामा: अधिकृतकृत्यस्य
नियुक्तकर्मण: शैलरक्षणाकस्य विधावनुष्ठाने शिथिलीकृते सति अनपेतकालं अनतिक्रान्तकालं यथा गोत्रभिदे शक्राय इ
ति वक्ष्यमाणप्रकारेणाभिरामकथा: कथयांबभूवु: चिति पूजि कथि कुंबि चर्च्यश्चेत्यनेन प्रत्यय: २० शुचीति शुचिना वल्क
लेन वीतानाच्छादितानतनुर्यस्य स: तिमिरछिदां सूर्यादीनां अन्यतमइव स्थित इत्युत्प्रेक्षा: अनघ पूरुष: हे मघवन् भवतो गिरावि
न्द्रकीले जगतीं भुवं तपन्तापयन् महते जयाय तपस्यतीति तपश्चरतीत्यर्थ: कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्त्तिचरो इति क्यङ् प्रत्यय: २१
स बिभर्तीति सत्वं जयाय तपस्यतीत्युक्तं तत्र युक्तिं वक्ति सभीषयतेर्विभीषणं नन्द्यादित्वाल्ल्यु: प्रत्यय: तेजस्विना भुजंगा वन्ताविव

विदिता: प्रविश्य विहितानतय: शिथिलीकृतेधिकृतकृत्यविधौ अनपेतकालमभिरामकथा: कथयांबभूवु-
रिति गोत्रभिदे २० शुचिवल्कवीततनुरन्यतमस्तिमिरच्छिदामिव गिरौ भवत: महते जयाय मघवन्नघन: पुरुषस्तपस्य-
ति तपञ्जगती २१ स बिभर्ति भीषणभुजंगभुज: पृथु विद्विषां भयविधायि धनु: अमलेन तस्य धृतसच्चरिताश्चरितेन
चातिशयिता मुनय: २२ मरुत: शिवा नवतृणा जगती विमलं नभो रजसि वृष्टिरपां गुणसंपदानुगुणतां गमित: कुरुतेऽ

यभुजौ यस्य स तथोक्त: स पुरुषो विद्विषां भयविधायि पृथु धनुर्बिभर्त्ति तेजसा पार्थीत्यर्थ: अ ((स्य भक्तिमिव भूतगण: २३
मलेन तस्य पुरुषस्य चरितेन वृत्तेन धृतानि सच्चरितानि यैस्ते मुनयोतिशयिता २२ मरुत इति अपां स्रजपि सिद्धिं वर्णयन्ति
मरुतामिति न्यादिना मरुतो वाता: शिवा: सुखा जगती पृथ्वी नवतृणा अपनात्यनुकूलेत्यर्थ: नभो विमलं नीहारादिरहितं रज
सि सत्यां वृष्टिर्भवतीति शेष: किं बहुना अस्य पुरुषस्य गुणसंपदा भूतादितादि संपत्त्यानुगुणतां अनुकूलतां गमित: वशीकृत
इत्यर्थ: भूतगण: पृथिव्यादि पंचक भक्तं सेवां कुरुत इत्युत्प्रेक्षा २३ इतरेतरेति किं च मृगा: तस्य अन्तिके समीपे तीव्रं शा
न्ते यासिन: सन्त्व द्विषेत्यादिना शिष्यगुरुमिवेतरेतर मानमभिभवनम् द्रोह रोगपासते प्रचये पुष्पाय चयेतर वो स्य विन

नवेति॥ नवपुष्पावचयप्रसंगेन पल्लवांगुलयः पल्लवा एव अंगुलयः नोविभूतीतिनयो ज्ञानवहत उपोल्लसनवमनवनगिरिगमयतामति
वृद्धीन्यादिना नत्तृणाकमेनैवप्रतिनिशं निशिनिशि प्रशयनीयता उपनीशयनस्थानमूलोभिन्यर्थः॥ वसुधांमृदुभिस्तृणैः
कृणांतामाच्छादयता॥२८॥ पतिनैरिति॥ उपेतत्तलेवरादनभ्रान्तमनः पतिनैरण्यापर्यावैनिर्विद्रुमिः रजश्शामयता नपसा
स्यालुनेवनुप्रेनादपाहेनुनेस्तूचयतिपरिगानुकूलशोभिनीता: सोग्नेनोपरिखिवयेपावकृतोविधयागनुजगृहे गृहीनः
अनुग्रहः सहकारः एवेसवंभूतानुकूल्यं लिरागन्यचेलिमेनपोसेतिभावः स्वस्य श्लोकत्रयस्यार्थैकवाक्यता दुमेहैवप्रधाने

अनुलोमयति निनमचैरगतिं किरिनाप्सुगंधिमभितः पवनः। अवधीरितार्तवगुणं सुखतां नयतो रुचां निचयमंशुमतः॥२७॥
नवपल्लवांजलिभृतः प्रचये बृहतस्तरून्गमयितावनितिं। कृणानतांगाः प्रतिनिशं मृदुभिः शयनीयतामुपमहीं वसुधां॥२८॥
पतिनैरपेनजलदान्नभसः पृषतैरपोशमयताचरजः। सदपालनेवपरिगाढरुचः परिचयपानुजगृहेनपमाः॥२९॥ जितमिति
महते फलाय तदवेक्ष्य शिवं विकशन्निमित्तकुसुमं स पुरः। न जगाम विस्मयवशं वशिनां न हि हेतनिधेयमनुभावगुणाः॥२९

लेकारः॥२८॥ महतेति॥ सोर्जुनः महते फलाय पश्चेयसे सम्पच्चविकसन्सुवांकशिवंनिमित्तमेव कुसुमं पुरोग्रे सुवेत्यविस्मयवशे
न जगाम न हि वशिनामनुभव एव गुणाः सधैर्येन निर्हृत विस्मयादिविकारेनजनयतीत्यर्थः॥ तेनेनवातपः त्वतेनपः त्वारति
विस्मयादिनिस्मरणादिति भावः॥ ल्पानादिति॥ सुक्षुतेस्तपोभिः करणाम्भूरिभिः कृतिपयोरक्तवासरैः कृतेन तत्सूर्वांके चेमवत्रे
तोन्यस्पनभवतीत्यनन्यभूतं स्वन्यस्याभवतीत्यर्थः पचाद्यच्॥ तेन परपदेनन्मुमासः उपलभ्यनिष्क्रान्त्यस्याहितविः
षादः श्रान्तखेदाः धियो येषांते वनेचराः वहलमन्हणादः लुब्धाःतेन शान्तस्वाभासतानापन्नानाशानकृतो: नस्सस्वये या
विशेषलाभोपवस्वसंनिधानादवगानव्यः पञ्चानुविधिनेपृष्वान्नरन्यमरः सुपचोर्द्धनिपूर्वसतिमुपनस्युः प्राप्नुः॥२९॥ राम

मनसेतिमथ यतः अहिंसादिनिरतः मनसा ध्यानेन जयैर्विशिष्टन्यासैः प्रणतिभिः नमस्कारैरेवं मनोवाक्कायकर्मभिः द्विवोधि यतिःमिदूस्य
मुख्ये यिवान उपसेदिवान मोनुनः सह जेन रौने समीकारोकेनुकोत्तीयनेगुनेनेनिजयः एवंवं जयराम्रो शांतोदधनीवुस्मनीसहसीजेग
लीभुगवहिवरोवभूवचभाराभीहीमहुचांशुचिनिविकल्पादमप्रत्ययः अनगुणवहाराशानाधिकारणान्यामिदादस्यलोकादुतत्रेष्य
ज्यते रमेतिमहरिमन्नणानिभोमरकनमणिस्यामः अभिषवेणस्नानेन कनकन्मेनोत्तनिला अतिपिशाराणेरितिभावः उदारः
शिरसावहनमोजेनः अहम्णास्यानह्वोटी विनितिभिः परि विषद्दे निव्यासशिरसिनमातनरावुवमानरोः साहश्यपथाविन्याशेपि
मुपमानरोरो पम्याधिकरणान्वानदपेत्तणासप्तमी॥२३॥ धृतेति॥ धृतहेतिर्धृतायुधोपि अधृतातितमतिः कुटिलबुद्धिर्यैन सः अ

मनसाजयैः प्रणतिभिः प्रयतः समुपेयिवानधिपतिः सदिवः। सहजेतरे जयशमोदधनी विभरांवभूव युगपन्महसी॥ २३॥ शि
रसा हरिन्मणिनिभाः सवहन्कनकत्नन्मनोमिषवाणेनजटाः। उपमांययावरुणदीधितिभिः परिमृष्टमूर्द्धनितमालतरोः २३
धृतहेतिरप्यधृतजिह्मतिश्चरितैर्मुनीनधरयन्नतुहमिः। रजसा च कारविरजाः सगणान्कमिवेशनेरसमयिन्नुनगुणाः॥ २४॥

किमिश्चारितैर्मुनीनधरयन्नवेषेणैवभीषणान्नुकमेणेतिभावः कुतः विरजोरजोगुणरहितः सोर्जुनः सगणान रेजयाचकारसु
प्रामासारं जेतोगैस्पानवेषोनापिसंस्लवदुतिभावः॥ २४॥ अथास्याचिभिः तपस्सिद्धिमाह॥ अनुकूलेत्यादि। अनुकूलया
नेन तुपतेनेअचेडगतिमंदगामिनेसुगंधस्पेतिकारीनगहणेपिकवीनो निरंकुशावा नमामासोतः सथकाकोविदागः
नुकचेपिएकवचनेनसमासोनमिह्नतिपवनमभितः किरनाप्रवतेयतेनयथः॥ तनुरस्य अस्याचः तमेमयलदस्यप्रातमित्य
णप्रत्ययः सोवधीरितिरिगमनचहवेपिस्यतमंभुमतोरुचोनिवपसुरंलोमुरचस्पर्शेतानमतानपनिर्दिकर्मकः॥२५॥

मृगारमणद्गतिवन्नत्यादनुषगालोर्षः तथाहिगुणादपादस्यः कमिवनरेरसीहगे
नेमनेकमिवचणीकतेनशकुवंतिभावशदिरैवविष्यामपीतप ४८ चुरि

पा०५
फि०टी०६
३

अ०

अनुसान्विति॥ अनुसानु प्रतिसानु वीप्सार्थेऽव्ययीभावः। पुष्पिताः संजातपुष्पा लता विततयो यस्मिन्सः। फलिनः संजात... हेयेषु तानि वि
विक्तानि वनानि यस्मिन्स तथोक्तः। अचलः इन्द्रकीलः हरेस्तनयस्य अर्जुनस्य तपसे तपश्चर्यार्थं अधिवस्तुं अधिष्ठातुं धृतिं धनिवाणि कि
पार्श्वमानकनैकतां मुनेश्चलताधिमुत्साहमाततान एवं विशेषणविशेषणपदार्थस्य धृतिकरणे हेतुत्वात्काव्यलिंगमलंका
रः॥१८॥ प्रणिधायेति॥ अथानन्तरं इन्द्रकीले विधिना प्रयोगशास्त्रविधानेन धियं चित्तं हृदि प्रणिधाय पश्येयविषयेति प्रस्थानेन गेदनेनेत्याऽ
दिना गणान्प्रभुषितादध्यनस्तपस्त्वनं इत्यर्थः॥ पुरातनमुनेर्नरनुनस्येत्यर्थः॥ अनुकारं दुष्करेण तपः श्रमेन तद्धानं चकार॥ तथा
हि अप्रमत्तनाम नस्विनामवसादकरश्रोतितनकेपि मिवन किंचिदित्यर्थः॥ इवशब्दो वाक्यालंकारः॥१९॥ शमयन्निति

अनुसानुपुष्पितलताविततः फलितोरुभूरुहविविक्तवनः। धृतिमाततानतनयस्य हरेस्तपसेधिवस्तुमचलामचलः॥१८॥
प्रणिधाय तत्र विधिनाथधियं दधतः पुरातनमुनेर्मुनितां॥ श्रममादधावसुकरेन तपः किमिवावसादकरमात्मवतां॥१९॥
शमयन्धृतेन्द्रियशमैकसुखः शुचिभिर्गुणैरघमयं स तमः। प्रतिवासरं सुकृतिभिर्ववृधे विमलः कलाभिरिव शीतरुचिः॥२०
अधरीचकार स विवेकगुणादगुणेषु तस्य धियमस्तवतः। प्रतिघातिनीं विषयसंगरतिं निरुपप्लवः शमसुखानुभवः॥२१॥

सुखं

धृतेन्द्रियशमो विषयव्यावृत्तिरेवैकं सुखं यस्य स तथोक्तः आत्माराम इत्यर्थः॥ अन्यत्र धृतेन्द्रियाणां शमः संतापनिवृत्ति
नमेकं महिनीयं सुखमाह्लादश्च येन स तथोक्तः शुचिभिर्निर्मलैर्मैत्र्यादिभिः अन्यत्र कान्त्यादिभिः ...पापरूपं तमः शम
न्निवर्तयन्निर्मलः अमलिनः शुभ्रोऽन्यत्र सोऽर्जुनः प्रतिवासरं सुकृतिभिः सुकृतैस्तपोभिरित्यर्थः॥ ...कलाभिः शीतरुचि
श्चन्द्र इव ववृधे॥२०॥ अधरीति॥ किंचेति चार्थः विवेकस्तत्त्वावधारणं स एव गुणः तस्माद्धेतुनेत्यर्थः विभाषा गुणेस्त्रियामिति
पंचमी अगुणेषु कामक्रोधादिदोषेषु विषयेन हि रोधनस्य समासः धियं चित्तमहितस्वत्वतो निरास्तवतः तस्मात्तु तस्य निरुप
प्लवो निर्विघ्नः शमसुखानुभवो विषयपरिघातिनीं विषयसंगरतिं शब्दाद्युपभोगरतिं चित्तं धरीचकार विषयेनेस्पृहं चका

शम०

राम०
३

शुचिरिति। अशुः। धिक्कात्कुः ननु ना सं दुग्ध फेन स्फत्त वेन शकेले न संवलितः संतत विद्रुमलताया विटपः पल्लवः विटपः पल्लवो बहु विस्तारे सेवमालयोरिति विश्वः॥ स्मरदायिनः कामोद्दीपकस्य दशनांशुभृतः दन्तकान्तिकलितस्य त्वयर्थः। दयिताधरस्य अधीगम्ये त्यादिना षष्ठी भृशं स्मरयति स्मालङ्कृति भूतार्थे लट्। मितोहूतः स्मरणालंकारः॥१०॥ उपलभ्येति॥ सोऽत्र न चञ्चलतरंगे धृतेन तस्मा ज्ञातमित्यर्थः। मदगंधमुत्फलभ्या घ्राय पवनस्य उत्थितवनां रोषाद्विशयाकं ... कत्रिणां पादलो शाक पार्थिवादिषु दूह्यः। पतितं दितिना मिथ्याभिमुखान मिथ्या नाम इत्यर्थः। फणिनः संबुबुधे दृष्टोऽस्त्वयर्थः॥११॥ सहसेति॥ सोऽत्र नः पुरो ... सहसा समुत्पतितुं मि च्छोः पतनसंनना दुग्धत्वयः ननिपतितदृष्टिहेतुलिना सतः उद्भावकत्वात् निविकल्पादिद्वागमः फणिन मन्त्र विभिः ग्रनियोग बद्धिः से

शुचिरमुविद्रुमलताविटपस्तनुसान्द्रफेनलवसंवलितः। स्मरदायिनः स्मरयति स्म भृशं दयिताधरस्य दशनांशुभृतः॥१०॥ उपलभ्य चंचलतरंगधृतं मदगंधमुत्थितवनां पवनः। पतितं दितेनामिव संबुबुधे कतियादस्सामभिमुखानकरिणः॥११॥ सततगामवि... सहसा समुत्पतितुमिच्छोः फणिनः ... श्लिष्टहि दिविषदुन्नितिमिः स्म मिनेः शारदभ्रविभ्रममपास्य पटलम॥१२॥ सतताररसे कजवतीरमितः शफरी परिस्फुरणचारुदृशः। ललिता सखीमिव बृहज्जघना सुरनिम्नगामुपयतीः सरितः॥१३॥ शुचिरस्य पु ष्पभरनम्रशिरसः परितः परिस्फुरितनलातलमिः मनसः ... मिव वह्नि गिरेः शुचिमास मादसवनातमुवम॥१४॥ श्रीरामजी॥

तैः कृत्कारैः दिव्याकाशे उद्दिते विरिते शारदभ्रस्य विभ्रमस्य विभ्रमः सौन्दर्यं पस्तनहृदुभु न्वभ्रस्यापकं चेत्यर्थः। स्यपास्यपटलपूर्वं उद्दीत्याविस्मा यंजनगामाम्रयो पमानुप्राणितास्वभावोक्तेरलंकारविभ्रमः॥१२॥ सततेति॥ सोऽत्र नः सैकतवर्तीः पुलिनवतीः प्रमितः शफरीणां स्फुरिता न्येवचारवो दृशो यासांताः सुरनिम्नगां गङ्गामुपयतीः गच्छन्तीः दृशः शातरिती पृथुजघनवद्बृहज्जघना ललिताः सखीरिव स्थिताः सविता सतताररसे तिविजृम्भे॥१३॥ शुचिरस्येति॥ सोऽत्र नः शुचिरस्य ग्रीष्मस्य ... मितिशेषः पुष्पभरेणानम्रशिरसः नतमस्तकमिः परितः परिस्फुरि तनलाभेषितनस्यरूपाश्रयः स्वद्रूपोत्ररितेन लामित्यमरः सेवपुरेभ्यः कुरोतेस्मुषृणाः तिसृणामः शुचिरश्वाश्रय एव मनसः॥ भ्रमकिमिव मूर्तिमनसः उमादामिव स्थितात् नेत्रे न्तीनद्वावे त्र्यदोगिरेः मूर्ध्नि वनानामवमरसमादस्मृतशब्दः स्वरूपवचनः स्वतोस

का

सुचितिता सोऽर्जुनो नु हेमवप्रेकनकसानुसमीपे समीपार्थे विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः स सतोः कनेकंप्युपरेतनादि तिभावः श्शुभि सूर्मिभिस
मतो लस्य रूपतोभागतस्माहस्यात दुवे चनीयमित्यर्थः स हभूतस्सह चरैष्विय सहस्र स्वपचाटजेनेनचरश्चेनतमावः कनृगौ
दीनैः हतैः स्तुनुवधुतीमन्निषणेनैर्यागनामवनिताचक्रवाकीममिनेनेटपुरूसपुमदर्शी नाजस्यग्रानेदहृतिभावः सोग
नावहमी णोस्वभावस्य न्यागेनाहसस्वीकारान्तद्गुणालंकारः नद्गुणस्वगुणत्यागादन्योत्कृष्टगुणाश्रयइतितल्लक्ष
णात नन्मूला चैव चक्रवाकास्वकेनैतेनरागभ्रांतिरिति मतोगगितिभावेन समकरः ॥ चामितेनि ॥ वलवीचीनानगोरंजनेव
णीनरागादागेनतस्यरचनाक्रियानजपदवाहतवयः शुभाः शुभसित्निमयुमपि मणिजालमेव भूषणमितिभावः ॥ मनोऽरूते

सितवाजिने निशितगदःकृतवपः स्फुलवीचिरागरचनापटवः मणिजालमंभसि निमग्नमपि स्फुरितं मनोगतमिवाकृतयः ॥
उपलाहतोद्धततरंगधृतं तनुविनावधुपवितते मरुता ॥ स्फटदर्शक नकशिखाविशदं सरितः प्रहासमिव फेनमपाम् ॥१०॥
बहुबर्हिचंद्रकनिभं निरयेधृतिमत्त्यदानपयसां पटलं मुखेगोरमेतिनुमिवेभिपतिविक्रमहिलोचनशतं सरितः ॥११॥
प्रतिबोधजृंभविभिन्नमुखी पुलिने सरोरुहदृशा ददृशे ॥ पतिदच्छमौक्तिकमणिप्रकरा गलदश्रुविंदुरिव शुक्तिवधूः ॥१२॥ तम

स्फुरितेतरोस्वाटविकारमाकृतयोऽभ्रमेगा दिव्याद्यविकार इव स्मितवाजिनेऽर्जुनाय पुनिलगदः ज्ञापितवंत इत्यर्थः ॥९॥ उपलि
ति ॥ उपलैराहतानामत एवोद्धृतानां तेषां तरंगाणां धृतेनाविनावेगवेता मरुता विधुते विततं च कैतकस्याधिवलवहृ वनस्प
रमपीकेनेदृशैः रा दिरो रोध्यिकुक फः केन इत्यमरः स्वरितः हासमहाहासं इवेत्युत्प्रेक्षा सो तेनोददर्शी ॥१०॥ वहिति ॥ बहिंचंद्रिक
निभं मयूरमेचकसदृशं समो चंद्रकमेचका वित्यमरः ॥ वहु अनेकदानपयसां पटलं ज्ञाता वेकवचनवदवमदावृंदः
वः इत्यर्थः ॥ स्रवनादेशतःप्रविसृगाटकतोरिक्तःइमयुतिं इतिं विक सहस्रविवृतेनसहेतोविलोचनशतनमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥
प्योऽर्जुनस्य धृतिप्रीतिं विदधे ॥११॥ प्रतिवोधेति ॥ प्रतिवोधः स्फुटनं निद्रापगमश्च तत्र जंभो ॥ उद्भिन्नता उज्जृंभितविर
मुखीविभिन्नमुखी विस्तृताग्राहिनास्याचस्यत एव पतन्तः सरन्तोऽच्छमौक्तिकमणीनाप्रकरः तौशीपस्याः सा तथोक्ता अत एव गलदश्रु

उदितेति॥ उदितोपलेषु उन्नतप्रासादेषु सबलेन सन्निवर्तिना संवलिताः कृणिताः सूनः सूर्यस्य ब्रध्नस्य मुहुर्मुहुर्मायमानाः इत्यर्थः। स्फु
टैर्हैमैः स्फारसानां चविराजैः उत्पन्नैः इति तद्योकाः क्षिप्यनुवपुस्य पामे दूपजनीनाः इति शेषः। धनेनयस्यान्नेन स्फुमालमेखामांगलि
काः प्रयोजनमिति टीका। नेत्रपंक्तेतमुदेहहर्षेप्रतनुः स्वगान्यास्यकार्यकारा॥ भवानवनेनस्फुहशोभस्य निर्विवानातेवातनिद
र्शनालंकारः॥४॥ स्ववहेगोति॥ सोऽतनुः पुरोगे वरगणानुगमसुरदारकनयो भ्रमणोनान देवदारुद्रुमेवलीपर्सिवलवनरेमत्तनेनादी
यस्मिन्निमिनात्कुकुसुरसवित्यमानिवेचपुरे विवयेवेनसवनेनवानीरवनेनाचरितास्तथवेतसैरत्वाधूपुष्पविदुरवीनवानी
रिकेतुलाइत्यमरः। समृद्धिकरीलेकिन्तयाहेत्यमित्यर्थः। शणानिदर्शपामसवलोकदृष्टान्तभूरितिभावः॥५॥ विबभूव

न्है

उदितेत्यलसबलनसंवलिनाः स्फुटहे समारमविरावपुनः सुरमसयांमोक्तलिकन्तपर्वधनयः प्रतेरर्नुवश्रमयासु॥४॥ दृक्तो
स्वकन्यानुगसुरदारकनरोनिवयपेपुरः सुरसरित्वचम्भो स्पष्टदृशैवेनसवनाचरितोवलीयसिविबुहकरीमा॥५॥
विबभूवनालमवलोकयितुं वरितः सरोजरजस्वहणितेनसरिदुनरीयमिवमहेतिमन्नानरंगभगितुकलहंसकुलेध्व
दधति ध्वनीः परिणाहिरेसुदनालियोषितिमदस्तुतिभिः सरणयानानामवनितानाकरणीरनुवध्य तेमिमिनतेदर
नैः॥६॥

ञे तमो नः परिनः मनोज्ञरसाभ्रकणिनेसहेतिमध्वीरंधुनरंगचारितेगिरेः शोभेवमसितेऽन्तरीयंकलनाशुकमिवस्थितेकल
हंसकुलं श्वलमत्यन्तनवमूर्वशाकनतमोटयेसोहेलत्वादितिभावः॥६॥ दधतीति॥ नवतीः ताना निदध्वनिकृतः परि
णताः तिर्यङ्गदंतिप्रहारिणो हिरदा यस्मिन्न तिर्यङ्दंतप्रहारक्षगजः परिणतो मत इति हलायुधः मदश्रुतिभिर्मुदितोलियो
षितिरोधस्यापि कोपतिप्रीतिर्वेवध निश्चली कृतेवाचितस्यर्थः॥ तथाहि महात्मनः कृजनीइयन्तोपिमहेतगुणग्राहित्क
वीयमवतिमहत्कृतापीडापि सुभावहैवेत्यर्थः॥ तद्युक्तं गजाहृदास्य स्यापिरोधस्य प्रीतिकरत्वमितिभावः॥७॥

रथो॰

ॐ गणपतये नमः॥ स विराजति रविरिति। अयम् अस्मात् नानेन रवे स्वविराजति। सोऽस्य [illegible] धमनत्यथ [illegible] किले [illegible] मन्मागे [illegible] आकार
गुणवानित्यर्थः॥ पञ्चमे तिलमणाः इति साम्प्रदिकाः। उपमानेपि समान [illegible] पुरहन्तमुत। [illegible] कनकस्य विकाराः सानवो
यस्य तं कनकसानुं रत्नसानु [illegible] विरोधमसमुदायविकार [illegible] बहुव्रीहिः। उत्तरपदलोपः [illegible] पुमान् विष्णुः
पवनो [illegible] त्रिलोचनादि [illegible] द्वन्द्वाः त्रिभिः पवित्रितानि त्रिपथगा भागीरथी [illegible] उपमा [illegible] पदसमासे
[illegible] तत्र [illegible] मिति सुरवमारुरोह [illegible] अधनः शी [illegible] कन्यामिमुखो [illegible] मरः॥ पुमिताम्नराप्तत। पुमित
[illegible] से हिते तिलसातन॥ २॥ अथ [illegible] मिताति [illegible] निकटाः उपधान
पद्मते विहिता [illegible] नयोक्ताः पवने [illegible] तुला [illegible] विकास [illegible] मानवपदा [illegible]

स विराजति कनकसानुमयोपरमः पुमानिव पतितनत्रिपथगाममितः सतमारुरोह पुरहूतसूतः॥ १॥ सम
अधिरोहते च ते हुमतो विहिता तिनिकटा तनयधनव। पवनेरिता कुलविजित [illegible] निकटा [illegible] मेः॥ अस्य पद
नवकन्यकागणानुजाह्नवीसलिलवीचिभिः परिरभिरभिमुखमेत्य शरणाः सहसा शरणमिव नम रुन्नः॥ २॥

[illegible]
[illegible] नयोक्ताः [illegible] लाके [illegible] ति वेत्र पती॥ स हो [illegible] कि [illegible] मुनि [illegible] इन्द्रिन [illegible]
काः तद्देतमिर्ह सनुमन्तु नकुम — — — सर्वधरित्यर्थः। — स्यतामिति शुण। अत्र किरतेः [illegible] लावकसमान [illegible]
नकमेलनेव विविधपार्श्वेन [illegible] मेतमेव [illegible] कृपस्य [illegible] हीकरककरणेन [illegible] मतेमिव [illegible] मिः मिव
[illegible] नित्यं त्रवाकसमागमयो [illegible] परस्यान भावा [illegible] भावेन [illegible] करः॥ २॥ अवपूर्नेति॥ [illegible] ना
[illegible] पलेतयोक्ता इति सोरभ्यो [illegible] तत्र जाह्नवीसलिलवीचिभिर्नेति तयोक्ताः [illegible] मुखपेतिः [illegible]
सुस्वाः सुखस्याहोः इति [illegible] पचाद्यच्‌ मरुतो [illegible] नालमक्षेनसहत। सरणमिव [illegible] भिमुखमेत्य आगत्य परिरे
भिरे आलिङ्गितवन्तः॥ ३॥ रथो॰

टी॰
६

शाखेति। परिच्छिद्यतेऽनेनेति परिच्छेदः परिकरो वसनाभरणादिषु स्मिंसंज्ञायांप्रायेणेति घञ्। स्वस्व द्रव्यादेर्यथा यथा सं
गत्येतिहृत्स्वः साकल्पात्त्वःवराक्षवतीवःः परिहृतो पेयामध्वनिश्रमः तेनातुरैः पीडितो वधूजनैः शोभितानां नि
वेसनिकाविदइदेः परिस्कृतानामलंकृतानां संपर्षे पेन्याहितानामुद्यवनपादपानां पुरेयदुपवनेनचडाता

शाखावसक्तकमनीयपरिच्छदानामध्वश्रमातुरवधूजनसेवितानां।
नक्तेनिवेशनविभागपरिष्कृतानां लक्ष्मीः पुरोपवनजावनपाद
पानाम्॥४०॥ इति श्रीकिरातार्जुनीये महाकाव्ये भारविकृतौ सुरां
गनागमनो नाम सप्तमः सर्गः॥७॥ श्रीरामचंद्रसहाय॥ ॥

उपवनजा लक्ष्मीः जहोजाना॥ अत्रान्योन्यलक्ष्मीसंबंधासंबंधभावात्तन्मदृशोनिसादृश्यात्तेपादसंभव अत्र
संबंधेसंनिदर्शनालंकारः॥४०॥ इति श्रीमन्महोपाध्यायमल्लिनाथसूरिविरचितायां घंटापथसमा
ख्यायां सप्तमः सर्गः॥७॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमो नमः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम
६

स्माकीर्णेमित्तिं। वान्यरहोणनसांद्रलोहितेन विंद्रमिनसंततजननरंगंतास्कन्नादिनहृयद्वान्जरंगवल्कतंमानंतान्करोतीति
णि च। कर्मणि क्तः। रणाविसृपवद्भावान्मनुपोलुकृतमातेगैः। उन्मपितानां लुलितानां सरोजानां एणोरेणुभिः पिंगपिशंगं
सेवुमेतिस्रेनेमहारजेनेनक्तं मोत्तिहंइसनमिव निर्वभासेति नेनरक्तं एणगादिन्यणाकोशेपक्रमिकोशान्यामिः
त्यमरः॥३६॥ श्रीमद्भिरिति। श्रीमद्भिः सामावद्भिः नियमिताः कंधरायत्र अपरांता भ्यरमपादाग्राणि येषां तैः।
सुवरः पवनिम पाइ विततैर्जयतीं॥ स्वगरुवनेषु सांगहारं सांगविक्षेपं संपक्तैः नृसृतानि प्रसृतानि मटासृति
येषां तैः गजेंद्रैः प्रस्वेदितेनो जलस्त्राविणः प्रचलितः मग्निद्धशैलाः तेषां संभोगे सप्रवेदे संप्रांताः कर्मणि लिङ्ग

स्माकीर्णं बलरजसा घनारुणेन प्रत्तामैः मपटिनरंगितंतरस्थामाणं गोन्मथितमरोजरेणुपिंगं कोशेयं वसनमि
वाबुर्निर्बभासे॥३६॥ श्रीमद्भिर्नियमितकंधरापरांतैः संसक्तैरगुरुवनेषु सांगहारं संप्रापेनिसृतमिवात्रभोगिभोगैर्
दैः प्रस्वेदित्रचलितगंडशैलशोभा॥३७॥ निःशेषं प्रशमितरेणु वारणानां स्रोतोभिर्मदजलमुक्कृतामजस्रे॥
सामोदव्यवहितभूरिपुष्पगंधो भिन्नैलासुरभिमुवाहगंधवाहः॥३८॥ साहृश्यंदधतिगंभीरमेघघोषैरुन्निद्रक्ष
भित्तमृगाधिपश्रुतानि ज्यातेनुष्मान्केतवकारनीलकंठान्कंठानानमरयमहेमहंहितानि॥३९॥ रामाः

हृरंगंडशैलाः कुतच्युतानामस्खलोपलाः गिरेः इत्यमरः॥ सर्वान्यशोभा शशिस्त्रसंभवानन्मस्हृशीभेतिप्रतिबिंबवादोपाभि
हृशेनालंकारः॥३७॥ निशेषमिति॥ गंधवहतीति गंधवहो वायुः कर्मण्यण्। निःशेषं यथा तथा प्रशमितारेणवो
येनाप्रनमदजलेस्रोतोभिर्मदनारीभिः प्रजस्रमनुइताचर्षं तो वारणानां संधिवव्यवहितनिरस्तगोभूरिः पुष्पा
गंधोयेनमः भिन्नाः फलराजेता विशेषाः शलाका चंद्रवान्तैलाः इत्यमरः। तेनुष्मणां च्योलाः पुष्पनंतप्रभ्र
नयः स्थलिका ब्रीहयः फले इत्यमरः। भिन्नोत्वान्सुरभीघ्राणो द्वियनर्पणमित्युपमा। सामोदपरिमलमुवाहा
वहानेसा॥३८॥ साहृश्यमिति॥ गंभीरैर्मेघघोषैर्गर्जितैः साहृश्यंदधतिदधतीनुपमाद्धानेः शान्त्प्रत्ययः वानसुम

आपतन्मिलितानवगजदानगंधो यस्मात्सीलितयथोक्तरोध: वस्कूलइत्यर्थ: संप्राप्तमापतन्मुन्मुक्तैः सवलप इति धातो: कि सुरसरिदेधिनि गंगाप्रवाहउद्भवन्तो नगा: निहित: सितनीसाकृशो यस्मिन् —— मूर्ध्नि विधुन्वन् रुगोदितिभावप तारेण विगणयांचकार: ॥२॥ आरोढरिति समवनतस्य जगत्यानिर्थं आनपूर्वकापसकरेणु रिभ्यो तीनेभेऽन्यम र: करेणुपीनेऽन्यशेषेयय मिस्रारोपदुहेतिपाकस्य साशंकं सभयं समीरितेहितेसतिसीकर: ऽरुणे मदस्नुनी मदधारेययोस्तौ कपोलौ संमार्जेन्नुम्स जनमृजेरनादौ संक्रमे विभाषा रहितं वैनव्यै तिरहितः मदश्वसस्पंदेसश्रा

आपतत्सुरसरिदोघरुद्धवत्मा संप्राप्तं वनगजदानगंधिरोध: मूर्ध्नि निहितशितांकुशं विधुन्वन्यंतारं न विगणयांचकार नागः ॥३२॥ आरोढुः समवनतस्य पीतशेषं साशंकं पयसि समीरितं करेण संमार्जन्नरुणः मदस्नुतौ कपोलौ संस्पंदे मदवशौ करः करेणोः ॥३३॥ आघ्रायतत्क्षणमतिरुष्यतापि रोषादुत्तीरं निहितविवृत्तलोचनेन संपृक्तं कनकरिणा मदाबुसेकैर्नो चे मे हिममपि वारि वारणेन ॥३४॥ प्रश्च्योतन्मदसुरभी गनिम्नगायाः क्रीडंतो गजपतयः पयांसि कृत्वा किंजल्कव्यवहितताम्रदाननलेखैरुत्तेरुः सरसिजगंधिभिः कपोलैः ॥३५॥

वमदसंपृक्तसमदवाहृष्यमदोपमा ॥ ३४ ॥ आघ्रायेति अतितृष्यतापि अतिहसतापि क्षणमात्रमाघ्राय रोषादुत्तीरं व्यविभक्त्यर्थेऽव्ययीभाव: निहितेविवृत्तलोचने उद्धृणितलोचने यस्य तेन प्रतिगजदिदृक्षयेति भाव: वारणेन हि मेऽशीतलं अपि करिणां मदाबुसिकैर्दानधाराभिः संपृक्तं वारि णानेमेन पीतमित्यर्थ: वमुअदने इति धातो: कर्मणि लि ट ॥३४॥ प्रश्च्योतदिति क्रीडंतो विरहंतो गजपतयो निम्नगाया: गंगाया: पयांसि प्रश्च्योतद्भि: मदै: सुरभीन् कृत्वा किंजल्के केसरै: व्यवहितास्तिरोहिता: ताम्रा दानरेखा मदरेखा येषु तै: अत एव सरसिजगंधिभि: कपोलैरुपलक्षिता:

सामोदा इति। सामोदाः ससौरभाः कुसुमप्रधानास्तरवः शाकपार्थिवादित्वात् समासः तेषां श्रियः समृद्धयः विविक्ताः विजनप्रदे-
शाः विविक्तविजनच्छन्ननिःशलाकास्तथा रहः इत्यमरः किशलयशालिनीलतानां संपत्तिः एताः अमराङ्गनोपभु-
क्ताः सत्यः साफल्यं ययुः तथा हि तया लक्ष्म्या करणेन पुरुषानुपकुरुते लक्ष्मीर्वा नितिशेषः सा लक्ष्मीर्नान्येति भा-
वः परेषां ।२८। क्रांतानामिति। क्रांतानोपि त्रिदशवधूजनः पुरस्तादग्रे लीनानां श्लिष्टानामहीनां स्वसितैर्निःश्वासैर्विलो-
लाः चलपल्लवा येषां चंदनानां संपर्कं हतविनयैर्दुर्नीतैः वृत्तैर्गृहीतानामाभूषणसंपर्कमिव परिहरति स्म हृष्टवद्दृष्ट्वा

सामोदाः कुसुमतरुश्रियो विविक्ताः संपत्तिः किशलयशालिनीलतानां। साफल्यं ययुरमराङ्गनोपभुक्ताः
सा लक्ष्मीरुपकुरुते यया परेषां।२८। क्रांतानोपि त्रिदशवधूजनः पुरस्ताल्लीनानाहिस्वसितविलोलपल्लवा-
नां सेव्यानां हतविनयैरिवाहृतानां संपर्कं परिहरतिस्म चंदनानां ।।२९।। उत्सृष्टध्वजकुथकंकटा धरि-
त्रीमानीता विदितनयैः श्रमं विनेतुं आपीनद्रुमगहनावगाहनावा नीताः पर्वतागिरयइव द्विपा विरेजुः ३०
प्रस्थानश्रमजनितां विहाय निद्रामामुक्ते गजपतिना सदानपंके शय्यांते कुलमलिनां क्षणं विली-
नं संरंभच्युतमिव शृंखलं चकासे ।।३१।।

संरब्धा युग्यास्तेपि निर्गत्य इति भावः।२९। उत्सृष्टेति। उत्सृष्टा अपनीता ध्वजाः कुथाः आस्तरणानि कंकटाः कनु-
त्राणानि येभ्यः ते पुवेणाः आस्तरणं वर्माः परिस्तोमकुथौ द्वयो रित्यमरः। विदितनयैः शिक्षाभिज्ञैः यंतृभिः श्रमं वि-
नेतुं धरित्रीं मानीताः निवेश्यमानाः इत्यर्थः द्विपाः युगांतवातैः राख्तिशानिरुद्धाः निद्रामाणं गहनानि येषां ते प-
र्यस्ताः विपर्यासिताः गिरय इव विरेजुः।३०। प्रस्थानेति। गजपतिना प्रस्थानश्रमे नज्ञानितां निद्रां विहाय प्रा-
मुक्ते सदानपंके शय्यांते वा न पदेशे क्षणं विलीनाममलिनां कुलं संरंभेणोत्थानसंभ्रमेण च्युतं भुवं शृंखलमिति

आसन्नेति॥ धूर्गतानां धूर्षु गतानां नेतॄणां धियमवमत्य अवज्ञाय आसन्नायां द्विपपदव्यां वनेभमार्गे घोमदाः निलः तस्मै कुप्यन्तः संयुगे कुप्यन्तः क्रुधद्रुहेत्यादिना संप्रदानत्वाच्चतुर्थी सव्याजं सकपटं निजकरिणीभिरात्ता निलः तस्मै वनाग्रात्कृष्टचित्ताः सुरकरिणः प्रस्थाने कथंचिदीषुः जग्मुः ॥२४॥ नीरंध्रमिति॥ नीरंध्रं पथिषु रजो रथाङ्ग- पूर्णं पर्यस्यन्नवसलिलारुणं वहंतीः स वाहिनी सेना घर्मांते प्रावृषि तृप्तिमिव जला कलुषीकृत्य कन्या गमेवनानि फलपुष्पप्रधानानि गहनानि तीरकाननानि वनगहनानि वनगहनानि आतेने व्यानशे गहनसमासः गतवाक्यगतोपमयोः साम्ये नैव संकरः ॥२५॥ संभोगेति॥ अथ प्रस्थाने

आसन्नद्विपपदवीमदानिलाय कुप्यंतो धियमवमत्य धूर्गतानां सव्याजं निजकरिणीभिरात्तचित्ताः प्रस्था- ने सुरकरिणः कथंचिदीषुः ॥२४॥ नीरंध्रं पथिषु रजो रथांगधूतं पर्यस्यन्नवसलिलारुणं वहंतीः आतेने वन- गहनानि वाहिनी सा घर्मांततुल्यमितलेवनद्रुकन्याः ॥२५॥ संभोगक्षमगहनामथोपगंगं बिभ्राणां ग्लपितम- णीविशेषकानि आश्लिष्यन्कुसुमानि विनोदहारणानि रविरलशाड्वलां धरित्रीम् ॥२६॥ भूभर्तुः समधिक- मादधे तदा यः श्रीमत्ता हरिसखवाहिनीनिवेशः ससकलो किमसुलभमहोदयानामत्युत्तमनयस्य

महायः सचिवाः गंधर्वाः उपगंगं गंगासमीपे अव्ययीभावः अस्यन्तुलस्कलानि स्वत्वं संभोगक्षमगहनामुपभोग्यां पिवनांज्वलितामशायोपवृत्तानि शेकतानि विभ्राणाः भूडतिकनेरिशानचच्युते पतिते कुसुमेरिवनांच्या आस्वविरलाः शा- ड्वाः शाड्वलाः शादः प्रायप्रदेशाः प्रस्तांता धरित्रीमधितदुः वसतिर्यजादित्वान्ते प्रसारणं अत्र धरित्रीविशेषणानि नामधिवासहेतुत्वात्तेनेकपदार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ॥२६॥ भूभर्तुरिति तदा हरिसखस्याहनीनिवेशो गंधर्वसेनाशिविरनिवेशः शिविरो हाहः निःस्वानेस्वप्रकीर्तिनदीतिषणाख्वतः भूभर्तुरत्याः समधिकं पूर्वा- भ्यधिकतया श्रीमत्ताश्रियानित्यर्थः आरश्चषिजनया मासतया हि महोदयानां महात्मनां संभक्तो सम्पक्का

माहेंद्रमिति॥ माहेंद्रं नगमभितः इंद्रकीलाभिमुखं संमुखमभितः परितः इत्यादिना द्वितीया पादिवौकसैदास्य
निपतितं नस्थिताः पार्श्वस्थानलदाः पेषाणेकरेणुवर्णाः ननिद्रारणैस्सर्वीसमानिषेधा न्समूमीयोगाविभान्समास्तः नि
लपनेस्थानेनिपिशापिमिनेगेहेर्मेनका दिभिस्ताहृश्यमानमसुरिन्युपमालंकारः ।२०। उत्संगमिति॥ महाद्रेरुत्संगे
मूहनियत्समंव विषमे निम्नोन्नते तस्मिन्समविषमेहहेकवद्भावः विपदभिपानघवेवगगनसंचरणपाटवेनसममेक
रूपंस्यारोहाधरोहरहितमित्यर्थः क्रांतानांगहनानां तुरंगमाणां खुरपदवीखुरपंक्तिः उपणादिनदीसम्मीपेअस्वयीभावः
भ्रेणिनपुंसकनाहूनसैकतेषु ग्राभूनादादिनस्थारभ्यसाम ग्रीसाफल्यंहे भेसैकताद्न्यत्र निम्नेषु गगनवारेणाम

माहेंद्रनगमभितः करेणुवर्याः पर्पेतस्थितिजलदा द्विकः पतंतः स्माहृस्य निलयनतिः प्रकंपपदैरानुसमुत्
लनिधिराणिमिनेगेहे ।२१। उत्संगेसमविषमेसममहेंद्रः क्रांतानां विपदभिपानलाघवेन। ग्रामूलाद्रूपं न
दिसैकतेषुलेभेसामग्री खुरपदवीतुरंगमाणां॥२२॥ मध्यानेनिपतितनिर्झरासुमहेंद्रः समूढूं स्नुतिनिलदे र
धित्यकासु उत्तीर्वेघनरवशंकयामयूरैः सोत्कंठधनिरुपश्रुश्रुवेरणानाम्॥ विच्छिन्नामिव वनितानक्षो
नरालेवप्राभसुनिमक्लीकृपावभूवुः संभिन्नैरविरलपाणिमिमयूखैर्नीलानांभृशमुपमेयलंमणिनांर

मविषमेरवरस्पर्शाभावाद्विच्छिन्नाःसुरसाधितःसैकतेषु नुसर्वत्रमलत्वाद्विदिने त्यर्थः।२२। मध्याह्नमिति॥ संशहंनि
पतितनिर्झरासुवाहाः यासुजासुपवाहो निर्झरो झर इत्यमरः उत्तीर्वेमयूरैः सोत्कंठश्रुश्रुवेस्तुनःश्रुणाने कसानिर्झर
॥२३॥ संभिन्नामिति॥ अविरलपातिभिर्निरंतरप्रसारिमिः रूपमेवलंतरद्भित्यर्थः। अथ मेखलासोपानस्थाने
द्विकरकेकटिबंधेसिधवन्मितियादवः॥ नीलानांमणीनांमयूखैर्भ्रंसंसंभिन्नाः श्यामीभूताः अतएवनमोन्नः
रानैविच्छिन्नामिवस्थितामिन्युत्प्रेक्षा वपांमः श्रुतिवदुपदकमाव्यत्ययेनो॥२४॥ श्रीरामजीसहाय॥ ॥ ॥

श्रधित्यकास्वहेंद्रमिषु
मिरहेंमधित्यकास्त्यमरः

टी॰ ३

पातस्येति ॥ तथापि तरंगं बद्धोर्मिं तस्याम्भ हिरमत सैकतमध्याभो वा मायस्यन स्मि त्रिनामानि क्षयो सिद्यस्मान स्मि त्रिपथ
मि निमलशोभा द्विभागेति विकल्पात न समासांतः ७२ः प्रभृतिपादस्तु पयः शब्दस्यैकवचनं ॥ तस्येति नकच्छिद्रोध्वा
रिवाहजालेमेघवृंदे विहृदं पातस्य सुरधनुषः इंद्रचापस्य त्रिदशवधूजनानां गभाजां समाधीनामित्यर्थः जभाः संधानमां तेनु ग्र
त्रामरणप्रमाणमिंद्रधनुः संबंधपि संबंधाविधानाद तिशयोक्तिः ॥ १६ ॥ संसिद्धविति ॥ संसिद्धो कार्यसिद्धिविषयइत्तीत्यभा
विनाप्रकारेणाकर्तव्यमिति करणीयनेनसंबद्धैरित्यर्थः प्रायापेशभाषणेरित्यर्थः तथाहितनयास्यादाभाषणमात्रापि

पातस्यायतितरंगसैकताभे विच्छेदं विपथसिवारवाहजाले । पानेनु त्रिदशवधूजनांगभाजां संधानेसुरधनु
षः प्रभामगान्यारेक्षसंसिद्धाविति करणीयसेनिवद्धैरालापैः पिपतिषांविलघ्वीधीः ॥ ग्रासेदेदशशतलोचन
धिजिन्पालीपूनैरपिहितसानुरिंद्रकीलः ॥ १७ ॥ याकीर्णमुखनलिनैविलासिनीनामुद्धूतस्फुटविशदातपत्रफे
णः । सातूर्यस्वनितगभीरमापतंतीभूभर्तुः शिरसि नभोनदीव रेजे ॥ १८ ॥ सेतुनंदधतिपयोमुचांविताने संरंभादु
भिपततोरथान्जवेन । आनिन्युर्नियमितरश्मिभुग्नघोणाः क्लेशेन हितिमवनामिनस्तुरंगाः ॥ १९ ॥ राम॥

त्यमरः ॥ दशशतानि शतसंख्यापेक्षलानि लोचनानि यस्य स दशशतलोचनः सहस्राक्ष इत्यर्थः तस्य ध्वजिन्या
पिपतिषुतां पिपतिषुदिमार्गमित्यर्थः ॥ पिततो नभसम माङ्गत्यमरः ॥ तनिपतीत्यादिना कस्यादिङागमः विल
यज्ञीभूतैः पिहितसानुः छन्नतयेनानुइत्यर्थः ॥ इंद्रकीलमासेदे प्राप्तः प्रीतेः कर्मणि लिट् ॥ १७ ॥ याकीर्णेति ॥ विला
सिनीनां मुखनलिनैः उपमितसमासः आकीर्णो निस्पृत निश्चाकुं विततानि विशदातपत्राणि फेनतदुष्णानि फेना
इवउद्भूताः यस्याः सा तथोक्ता तूर्यध्वनि तैर्घोषैः गभीरं यथा भूभर्तुरिंद्रकीलस्य शिरसि पतंती सातानानागोन
दीविरेजे ॥ १८ ॥ सेतुमिति ॥ पयोमुचां वितानेसेतुं त्वं दधतिमाततिसंरंभादासेषाढ्रावेनाभिपततः मेघघटेदमध

राम॰ २

३

कांतानामिति॥ गृहैश्चरितानां मेत्रिकः पथो मार्गो येषां तानि निष्क्रांतानां महाश्रमकाधरः दानविशेषाः तेषामर्घ्रैः तना: दारिमाः
मुरवेश्मवेदिका येषु तेषां रथानां वधिभिः अभिभिः चक्रे रथांगं स्यात् तेन मिः । चौ स्यात् प्रधिर्नेमिरित्यमरः॥ संपीडेन नमोदनेन तु
मितानि नष्टानि येषां तेषु जातदेशेषु निःसंगमवृत्तिर्यानेपथ्यानर्था विहरतिमेरणमनुपादटेश्ली हृतेन्यनिशपोक्तिः स्वभावो यथा
ह स्पन्दते ॥१२॥ नष्टानामिति॥ विषाणां मिन्नारनवह्नरेतः सुवेलो धनालक्ष्यानां सुरकारणाय छ्लादमुपदधिरे तथा हि परोपका
रे युक्तानां ग्रामक्तानां रत्नमपीड्यन्नपि विषये कल्याणे हितकरी वह्वनिर्व्यापासेभवेतिहि दुष्यशो नरन्यासः सतो युक्ताः
नोश्राससक्तानामेधानां गतदंतानामर्पितदाह्लादकत्वमिति भावः ॥१३॥ संवानेति॥ संवानां संवानां संवहनां वानेगन्धश्री
करिणाम्

कांतानां गृहचरितान्यथोरथ्यानां मन्मथागृहीतनमुरवेश्मवेदिकानां । निःसंगेष्वधिभिन्नपादटेविवृतिः संपीड्यस्तिमि
तनलेषु तोयदेषु ॥१२॥ नष्टानामुपदधिरे विषाणामितिनाः प्रह्लादं सुरगणमदंदारनाः युक्तानां खलु महतां परोपका
रे कल्याणी भवति रुजत्स्वपि प्रवृत्तिः ॥१३॥ संवानां मुहुरनिलेन नीयमाने दिव्यस्त्रीजघनवरांशुके प्रवृत्तिः । पर्यैस्यत्
पृथुमणिमेखलांशुजालं संपन्नेयुनकमिवांतरीयमूर्वोः ॥१४॥ उत्यादीकनतिलकालुषारयातैः प्रह्लादं शमितपरि
श्रमादिशंतः । कांतानां बहुमतिमाययुः पयोदा नाल्पीयान् बहु सुकृतं हिनस्ति दोषः ॥१५॥
गा

कूलत्रयः सुनिलेन कामिमेनेतिभावः दिव्यस्त्रीणां जघनेषु पट्टरांशुके तस्मिन्निहतिमयमारंमुहुर्नीयमेनेस्तनिपय
वत्रसर्पत् शश्रु विशालमणिमेखलांशुजालं अर्वोयुतके वस्तन काणं युतकेसंश्रपन्नगोपोतनेवेति विश्वः स्तेनरेभवमंतः
रीयमधोंशुकमहाद्रिष्यश्वेति पृत्ययः जतरीयो संख्यान्नपरिधानान्यधोंशुकस्यामरः । संजरेसंत नजानधाताः
कनतिलिरुभ्रेखालंकारः ॥१४॥ पृतीति॥ तुषारपातैः शीकरवर्षैः तुषारो हिमशीकराविनयमरः॥ प्राद्रीकृतिनसिका
शुपिशामितपरिश्रमाः प्रह्लादमानदेहि शांतः पयोदाः कांतानां कांतिविशिष्टी बहुमतिसम्मानमायपुः प्रसीदमान

सिंदूरैरिति॥ सिंदूरैर्नागसंभवैः रागद्रव्यैः सिंदूरं नागसंभवमित्यमरः स्रोतोभिः सप्तभिर्नाडीभिः करात्कटिभ्यां मेढ्राच
नेत्राभ्यां च मदस्रुतिरिति पालकाप्ये करात्राश्यात्कृतिरुचयः कृतशोभाः इत्यर्थः सहहेमकक्ष्याभिर्मध्यबंधनैः सहहेमक
क्ष्याः तेनात्रं हेतिबहुव्रीहिः। कक्ष्या प्रकोष्ठे हर्म्यादेः काच्यां मध्यभवंधने इत्यमरः॥ स्रोतोभिः सप्तनाडीभिः करात्कटिभ्यां मेढ्राच नेत्रा
भ्यां च मदस्रुतिरिति पालकाप्यः कारान्तामारे प्रादित्यर्थः मदं क्षरंतो वर्षतस्त्रिदशगजाः अरुणांशुरागेण रागेण भिन्नैः संस
ष्टैः वर्षद्भिः स्फुरितशतह्रदैः स्फुरिततडित्कैः पयोदैः सादृश्यं वपुः पुषिरे उपमालंकारः॥८॥ अत्यर्थमिति॥ बलानि सैन्यान्यत्यर्थं दुरुपसदान्सदा

सिंदूरैः कृतरुचयः सहेमकक्ष्याः स्रोतोभिस्त्रिदशगजा मदं क्षरंतः। सादृश्यं ययुररुणांशुरागभिन्नैर्वर्षद्भिः स्फुरितशतह्रदैः पयोदैः॥८॥
अत्यर्थं दुरुपसदादुपेत्य दूरं पर्यन्तादहिममयूखमंडलस्य। आसन्नामुपरि चिरं तमिव वेगं मेरौ मी त्रिदशनदीपयुर्बलानि॥
अत्रामेनधमरकुलाकुलानि धुन्वन्तुत्तुंगग्रथनरजो सितपंकजानि। केतानां गगनदीतरंगशीतः संतापविरमयतिस्म मातरिश्वा॥१०॥
संभिन्नैरिभतुरगावगाहनेन प्राप्योर्वीरनुपदवीं विमानपंक्तीः। तत्पूर्वं प्रति विदधे सुरापगायाः वप्रान्तस्खलितविवर्तनं पयोभिः॥११॥

हिममयूखमंडलस्य सूर्यबिंबस्य पर्यन्तात्समादूरं सुपेत्य प्राप्य आसन्नामुपरिचितां गुप्तां मेरवे रोमिव स्थितामित्युत्प्रेक्षा रम्यां दुर्मेघः तरं
गभंगपंक्तयस्यास्तां त्रिदशनदीं मंदाकिनीं ययुः॥९॥ अत्रामेनेति॥ अत्रामेनेभ्रमरकुलैराकुलानि उद्धूतानि उत्पादितानि अग्रथितानि ग्र
न्योन्यसंघट्टानि वरजांसि येषु तानि पंकजानि धुन्वन् कंपयन्सुरानगरित्यर्थः गगनगनदीतरंगशीतो मातरिश्वा वायुः केतानां संतापं विर
मयतिस्म शमयामास मातरिश्वा वायुर्मातरि श्वयतीति मातरिश्वा श्वयतीति वेतिनैरुक्ता॥१०॥ संभिन्नैरिति॥ इभतुरगावगाहनेन सं
भिन्नैः संभिन्नैः सुरापगायाः पयोभिः कर्तृभिः पदवीमनुपदव्यामित्यर्थः लक्षणेनाभिमुख्ये इत्यादिना कर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीया उर्वीं विपु
लाविमानभित्तीः वप्रः परिनानस्त्रीते जरोधमिसानुनीतिवैजयंती॥ प्रतिमिदधवक्रेऽत्यतिशयोक्तिः॥११॥ श्रीरामजीसहाय॥ ११

का॰

निष्टद्विरिति॥ कथमपि कथमपि तथाप्यतं गौरवबाठपीरित्युल्लः देवनानामनुभवानिष्टद्विरपनद्धिरित्यर्थः रथविशेषणं॥
मेनानप्रतवद्विवेगवद्धिः तुरंगैरायनं द्रुमान्हः बैरथौघविवर्तनपनि... नेमीनां चक्रधाराणां॥ चक्रधारा प्रधिर्नेमिरित्यमरः॥
विवर्तने भ्रमणे श्रमलिनि जितविमानवद्धिमानानावेत्युपमानत्वं तस्यैवेति प्रत्ययः प्रवृत्तिर्गनिरासे देशाज्ञा सदेकमेणि लिट्॥६॥ कान्तान

कृत॰ मिति॥ कान्तानां ताननानां स्त्रीणां रागो पुलकः जनितो द्भेद अत्युन्नमामृष्टा तिलकोपि पेषां तेषु वः मौक्तिम श्रमसलिलोद्गमः स्वेदोद्गमः
विभूषथिराजद्भिः विभूषा विभूषणानि संप्रपेदे संप्रपन्नः कान्तालिङ्गनथा हि रम्याणां विकृतिरपि श्रियं तनोति यतः स्वेदस्यापि विभूषण

निष्टद्भिः कथमपि देवनानुभावादाकृष्टैः अत्र विमिरापतेतुरंगैः नेमीनामसति विवर्तने रथौघैरासेदे वियति विमानवत्प्रवृ
त्तिः॥४॥ कान्तानां कृतपुलकः स्तनाङ्गरागो वक्त्रेषु च्युततिलकेषु मौक्तिकाभः। संपेदे श्रमसलिलोद्गमो विभूषा रम्याणां विकृतिर
पि श्रियं तनोति॥५॥ राजद्भिः पथि मरुतामभिन्नरूपैरुल्कार्चिः स्फुटगतिभिर्ध्वजांशुकानां। तेजोभिः कनकनिकाषराजिगौ
रैरायामः क्रियत स्म मातिरेकः॥६॥ रामायणमवलम्ब्य माल्यसौकुमार्यं संप्रापे वपुषि सहत्वमानतपस्या। गंधर्वैरधिगत्य वि

व॰ स्मयैः प्रतीयेत कल्याणी विधिषु विचित्रता विधातुः॥७॥

.स्वमुपपद्यतनःशनिभावः राजद्भिरिति॥ मरुतां पथि राजद्भिः दीप्यमानैरभिन्नरूपैरविद्याकारैः स्फुरणवोल्कामयैरनिषेवस्फुटं तिता
निदीपमार्गोनितैः कनकस्य निकाषः कषणं तस्य राजिः रेखा तद्वद्गौरैः गौरवर्णैः तेजोभिः तेजस्विभिः ध्वजांशुकानां तेजो
भिरायामः तेषामवदैर्घ्यमातिरेकः सातिशयः क्रियते तस्यैव कृतत्वदीर्घध्वजपटानां तेजोभिः प्रसारेण दीर्घतमाः इव लत्य
नइवेत्युत्प्रेक्षा स्त्रीबोल्काद्युमानुप्रापिताः॥६॥ रामायणमिति॥ सुकुमारस्य भावः सौकुमार्यं तदवतितं येन नतस्मिन् सुकुमारादिभ्यः
कुमारत्वमित्यर्थः॥ रामाणां वपुषि मनतपस्य कर्मणि षष्ठी महतः इति सह... प्रमेयं चाद्यनूनस्याभावः सहचानतन्संप्राप्तेस्तन

र.टी.
१

ॐ गणपतये नमः ॥ श्रीमद्भिरिति ॥ अथ प्रस्थानानन्तरं श्रीमद्भिः सहस्यगतैर्नमरथगतात्मैः तेन सहेति तुल्ययोगइति त्र
याणां लोकानां भर्तुरिंदुस्य तद्धितार्थेत्यादिना मुत्तरपदसमासः सर्वैर्गंधर्वैर्गुह्यानां सुरांगनानां प्रस्थानलघुषु नदस्सु
विमानानां रंध्रेषु कुक्षिषु कुहरेषु भिन्नः पविध्वानैरनेकीभूतः घन एव समृदंगनाद्यान्यबन्धवदंगनादः समभिदधे व
स्वैर्वरेभ्यः इति शेषाः स्मिन्सर्गे श्रहर्षिणीवृत्तं म्लौ ज्रौ गस्त्रिदशपतिः प्रहर्षिणीयं ॥१॥ सोत्कंठैरिति ॥ सोत्कंठे येवाणैरु
त्सुकैरित्यर्थः ॥ अथ मरुगौरनुप्रकीर्णा दीर्का णा लिलित रुच यः दीप्त भानम घोना पुरा दमरावत्याः निर्गम निर्गम्यापातेः
लोलपुत्रा विवस्वतो परिस्थितानां रामाणां स्मानपत्रापनद्धस्थानपत्रैः सुरकपतियोगविभागात्कः ग्रत्यय वरितगुणत्वेस्मा

श्रीमद्भिः सरथगतैः सुरांगनानां गुह्यानाम् अथ मवि वैस्त्रिलोकभर्तुः ॥ सेमृदंगनालघुविमानरंध्रभिन्नः प्रस्थानेसम
भिदधेमृदंगनादः ॥१॥ सोत्कंठैरमरगणैरनुप्रकीर्णो निर्यातज्वलितरुचः पुरान्मघोनः ॥ रामाणामुपरि विवस्वतः स्थिता
नां मा सार्द्धेचरितगुणत्वमातपत्रैः ॥२॥ धूतानामभिमुखपातिभिः समीरैरायासादविशदलोचनोत्पलानां ॥ आनिन्ये
मदविहितां श्रियंवधूनामुष्णांशुद्युतिजनितः कपोलरागः ॥३॥

यीकत्वं नाम देव्यातपत्राणां संभवाद्दृति भाव ॥२॥ धूतानामिति ॥ अभिमुखपातिभिः समीरणैः प्रतिकूलवायुभिर्धूता
नामितिदुर्निमित्तसूचनेन्द्रासाद्गतिश्रापासाद विशदलोचनोत्पलानां रागः पाटलत्वेमदजनितां श्रियं तत्सदृशीं श्रि
यमित्यर्थः ॥ अनन्यएवनिदर्शनालंकारः ॥ आनिन्ये आनीतवानित्यधूरितिशेषः कर्त्तरि स्मिटिश्चादात्मनेपदे ॥३॥
श्रीराम ॥ ॥ ॥ ॥

राम
१

कुंजी

 संक्रांतेति संक्रांतैश्चंदनरसैर्मलयजद्रवैराहितो निहितो वर्णभेदो रूपांतरं यस्य तत् विछिन्नानि त्रुटितानि भूषणानि तेषां ये म-
 णिप्रकराः मणिकाः मणिगणास्तेषां मंजुभिश्चित्रं नानावर्णं च ह्रदोर्मिभिस्तरंगितं नाकवनिताभिः परिभुक्तमुक्तं

संक्रांतचंदनरसाहितवर्णभेदं
विछिन्नभूषणमणिप्रकरं स्तः
चित्रं ह्रदोर्म्मिभिरनाकवनिता
परिभुक्तमुक्तं सि
धोर्बभार सलिलं
शयनीयतु
ल्यं

इति श्रीकिरातार्जुनीये महाकाव्ये लक्ष्म्यं के अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

पूर्वं परिभुक्तं पश्चान्मुक्तं पूर्वकालेत्यादिना तत्पुरुषः सिंधोर्गंगायाः सलिलं शेरत अत्रेति शयनीयं तल्पं बहुलग्रहणा-
त्साधुः तस्य तुल्यं बभारेत्यर्थः अत्रोपमालंकारः लक्षणं तूक्तं ॥ ५७ ॥ इति श्रीपदवाक्यप्रमाणपारावारीणम-
हामहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां किरातार्जुनीयव्याख्यायां घंटापथसमाख्यायामष्टमः स-र्गः

निमीलदिति प्रियोपकंठं प्रियसमीपं अत्यंतसंयोगे द्वितीया निमज्जतीनां गाहमानानां अत एव निमीलंति निमिषंति आकेकरा
णि आकेकरलक्षणं नृत्यविलासे दृष्टिराकेकरा किंचित्स्पृष्टापांगे प्रसारिता मीलितार्द्धतारा पुटालोके तारा व्यावर्त्तनोच्चरेति ना
सां स्त्रीणां नेत्राणि गात्राणां वेपथुः कंपो येन सः श्वसितेन रुध्योमेरुच्छ्रितावुन्नमितौ स्तनौ येन पेनेत्पथ्यः श्रमः खेदो नु मदनो नु
प्रप्रथे प्रादुर्बभूव निमज्जन प्रियसन्निधान रूपोभयकारणसंभवान्नेत्रनिमीलनगात्रकंपनिश्वासधारणाच्च संदेहः सद
लंकारः ॥५६॥ इत्थमिति पीनैः स्तनैरूरुभिर्जघनस्थलैः स्वस्थालंनयतितरां क्राभिः सलिलं नोदनं नोदनसामर्थ्या
त्किः स्थलस्य साहाय्याद्प्राणपगत्वान्न हेहेकवद्भावः वनिताभिरित्थं विहृत्योद्यमानं नुद्यमानं उत्सर्पितैरूपरि भावं प्रापितं

निमीलिदाकेकरलोलचक्षुषां प्रियोपकंठं कृतगात्रवेपथुः निमज्जतीनां श्वसितोद्धतस्तनः श्रमो नु तासां मद
नो नु पप्रथे ॥५४॥ इत्थं विहृत्य वनिताभिरुदस्यमानं पीनस्तनोरुजघनस्थलशालिनीभिः उत्संगितोर्मिच
पल्लवितनीरलेखमौत्सुक्यनुन्नमिव वारिपुरः प्रतस्थे ॥५५॥ तीरांतरेणु मिथुनानि रथांगनाम्नां नीत्वा विलो
((लित सरोजवनश्रियस्ताः संरेजिरे सुरसरिज्जलधौतहाराः तारावितानतरलाइव यामव

द्रूर्मिचपलं वितत्नी रदेशयो
नतहारि श्रोत्सुक्य विहारसहितं सुतं तेन नुन्नं प्रेरितमिवेत्युत्प्रेक्षा नुदविदेत्यादिना निस्थानत्वं शपुरोऽग्रे प्रतस्थे स्वजनव
दितिभावः ५५ तीरांतरमिति ॥ रथांगनाम्नां मिथुनानि चक्रवाकद्वंद्वानि स्थानत्वं पुरोऽग्रे प्रतस्थे स्वजनवदिति भावः अन्या
नि तीरांतराणि तीरांतराणि नीत्वा नियोज्येत्यर्थः स्पृविहितलक्षणस्तत्पुरुषोऽमधु रथ्यं समकादिषु द्रष्टव्यः विलोलिताि
लुलिताः सरोजवानश्रियोऽयाभिस्ताः सुरसरिज्जलैर्धौतिहाराः क्षालितमुक्तावलयस्ताः स्त्रियस्ताराविताने रु
गणैस्तरलाभासुराः तरलाः भासुराः तलोस्ताभूरे भृच्चलि पीतिवेज यंनी यामवत्सेरात्र्य इव संरेजिरे ॥५६॥

प्रियैरिति प्रियैः सलीलं करवारिभिर्जलैर्वारितो वरुद्धाः सिक्ताः इत्यर्थः प्रवृद्धैः संततैः निःश्वासैर्विकंपितो स्तनौ यस्य सवि
भ्रमं सविलासं समाधूतानि कराग्रपल्लवानि येन सः विलासः शीलमस्या विलासिनी वाक्यबहुलत्वकल्पस्तत इति विनुणि सवजनः
जातावेकवचनं यथार्थतामाप उक्तरीत्या स्वेनैव विलासवत्तया यथार्थनामकः प्रयोगः यथा माघे चिराय यथार्थनाम
लेभिरे गजेरिति क्वचित्प्रयुज्यते यथा रघुवंशे परंतपो नाम यथार्थनामा मेनि निषेधि समपदपत्परि साधिकाकृत
नासकिलभीमभूपतिरितास्वभावोक्तिरलंकारः ॥४९॥ उदस्येति दयितेन धैर्यकाठिन्यमुरस्यायनीयत्यनुनीयत्य
त्यर्थः प्रसादितायाः सामनसंगमितायाः न ननु वः स्त्रियः सर्वधिकरवाद्यानात् हृदनस्थानि अस्याकतावत्तेदायस्रा

प्रियैः सलीलं करवारिवारितः प्रवृद्धनिश्वासविकंपितस्तनः सविभ्रमाधूतकराग्रपल्लवो यथार्थतामाय विला
सिनीजनः ॥४९॥ उदस्य धैर्यं दयितेन सादरं प्रसादितायाः करवारिवारितं मुखं निमीलन्नयनं नतभ्रुवः श्रियं सपत्नी
वदनादिवादरे ॥५०॥ विहस्य पाणौ विधृते धृताम्भसि प्रियेण वध्वा मदनार्द्रचेतसः सखीव काञ्ची पयसा घनीकृ
ता वभार वीतोच्चयबंधमंशुकं। निरंजने साचिविलोकितं दृशावयावकं वप्रपुरोष्ठपल्लवं नतभ्रुवो मण्डयति स्म
विग्रहे बलिक्रिया चातिलकं तदास्पदे ॥५२॥ प्रियेण सिक्ता चरमं विपक्षतश्चुकोप काचिन्न तुतोष सान्त्वनैः जनस्य
गृढा मनेरग्रतो ॥५०॥ विहस्येति कृताभसि प्रियसे (रूढ प्रणयस्य च तया) किमप्यमर्षोननु येभ्यशायते ॥ ५३॥ ॥
वनार्थं गृहीतजले पाणौ अञ्जलावित्यर्थः प्रियेण विहस्य विधृते अवलंबिते सति अनत एव मदनार्द्रचेतसः मदन
परवशायाः इत्यर्थः वध्वाः सव्यधिनीतोच्चयबंधं मुक्तनीवीं विग्रथितं समन्नमित्यर्थः अंशुकं पयसा घनीकृता काचिम
खीव वभार जग्राह स्त्रीणां किल स्त्रीषु वा पततस्तेन हारस्त्रणामिति भावः ॥ निरंजनेति ततस्त्रवोगनायाविग्रहेवपु
षि निरंजने निर्धौतकज्जले दृशो कमसाचिविलोकितं तिर्यग्वीक्षणं कर्मपयति स्मतिर्यगद्यौ साचितिरश्च्यमरः अयथा
चिकवाल्लितल्लादाराणां मवपल्लवे अपि पयः कंपोमंडयति स्म छिन्नाप्युजित्यर्थः अस्य पः अतिलकं तदास्पदे तिल

* केति तत्रकारणं तु नातायतइत्यर्थः प्रमादादिरंश्लोकद्वयं अन्त्ययेनलिखितं ॥५१॥

परीति परिस्फुरद्भिः वर्त्तमानैर्विघट्टिता उरवो यासां तास्तत एव त्रासाद्विलोलदृष्टयः कंपितपाणिपल्लवाश्च सुरांगनाः
सखीजनस्यापि विलोकयितुमुपायः किमुत प्रियजनस्येति भावः स्वभावोक्तिरलंकारः ॥४५॥ भयादिति ॥ मानिनि दुर्लो
भः स्वयंग्रहणादिति भावः अभक्तिरेव रामास्येन स्वाहते सति पृथक्त्वो माऽस्माभिर्मानस्य ह्यपमरः भयादिव स्तुतस्तुनतये तिभा
वः किंतु मुदाश्लेषोत्सुकेनैवाश्लिष्य प्रियमानंदयति स्म तथाहि रामाः स्त्रियः अकृत्रिभावः किंतु मुदाश्लेषोत्सुकेनैवा
श्लिष्य प्रियमानंदयति स्म तथाहि रामाः स्त्रियः अकृत्रिममानरोपितत्वाय प्रेमैव रसस्तेनाहितैर्निर्जनितैः कृत्रिमैरपि इहि
तेष्वपि स्थितैर्मनोहरं तिरस्कारोपितमपि भयं प्रेममूलत्वान्मलयात्मनो हरवत्तयेत्यर्थः अत्रात्यानुमत्वेन भयेन सहरागे
निगूहनान्मीलनालंकारः मीलनं तु वस्तुनायेन लक्ष्यतरनिगूहनमिति लक्षणांतरं संभवार्थांतरन्यासेन संसृज्यते ॥४६॥
परिस्फुरन्मीनविघट्टितोरवः सुरांगनास्त्रासविलोलदृष्टयः उपाययुः कंपितपाणिपल्लवाः सखीजनस्यापि विलोक
नीयताम् ॥४५॥ भयादिवाश्लिष्य झषाहतेऽभवत्प्रियं मुदानंदयति स्म मानिनी अकृत्रिमप्रेमरसाहितैर्मनोहरं तिर
माः कृतकैरपीहितैः ॥४६॥ तिरोहितांतानि नितांतमाकुलैरपां विगाहादलकैः प्रसारिभिः ययुर्वधूनां वदनानि तु
ल्यतामद्विरेफवृंदांतरितैः सरोरुहैः ॥४७॥ पुनः धुनाना नवपल्लवाकृती पयस्यगाधे किल जातसंभ्रमा सखीषु
निर्वाच्यमधार्ष्ट्यदूषितं प्रियांगसंश्लेषमवाप मानिनी ॥ प्रियैः सलीलं करवारिवारितैः प्रवृद्धनिश्वासविकंपितस्तनैः सखी
तिरोहितेति अपां विगाहान्नितांतमाकुलैः विकीर्णैः प्रसारति (भ्रमाधूमकरागपल्लवो बोधयशाखैनामायविलासिनीजनः ॥४८
रायतेलकैः केशैस्तिरोहितांतानि निकृत्तप्रांतानि: सरोरुहैः तुल्यता ययुः इत्युपमालंकारः ४७ करावितिं मानिनीय
यस्य गाधे सति किलेत्युक्त्वाके मज्जनभयादिवेत्यर्थः जातसंचमाना पल्लवाकृती कारौ धुनानां कंपयती धुनोति क्रिया
दिकानुकर्त्री शानच् सखीषु विषये निर्वाच्यमावाच्यमिति द्यामित्यर्थः धार्ष्ट्यदूषितं श्वन भवतीत्यथार्ष्ट्य दूषितः
मेयस्तुतो रागमूलत्वमपि भयमूलत्वारोपादिति भावः प्रियांगसंश्लेषमवाप अत्रापि तुल्यागेन भयेनागंतुकेन
सहजानुरागनिगूहनान्मीलनालंकारः तदुक्तं काव्यप्रकाशे समानलक्षणा वस्तुनापरेण निगूह्यते निजेनागंतुना वापि

वधूनां वदनानि द्विरेफवृंदैरंतरितानि तुल्यानि ४५

॥ इत्युक्तिमिति द्युतिं शोभां तेनुः स्वच्छवहनः वेणिभिर्जैर्विभिन्नैर्लग्नैः स्रवल्पौरमेचान यहा जलं तोयं तल्बके तेनैः नीरैः क्वा वेरेवतत्स्यर्थ इति विभ्र-
मलोभानमोहात् दूता गृहीतानुपक्तां मृदिताः यद्वा कृतैरिक्तः स्वयमानाः इत्यर्थः स्त्रन्त्रधनं यद्गुणानां धनादि तापीडिता गृहीतानुप्रवनि-
नायतं सकाः स्तुताधिकारा भ्रष्टाधिकाराः तच्चिवाद्वतं तत्त्वणं शोचनीयतामापुः ॥३९॥ विपत्रेति विगताः पत्रलेखाः पत्रलेखा विपत्र लेखाः
निरभ्रक्तकाः क्षालितरागास्त्वधरा यासां ता निरंजनाक्षीरपि वक्त्रीहोस रक्षाहृता सौगात्यव विहोराद्विभ्रश्यति तपापि श्रियं विभ्र-
ती शोभा कारणाभावेपि शोभमाना इति विभावनालंकारः रामा नितम्बिनीर्नभश्चरैर्गंधर्वैः तासां वपुष्येव मंडनमलंकृतं तन्न तु मंडलेन
तद्विपरीत्यवाराये इति बुबुधे कर्मणि लिट् स्वभावरमणीयानां किमलंकारेणेति भावः ॥४०॥ तथेति ॥ विलासिनीजनः पूर्वं कृतविहार-
त् प्राक्कृतभूषणादरः आप्रातिकियेनस्म अनुरक्तः प्रियतमासम्पर्क प्रसाधितः सन्नपीत्यर्थः प्रियस्यानुरागेण च विपक्षयोषितां सपत्नी-

विपत्रलेखा निरलक्तकाधरा निरंजनाक्षीरपि बिभ्रतीः श्रियं निरीक्ष्य रामा बुबुधे नभश्चरैरलंकृतं तद्वपुषैव मंडनम् ॥४१॥ तथा न पू-
र्वं कृतभूषणादरः प्रियानुरागेण विलासिनीजनः यथा जलार्द्रो नखमंडनश्रिया ददाह दृष्टीः प्रतिपक्षयोषिताम् ॥४२॥ शुभाननाः
साम्बुरुहेषु भीरवो विलोलहाराश्चलफेनपंक्तिषु नितान्तगौर्यो हृतकुंकुमेष्वलं न लेभिरे ताः परभागमूर्मिषु ॥४३॥ ह्रदाम्भ-
सि व्यस्तवधूकराहते रवं मृदंगध्वनिधीरमुज्झति मुहुस्तनैस्तालसमं समाददे मनोरमं नृत्यमिव प्रवेपितम् ॥४४॥ श्रिया ह-
सद्भिः कमलानि सस्मितैरलंकृताम्बुः प्रतिमागतैर्मुखैः कृतानुकारा सुरराजयोषितां प्रसादसाफल्यमवाप जाह्नवी ॥४५॥

नां दृष्टीश्चक्षूंषि तथा ददाह न ददाह तथा चकार यथा जलार्द्रः सन्नलक्षणशब्देन नखक्षतानि विवक्षितानि तेनास्त्येव मंडनं तस्य श्रिया तत्कृतशोभ-
येत्यर्थः विपक्षयोषितां सपत्नीनां दृष्टीः चक्षूंषि यथा ददाह धिया नु रागेण कृतः पूर्वशोषादरोपेतः सः तादृशः सन्नपि तत्र यान
ददाह मंडनात्तराद्वपि नखमंडनमनुरागाद्यपि तत्तु भाव एव सपत्नीनां दुःखहेतुरिति भावः जलार्द्रो ददाहेति विरुद्धकार्योत्पत्तिरू-
पो विषमालंकारः विरुद्धकार्योत्पत्तिर्यत्र यस्य भावो भवेत् विरूपघटना वा स्यात् द्विषमालंकृतिस्त्रिधेति लक्षणात् ॥४२॥ शुभे-
ति शुभाननाः विलोलहाराः नितान्तगौर्यो हृतगौरी रुचिः सिताः शीतरश्मिवेजयन्ती भीरवस्ताः स्त्रियः साम्बुरुहेषु चलाः फेनप-
ङ्क्तियेषु कृतानि येषु ता सामन्तौ नौ ये तेषु कुंकुमसकलारुणोषित्यर्थः ऊर्मिषु विषये त्वलमत्यर्थं परभागं गुणोत्क-
र्षं न लेभिरे परभागो गुणोत्कर्ष इत्यादवः तासां सुभ्रूणां च तत्त्वादि गुणसाम्यान् न कश्चिद्विशेषो लक्ष्यत इत्यर्थः अत एव
सामान्यालंकारः सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वन्तरैक्यतेति लक्षणात् अनकारेणागीभावेन संकरः ॥४३॥ ह्रदेति ॥ अल-
मिति भावः कृतानुकारेति पलेनुकारोऽनुकूलकरणमुपकारः इत्येवं व्याख्येयं अत्र जाह्नवी विशेषणपदार्थस्य साफल्यमतिहेतु-
मत्वात्काव्यलिंगमलंकारः ॥४५॥

अथपुनरेनाह सरोजेत्यादिना पुरोवर्त्तिनि विततानषट्पदसंसक्तभृंगसंकुलानिकाव मर्पसिद्धिरित्युपमानविशेष्यत्वेन सरोजपत्रेणु।
यद्वाविलोलदृष्टेश्चञ्चलात्त्वाः विलोचनेत्विकिं नु खिद्धदोचितके किंचिन्नतपक्ष्मसततेः चंचलात्वाः शिरोरुहाः स्वितिः श्र
रत्तीरवमेचेनानिश्चलचनद्धद्विरेफवृंदं॥२४॥ अगूढमिति किंचागूढहास्यव्यक्तस्मितेनस्फुटः दंताः केशसदानन्मुखस्वितय
द्वाविशेकेनपंकजंतुइतिनयनायतेनिशेषः नलिनीवनप्रलनानिगूढासखीयोषितः सुचिरेणअतिविलंब्यविदांवभूवः विद्
तिम्बक्वाविन्यर्थः उवाद्वि द्वाजागृभ्यन्यतरस्यामिति विकल्पाद्दामछत्रप्रत्ययः अत्रपुनरेनिश्चयानासंदेहालंकारः॥२६॥ प्रि
येणेति॥ काचित्प्रियेनसंगृह्यस्वय वरतपनाविपक्षसन्निधौ सपत्नीजनसमक्षपीवरस्तनेवक्षसितुपाहितास्वजं मालांजलावि
लामृदित्तामपीत्यर्थः तांनविजहौनतत्याजनवतिर्गुणानाया: नत्रकाप्रीतिरितिचाच्यमित्यर्थान्तरन्यासेनाद्गुणाप्रेम्णिावसंति
वस्तुनिनवसंतिहि मन्त्रेमास्पदंनदेवगुणपत् अन्यत्रगुणावदपिनिर्गुणमेवप्रेम दुनवस्तुपरीक्षामपेक्षतइतिभावः॥२७॥ अस॰

प्रियेणसंगृह्यविपक्षसन्निधावुपाहितांवक्षसिपीवरस्तने स्रजंनकाचिद्विजहौजलाविलांवसंतिहि प्रेम्णिगुणानवस्तुषु॥२४॥॥॥
सरोजपत्रेपरिलीनषट्पदेविशालदृष्टेःस्विदमूविलोचने शिरोरुहाःस्वि[illegible]निश्चलं॥२५॥ अगू
ढहासस्फुटदन्तकेसरं मुखंस्विदेतद्विकचंनुपंकजं इतिप्रलीनांनलिनीवनेसखीं विदांवभूवुः सुचिरेणयोषितः॥२६॥ असंशयम्
लमूपांतरक्ततांपदेयरोद्धुंरमणीभिरंजनं हृतेपिनास्मिन्सलिलेनशुक्लतां निरासरागोनयनेषुनाश्रियं॥२८॥ द्युतिंवहंतोवनिता
वतंसिकाहृताः प्रलोभादिविवेगिभिर्जलैः उपप्लुतानन्नचवणशोचनीयताच्युताधिकारास्साचिवाइवापदः॥२९॥ श्रीरामजी॥

शयमिति॥ स्त्रीणांनेत्रशोभार्थमंजनधारणमंजुविहाराद्दुपगमात् रक्तवर्णत्वंदाह्यानतः प्राक्तत्तानिरोधानंचनिश्चितंइत्युत्प्रेक्षानोर
मणीभिर्यदंजनंन्यस्तंतदितिशेषः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् तदंजनमुपान्तयोः रक्ततारोद्धुमेवन्यस्तंनतुशोभार्थमित्यर्थः अन्य
थारागाभिव्याप्त्याशोभानिरोधीनांस्यादित्यर्थः अतः असंशयमित्युत्प्रेक्षाव्यंजकेसंशयस्याभावः नात्रसंशयोस्तीत्यर्थः अपांभावः व
यीभावः कुतः एवमिति चेत् यतस्तस्मिन्नंजने सलिलेनहृतेहृतालिनेसत्यपरागः पूर्वोक्तएवोपांतरक्तता किंतु प्रतिबंधाभा
वादमितः व्याप्तेत्यर्थः नयनेषुशुक्लतांनिराशनिरस्तयान् अस्यनेलिंग् श्रियंशोभांनुनैनिरासः अतः शोभाविरो
धिरागविरोधार्थमेवेदमंजनंस्यान्नतुशोभार्थंतस्यातत्त्वभावेपिसद्भावादित्यर्थः अत्रनापगमेपितनअंजनानारागएवा
लंकारोभूदितिभावः अत्रांजनन्यासमनूद्यतस्यशोभार्थत्वनिषेधेनरागएवालंकारोभूदितिभावः अत्रांजनन्यासमनू

सोऽहसदिति शशासावे उद्धूर्णोस्तावितं सारविलसना ॥३॥ शिलेति । शिलावद्घनैः कठिनैर्नाकसदां गंधर्वाणामुरस्थ
लैः दाहनै ‒ ‒ ‒ महासंस्थानैः स्फीतिस्थूलैरित्यर्थः वधूपयोधरैः स्वतटाभिहतैः तीरेन प्रापितेन स्रुतएव छिन्नमिन्नवि
भिन्नाविभग्नोर्मिणाम्भसा करणेन तीरे स्थितेन तेनाकृतत्वभावः विलक्षमनः हास स्वधुन्यनेभेन ... मेलि
लिह यथाकाम्भिन्नस्य दुःस्वभावः केनचिद्विना सागमं गनाऽपि त्वानिः कामिनः दम्भतिन हृदि तिभा ...
लुषत्वमित्यत्र चाचाप्रतीयमानयोरभेदाध्यवसायस्य प्रायास्य हृदयस्याविलत्वस्य रोषहेतुकत्वादन्येषा
मविधानात इति ॥४॥ विधुतेति । विधूताविचिच्छिन्नाकेशा यत्र प्रपरिलोलिता विलुलिताः स्रजो येस्ता विलन
विगाढमाश्रमणीभिरभमित्र यत्नसंवाहितपीवरोरुभिः विभिद्यमानाविसमार सारसानुदस्य नीरेषु
तरंगमेहति ५ शिलाघनैर्नाकसदामुरस्थलैः बृहन्निवेशैश्च वधूपयोधरैः तटान्तनीतेन विभिन्न
वीचिना रुषेव भेजे कलुषत्वमंभसा ॥५॥ विधुतकेशाः परिलोलितस्रजः सरोगनानामविलम्बचेदनाः
अतिप्रसंगाद्विहितागसोमुहुः प्रकंपमीयुः सभयाऽववोमयः ६ विपद्धचितोन्मथनानखव्रणालिरोहिता
यदताः प्रसृष्टांगरागाः अतिसंप्रविभ्रममंडनतये हृतस्यशेषानिधकुंकुमस्नानानविकत्यनीयानदधुरस्त्र
दविहितास्तु रागनानां विहितागसः कृतमंडलावंदनरुणायसा ॥ अनयवोप्रये सभयाइवस्त्रीम्याभीता
वमुहुः प्रकंपः स्वाभाविकस्यकंपस्य भयहेतुकत्व उत्प्रेक्षते यद्वा सुरांगनाना विधूतकेशाऽत्यादियोजनानां
तापेक्षत्वे विधिगमकत्वान्नसमासः स्त्रीसंग्रहणसाहसमपराधः भयंतु राजादिरयदिति ६ विपदेति विपद्दस्य
सपत्नीजनस्यविजात्युन्मथनार्थे कत्त्यर्थः बहुग्रहणात्कनेरिलुह येन खव्रणाः येन खदन्तानिव्रणोस्ति
यामित्यमरः विभ्रमस्यसौंदर्यस्यमंडनेनाहर्यत्वधादित्वात्वष्ठीसमासः नचतुर्थीसमासः पूर्वदायोदिह

परिमृष्टपंकजः पद्मगंधीत्यर्थः आत्तसीकरः कृतः तरंगमालानामंतरमध्यो गोचरः स्थानं यस्य सनीलो विलासिनी
भ्यो भुजालंबनं ददाविवेत्युत्प्रेक्षा विशिष्टवायुसंपर्कं तित्यो हरिण्यः लागतेरिति सरस्त्रियोपसरसः सद्भावे
सविलासे गते गतिभिः नपुंसके भावे क्तः कलहंसानां विक्रमं गतिविलासं विधुरमित्यर्थः नयानिति विभिः
प्रशास्तनितंबफलत्रभारे पुलिनं तथा दीर्घलोचने मुखे सरोजानि वा सम्यग्गुणान्निरास सर्वविकल्पादा
त्मनेपदं ॥२८॥ विभिन्नेति विभिन्नाविच्युतसाधनापर्यंतगाः प्रांतगता मीनानां पंक्तयो यासां ताः कृताः मनुष्य
नः सखिभिरिंदुसचिवैर्गंधर्वैः पुरः पूर्वं भवगाढाः प्रविष्टाः गर्भग्रावपीड्य इत्यर्थे वेतिभावः सभीतिभिः अप्रविष्ट

प्रशांतघर्माभिभवः शनैर्विवान्विलासिनीभ्यः परिमृष्टपंकजः ददौ भुजालंबमिवात्तसीकरस्तरंगमा
लांतरगोचरोनिलः ॥२८॥ गते सद्भावे कलहंसविभ्रमं कलत्रभारे पुलिने नितंबिभिः मुखे सरो
जानि च दीर्घलोचने सुरस्त्रियः साम्यगुणान्निरासिरे ॥२९॥ विभिन्नपर्यंतगमीनपंक्तयः पुरो
विगाढाः सखिभिर्मरुत्वतः कथंचिदापः सुरसुंदरीजनैः सभीतिभिस्तत्र न प्रपेदिरे ॥३०॥

विषयत्वात्सभयैर्वधूभिरिति पदेष्वयमेकार्थोल्लत्यः सरसं दरीजनैः नदेवागारहनं प्रपन्नं यथा तथा न पान्त्र
तएव कथंचिद्द्वानकुंडेन प्रपेदिरे जगार हरो ॥३०॥ विगाढेति ॥ प्रपन्नेन संघाहिताः संचारिताः पीवराउ
रवो याभिस्ताभिरमणीभिः अंभसि विगाढे विमात्रे प्रविष्ट एव सति सपत्नी पतिस्समासः मात्र कालस्माप
धारणाहत्यमरः विविधमानाः स्वयं च विशीर्यमाना कर्मकर्तरि यान च तरंगसंहतिस्तीरेषु सारसान
हि विशेषाभ्यासरसो मैथुनीकामी गोरणाद उच्छ्रानहृपदनियात्व पद्मासारसाङ्कमानचक्रामसार

कि॰ टी॰ ८

समानेति किंच घर्म्मांबुकणैः स्वेदोदबिंदुभिः समंततः चितानि व्याप्तानि अनुत्फुल्लविलोचनानि अवि
कचाक्षराणि मुखानि तुषारभूषणैः सीकरपरिवृतैः तुषारौ हिमसीकरौ इति शाश्वतः अस्फुटपत्र
पंक्तिभिः अविकचदलावलीभिः व्याकोशविकचस्फुटा इत्यमरः सरोरुहैः समानकांतीनि इत्युप
मा मुख्यानि च॥१५॥ विनिर्यतीनामिति सविस्मयं नृपपत्नः पूर्वाङ्गिचरणादीनि रूपयतो नभश्चरान्
गंधर्वान् तत्पूर्वमेव प्रथमं पयाति पश्यन्त्युत्प्रेक्षा ईक्षणादरः इत्यमरः आलोकनकौतुकविशेषपूर्वोद्व्याख्या
ने अनुकूलके स्वभावोक्तिरुत्प्रेक्षांग॥१६॥ संप्रति सालिलक्रीडावर्णनमारभते अथेति अथमु

समानकांतीनि तुषारभूषणैः सरोरुहैरस्फुटपत्रपंक्तिभिः चितानि घर्म्मांबुकणैः समंततो मु
खान्यनुत्फुल्लविलोचनानि च॥१५॥ विनिर्यतीनां परिखेदमंथरं सुरांगनानामनुसानु वर्त्म
ना सविस्मयं रूपयतो नभश्चरान् विवेश तत्पूर्वमिवेक्षणादरः॥१६॥ कुलकम् अथ स्फुर
न्मीनविधूतपंकजा विपंकतीरस्खलितोर्म्मिसंहतिः पयोवगाढुं कलहंसनादिनी समाजु
हाववचनानंतरं स्फुरद्भिर्मीनैः विधूतपंकजेति मदच्युतवर्वी हावेव वधूः सुरापगा॥१७॥ ॥

होक्तिः विपंकं पंकरहिते विहारयोग्यमिति यावत् तत्र तीरे स्खलिता विगलिता ऊर्म्मिसंहतिः
हंससंज्ञोक्तिः कलहंसनादिनी कादंबराह्वतीति रागव्याख्यायोक्तिः अत एव सुरापगा गंगा वधूरिव
सः पयोवगाढुं अवगाहितुं गाढं हृदि त्वाढिकत्य समाजुहावेव आकारयामासेत्युत्प्रेक्षा इति
प्रकारणाज्ञानमित्यमरः रूपतेर्लिटि सप्रसारणं प्रसारणं॥१७॥ प्रशांतेति प्रशांतधर्म्मा
भिभवः प्रशांतसंबाधः यादातपात्नेत्यादि निपातनात्साधुः शनैर्विरान् मंदं वहनयाने: प्रात प्रत्ययः

५ राम

पंचभिः कुलकमाह वरतनुभिरिति दर्नुसानुष्टुपद्वमंततः सकाशाद्द्नूणांविहनमेथं रेम्मलसंविनि
यंनीनानिगंहनीनास्वरांगनानां संबंधिनीवारणाहस्तपीवरेका दिकसर्वलवणाम्मतेऽरवस्त्रैतेस्विन्नाविनुन्ना
निकिंचिनपल्लवानांश्रीरिवश्रीयेषानाननेहमंडनित्वथः स्तनपत्रमसमस्तत्तपिकिंपुनर्विषम
निभावः पानुसनुमनीम्वरानशक्तान स्तनपवमदादिवप्रदेयदेवीशापाद्विभावः प्रस्वालतस्य
रणानमदादिवल्लुपमा २२ विसारीति॥ विमारिभिः कांचीमणिरश्मिभिः लब्धयात कांतिमनो
हरोन्तकायंषातेघानितंबानांशोभयाकरंणेननवमेकनानांद्युतिशोभांजित्वास्थिनानितनुल्यानी
स्वतः कुलकम वरोरुभिर्वारणाहस्तपीवरैस्त्रियायविन्यानवपल्लवस्त्रियः समेपियातंचर
णाननीम्वरान्मदादिषप्रस्खलतः पदेपदे॥ २२॥ विसारिकांचीमणिरश्मलब्धया म
नोहरोच्छ्रायनितंबशोभया स्थितानिजित्वानवसैकतद्युतिश्रमातिरिक्तैर्जघनानिगौर
वैः॥ २३ समुच्छ्वसत्पंकजकोशकोमलैरुपाहितानीपुपनीवीनामिभिः दधतिमध्येषुवलीवि
भंगिषु स्तनातिभारादुदराणिनम्रताम॥ २४॥
समुच्छ्वसीदति समुच्छ्वंपंकजकोशकोमलैः दलतकुशमसमनुकु पुंग्येरित्युपमानाभिः प्रतारिकार्त्व्य:
स्वयनाभिसंजवंगजस्यसंज्ञाप्रतारिकेतिशोभः पुण्यिगतायांकुविरवप्रमाणांउपनीवीनीवीसमी
पेउपाहितनश्रीणिजनितशोभानितयावल्लीविभंगिषु उमिमत्सुमध्येषु स्तनातिभजपजस्य
लेषुस्तनातिभारान्नमतांदधंति विभ्राणानिवानपुसकस्येतिविकल्पाइनुगुंमागान्पुंस्त्वेउ

नयेत्यर्थः॥

मृ॰

स॰

कि॰ टी॰ ८

व्यपोहितमिति उन्नतौ च पीवरौ स्तनौ यस्याः सा उन्नतपीवरस्तनी स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीप् काचित्स्वनेत्रस्थं पुष्परजः परागं मुखानिलैः फूत्कारमारुतैः व्यपोहितुमपनेतुमपारयन्तं किल अशक्नुवन्तं किलेत्यलीकः वस्तुतस्तु दास्यास्पर्शलोभादपारयन्तमित्यर्थः प्रियमुन्नतोन्नतं कान्तं तत एव पयोधरेणोरसि जघान [illegible] स्फारपरिज्ञानजन्याटोपस्य स्याद् इति भावः हननस्थानत्वादुरसा नितम्बमीदृशं च प्रगल्भमेव ॥१९॥ इमानि अमूनीति यथाभिरामं वीप्सार्थेऽव्ययीभावः कुसुमान्यग्रपल्लवानि च कुसुमाग्रपल्लवं तस्मिन् जातिरप्राणिनामित्येकवद्भावान्नपुंसकत्वं इमान्यमूनीति दर्शयन्निर्देशपूर्वकमित्यर्थः इदमस्तु सन्निकृष्टं विप्रकृष्टम्

व्यपोहितं लोचनतो मुखानिलैरपारयन्तं किल पुष्पजं रजः । पयोधरेणोरसि काचिदुन्मनाः प्रियं जघानोन्नतपीवरस्तनी ॥१९॥ इमान्यमूनीत्यपवर्जिते शनैर्यथाभिरामं कुसुमाग्रपल्लवे । विहाय निःसारतयेव भूरुहः पदं वनश्रीर्वनितासु संदधे ॥२०॥ प्रवालभङ्गारुणपाणिपल्लवः परागपाण्डूकृतपीवरस्तनः । महीभृतः पुष्पसुगन्धिराददे वपुर्गुणोच्छ्रायमिवाङ्गनाजनः ॥२१॥

शनैरपवर्जिते अपवर्जिते सति वनश्रीर्निःसारतयेवेति भूरुहान् तरून् विहाय वनितासु पदं संदधे अवचितपुष्पसाधनत्वाद्वनितायाः लक्ष्म्याः विषयभेदात् [illegible] वनश्रीर्वनितासु गतेत्युत्प्रेक्षा कुसुमावचयसंरम्भेण भेदेन भेदरूपाभावात् अतिशयोक्तिः [illegible] विषय [illegible] निशपादिः स्यात् कृतिशोभे [illegible] प्रवालेति प्रवालभङ्गारुणौ पाणिपल्लवौ यस्य सः परागेण पुष्परजसा पाण्डूकृतौ पीवरौ स्तनौ यस्य सः पुष्पैः सुगन्धिः सुरभिः अङ्गनाजनो महीरुहाद्वृक्षाज्जाताद्वपुर्गुणोच्छ्रायं स्वपाणिपल्लवा [illegible]

रुजनादित्यर्थः ।

सल्लीलेति आसक्तालतांता: पल्लवाभूषणं यांपरागपल्लवैः सह ग्रथितमित्यर्थः कुसुमावतंसकं पुष्पमयं कांतेन: व
वः समादधाउद्गुपोनीवीवंधोपमासानारीकटिवस्त्रग्रंथौ नीविः स्यादुद्गुपोपयेतिमाजें ऽ: अपरामन्यादत्तमिति
भावः सल्लीलेसमासंजन्याशिरसि प्रवत्तिवसंन्याद्दृर्शसेनत्वजोशयितुनासिकलोपः कांतयाकस्मिन्नत
नाभ्याश्चपर्यीयस्तनोपपीडं समभ्यंवेत्यादिनाणमुल्प्रत्ययः निर्जनविनाप्रशंषामिति: घनेनजवेननि
निविडेनपस्वान्निनवः स्त्रीकपाल्लीवेन्नजघनं पुरश्चेत्यमरः ननुदनुव: अंशकान्तिरेकोदितिभावः एवाव
प्रगल्भापवं॥२८॥अथयुग्मेनाह कलत्रेत्यादि विन्नालिनीविनागोबोन्नमनाद्दिश्लिष्ट: वस्त्रग्रंथिनाकु

सल्लीलमासक्तलतांतभूषणं समासजंत्याकुसुमावतंसकं स्तनोपपीडंनुनुदेनितंविनाघने
नकस्मिञ्जघनेनकांतया॥२९॥कलत्रभारेणविलोलनीविनागलद्दुकूलस्तनशालिनोरसा व
लिव्यपायस्फुटरोमराजिनानिरायतत्वादुदरेणताम्यता॥३०॥विलंविमानाकुलकेशपा
शयाकयाचिदाविष्कृतबाहुमूलया तरुप्रसूनान्यपदिश्यसादरंमनोधिनाथस्यमनसमादरे

लत्रभारेणतयागलस्तमानदुकूलयाभ्यांताभ्यांशालननितनयोकैनारसानयावलिव्यपायेनभंगिनिहत्या
स्फुटरोमराजिर्यस्मिननतनिरायतत्वात्राप्यतानुभवनाउदरेणवोपहितानुभावोक्तिरलंकारः॥३०॥
विलंवमानमिति विलंवमानोविस्रंसमानोत्राकुलाविलुलितस्वकेशपाशोयस्याःसा: वि: छतवाहुमू
लतयादर्शितकक्षाप्रदेशनयाकयाचित्कांतयाप्रसूनान्युपदिश्यप्रसूनग्राहणंव्याजीकृत्येत्यर्थः
याशापदेशालदेत्यमरः सारदंसाभिलाषमनोधिनाथस्यप्रियस्यमनः समादरेआचकर्षकर्मणि

कं॰ गी॰
श्री
कि॰ टी॰ ८
२

स्वगोचरेति चित्तहारिणा मनोहरेण शालिनां प्रसवेन पुष्पेण जातेन विलोभ्यमाना आकृष्यमाणा यद्यपि
न स्वगोचरविषये स्वक्षेत्रप्रसवे सत्यपीत्यर्थः प्रस्ताव इति शेषः उपकर्तुं परिचरितुं सिद्धानां न भक्षणाणां
धवीमा प्रणयेन सा याहेतुना प्रियाणि चक्रुः स्वकरया समाधिप्रसवस्त्वत्कान्तप्रियार्थं न हीयमानमेवाग्र
हीरित्यर्थः ॥२३॥ प्रियहतेति कृतमानि प्रपञ्चनादपि तेन उक्तेल राधिपत्यगेहे स्तपत्नीनाम् अलेभिता प्रा
पिता न ग्राह्या आह्लतेत्यर्थः नागोगात्रकुलगोत्रेऽनिशाखनः यानि नास्ननपत्यनकिंचिद्वोक्ततेशिलि
लिरू किंतु कबलमाप्याकुललोचना सती चरणेन भुवि लिलेख गोत्रस्खलनेन जनितेर्ष्यानिमित्त

कुलषं स्वगोचरे सत्यपि चित्तहारिणा विलोभ्यमाना प्रसवेन शालिनां न भक्षणाणां मुपकर्तुमि
च्छन्तो प्रियाणि चक्रुः प्रणयेन योषितः २३ प्रयत्नतो ह्ये कृतमानि मानिनी विपक्षगोत्रे दयिते
न लेभिता नकिंचिदूचे चरणेन केवलं लिलेख बाष्पाकुललोचना भुवं ॥२४॥ प्रियेपरायच्छ
ति वाचमन्मुखी निबद्धदृष्टिः शिथिलाकुलोच्चया समादेदेनाहितमंशुकं द्रुतं याविबद्धपुष्पेषुनपा

पि॰

विवेदाहितिभावः मानिनी अन्नपचकिंचिदित्युक्तं नऽदृशरूपकेनत्वज्ञाना यदिब्यानिवेद्रस्य णपकावे
त्वमाननतन्निवेशपासस्यवेवस्ये प्रासहानानाइति २५ प्रियइति वाचयच्छतीति ददाति समाज्ञपन्तीत्यर्थः
हारणशतृप्रत्ययः पाघ्रात्यादिना यच्छादेशः प्रियेनिबद्धा दृष्टिः स्तनयोन्मुखी शिथिलः स्रस्तः आकु
लश्चतीत्रिस्त्रीश्च प्रयुक्तेन समादधौन च बबन्धरागया रवशपादितिभावः पुष्पेषु पुष्पयोगोयं आहितं स्रस्या
न प्रसारितमित्यर्थः पाणिपल्लवे च न विवेद प्रियासक्तचित्ता विचितिभावः एषा प्रगल्भानायका पाणि

२

विरूरेति विरूरभावेनभिदांभेदंषिद्रिदारिभ्योङ्:उपेयुष:उपगतात्तगवाहानच्युता:अत एवामित:प्रसारिण:संर्य
नइति।श्रियायइत्त्संगइवशीतांसितानांशुचीनांमौक्तिकानांचिषइवविषायेषातकिंचवयतस्यप्रस्तसाइ
वस्थितइत्युत्प्रेक्षालावारिविंदवस्त्रत्रोपमयोत्प्रेक्षायाक्षुसंसृष्टि:॥१२॥सवीति हरिरेफोवर्णविशेषोये
षांतेहरिफा:भ्रमशब्देनदर्णोत्तत्तनेद्वावरमांसमिति विधाति भाष्यकार:स्पिरानिस्फलादिरफाएवा
जनानितै:पारितानिरावरीकृतान्युदाहरणानियेषांतै:शारद:शवरबीजयोरितिविश्व:विशारिभि
विस्तै:पुष्पाण्येवलोचनानितै:तै:प्रसरणगुरुकृतम्यारुरीयस्मिनकर्मणितत्त्वयासवीजनेकांताजन

विरुपातेनभिदामुपेयुषश्च्युता:प्रसारिणा:श्रियांकशीता:शुचिमौक्तिकत्विषोवनप्रहासाइववारिबिं
दव:॥१२॥सवीजनंप्रसगुरूकृतादरैर्निरीक्ष्यमाणाइववनस्थलीजय:स्थिरद्विरेफाञ्जनसारिताद्वरैवि
काशिभि:पुष्पविलोचनैस्तता:॥१३॥उपेयुषीणांबृहतीरधित्यका:मनांसिजह्रु:सुरराजयोषिताम्।
कपोलकाषै:करिणांमदारुणैरुपाहितश्यामरुचश्चचंद

निरीक्ष्यमाणा:पश्यंतइवस्थिता:उत्
नम्रनृत्यैयोवनतांगोल्लताश्चस्त्र्वरूपकोत्प्रेक्षयो:संकर:उपेयुषीणामिति मदनातुरयोरप्यकरागे:श्रव्यक्त
णास्त्वनुणइत्यमर:करिणांकपोलानांकाषै:कषयोणायद्दितश्यामरुच:जनितरूपमवर्णा:इतितष
णालंकार:चंदनामलयाजास्वगंधशारोमलयजोजःइतिश्रीचंदनोस्त्रियामित्यमर:इहती
रधित्यकाउर्ध्वभूमिउपेयुषीणांसुरराजयोषितामनांसिजह्रु:अत्रचतुरस्तोकयानरागादीनांविशि
ष्टानामेवारोमनोहरणहेतुत्वाकाव्यलिंगमुन्नेयं १२

धूम्मीनोत्तरवक्तव्य: अशोकयष्टिवशोकशाखेनार्थ: वधूजनैर्दृष्टो दृष्ट्या: अत्र विदंधयं तीनत्तिमस्तु नाशोकशाखावि
शेषणभूतोपमा महिम्ना अपरभूतनायिकाप्रतीते: नमोसोक्ति: उज्जिघ्रमानपात्रेय वोपमया: अंगांगिभावेन संकी
र्यते ६ अथ कश्चिन्मधुवराकांतां काचिदाह कराविति मानपरिहारेण मधुपाश्रयेणेनकश्चित्त्वात्र: त्याशय
नतां यो वपुर्ति हमाविनाति नवपल्लवस्य स्राक्ष्तिर्यवोरित्तुपमा नोकरोधुनानाधून: अयाहिकान्तक नैरिशा
नचहृष्यायोयपरिश्रमं माकृथा: मा कुरुष्व करोतेरा शीरर्थे मा हि ङिलुङ् इत्याविहेतुमाह कल्पलताभिशंकया
कल्पवल्लीभ्रमेण निभ्रांतिमदलंकार: उपपुंधाउपरांतावप्रटावल्लि: कयनु विचित्रस्यातिविभविलनचित्रस्यामे
वेत्यर्थ: वोभ्राशेत्यादिनाविकल्पनत्वपन्नत्वय: अत्रकांतापरिष्वममवेपथ्यं बहुदावत्तकल्पवल्लीभ्रमेण निबंध

करोधुनानानवपल्लवाकृतीभवाकृया मानलिमापरिश्रमं उपेपुंभिकल्पलताभिशंकया कथे
नितवल्यानिषह्वयदावलीकेनहीरुकोपृहयितो नुगम्यतोपुरानुपीननवचेचलमन:। इतिप्रिधिको
विदुयेनुमिड्ढतो पुरोनु नियो निपुणा: सखीजन: ८ ।पुरु समुन्नते: कणदुकूलशालिभि: परिश्रामा

नाति मासत्तूपकारणेनसमर्थेनान्कारणेन कार्यसमर्थनतूपोर्थान्तरन्यास: ८ रसपङ्क्तिमेखले: प्रतीरदेशे
भ्रांतिमदंगांगिभावेन संकीर्ण: सङ्करमायासंसन्यते अथ काचिन्सखीकाचित्सूण्णापकुपिता मा
ह जहीति प्रियमुपेतुस्वयमेवानुसतेमिड्ढतीभ्राहीनयोनुमितिविकल्पानुमभाव: काचिन्नायकाति
शुण्णचिन्तनः सखीजन: व्यर्थकोपजहीहिन्यज आचहोइतिविकल्पाटीकादेष्या: इयितो नुगम्यतां अनुनसी
यतां उभयथापिप्रार्थनायां लोट् अन्यथाचंचलमस्थिरमन: पुरानुगमेन अग्रेनुगमिष्यतो अनुनाप्य
नइत्यर्थ: यावत्पुरनिपानपोलेट् पु: एवमेवतु निन्यप्रसारयामास॥ ८॥ अथ चतुर्भिश्लोकैः कुलकमाह
समुन्नतैरित्यादि कायान्यायेवालकुमुमातैनानि दुकूलानीवतेः शोभनइति तयोजके: सारसपंक्ति

सकलं । वचाहुमविभूषिता:

स: सापदमेतेपेश्वविश्रांतिभावादिति भाव: किंच प्रहृष्टोनिद्रादि विभूषणानां नानुसनदीनामारवोयस्मिन्न: श्रव
नोपरिक्रम: सवासेनभ: प्राणेपोडूसमधिकापंचमीविभक्तेरिति पंचमी धृति सनोध मादध श्रवविशिष्ट
स्प॰ परिक्रम धृत्यदेतुवान्काव्यलिंगमलंकार: २ धनानीति सा हीरिश्रविज्ञानानिकरप्रचेयानिगामीनि
श्रनेकानि हितोपरधिकार्थवचन इति तृतीयासमास: कामकुसुमानिविभ्रन: नवकुसुमितानि प्रास्विन
स्तनून पहायसरसंदरीजनै: पुरोगे श्रभिसलेश्रभिसन: भावेलिट् तयाहि कामिनोगुणाषतिशयेषुवि
षयेषुविषयेतृतरंवीप्सार्थेव्ययीभाव: यथोत्तरमिच्छापेषातेयथोत्तरेच्छा: उत्तरोत्तराभिलाषुकाहि श्र
त्रपरिकरोन्याापितोर्थांतरन्यासोलंकार: ४ तन्वीरति विलेपनामोदेहृताश्राकृष्यनालिनोवनभृंगास्त
मिहृतहृतोरूपयोधरंक्रमः प्रहृतनिर्झरादिविभूषणारव: विनं विनीतोभप्रामाह्धेरतितम: प्रयाणा
हवनोपरिक्रम: ३ धनानिकामंकुसुमानिविभ्रत: करप्रचेयान्यपहायशाखिनां पुरोभिसनेसुर
संदरीजनैर्यथोत्तरेच्छाहिगुणेषुकामिन: ३ तन्वृलंकारकारणगापल्लवा: स्फुरन्नखरागरश्मिक
रमंजरीभूत: विलासिनीबाहुलतावनालयो विलेपनामोदहृता: सिषेविरे
न्व: कृशा: श्रलंजके श्ररुणा: पाणयपवपल्लव मानस्तवकाशिलीमुखैरशोकयष्टिश्चलबालपल्ल
वायामाता: स्फुरन्तो नखांशवोमुत्करा: पुंजाएवमंजर्यस्ताविभ्रतीतितयोक्ता: किं भूविलासिनीनांवाह
वएवलता विशेषणेश्रत्रसमस्तविषयंरूपकमलंकार: लताश्चपक्षानांपल्लवादीनामपिरूपणादि
ति॥४॥ निपीयमानेति शिलीमुखैरलिभि: श्रलिवाणौ शिलीमुखावित्यमर: निपीयमानस्तवको
गुच्छो यस्या: साचलाबालपल्लवायस्या: साश्रतएवमंदं दृष्टत्रोष्टा यस्मिनतत्करावधूननंकरकंपनं
विडंबयंतीस्तवकपानेनोष्टदंशनपल्लवचलनेनकरावधूननंचकुर्वतीत्यर्थ: भृंगाणांगोत्स्फुरणोचि

कु॰सं॰
१॰

कु॰टी॰ ८
१

अथेति अथ वेशनानन्तरं सुरांगनाः स्वमायया स्वेच्छाविशेषेणाहितैर्निर्मितैः नदीरैरुज्ज्वलं ज्वलन्तो मणयो यस्मि
न्व्योम सदा गंधर्वाणां मनोज्ञनं सदानं सायं चिरमित्यादिना भावार्थे ल्युट्प्रत्ययः गोपतेश्चन्द्रस्यापि तिरिह्वः तच्चाप
श्चानिपुराणि यस्मात्सगोपुरहारे तु गोपुरमित्यमरः तत्र योजके स्तूपमावरं वनानां विजिहीर्षया वनानि हर्तुमि
च्छया कर्मणि षष्ठी जहुस्त्यक्तवत्यः नदानेतीः अत्रोज्ज्वलन्त्वलदिति उरंगरमिति च समहयो जनन्तयाहुस्यादृढा
नुप्रासः अत्र तद्वेपरीत्यान दृश्यल्प्रास इति पारूपमायाश्च संसृष्टिः अस्मिन्सर्गे वंशस्थवृत्तं ॥१॥ यथेति

अथ स्वमायाकृतमंदिरोज्ज्वलं ज्वलन्मणिव्योम सदां सनातनं सुरांगना गोपतिचापगोपुरं पुरं
वनानां विजिहीर्षया जहुः ॥१॥ यथायथं ताः सहिता नभश्चरैः प्रभाभिरुद्भासितशैलवीरुधः वनं म॰
विशन्त्यो वनजायतेक्षणाः क्षणद्युतीनां दधुरेकरूपताम् ॥२॥ श्रीरामानुजाय नमः ॥

यथायथं यथास्वं स्वकीयमनतिक्रम्येत्यर्थः यथास्वं तु यथायथमित्यमरः नपुंसकत्वं निपातनं तु हृस्वत्वा
यं नभश्चरैः गंधर्वसत्त्वैः सहिताः प्रभाभिः स्वदीप्तिभिः उद्भासिताः शैलवीरुधो याभिस्तास्ताः पूर्वोक्ताः
वनजायतेक्षणाः स्त्रियः वनं विशन्त्यः क्षणद्युतिर्यासां ताः क्षणद्युतीनां विद्युतामेकरूपतां सरूपतां द
धुः गमां निरालोकानां स्फुरत्क्षणिकत्वादिति भावः श्लेषानुप्राणितेयमुपमेत्यलमिति केचित् राम॰
उभयथाप्यनुप्रासेन संसर्गः ॥२॥ निहृत्येति निहृत्योद्धृतस्य वंजुलस्य कुचपयोधरस्य क्रमो वा यस्मि १

विंबाधरः॰

श्यत्नोगनिचनिसनि स्तिमहे॥तन्मात्राद्दशोषेसतीत्यर्थः॥किंच विंबतुल्याधरा स्त्राः शाका पार्थिवादित्यास्मथा
वत्स्लोधी समानाधिकरणसमासइतिवामनः॥ समदेटैः पितैः पीताः पीडिताः स्तन एवातिपीडनाद्दातानाभ्याः
सुसमंताद्व्रक्ष विंबाधरा याः सीताः सांमंगनानांसेवेपि विरहे ग्णाहेकेन वियोगेन विधुरं विहुलं तद्दयं रात्रिसं
भोगलक्ष्मी नपुष्टादित्शोभेत्यर्थः॥उष्णास्रान्स्रसमस्तलोवनीयुगलसहचरीवाललेवेधारयामासप्रियस्त
त्वे॰

ग । वल्लभे रात्रिसंभोगलक्ष्मीः॥७८॥
नव । इति श्रीकिरातार्जुनीये महाका
इति नरव । व्ये भारविकृतौ लक्ष्मीके चतुराट
लेखालस्य । यमहीपानवर्णनो नाम नव
नामंगरागस्य । मः सर्गः॥९॥ सु॥
मदद्विनपीतंना
सुविंबाधराणां॥ विरहविधु
रमिष्टा सम्लक्ष्मी वांगनानां हेद
यम
भोगविद्युशोवास्यलामेव भू वेत्यर्थः॥ प्रियोपभोगचिह्नावलोकनलालसाः कथं चिद्विरहंसत्स्वलीमसहं
तइत्यर्थः॥ स्वैताशोभिमा॥मालिनीवृत्तम्॥७८॥इति श्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिवि
रचितायां घंटापथसमाख्यायां किरातार्जुनीयटीकायां नवमः सर्गः॥९॥ श्रीसुमस्तु॥ [illegible]॥राम राम

मा॰

ॐ

कोनेति। सुरतेति॥ सुरतखेदेन निमीलितान्यर्द्धानि येन तत्कं कान्ताजनं स्त्रीसमूहे संवाहितुं सावहनुमपि तु मिवस्वेदापनो
दार्थं श्रमहर्तुं नकर्तुमित्यर्थः॥ संवाहनावाहने ति भासादेरंगमर्द्दनमिति विश्वः॥ प्रवाहप्रपञ्च इति धातोः प्यांतानुमूल।
मन्यथा संवाहितुमिति णिग्रहणात् स्यात्॥ मंदं मंदं मंदप्रकारः प्रकारेगुणवचनस्येति द्विर्भावे कर्मधारयवद्भावत्सु
श्लोलुक्। समुपयाति संकान्तरजनी परिहृतिवसुनिशावसानमरुत्। हर्म्येषु माल्यानि च मदिरा च परिभोगयो वि
मर्द्दस्नानेषां गंधानि विश्चकार बहिः प्रकटं चकारेत्यर्थः॥ भवसंवाहितमिवेत्युत्प्रेक्षा॥ माघगुणमूलत्वाद्
तमितितिनिर्नेकपाद्वलोन्मेदा॥ १५॥ स्त्रामोदेति॥ स्त्रामोदेन मधुगंधेन वासिताः सुरभिताः ईलाहस्य मुक्तकत्वाः

कान्ताजने सुरतखेदनिमीलिताक्षे संवाहितुं समुपयाति वसंतमंदं॥ हर्म्येषु माल्यमदिरापरिभोगगंधा
नाविश्चकार रजनीपरिहृतिवायुः॥१५॥ स्त्रामोदवासितचलाधरपल्लवेषु। निद्राकषायितविपाटल।
लोचनेषु॥ व्यामृष्टपत्रतिलकेषु विलासिनीनां शोभां बबंधवदनेषु मदस्य शेषः॥१६॥
स्फुरत्स्वलाधरपल्लवेषु

घूर्णेषु निद्रया कषायितान्यरुणानि विपाटलानि लोचनानि येषु तेषु॥ कषायस्तुवरे रागेऽपी निर्यासे राज्ञ
कादिति॥ सुरभावपटौ रक्तो मधुरक्ते लवनोऽपि चेति केशवः॥ व्यामृष्टानि पत्राणि तिलकाश्च येषां तेषु वि
लासिनीनां वदनेषु मदस्य शेषः शोभां बबंध॥ मंडनराणपे मदशेषएव मंडनं बभूवेत्यर्थः॥ स्त्रीणां मदए
वभूषणमिति भावः॥१६॥ कनकेति॥ अंगरागेण विलेपनेन स्वरेषु नखपदेषु लक्ष्यमाणानां नोह
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥रामा॥

सीधुपान इति ॥ सीधुपानेन मद्यपानेन रेषु विधुरेषु वधूनां वपुःषु निघ्नतां प्रियपराधीनतामुपगतेषु सत्सु ॥
अधीनेषु विघ्नप्राप्तेष्वन्यमदः ॥ वधूनां संवेशिरतिरसेषु सुरतरसास्वादेषु या हितं भावं दन्तक्षतं कामिषु विषयेषु इहि
तं वधूवनिताः ऽनादिचेष्टितं विनतलज्जं निर्विषयमस्यानङ्गजमपीत्यर्थः । रेजे । रागिणां स्खलितमपि शोभत इति भावः
विरोधाभासालंकारः ॥ ७१ ॥ अन्योन्येति ॥ अथ सुरतरसाद्दृष्टविरागं धर्वांसे यामपरसाचन्योन्यरक्तमनस्या पूर्
यानुरक्तचित्तानां चेतोभुवः कामस्य चिचोदे । ग्रामाज्ञो विभ्रती नां स्मरविधेयानां नासुसुरतमात्रास्वेतेत्यर्थः ॥
षष्ठी वानादरे इति षष्ठी विरोधः । विबोधनेऽशीलो यो येषां तेषु वैबोधिकाः वैतालिकाः । शिष्यादि इति वक्तात येषां ध्वनिमि

सीधुपानविधुरेषु वधूनां निघ्नतामुपगतेषु वपुःषु ॥ ईहितं रतिरसाहितभावं वीतलज्जमपि कामिषु रेजे ॥ ७१ ॥
अन्योन्यरक्तमनसामथ बिभ्रतीनां चेतोभुवः स्मरसखापरमार्णि रेशं ॥ वैबोधिकध्वनिविभाविनयप्रि
माह्नेसामंहते वपरित्रुनिमियाय रत्रिः ॥ ७२ ॥ निद्राविनोदनतितान्तरतिक्लमानामायाममङ्गलनिना
दविबोधितानां ॥ रामासु भक्तिविरहाकुलितासु यूनां मनांसि वेतामिव समादधिरे रतानि ॥ ७३ ॥

मङ्गलरवैर्विभातेति ॥
हितः ज्ञातः पश्चिमाह्नेश्वरमभ्यागोपरसाः सान्यत्रो काशा रात्रिः संहृतास्तदिति वैतुषेता स रविना भूपान विकाः
लोलविपानिवमभवतीभाव । परिहृत्ति विहृत्तिमि पायप्रभातकल्पा भूदित्यर्थः ॥ ७४ ॥ निद्रेति ॥ निद्रया विनोदि
तेयनीतो नितान्तनपारस्याक्रमा सये वानेषांयायामिति रामवद्वृद्धीर्घैर्मङ्गलनिनादैः वैबोधिता यो यूनां रामा
सुत्रभाविविरहे व्याकुलिता भुअती सुश्रुत[illegible]वरानानि नान्यैवश्वो[illegible] नेषोभावलतसूखेतानां समादधि
रे प्रापुरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ प्राद्युसुरतवाः दादरोनेवस्य तद्गत्यर्थः ॥ यद्वा रकाल दुर्लभत्वादभिलषिता यानुभूपा इद
त्यर्थः ॥ ७४ ॥

मागमन्वितिः ॥ शंकितेनायाश्चविश्वस्तास्तु रुषाः यो पितो मदेन विमूढधियः स्तथबुद्धिर्नो मान्प्रोक्तास्तत्स्य ॥ पूर्ववादुक्ति
तेः समासेन जश्वेतावल्यपरंतु मागमः आद्वा न्वितिमनीषयेति शेषः ॥ रामे मोदित्वा तदनमहत्त्वगत्यागमश्रुतिबोधः ॥
मदिरा भूरा ममतिमात्रे नेषु नेतुतिम्न ॥ किंतु मदविमोहमपादोषदेव एषु रित्यर्थः ॥ तथाहि ॥ प्रेमन्नेह श्रीपदेष्ट्रा
ने पि मणान्याने हानि पश्यन्तु नैवते शंकतः इतिपावन ॥ शंका हेतोः प्रेमण एकत्वेन्योपचारः ॥ चितेति ॥ चितस्य
निर्वृतिरिथा पिस्तलकरं विविक्तंरहः ॥ विविक्तंरहसि मृतमिति विश्वः मन्मथो मधुमदः शशिभा मश्रुदिका
दयितेन संगमो सकामपि भुवंका चिह्नानयति सरथ्यवस्था मप्यतिक्रमश्रुंगारवस्था कोऽयमपि नित्यपि

चितनिर्वृतविधायविविक्तंमन्मथो मधुमदः शशिभासः संगमश्चदयितेन नयति स्म प्रेमकाममपि भुवं प्रमदानां
॥ धाक्शेत्यधितयथा चितवृषमौ निर्दयंपविलुलिता लकमाल्यो ॥ मानिनीरतिविधौ कुसुमेषुर्मन्मतं स्वविभ्र
ममोपि ॥ ८० ॥

त्यर्थः ॥ प्रेमाभिलाषो रागस्नेहः प्रेमरतिस्तथा शृंगारश्चेति संभोगः सप्तावस्थाः प्रकीर्तिताः इत्युक्तो रसाकरे ॥ प्रेमा
दिद्वारसे सुत चिताद्यभिलाषुकः ॥ रामलक्ष्मं गच्छुद्भिस्यान्तो हस्तसुवारंगा क्रिया ॥ तद्वियोगात्स हे प्रेमातिस्नास्या
हवनेनी ॥ शृंगारस्तस्मत्समं क्रीडाः सो भोगः सनधारमदति ॥ ७१ ॥ क्रीडावस्थामाह ॥ धाष्टयेति ॥ धार्ष्ट्येन प्राग
ल्भ्येन लंघिता यया चितावोन्या ॥ सुमिमे पादायस्मिंस्ततथोक्ते ॥ चुंबनताडनभाषणसीत्कारपुरुषापिनाही
नयमुद्रं खलहृतिरिति भावः ॥ निर्दयं यथा तथा विलुलिता विस्राकेशपाशाकुलितान्य लकमाल्यानि यस्मिं
स्तस्मिंस्तन्मानिनीरतिविधौ सुरते कुसुमेषुर्मनमतो मनाङ्कारः इति विभ्रमति भ्रमणमायः प्रायमतः किं न करो

ति
३
६
५
य
थ
ति
ति
क
ति
८२
नि
ति
नि
सु
र
ति
की
हि
व
ह
ति

धम्मिल्लिगमेसाहितीकंभिना वुभीकरीयथा सा युवतीनां संबंधिनी क्षीवता मकता। कर्त्तरि क्तः। अनयस्मागितुत्कल्लीस
वशीकृचघाऽति। निफलनलात्साध्वी सीमन्तनस्याभावगतेक्षीवता। त्यागलीलागुणवचनस्य पुंवद्भावो वक्तव्यः। बहुगुणै
हर्षे संकोचादिभिर्व्रीडितस्य व्रीडाभावेक्तः। ललितं विलासं अनुगता हेतुषकारक कर्त्तरि। लह व्रीडादि कृत्वा व्री
डानुकारत्वमित्युपमालंकारः॥६८॥ योषिदिति। उद्भतवक्रोमनोभवेन रागगतिः स्वयस्याः सायाधिन्मा
वत्यादिपिनस्यांकेय थोपरो मानाडागो वल्लीयानिति भावः॥ लाघवदोषं परिहरति॥ कारयतीति॥
अनिभृता चपला अनिकार्यकारिणीत्यर्थः॥ वारुणी मदिरा गुणदोषे गुरुणे गुदोषे गुचविविषये। सर्वी हृदो

रुंधती नयनवाक्यविकाशं सादितोभयकरा परिरेभे। व्रीडितस्य ललितं युवतीनां क्षीवता बहुगुणैरनुजह्रे॥६८
श्राहतेनु मधुना मधुरत्वे चेष्टितस्य गमिते नु विकाशं। आवभौ नभ इवोद्धतरागः कामिनीष्ववसरः कुसु
मेषोः॥६९॥ आगमन्मदविशदधियोनत्रैस्यरंनु मितिशंकितनाथ्यः। योषितो नमदरोमशमीसुः प्रेमप
श्यन्ति भवान्यविटे॥७०॥

भावयेकवड्डावास्हस्यापि भेदं रहस्यभागं कारस्याति खलु निगूहितावपि गुणदोषो प्रकाशयतीत्यर्थः॥ अत्रेति।
निगूढरागप्रकटमानत्यागः प्रमत्तापानलाघवमाटहेतु॥ स्वबुद्धिपूर्वकत्वादिति भावः॥६९॥ श्राहितेति
मधुना मथनचेष्टितस्याव्याप्त रस्य मधुरत्वे अहितेऽप्राकृतत्वेव मनोहरत्वे सप्रत्युत्पादिते वाय हावविकाशं ग
मितेनु प्राकृतत्वेन माधुर्यप्रकर्षं प्रापितेउद्धतरागउद्रिक्तरागाः स्त्रत एव कुसुमेषोः कामिनीष्ववसरः प्रस्तो
श्रोनचरवावभौ नित्यसन्निहितो पि महनः कामिनीषु मदकृततात्कालिकचेष्टामाधुर्योद्देकोन्नत्यपूर्ववल
दुद्धतश्च दीप्तोभूदित्यर्थः संशयानुप्राणितोत्प्रेक्षा॥७०॥

२२

नासौ सीदत्येकस्सोऽयमभिमतत्वात्प्रियवालाभ्यनुपतिन्यो सौहृदं हि विभिन्न तिमपि रोचयन इति भावः ॥ मधुमदोदपि
तानो वश्यतो विधेयान्यनुपतिन्ये तथा हि सर्वस्मान्मवर्गे हितमिच्छति स्वतस्त्वाह तासीत्वा वीणामुपचकार
मधुमदत्पुत्रत्वात्पुत्रं मामितियुक्तमित्यर्थः स्वत्रविकती यमिमहाकुपिता पिवश्यादि विनिरोधस्य चामदो ध्यां सः
माधानइभयथापि विरोधाभासो भवन्त्यर्थान्तरन्यासेन संसृज्यते ॥ ८४ ॥ वामस्यामिति ॥ उभनाभिनाभिसः
मीयेवामस्तां शिथिलितो ह्रीनिरासं लज्जात्याग मवदेकुपिता निश्चस्यानकोपाश्चगुणकोये विरधनी
स्थापयती गुणकोये निवेशयती दोषानस्थेनाऽगुणी कुर्वतीत्यर्थः ॥ मदिरायो षितो वचनीयं ॥ ननाः

वदकोपविकलतीरपिरामाऽस्मारुनाभिमननामुपनिन्ये । वश्यतां मधुमदोदपितानां मान्यवर्गे हितमिच्छतिस
वेः ८५ ॥ वामस्तां शिथिलतामुपनाभि ह्रीनिरासमपदे कुपितानि । कोषितो विदधती गुणपदे निर्ममार्जेम
दिराव चनीयं ॥ ८६ ॥ मत्ते सूपसरति निर्विपती नाम साम्मनः स्फुटमदोपमितीनो । व्रीडया विफलया वनितानां
नस्थितन विगतन हृदयेभ्यः ॥ ८७ ॥

भिदर्शयेदिशो सास्त्रनिषिद्धाचरणानिंदां मन्यातो ॥ तथा दोषाणां निंदां मन्यातो ॥ तथा दोषाणामपिवक्तशौय
त्वादीनां तदानां गुणत्वात्रकृष्टिहुवचनीयावकाश इत्यर्थः ॥ ८५ ॥ मत्ते इति ॥ उपसरती सरिसमीपे
समीपार्थेऽव्ययीभावः ॥ आत्मनो मदेहाशयात्मा तोवेपतो देहे स्वभावेपरमात्म नीतिवेजयन्ती ॥ मत्ते शुनि
र्विपतीनां निपातयतीत्यमदाणमुपरिपततीनां प्रेरितानन्तुलेतुये तिभावः ॥ वनितानां मनूरुक्तगी
णांव वितानान्यर्थरागपो इति विश्व ॥ हृदये प्रविफलया सतएवनोभयतिबेधविरोधः ॥ ८८ ॥ श्रीराम
रुंधतीति ॥ नयमानावाकानावाकानाः [illegible] विकासप्रागल्भ्ये रुंधतीप्रतिवधतीतथ्यावीरं

तुल्येति। रुग्णनेत्रतुल्यं नूपमतितुल्यात्कृतिवोधिनः करागिकलौवर्तते सीकृतत्वादिति भावः। महारागः सहृदिवः
त्सलस्य वंधुरिवानिवारकत्वादिति भावः। लेभिते लक्षणस्य विराजितनयनकांतिः सहस्रतिभेजे विलसत्पौत्स्ये
व्यंवनेयामासततो विच्छिन्निकरत्वादिति भावः। वर्णो न रूपाद्नेनप्रविभक्तः॥६१॥ दलोतेति। अप्रतिपानैः त्व
एपावस्मः लीलालाक्षारागोपि कांतस्य दर्पितस्य दंतापदेवदंतक्षते संभवनाशोभायस्य सः वध्वाः सुधरप
ल्लवरागोः तिनरामणिमाणिक्यनिशारातरश्मयेनिटुव्ययेत्यादिनास्त्राप्रत्ययः। ताहृतस्य सर्वो विभक्ति
विन्यययसंज्ञा। सोइनाघनंनमायाविवाप्रियो वभौ गच्छिद्रमेदिनानाकामिन्या वपवानां किमन्यैः

तुल्यहृदयमस्मितोत्सवमतोः करागेनिरूपकामि विहिता। योषितः सुहृदिव प्रविभेजे तेन लेभिते लक्षणस्वविभ्रमे
दरागाः॥ लीलपावककरसोऽपतितपानैर्दंतदत्ते भितशोभः। स्नायुया वनितराभि वध्वाः सांद्रता
मधरपल्लवरागः॥६१॥ रागकांतनयनेषु नितांतं विद्रुमारुणकपोलतलेषु। सर्वगापि ददृशे वनितानां
दर्पणेष्विव मुखेषु मदश्रीः॥६२॥

संक्रांतैरिति भावः। तत्र कीलस्यापि संसङ्गे तेनापि विरोधात्कांतदंतैन्यादि विशेष्यगण गन्या साहृत्वदेव क्रमा कान्यतिः
मानतसेको किंचोत्त्रता॥६१॥ रागेति। वनितानां सर्वगापि सर्वांगगतापि। स्वेनान्येनेत्यादिना इः। मदश्रीः
रागेण कांतानि नयनानि येषु तेषु विद्रुमवदरुणानि कपोलतलानि येषु तेषु मुखेषु दर्पणेष्विव वनितानां
ददृशे। तेषां नयनानि नैर्मल्येन रागादि नैर्मल्येन रागाभिव्यक्तिसंभवादिति भावः। सर्वगा मदश्रीः कथं गता
पि मुखेष्वेव ददृशे इति विरोधः। तस्य मुखविशेषणैः समाधानात्काव्यलिंगानुप्राणितो विरोधवदाभासोऽलं
कारः॥ स्वोपमा संसृज्यते॥६२॥ वहेति। वह्वाकोपेन विकृतिर्वभिन्ना तथा भक्तास्तपिनद्माः कर्मचारिणा

लाताराग निह्नुतिर्मधानधानयोऽस्यान्योन्यगंधः संक्रांतिरिति स्थिते मत्पुत्र्येत्यतो लोचने ति॥ लोचने च नाधरे
समुद्राभ्राद्यश्रतिसौराद्वैव्यभिचारज्ञापका॥ नाथरस्य त्वस्पष्टं निपातः कृतस्यासावाहृत इति विशेषणसमा
मासः लोचनाधरस्य कृताहृतो रागो यथा सा तथोक्ता लोचनयोः कृतरागा अन्यपरान्वास मंतान्न हृतरागा चेत्य
र्थः॥ वधूनां॥ स्वार्थे संबंधात् सामान्यस्य योग्यविशेषपर्यवसानं नियमेनाधिकरणपादानयो रातेण
ते तथा चाद्य लोचनगुणयोः रागतद्विरहयोः स्थानविपरीतहारित्वकृतवतीत्यर्थः तथा वासितेन सुरभिनां
धसंक्रांतिसुरभितेनाननेन विशेषितेनिश्चितो विशेषो गंधो यस्याः सा यदा वासिताननाचासौ व्यगंधा

लोचनाधरकृताहृतरागा वासिताननविशेषितगंधा। वारुणी परगुणात्मगुणानां व्यत्ययं विनिम
यं नु वितेने ॥५२॥

दाननेनैव विशेषितगंधा चेति कृतबहुव्रीहि विशेषणसमासः उभयत्र्यास्यानने संक्रांतस्व गंधास्वं चेत्कांतोन
ते गंधा चेत्यर्थः एवंभूता वारुणी मदिरा परगुणात्मगुणानां परयोर्लोचनयोरधरयोश्च गुणोच परस्थान
स्य गुणस्यात्मनः वारुण्याः गुणः परगुणा आत्मगुणास्तेषां चित्तेश्रामादिकाच वस्तुपरिवृत्तिर्व्यत्ययः बुद्धिपूर्वी
तु वस्तुपरिवृत्तिर्व्यत्ययः परगुणानामात्मगुणानां च व्यत्ययं तु विनिमयं नु वितेने वितस्तार मास॥ ग्रामादि
कवस्तुपरिवृत्तिर्व्यत्ययः बुद्धिपूर्वा तु वस्तुपरिवृत्तिर्विनिमयः अत्र गोबलीवर्दन्यायेन परगुणशब्दस्यात्मनाऽपर
गुणात्मनु रागोपमयपरगुणोरभ्यात्म गुणात्मगुणो चेति विग्रहः कथंचिदगत्या सोऽदृष्टो उपमानपूर्वपद
बहुव्रीहिचन्ना तथा चायमर्थः परगुणयोरधरलोचनयोर्गुणयोरागतद्विरहयोर्व्यत्ययं विनिमयं नु वितेने

ब्रो देति ॥ ओष्ठपल्लवस्य मिव दंशेनेरु विरमिता येषां तेषां मुखसुरापानमिषेण धरे पिकाकृतामित्यर्थः ॥ रमणमो
कुड्मलानि लोचनान्येव विभीसरोजानि येषु तैः ॥ अंगनानां स्यान्येव चषकाणि पानपात्राणि ॥ चषकोऽस्त्री पानपात्रमित्य
मरः ॥ तैर्मधुवारो मधुःपानावृत्तिर्द्दृष्टा ॥ हृदयप्रियतमामुपययौ ॥ हृदयस्य प्रमर्दनमत्रान्वयः ॥ हृदयस्य हृल्लेखा च
वपली सो ष्विति तथाध्याना हृदयप्रियतमामुपययौ ॥ हृदयस्य प्रेमऽतिमत्रान्वयः ॥ हृदयस्य हल्लेखा वपलौ सो ष्विति ॥
हृद्भावः ॥ रमणविशेषार्थस्य हेतुरूपकाव्यालिंगसंकीर्णो रूपकालंकारः ॥ ५७ ॥ प्राप्यत इति ॥ गुणवतापि प्राप्य
वशेन वगणानां विशेषः प्रकर्षः प्राप्यते व्यक्तेन तथा पदक्रमेण नत्थैवेत्य हि यस्मात् दयितायाः ध्यानेनेन करणेन

ओष्ठपल्लवविदंशरुचीनां हृद्यतामुपययौ रमणानां ॥ फुल्ललोचनविलोलसरोजैरंगनास्यचषकैर्मधुवारः ५७
प्राप्यते गुणवतापि गुणानां व्यक्तमाश्रयवशेन विशेषः ॥ तत्तथा हि दयिताननदत्तं व्यानशे मधु रसातिशयेन ५८
वीक्ष्य रत्नचषकेष्वतिरिक्तां कांतदंतपदमंडनलक्ष्मीं ॥ जज्ञिरे बहुमताः प्रमदानामोष्ठयावकनुदो मधुवाराः ५९

दत्तं मधु रसातिशयेन स्वादुप्रकर्षेण कर्त्रा व्यानशे व्याप्तं विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ॥ ५८ ॥ वीक्ष्ये
ति ॥ रत्नचषकेषु स्फुटकान्तिमणिपात्रेषु अतिरिक्तां पृथक्कागम्यमानामपूर्वामधिकां कान्तस्य दन्तपदं ता
देव मंडनं तस्य लक्ष्मीं शोभां प्रतिबिंबितामिति शेषः ॥ वीक्ष्य ओष्ठयावकनुदो धरलाक्षारागहारिणो
मधुवारा मधुपानाभ्यासाः प्रमदानां बहुमता अभिमता बहुमानेज्ञाः न योगानवश्रीजज्ञिरे स्तानाः तो
षो प्रियानुरागचिह्नप्रकाशनादिति भावः ॥ ५९ ॥ मधुरापानाद्विलोचनेषु रागो न्यस्तो धरे भृशम्

मन्दैरिति ॥ मन्दैर्मिः प्रणयसंभ्रमाभ्यां प्रेमादराभ्यां दत्ता ॥ संभ्रमः साध्वसे पि स्यात्संवेगादरयोरपीति विश्वः ॥ अत एव वा निरसामधिकस्वादां वारुणीं वरुणात्मजां ॥ सुराहलिप्रियाहालापरिस्रुद्वरुणात्मजेत्यमरः ॥ स्वादयद्भिर्वधूभिः ह्रीविमोहविरहात्स्वकीयस्य वा पगमाद्धेतोः पाटवं नु पटुत्वमिव हृदयेन चित्तेन विशेषेणोपलेभे ॥ अत एव वा हृदयस्य लज्जानिवृत्त्या सामर्थ्यं हृदयमेव प्रागल्भ्यमाप्नोति इति शेषः संदेहः ॥ अन्यथा कथं प्रत्येकं कृतार्थेषु प्रवृत्तिरिति भावः संदेहालंकारः ॥ ५४ ॥ स्वादित इति ॥ स्वयं स्वादितः आदौ स्वयमेवास्वादितः पश्चात् प्रियतमैः सह पीतः ॥ प्रियतमैः सह पीतस्तु गणदेशावाप्त्या विवर्धितमहमानं ॥

मन्दैर्मिः प्रणयसंभ्रमदत्तां वारुणीमनिस्संरसपिता ह्रीविमोहविरहादुपलेभे पाटवं नु हृदयेन वधूभिः ५४

स्वादितः स्वयमथैधितमानं लंभितः प्रियतमैः सह पीतः ॥ आसवः प्रतिपदं प्रमदानां नैकरूपरसतामिव भेजे ५५

भ्रूविलासमसुभगाननुकर्तुं विभ्रमानिव वधूनयनानां ॥ आददे मृदुविलोलपलाशैरुत्पलैश्चषकवीचिषु कंपः ५६

नस्तदर्थः ॥ आसवः प्रमदानां प्रतिपदं प्रतिदानं नैकरूपरसतामनेकविधस्वादुत्वं ॥ नञर्थस्य नशब्दस्य सुप्सुपेति समासः ॥ नञः समासेन लोपस्यानुत्पत्तेः ... विशेषाद्रोत्येषु रसविशेषस्वादित्वं भावः ॥ आस्वादनार्थे ... अनेकसन्त्वाद् ... मेकमिव ... भेजे ॥ भ्रूविलासेति ॥ भ्रूविलासैः सुभगान् सुन्दरान् वधूनयनानां विभ्रमाननुकर्तुं ... मृदुविलोलपलाशैरुत्पलैश्चषकेषु याबी ... नैरात्म्यानेसमीकर्तुमचेतिकलोत्प्रेक्षार्थं

पानमित्यादिना । बाणस्याहितानां निवर्द्धितरागानि । अत एव पुनरुक्तम् । सा निपुनः पुनः पाने पूर्वस्मादिति । अत एव वाचे
वचिनक्तिकरणात्यर्थः ॥ सस्मितानि वधूनां वदनानि सोत्पलानि मधूनि च पानमभिलेषु रितिंसा । अत्र वधूनां
नामेव वदनानां च पानक्रियोपगमस्य गुणस्य माकेवलं प्रकरणिकविषयत्वात्तुल्ययोगिता नामालंकारः ॥ प्रस्तुतानां
तथान्येषां केवलं तुल्यधर्मतः । औपम्यं गम्यते । यत्र सा स्यात्तुल्ययोगिता निगद्यते ॥ ५४ ॥ कान्तेति ॥ कोऽन संग २४
मेन पराजितमन्योन्यकरी येन दर्वधिकत्वात्तस्येति भावः । किंच वारुणीरसेन मधुमत्ता देनशान्ता विवादो वा ।
कलहादयस्य नास्मिन् ॥ कृतापराहितसंधौ प्रियैः सह रूढसंधाने मानिनीजने विषयेन गमो धनुर्धिः सुनः ।

पानमाहितरतीन्यभिलेषु लक्षयंत्यपुनरुक्तरसानि । सस्मितानि वदनानि वधूनां सोत्पलानि च मधूनि युवानः ॥
कोऽनसंगमपराजितमन्योवारुणीरसनशान्तविवादे । मानिनीजन उपाहितसंधौ संदधे धनुषि नेषु
मनंगः ॥ ५४ ॥ कुत्रत्रासुभवनानि नवित्राः कोऽपि तोयवलिकालघवनः ॥ अन्यनेकवपदेशादवमासात्पातनेषु वनितामि
मधुवारः ॥ ५५ ॥ वं

संदधे इत्यस्य साधने वैयर्थ्यादिति भावः ॥ ५४ ॥ कुत्रचेति ॥ पूर्वश्लोकः पुनः प्रियानकुप्यानकोपे नवपतनानां कुधइहेत्या
दिना पूर्णेन संप्रदानत्वं चतुर्थी नस्यपंडितकोपङ्गितिनियमान्कोपस्यावकृत्रिमङ्गति । व्याशुभ्यानन वित्ताः ॥ अनु
कूलचित्ताः भवन्त कोपङ्गितिनियमान्कोपस्यावकृत्रिमङ्गति ॥ किंच ॥ कोऽपि नोत्सानं रिवस्यानपरिचरत ।
नमोवनिवञ्चितडकाच ॥ परिवसः परिचयोऽत्यर्थः ॥ नियमश्चात्येवमनेकोऽनेकप्रकारोऽप्युपदेशः अवा
नेकवाकं संदेशादवमधुवारो मधुपानावृत्तिः ॥ मधुवारा मधुक्रमाः स्युमरः ॥ युवतिभिः स्वाद्यते स्म मधु
वारस्य कोपादिकार्यं प्रवर्तकत्वसामर्थ्यादुपदेशाद्वेनुस्मृत्या ॥ स नियमाः स्वल्पमनवेशाऽस्ति भावः ॥ ५५ ॥

८ कु

मन सु॰

चुंबनानि दंतनिपातैर्हंतुमिराहतानीति॥ लिंगविपरिणामः सुरतसुखेऽपि कांता च रदनं दंतनखपूर्वकं चुंबनालिंगना
चुंबनेष्वादरः सदंत इत्यर्थः॥ ननु कुमारे कामतत्रेक कथं पतकरेष्वादर इति। न वाच्यमित्याह॥ सोऽकुसुमायुध इति॥ सौकु
मार्यमेव गुणास्तेन संभृतकीर्तिर्लब्धयशाः कामः सुरतेषु भोगेष्वपि न केवलं विप्रलंभे इति भावः॥ विप्रलंभो न सां
वादः इत्यमरः॥ वामस्वरूपस्तु सुकुमारः कामः इति वादमात्रं वस्तुतः सुषिव उपन्नेव सुरतमावहतीति भावः॥ सामा
न्येन विशेषणसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः॥ ४९॥ अथ श्लोकत्रयमाह॥ पाणीति॥ रहस्ये कांते इति विश्रंभातिशयो
क्तिः गद्गदवाचां सुरतरहिरां योषितां संबंधि पाणिपल्लवयोर्विधूननं केपनं मतं। सीत्कृतानी सीत्काराः॥ एतेन

न॰

पाणिपल्लवविधूननमंतः सीत्कृतानि नयनार्द्धनिमेषाः। योषितां रहसि गद्गदवाचामस्त्रतामुपययुर्मदन
स्य॥ ५०॥ प॰ नुजाहितरतीन्यः [illegible] सुखार्थ [illegible] पुनः [illegible] निच
नयनार्धनिमेषवान्॥ ५१॥

कुट्टमिताख्यो भाव उक्तः॥ अधरपीडनादिषु सुखेऽपि दुःखवदुपचारः कुट्टमितमिति लक्षणात्। नयनानामर्द्धनिमेषाः
अर्धनिमीलितानि रहस्ये कांते गद्गदवाचां योषितामिति विशेषणसामर्थ्याल्लब्धं गद्गदवाक्त्वं चैतेन
निमदनस्यास्त्रतामुपययुरस्त्रवत्सुखामुद्दीपनान्यासन्नित्यर्थः॥ अत्र सीत्काराद्यर्द्धनिमेषादीनां सुरतव्यापा
रवश्यं व्यज्यते। यदुक्तं रतिरहस्ये॥ सत्ततावपुषि मीलनेदृशो मूर्छना चरति लाभलक्षणं [illegible]
नेमुहुर्मुहुः सीत्करोति गनलेच्छयाकुलेति वहुगद्गदवागिति॥ ५०॥ अथ मधुपानवर्णनमारभते॥

रा म
८

शंकितत्वेनेति॥ शंकितापनायस्वविलासाला दयितायदृष्ट्या विमुक्तिं विमुखीकृतं॥ यत एवकृतबाष्पनिपातो मानिनीं प्रनये
मविभेदः सांद्रस्थलेकोदयः॥ अभिमुखं स्थित माहितं वितेपपातं गिः कोणनिरस्थः॥ शमनिस्सव्यनक्लिसोत्यर्थः॥ अन्यथा
मानिकानुदयादिति भावः॥ अन्यापि दृष्टोकेवनाधिका॥५६॥ अथ संभोगशृंगारमाह॥ सः॥ प्रातरोवासत्यक्तगवाक्षः
रतमाह॥ लोलेति॥ प्रियतमो लोलहस्तेश्चलेन एतद्दयितायाः वदनं तरभसेनबलात्कारेण चुंबनं तस्मिन् विनीत
विनिगलितबंधनमंशुकंनितंबात्॥ क्रीडया महाशीथिलतो मुखच्छेदे उभयमपि श्रिथिली मानीनार्थः॥ अन्यः क्रीडा
मंशुकरूप संवेपितिविभेदभिन्न विपुलनितंबमनरूप सैथिल्य स्मृत्वा श्रवस्तापनिवंधनानिशापेक्षिमूलः॥ महोक्षिविशेषोः

लोलहस्तेवदनेदयितायाश्चुंबति प्रियतमे रभसेन। क्रीडया सहविनीविनितंबादंशुकं शिथिलतामुपपेदे॥५६॥ क्री
नयागलितनीविनिरस्तेंतरीयमविलेविनिकांचि। मंडलीकृतपृथुस्तनभारं सस्वजे दयितया हृदयेशः॥५७॥
आहतानखपदैः परिरंभाश्चुंबनानि घनदंतनिपातैः। सौकुमार्यगुणसंभृतकीर्तिर्वाम एव सुरतेष्वपि कामः॥५८॥

लेकारः॥ यत एवबीडा अंशुकोपमपि चकत्वं मे चवात्स्यायनः॥ कारसमाप्यंतरे चेति हि विधेतर मुच्यते॥ तस्यादृचुंबनाश्लेषनख
दंतादिके॥ द्वितीयसुरतेमाताना कारणोक्तस्थितमिति॥५७॥ क्रीनयेति॥ गलितरशनीति विगलितबंधनेन तथा च्यवि
लेविनाकांचीयेनतत्॥ कांचीलग्नमित्यर्थः॥ नटंतरीयमंशुकेप्रत्तरायोपसंव्यान परिधानान्यधोंशुकमित्यमरः॥
मिरस्तन्यापितत्॥ हृदयेशः प्रियः क्रीनपावस्थीवगमलत्रिनयाक्यातौ किनरिक्तः दयितायामंडलीकृतः वर्तुली
कृतः पृथुस्तनभारो यस्मिन्कर्मणि तथा घनतया गाढमित्यर्थः॥ सस्वजे॥ आश्लिष्टः॥ प्रियदृष्टेः प्रतिवेधा हिन्या
र्थः॥५८॥ आहतानेति॥ परिरंभा आलिंगनानि नखपदैर्हैं तुपराहतनाः॥ अभिमनाहेना विभिन्नतीयान्यथा

साध्वि तिः साधनेनेतिते साधुः एकेत्वरमविकारो मद्यविशेषलक्षणानेन विधुरामुसुराक्षुः न याद्दशिते । संगतासुख
कामिनीषु स्मानेकोपमहाव ॥ निवर्तनयच । शिथिलीकृतालक्ष्याये नमः । मदनोनुमदोनुपलेमेलव्य
नेस्मेन्यर्थः प्रियमागम साधुनपालनपोह्वपेमयकरणस्मेग्मूलयथामानविग्रहाधनुभावमाधरणाच्च सः
देहः सघवालेकारः ॥ ४२ ॥ हारीति ॥ हारितदागमनमार्गेणवचा । करिन्योन्मुकोक्तिः सघिपालोकरेकपो
लोविचितोक्तिः किंबहुनाली विलासविद्यानेनोविनानजीवतीत्यर्थः । इतिणटानुरागोक्ति । सतोस्याः
कलाहो विग्रहकृतः इत्येवकामिनोप्रियेतेपुनरुत्स्य न्यमानेवचोइताविकानवेनचनवचेप्रकारेन

हारित्यक्तस्तपितालोकवाललीनीविवृतिकृतकलहोऽस्याः । कामिन्यामितिवचः पुनरुक्तोऽनयेनवनव
न्नपिपायया ४३ ॥ सव्यलीकमवधीरितक्लिन्नप्रस्थितेसपदिकोपपदेन । योषितः सुहृदिवस्मरणाद्विप्रा
णनायमधिवाष्पनिपातः ॥ ४४ ॥ शक्तिताप्रकृतवाष्पनिपातामीश्योपाविमुखितोदयितायामावि
नीममिमुखस्थितचित्तासंशतिस्मघनरोमविभेदः ॥ ४५ ॥

सहैववर्तवमिथायचप्रकारार्थे द्विभावः कर्मधारयकलहोन । इतितेयम् ४३ ॥ सव्यलीकेति ॥ लोचनप्रूसमाधि
तिर्यक्कृनमयंनी । प्रियेतिर्धकातपती । ननुस्मानरेरत्वयेत्यर्थः । दयितदाश्रितानेरूधती स्मपिश्रतिवा
धूनितसुलभासुभूवोनायिकायाविमुखोसोभातनयनिसंगतोमुरतश्रमे गेसमूपणाय । एवंपतासदा
नहृषणामेवेतिभावः । विभाषाकर्मकाद्दिति प्रस्मेपदं ४४ ॥ सव्यलीकेति । सव्यलीकं सापराधमत
स्ववाधीरिता । अवज्ञातसा निपत्कुलं । प्रवेकालेस्तादृहिनानानातस्मुहृत्वः । सपदिकोपस्यपदेनव्याज
नप्रस्थितनिर्गत्कुतप्राणनाथप्रियेयोषितः । सर्वसि । अभिभावप्यामिपातलाभिमुखत्वेना ग्रमोदाः सु

श्रयतु स्मेन मरवीना यिका संवादमाह ॥ उच्यतामिति । नायिकाह स्म । धूर्तगुशीष मखि लंवे चनी येव ह्य मुच्य
तां निःशंकमुपलान्यतामित्यर्थः ॥ वचो दुहादिना दिवथाने कमेति सोहाथ मखाह । हे सखि नायिके स्वरो
भक्ति रिति विखुधे वरुष नाथरुख्यन साधीन हि तामथ नायिका हा हे सखे ति । नहि एनमनुनीयमानो नीयः
स्थानया पुनः त्वं कीस्पाहा विप्रिया ति नवनस्थुप्रिया ति कुर्वन्स कथं वा नुनेयः मनुनयाहे ॥ ३९ ॥ किमि
ति ॥ पुनर्नीयकाह । नहि गतेन नंशति गमेन किं कार्यमित्यर्थः ॥ उत नन्वनेनु नयुक्तं हि । पुनह मखाह । सुभगाम
मानेन मन्यते । नाश्लीलेति निः ॥ हे सुभगा मानिनि निमोदयेमानिनि स्त्रामामाने रोषितिनिति निषन्यायः । ना ॥

उच्यतां सवचनीयमशेषं ते नैष रेव रुषतासविसाधी । स्थानयेन मनुनीय कथं वा विप्रियाणि जनयन्ननुनेयः ॥ ३९ ॥
किं कृतेन नहि युक्तमुपैतुं कः प्रियेयु सुभगा मानिनि मानः ॥ योषिता मिति कथामु समेत्य कामिभिर्वहुरसा धृतिरू
हे ॥ ४० ॥ युग्मम् ॥ योषितः पुलकरोधि दधत्या घर्मवारिनवसंगमजन्मा कान्तवक्षसि निमज्जदनल्पं भूषणं तनु
विलग्न मदेन नैव ॥ ४१ ॥ शीधुपानविधुरासु निगृह्णन् मानमाशु शिथिलीकृतलज्जाः संगतासु दयितैरुपलेभे
कामिनीषु मदनो नु मदो नु ॥ ४२ ॥

स्मि प्रिये विषये को मानो यद्दा न हीत्यादि सखी वाक्यं । नहीत्येकं पदं । न युक्तं नहीत्यर्थः । हे सखि किं नु उपैतुं युक्तं कु
तः सुभगा मानिनि प्रिये को मान लाहु कृतं न स्युदु ले भक्ता इति भावः । स्त्रो वरू पा सुयो षिता कथासु प्रिय ये
समेतैः समीपमागत्य मुखस्थिति रित्यर्थः । कामिभिर्वहु रसा अनेकस्वादा धृतिः संतोषः कृ हेकुत्पत्ति या मस्का ।
निवेदना ह्यनेक भाव शावल्य परिपूर्णा कान्ता वर्णना दुन रमु वेह दधानेद निस्पंद माने दत्ते दोह मविदनि
त्यर्थः । प्राये पात्रभ्रो दा कलहान्ता विनम्य नायिकाः ॥ ४० ॥ योषितस्तिति पुलकरोधिरोमांच्या योषिन वसंगमे
नवमनमथ स्तनत्वा धर्मवारि स्वेदोदकं दधत्या इति सात्विको क्तिः योषिता याल्लु विलग्नमदेना उस्य प्रधान

चं

मेति॥ विरहे वियोगात् वृक्ष्यायां हृत्तो माल्यानि बंधनानि गंधाः महरिणमयानि वरमणीभ्यः। रुच्यार्थानां प्रियमाणाऽ इति संपदान
न्याबन्तुर्थी। रणेऽरुचि रेणरोचने स्म हृपस्मात् प्रियसमागमयवरने सधनेषु रम्यनां मनोहरनेरु चिरस्य मितियावत्
उपधनेष्वाधने। नदभावादरह वियुक्तेन्यर्थे। स्मृन एव वेधम्यों न कारणेन का येसमर्थेन रूपो वर्जारम्यामः। रम्यने प्रति
निरम्याणि घोरुपधाटि नियत्तम्यायः। हृत्य त्वर्षो बहुल नित्यधिकारणार्थः॥२४॥ प्रस्थितामिरिति॥ प्रथिनाया
निवासंस्थि यगृहं प्रति प्रस्थितानाभिः प्रवलितानाभिः प्रवसिताभिः वेष्टिनानि प्रियसखीकवनानि सम्प्रस्थानि लाघवा
यैनेव वहूणकि यानितालाभिः। मदोषोपीनपथः मानिनीभिः कोपनाभिः स्त्रीणां भीष्णाद्गताः कोपमानान्या

नवनीतोरुरु चिरेरमणीभ्यस्केटनानि विरहेमहिना तासां धनेषु हिरनेरुपधनेरम्यानां प्रियसमागमयवरा॥२५॥ प्रस्थि
ताभिः रथिनाया निवासं संप्रस्थितप्रियसखीवचनाभिः मानिनीभिः विहरणीनधैर्यः सादृश्यन्तिमरोमलतेवा॥२६॥
कान्तवेश्म वहुसेहितानीभिर्वीतमेवरनवैरमणीभिः॥ मन्मथेन परिलुप्तमतीनां प्रायशः स्खलितमप्युपकारि॥२७॥
स्वाशु कान्तमभिसारितवत्यो योषितः पुलकरुद्धकपोलाः। निर्जिगाय मुखरत्मिंदुमरसेऽपत्तानिलेकान्तुनेके

संमितान्प्रियस्वतिवचनानां प्रयहस्मितेनिरस्तोपेनमः। नयामा हृयन्माने शरीरे च कषपत्रपीनपर्यः मदोऽग्नुले
वेल्लीकृतः प्रस्तानव्यातेनलाघवात् पदावात्सौकर्ये दिक्षिभावः॥२६॥ कान्तेषितानवे मुरतायवहुसंदिष्टानीभिरनेक
वाचिकैकपयं तीभिः मदेशव्यसनाकुलाभ्यमप्यजानतीभिरित्यर्थः। रमणीभिः कान्तवेश्मनीतास्खलितप्रिद्रहा
चरणामपि प्रायश उपकारि भवति॥२७॥ स्वाशुक्तिति। स्वाशु कान्तमभिसारितवत्यः सुमिगनवनिता स्वार्थे नि च
योषितः संवेधिपुलकैः सहृदां चाङ्गनौ कपोलौ यासां तनेदुं रुवेदा प्रसस्तावनाणां पत्रलेखानां तिलकस्य हृतिः
लविवंशोपयस्य तननेत्योकं मुखकान्यारवेदस्य रोदुं निर्जिगाय प्रजयतिस्म इत्यर्थः। यमुपमा। डापतिदैप्यांतिरोदि

मदोष
पीनपथ

गंधमिति॥ ध्वपोकणवाही पोग्याचपव्यवधाने सठव्यो। विकशनोकुमुदानां गंधं सौरभं उद्वमनस्कः परागोयस्मिन्कः।
मानिनद्यग्यानथाञ्जेषाग्हुभाषेति विकल्पान्कः २। विद्विपनुविकरनाऽस्यैर्विपिरः सुरभियो मिनीमकरन्दः
स्तोलीनाः शपिताविहंगापामनुनेवनराजाराद्वधावस्थनके पपामामनुवनराजीकिंचिन्केपिताऽस्यर्थः। विहंग
यापनाविरेधनेत्यर्थः॥ श्पाङ्गीव्यहर्थेभिव्याजाविवमरः॥ यथाकौशिकामिनीगंधोदिकादिनाकिंचनाके
खेतिनहितितिभावः॥२४॥ संविधानुमिति॥ कामिनीवनितया रात्रिरूपया कौजया मन्मथव्यापि विषे केविभुवा।
नत्तैत्रपरामिषेकेसंविधानेनमध्यकजेस्रशवोजलानीचनेमोक्षाध्यसुरः तस्यरूपास्मिन्मनःननचिह्नः स्फुट

गंधमुद्वमनन्तःकणवाही विद्विपनुविकशनोकुमुदानां। श्यादधावपरिलीनविहंगापामिनीमकरन्दपंकनराजी॥२४॥
संविधानुमभिषेकमुदासे मन्मथस्यलसद्गशुजलौघैः॥ कामिनीवनितयाननचिह्नः सोन्यलोरजगतु भूःखेदः॥२५॥
उजस्तापिरलुननमनूनेस्मिहापनुपचातिनुपश्रीः॥ यद्विभुः स्थितमपूरनसरंथःसन्नारदविनयचापमनगः॥२६॥
सद्गनाविरचनाहितशोभैरागतप्रियकथैरपिदूत्यं। सन्निरूद्धरतिभिःसुरदारैः भूषितैरपि विभूषणमीषे॥२७॥

लोच्छनेदुः सोन्यलोरजगतुंभूःखेदउदासेहविहितः। उद्वनामस्पनेकमपिणिलिरुमश्चसंविधानुमिति नमनोपि॥ तीय
मानावाकेहिनेपुरुषमिमिशिकः॥ तपश्रीलींपपायनिरुलनूनेकृतेः पहस्माहनुः समर्थोपाननेन। शाशिमपूरण
नासरवामहचरस्नयोकाः तत्समीपः सन्नित्यर्थः विजातिविनयशीलेनिग्राहिन्यादिनाऽनिप्रत्ययः। चापमाददे वि
शोषणासामान्यमनर्थनेनिरूपोर्थोनरत्यामः॥२६॥ सद्गमिति॥ पनसामनोभूपवाणि। सप्रतितन्का। ऐमूतरगौवणीन
मारभनोस्द्यानामित्याहितानावशिक्रहूरतिभिरागमन्नसुरतोन्मवैरतपवमुरदारैः सुरवधूभिराहिता शोभैः शो
चविहितकेलिगहमंडनैरपिवुनः सद्मनांकेलिगृहाणांविरचनामंडनमीषुः। मिलोषोकमेणिलिहरुश्रा

कि° टी°
५

ञ्लिष्यन्निति॥ तत्र ग्रावसारिताः कणावृकरास्ते शुहुलाये न न स्पतन्तं करस्य मतः॥ तारकाप्यवपुः पुनकं ठेऽपि के के
ठे भास्यतेन संयोगे द्वितीया विभक्त्यर्थे व्ययीभावः। श्लिष्यन्तः वन्यासीत्तः स्वालिंगनस्य हिमांशोः संवेधिनी समन्तात्
हृमनु प्रपन्न। स्वर्थान्तरन्यासाद् एकर्मकत्वाधानोरर्थान्तरात् इति वचनादालोहितरागो रुणस्य भास्वगरागः ताभिर
रात्रस्य आलिंगनाद्रागो लग्नो तिष्ठति शब्दे स्वरूपकोपमयो रागादिभावेन संकरः॥२७॥ येति इति॥ शशाधरेण च
द्रेणा येरितो विसृष्टः करौघः संहतानि सांद्राणि अपि तमांसि मंदरेण मंदराचलेन नासिते येन्तुः तीरस्मात् दूरविरलाः
सांद्राः अभ्यावन्नता स्थान येषु तानि काननानीव नुनोद विलोपयत् दूराच्चकार॥२८॥ आरोना मिति॥ शशि पा

वें° ह°

श्लिष्यन्नपि वधूकपंके ठ तारकान्तानकरस्य हिमांशोः। उद्वमन्नभिरराज समन्तादंगरागइवलोहितरागः॥ २७॥
येरितः शशधरेण करौघः संहितान्यपि तुनोद तमांसि। क्षीरसिन्धुरिव मंदरभिन्नः काननान्यविरलोच्चतरूणि॥२८॥
शारदा मितयाशशिपादैश्छायया विटपिनां प्रतिषिद्धाः। अन्वकुल्यत शुक्लवलिचित्रितलामितुल्यतनोऽवतीव समम
हीभिः॥२९॥ सान्तये धनमतात् सहवध्वा यामिनी विरहिणा विहगेन। सेहिरे न किरणा हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि [illegible]

गा°

दे स्वद्रास्थिभिः पादारम्भेस्थितु यो शाइत्यमरः॥ शारदा शरव्रतोऽगमितपा सारः शावरश्रीनवैरिति विश्वः॥ सिर
पिनां तरूणां छायया प्रत्यास्कन्नितिदिशी शुक्ल वलिभिश्चयनुक्षाणुपहारे॥ क्षितातानि लानि उपरिभागा यासां ताभिः
कक्शोपहारयोः शुक्लवलिः शाक्यमानेभिः पादाक्तिन्यमरः॥ वशतित्वमही। भिन्नत्यताशाम्भेत्रापेदे कमेणाति
हृस्य [illegible] पमा॥२९॥ सान्तये इति॥ सान्तवेदुःखकरे पीतिभावः। वध्वा चक्रवाक्या सहान एव धृतिमतासन्तो
षता यामिनी विरहेणानिपततो विरहेणा अत एव विहगेन चक्रवाके न हिमरश्मेश्चन्द्रस्य किरणा न सेहिरे
न प्रया हि॥ दुःखिते तेनोऽडुःखेम नसि [illegible] सर्वं मनोहरमपीतिभावः। अप्रस्तुतमत्राको। शान्तिसहस्रेतिपत

तं°

ति°

५

स्फटिकः शिलाभेदः टंकेशाल्मु। टंकः पाषाणभेदकः मित्यमरः॥ तदात्मिशेषेलोहित्तवर्णया। पिशंगाश्चेनिवक्ष्यमितिरी
पुटेस्त्यामुवोमंडलमिवे उदानेनुष्ठिशेवेश्यस्यानेकत्तेरलिहुस्रोपलगोदस्यरान्मनेपटंविफल्यान्॥ २२॥ दीपपवि
नि॥ ग्रथोदयानेनरंकिरणेनैनेभाटीवयनप्रकाशयन॥ कुंकुमेनारुणेयः पयोधरः कुचः सएवगौरोरूणाः॥ नुदृष्ट्वा
नाः गाटितिभावः॥ नृहिंसुरिंदुः शानकैन्पूर्वपयोधेः पूर्वसागरात्हेम्नः कुंभइवोन्ममज्जाजगमेनुमेवा॥ २३॥ उदृतेनिदु
नि॥ लोकोजनः लोकस्तभुवनेजनेइत्यमरः॥ उदृतेदुमुदितेनचंद्रेणस्पृहिमिन्ननास्मिमोशोषितनध्वांतांतस्तेनो। व्यासु
कपनीनावगुंठनमनवस्कुरंदृश्यमानेमुखेपस्यास्तास्तानयापिव्रीडयाजितात्यक्तानवधूनवोढाप्रियामिव

लेखयाविमलविद्रुमभासासंहतांतिमरमिंदुरुदासे। टंकयाकनकभंगपिशंगाभंडलंभुवइवादिवराहः॥ २२॥
दीपयन्नथनभःकिरणोघैः कुंकुमारुणपयोधरगौरः। हेमकुंभइवपूर्वपयोधेरुन्ममज्जशनकैस्तुहिनांशुः॥ २३॥
उदृतेंदुमविभिन्नतमिस्रापश्यतिस्मरजनीमविनस्रः। व्यासुकस्फुरमुखीमविनितांव्रीडयानवधूमिव
लोकः॥ २४॥ नव्यस्मादमुचित्तगतिनायोनात्वंतिमरमदुवनेभ्यः। हिमरोमुनचधामविकिरात्मुषितानाचर
जनीहिमभासः॥ २५॥ माननीजनविलोचनपातानुष्णवाष्पकलुषान्प्रतिगृह्णन्। मंदमंदमुदितःप्रययौ
खंभीतभीतइवशीतमयूखः॥ २६।
विनाः
विमलः सस्वच्छप्रतिस्म॥ २४॥ नेति॥ हिमभासाचंद्रेणयेोराकामिचितनकेमृत्सारंनगमिता॥ नइयोवनानिश्चो।
भ्यस्तिमिरेनोद्धृतंनोस्तारितेदिशांमुखेषुधामतेजस्मनविकार्णिनचवलतयापिरश्चिनीभूष्वचकिमुनोकः
गुणस्तानापनामितिभावः॥ स्वप्रसाधनकारणाभावेपिनकामुषणोस्ताविभावनालंकारः॥ २५॥ मानि
नीनि॥ उदितः शीतमयूखः। उष्णेनविरहजनितेनवाष्पेणकलुषानाविलानमानिनीनांसहस्यकलहांतरि
तनाविकानांविलोचनपातान्मानवरागविविवेषेणभोगेनानीतिभावः। कोपाइकत्रपादुग्धापव्रा
त्वापनमविनाकामुकहृदयेनिरिनाचवान्दशाप्रपंकेभ्रीवतरहरान्तनाकुवेशग्रप्रराहुरपरिहायेन्यादितिभावः। स्वनर

कुं.टी.
५

कुमुदानीति । इन्दुस्य पदे ग्रहादिकं प्रति विनाशकत्वात् अथ च वञ्चनाथैकनीतिका यानन्दानेनारकेनारके इति विश्वः । कुमुदिनीकं दुःखनिःसनियासु मित्रायमनमसानामित्रा श्रीधांमनिशि निःश्वधनमसंपत्ति चेतिवैजयंती ॥ मुखमिवेति हन्तुः खमिवेत्यर्थः । कुमुदानीति न हनि । अयुसादीनेमेत्वमेव गुणाः सत्वमंडलं यस्य तत्तार समयोहा मदुवत्तेन विशदं मुखमिव । मुखमग्रमागोऽग्निमाग्नमयं । नुदेहं तिसाम्यत्वादिकं च दुर्योनीयकोपमायाम्प्राते ॥ १९ ॥ नीलेति ॥ शैलस्य हृदयवपुषः इदं यदहिमगिरिगोहिततमंडलस्य शीतरश्मेरिदाः सुधिनीनीतंतिनिभश्यामकमलतुल्योदलनिपतनत्वमस्य तत्पुष्पमभ्रं हिमगौरशुभ्रकरजाल मेस्रकमूह्याविधि पद्मसितिनिभस्पर्वतत ॥ गौरीना ॥ आदुवैरत्त ॥ उपमानोपविशेषणयोरयम् ॥ १९ ॥ श्रीमिति ॥

उक्तिनी मुखमिवायतनमित्र्यामंतकेउत्तानितारकराते । दिक्रमाद्गुणमंडनमूहे रश्मिहासविशदं मुखमैन्द्री ॥ १९ ॥
नीलनीरजनिभे हिमगौरं शैलरुद्रवपुषः सितरश्मेः । खेरराज निपतत्करजालं वारिधेः पयसि गांगमिवांभः ॥
हे निरुद्धदति वीलयनामध्यां तत्करेणपुरस्तान् । वैष्पमानसितेतरभासा शामनेव कैरवचक्रमसा ॥ २० ॥
कुतिकानिकरनेदुविसर्वनिस्पनान्ता तिरीधनजाले । निस्तनात्तिमिरभारनिरोधादुच्चमन्निवरराज ॥

यानि केवरकाशमात्रयनत्वतिनीलधनाम्रयज्ञाः । कराग्रैर्नाहत्वात् न प्रपत्तेन चंद्रेण पुरस्तान्मार्गंथां । अपोच्य हिम मारणेन यमाने ध्यानेश भुनात्व्यमाणगतवर्मचकासे उपमानानि विशेषणानि याद्यानि ॥ २० ॥ कुतिकेति । कृतिकानकमभीपचक्रारेगुणाश्चनः स्तिहितीवा फमंध्यारं वज्ञावामपोलुक मुकाणगद्मपुस्वियवाः लेनपुस्तकामप्यमरः । कृत्तिकानिकरनेदुनाविसर्वेराश्मिसमूहेकैदीधितिजालमुन्निद्यनासंकोचनहनिम्न तितिमिरभारैस्तमः । लोतेनिरोधान्तरस्तोनिगमाः । उच्चमनशाणपविरराजेइत्यमेत्तालकारः ॥ २१ ॥
रवैलेयेति ॥ इंदुर्विमलविद्रुममालाकल्पवाणवाणयाकेलयो भंततत्साहुनि मिरास्यादिवराहः केनक

राम
४

नवपंच्य ४

कथंन साहित्यभावः ५

रञ्जिताऽस्ति।नि मिरेणाविविधाम्बरलवः॥नपागगनेनाभिनेनुम्राभूनला दिनिशेषामिनां हमर इत्यत्र गाशाब्दा।उग्रन्यकेषां ऽ निहिफलत्पाग्रहस्वः यहा।गगनेस्याभिनेम्बाल्हादिने।उभपगापिनममाहूतनत्वान्महेशा नहुतिभावः नथाधरित्री विषमय भुनिम्नोननेषु पुरितासमीक्षनानाम्बन्यथानहि वेक कथोदिशामयं हनाः नलुमाः किंदिगामक कुभः कस्वाम्बाऽ शाख्यहरित न्यताऽस्यमरः।कथमन्यथानहृश्यनेऽनिभावः।स्तगामनिम्यनरुशैलाधनेकाविम्बपरंज्ञकवादिकुमा रोऽप्यसंदिग्धइति सन्देहालंकारः।भुनेननुशाखसमभावनायोन्मलमयोप्येताएकार मिप्पलंकारः॥२५॥रागीनि श्रीशोभाकर्षी।रागीरागेणसन्ध्यायापरेऽनेनमलिनानि।अन्नपदविकाशरहयनिनयतेति॥रहयनेत्याना गाथाद्ध

सन्देहाल कारः ४

रञ्जितानुविविधास्तरुशैला नामितं नु गगनं स्थगितं नु।पूरिता नु विषमेषु धरित्री संहिता नु ककुभस्तिमिरेण॥२५॥ रागिणा मलिनानि विकाशे ऽपकजानि रहयन्ति विहाय।स्पष्टतारकमियाय नभश्रीर्वस्तुमिच्छति निरापदि सर्वः॥२६॥ध्यानशोशशधरेण विमुक्तः केतकीकुसुमकेसरपाण्डुः।चूर्णमुष्टिरिव लम्भितकान्तिर्वासवस्य दिशमंशुसमूहः॥२७॥

अथ त्वयः केत्रानि विहाय स्वक्तां स्पष्टतारके नभः रजमियाय प्राप।नथाहि।सर्वो निरापदि निर्बाधस्यानलं स्थानं न्न स्वाच उपदेशो वदान्तादिनीयहृष्टतिषेधः श्रेयसीनेषु च प्रसारितानि वचनानि स्थिताः॥२६॥भूतलादि मध्यानवा निचिन्ताचन्द्रोदयवर्णनमारभतेध्यानशोऽनिशशधरेणाचन्द्रेणविमुक्तादिभ्रकेनकीकुसुमशारदवपाण्डुः ल भितापायिनाकान्तिपुष्पसाश्रिमसमूह श्मरणस्यकर्पूरतोहृश्यकरप्पूर्णस्य मुष्टिरिव मुष्टिः शाखस्याहि लिगा वेषयत्रपुष्किणनैवमास्याउपमेयानुसाराहा।पामवस्यदिशं प्राचीध्यानशोध्यापाश्वेनेनाहृष्टा।निशाकर यो भाति कोऽप्यसंगमाने॥२८॥

कि॰

इष्टुनामिति॥ वधूभिः स्वकामिनीभिः सह प्रभेदमवियोगमिष्टुनं तथा संकल्पयन्तामर्थान्यर्थः॥ कामिनीषु विरहिणां
नियतविरहिणां फलं रहयतेरासीत्तामाथीतिनिः प्रद्यानेदायामिति॥ तेषां विगानां चक्रवाकानामित्यर्थः॥ मि
थुनानि वियोगमापुरेव न तु नापरीन्यपोग विच्छेदः॥ तथा हि कालनियोगो दैवज्ञानलंघ्यते खलु दुर्वार इ
त्यर्थः॥२३॥ पद्धतीति॥ शोकं तौ चक्रवाके पद्धतिं सामान्यस्य प्राकरणिकविशेषणार्थं वप्रान्ता न शकुन्तेप वि
मकुनि शकुन्तशकुनहिना इत्यमरः॥ अस्मिके गगने पि समीपस्थिते पि दयितायै चक्रवाको प्रति निरस्तमभिमुखं
यथा तथा वाचं पद्धतिमगतिवाचमेवाददाने। ननु संगच्छमाने सती त्यर्थः॥ शोकाधीनत्वादिना दाशां पद्धतादेशः
स्ववुरु हि न्यानलिन्याउधितहर्षं चक्रवाकी दुर्दशा दर्शनाद्विवन्यक विकाशं पंकजमुखं शवनस्फुरती नमन्यनी

इष्टतां सह वधूभिरमंस्त कामिनी विरहिणां विहगानां आपुरेव मिथुनानि वियोगं लंघ्यते न खलु कालनि
योगः॥२३॥ पद्धतिमिव निमुखे दयितायै वाचमेति कुगते पि शकुन्तौ। नीयते स्म नतिमुज्झितहर्षं पंकजं मुख
मिवाम्बुरुहिण्या॥२४॥

यते स्म नीयते। प्रधाने कर्मण्याख्येये लादीनामाहुर्द्विकर्मणामिति नयतेर्द्विकर्मकात्प्रधानेकर्मण्याख्येये लादीनाम्
तु द्विकर्मणामिति नयतेर्द्विकर्मकात्प्रधाने कर्मणि लिट्॥ शोका
मोदः स्वदर्शनाद्विप: रविहीने विरोधे ण विरहिदर्शनादिति भावः॥ अत्र पंकजानां वनश्रिय फुल्लाकविको न॰
शानां नयतिनद्वेतुकचमुखेनेतत्ते नचमुखेण मेयां बुरुहिण्याः कामिनी सास्यावो मपन्त्या निरुद्धते
इत्युपमासंसृष्टिभीरेणाभिभावे तत्संकरः व्यञ्जकाच्चप्रयोगात्प्रतीयमानोत्प्रेक्षा॥२४॥ २४॥ २४॥ ॥ राम

३

प्रांशुना विनिःप्रवहतः प्रांशुर्न लिर्यैनन स्मिन्नो गुरुना वेत्र लिखुमानित्यमरः ॥ आदिभ्यो ध्यानं न ववस्य बहुबीहि वाच्यो चो नरपदलो वक्ष्य। ननमूर्द्धनमस्कृतीणां नरवणां संध्याया मेवाहितं चेतो यस्यां तस्मिन्नवं विधे ऽपि जने विषये प्रमहि त्वाविहाय वेरमेत्याभिर्वर्तमान या ध्यानेन व ऽस्मोरवदृत्तिपरस्मैपदे। संध्या यां चा पलेनाऽस्मे यैर्यणां पुण्डादि त्वादणां प्र त्ययः सृजनादितरो दृष्टोनकास्मै नैगीषत्वमनु विदधा। अनु च कैकमेति लिङ् यथा जनेन मे ज्ञासंज्ञा मपि जहाति नरु संध्या पि तेव कैननमहासी हित्यर्थः मित्रस्य कर्मे मैत्री स्वराना नरवत्र संध्या दुर्नैन मेऽस्या स्या पले समान धर्मः। अनु विधानेन तत्त्वादर्थः नूपेय मुपमा ॥१०॥ दोषमेति ॥ दोषसा न प्रभा निकादान पादुर्यत स्माद्दिवे प्रवा

प्रांशुना वपितनेन नर्मा शिरोमन तत्र वणा चेन मिहित्वा॥ संध्यानुवि दपे विरमेत्या चापलेन सृजने नरमेत्री ॥१
दोषसा न प्रभया दवलीनेवा मरवृत्ति विरामप्रदीपः। कं निपत्य शनकैः शिखुनिम्ना दंधकार मुदवाप समानि॥११॥
एकतामिव गतस्य विवेकः कस्यचिन्न महतोऽप्युपलेभे। भास्वतानिदधिरे भुवनानामात्मनीव पतितेन विशेषाः॥१२॥

अवलीनेकवित्रु टे चामरवृत्ते रानवस्य विरमान्त हेतोः प्रदीपः प्रभवि तिमसन्तरमं धपनील्यं धकारो ध्वांतं। अंधकारो ऽस्त्रियां ध्वान्तमित्यमरः। अथ संध्या गमनानां नरेशनकैः निम्ना संप्रिपतागत्य समानि समस्थलानि उदवा। प्रत्यानशे अवगप्रतुनां धकार विशेषणा साम्या दप्रतुनवैराश्य प्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः। उत्प्रेक्षा नगमस्यात। ॥११॥ एकतामिति ॥ एकतामन्धकारेण तस्थितानेत्त्या त्वापन्न तथा प्रतीतेरिवमुत्प्रेक्षा ॥ महत शैलादेरपिकस्यचित्कस्यापि वस्तु विवेको भेदो नोपलेभेन गृहीतः अतएवो प्रेक्षा नोपतितेन नाथमिनेन भास्वता सूर्येण भुवनानां भुवनस्थ पदार्थानामित्यर्थः विशेषाः मूधरादिभेदाः आत्मनि स्वस्मिन्नेव निदधिरे इव निहितास्वे कथमन्यथानो पलम्भ इत्यर्थः एको महापि सतानीयो साधेत न्वादंगामिभावेन संकरः ॥१२॥ ॥ [illegible] ॥ ॥ ॥

मग्नो नु॥ विवस्वान् सूर्यः। स्तशैलशिखरे येषां न वर्तितेषु येषु महातानि नितान्तविशङ्गैरत्यन्तारक्तैः मृदुभिः करैरेव करै
रग्रहस्तैरिति श्लिष्टरूपकं। वलिहस्तांशवः करा इत्यमरः। पद्मा करैर्मृदुभिस्तथमवलम्ब्यास्तं गिरिशैलो। स्तशैलसंवा
रमः स्वाश्रय इत्यमरः॥ तस्य गहनं नेकाननं नु जलधिं नु महीं नु। सा विवेश॥ तपनस्य तपनस्य गृहमेव ह स्थानात्त
पनेन तु व्यानस्य स्तायनेशी भ्रुगमनादित्यर्थः। अत्र तनने स्य॥ रोपमाने तपनानस्य गहनाद्यनेकविषयत्वेन
संदेहालंकारः। उत्प्रेक्षेति केचित्॥ ७॥ व्याकुल इति॥ चलानां कुलाचलेभ्यः कुलापर्वतेभ्य चलानामपह्नितम्
हानां पतत्त्रिकुलानामारवैः शब्दैः राकुलाः व्याप्ताः। अनुदिनं शब्देनाभावमात्रमुक्ता। शब्देन संध्यामात्रं वा

अथ सानुषु नितान्तविशङ्गैर्भूधरान्मृदुकरैरवलम्ब्य। अस्तशैलगहनं नु विवस्वानाविवेश जलधिं नु महीं नु॥ ७॥ व्याकुल
कुलपतत्त्रिकुलानामारवैरनुदिनोष्मरागः। आप यावहरिदश्वविपाण्डु मूल्यतोऽदिनमुखेन दिनान्तः॥ ८॥ आस्थितः
स्थगितवारि वपन्त्या संध्यया गगनपश्चिमभागः। सोऽस्मि विद्रुमवितानमभासौ रंजितस्य जलधेः श्रियमूहे॥ ९॥ श्रीराम॥

विवहान्ते। उष्मभिवृः श्रेष्ठसः। संधिः विलेन्या दिना योगविभागादस्य प्रत्यय अन्यथा कालात्तिट्‌ ज्ञस्मात्तात्पा वाउदितोषमरा।
गस्य विद्यमानसंध्यारागस्यार्थः। एकत्रासमयादन्यत्र उदयाद्वेतिभावः। अग्रहरिदश्वो विद्यमाने पू ... यः। एकत्रानुद
दिनान्तः सापेकालो दिनमुखे नप्राप्तः कालेन तुल्या तामिहाद भूवेत्यर्थः। अत्र एवोपमालंकारः॥ ८॥ आस्थित इति॥ स्थगि
दवारि दपन्त्या पिहितमेव इत्नि पासु ध्यया आस्थितः इह भूवेत्यर्थः॥ अत्र एवोपमालंकारः॥ आकाशो व्याप्तः। गगनपश्चि
मभागः। सोऽस्मिरु मिसक्तानेत्यर्थः॥ तथा विद्रुमवितानानि तानि अप्रवालप्रकारकाणि तत्पारञ्जितस्य समानप्रा
पितस्य जलधेश्रियमूहे संध्याया रक्तवर्णतादितिभावः। वहते। कर्तरि लिट्‌ तत्सदृशी श्रियमुवाहेत्यर्थः। अत्र एव नि

पास्त्यत्रात्तमयाद्वेतिभावः। अत्र एव वि
पाण्डुः निमिरानुदयाद्वेतिशेषः। [illegible]

२ ... संध्यारागं
रामः
२

गम्यतामिति॥ अहस्समरीचौ सूर्ये लोहिते भवति लोहितायति लोहितादिडाच्यकाशा घाकाष इति परस्मैपदेशान्यधन्यायः
सुतएवतनयतानां गम्येताउपगतेदर्शनीयतां सा सेतत्तिमभितापः धरि ऊर्जी विरहात्यविहायात्स्यपिलघुर्ज्जीदिनाद्दशः
चक्रवाकमिथुनानि हृदयान्यासमन्तात्प्रायात्प्रथयिष्यापारहशास्तीर्त्री केकरक्रान्तसंतापत्लाहृचक्रवाकहृदयेषु विर
हसंतापः संजात इति परमार्थः॥ परं नतु नतदुपशमनानन्तरमेतस्याविर्भावात्स एवात्र समकालमेनस्यभेदाध्यवसायो
नोपदेशः सुतएव भेदेप्यभेदश्रयोक्तिरलंकारः॥४॥ सुकेतिरावे सोभिमद्रतिसुदीप्तिमिते नमस्तात्तदेनुगुणमाने
सोमीत्यर्थः॥ सुकेत्यक्रमायपमूलमास्त्रयमूतोविरत्यजत्लामीयेनसा श्रुतएवचरघुरत्लाकस्य ओक्तितपूर्वेत्यक्रपू

चक्र॰

गम्यतामुपगतेन यतानांलोहितायति सहस्रमरीचौ स्पष्टमसाद्विरहव्यथिनी चक्रवाकहृदयान्यभितापः॥४॥
सुक्रमूललघु हजितुर्वः पश्चिमेन भासि संभृतसांद्रः॥ सामिजातिरवोनविरत्नो रविन्ना जिन्मेइव रश्मिसमूहः॥५॥
कान्तदूत्यस्वकुंकुमतान्ताः सायमेइनमभिवरपत्यः॥ सादरं ददृशिरे वनिता भिः सोधजालपतितारविभासः॥६॥

वैत्कि: सुत्यजस्यक्रपूर्वेतनः पश्चिमेनभासिनभोभागे॥ एवचक्रविनाचस्यलेसंहतः सुतएवसांद्रस्मरश्मिसमूहः
स्त्रास्त्रितननस्यध्यनतेदुःखेन निस्तोदानवविरेते॥ सुत्रभक्रमूहस्याचेतनस्यापिप्रतीयमानेनचेतनेनाभेदा
भिमानादुः स्थितपुत्रेदेति तनयोरंगागिभावेन संकरः॥॥ कान्तेति॥ कुंकुमवत्ता कुंकुमेन वा ताम्नाः सायंकाल
स्यसायमापमयोग्रतिरत्यमरः॥ सायंपदमिदं नर्दमित दुहिस्य त्वरयंतस्वरयत्यसाकारयत्यः॥ सौधानां जाले
गवाक्षैः पतिताः प्रविष्टाः॥ जालं गवाक्षेत्यानायः इति वैजयन्ती॥ रविभासः कान्तानां प्रियतीदूत्यइव वनिता
भिः यथा तथा सादरं ददृशिरे हस्ता॥ सायंतनार्कभासांप्रियसमागमसूचकत्वाद्दूतीव देवदेवनाम्युत्प्रेक्षासा

दे॥ ॥ ७

कंसी
१

का

ॐ नमो भगवते ... नंतरं वीतिमनुथनलक्रीडानंतरं भानुमानं शुभांशुः ग्रात चित्रपरिधानविभूषाः स्त्रीकृतनिविधृतसना
भरणाः सुरललनाः माहेवहंती त्यर्थः अनयवरं नुमनसः समानकर्तृके षुतुमनलुपेदावश्यमः कृत्ये नुकाममनसो रपी
तिमकारलोपः सुरनारीः वीत्यभासां प्रियार्थं न स्त्रियार्थः मिवक्षवसरदानदर्पं प्रियेकर्तुमित्यर्थः॥ किलोत्प्रे
क्षेपं। अलमदर्शनेमकां न मव्ययमेननापानुप्रांशुमुपपयोधिमसीपंरलुवेसनलेसो॥ ग्रस्मिन्सर्गे सागतावृत्तम्॥
रगनेतिरनभाद्गुरुकौ विनपुष्पैः शनि लतगाः न॥ १॥ मध्यमेति। मध्यमो पलनिभेनाथकमाशिसदृशो॥ ॥
सचिमसंकाशमाकाशश्वतिकाशोपमादयः इत्यमरः। शाकेरापाहृद्गुङ्गुगे चास्मिन्नुपलोमारणविनीवैनपनी॥

ॐ वीत्पपरं नुमनसः सुरनारी रातचित्रपरिधानविभूषाः। न स्त्रियार्थमिव पातुमथालं भानुमानुपपयोधि ल
लेवे॥ ४॥ मध्यमोपलनिभेलसदंशामेकृतक्ष्मुनिमुपेयुषिभानौ॥ द्यौरुवाहपरिवृत्तिविलोलां हारयष्टिमिव
वासरलक्ष्मीः॥ २॥ अशुपाणिमिरतीव पिपासुः पद्मजं मधुभृशं रसपित्वा॥ नीवताभिवगतः क्षितिमेष्यन्
लोहितं वपुरुवाप पतंगः॥ ३॥

लसदंशो प्रसदंशो भानोरुकनाः एकास्मिन्भागेऽवृतिमनुनामुपेयुषिप्राप्तेसतिद्यौः परिवृत्त्यपरिवृत्त्या मध्याह्रति
क्रमेण विलोलां गत्वरीमन्यत्र स्पनीयं गाहृत्या मुद्दस्मलतीवासरलक्ष्मीः हारयष्टिमुक्तावलीमिवोवाह॥
वहतिस्म॥ २॥ अंशुपाणिमिरिति॥ पतंगः सूर्यः। पतंगौ पक्षिसूर्यौ चेत्यमरः। अतीव निर्भरं नात्यत्यवतीवचतिमे
रमित्यमरः। मानुभिक्षुपिपासुः तृषितः सन्नपि चतेसनंतात् दुप्रत्ययः अंशवएव पाणयस्तैः पद्मजं पद्म
मध्ये वमध्यमिति ... कंमकरदं मद्यमित्यर्थः। मधु मद्ये पुष्परसे मित्यमरः। रसरस पित्वा स्वाद्यतीवता
मत्ततां गतः अवेतरुत्युवामग्गे शौडो मत्त स्त्री वा क्षित्यमरः॥ क्षितिमेष्यन्नगमिष्यन्लोहितं रक्तं वपुरावाह
यथामत्तः क्षितौ लुठति रक्तचेन हक्षितिमावः सूर्यस्य क्षितिनिलयमनस्तमयः इत्यागमः अन्नरूपकोत्प्रे
क्षितस्मापेतता [illegible] गिभावेन संकरः॥ ३॥

राम
१

स्थमिति॥एवंहरिसुतोर्जुनेस्वपनवेदेनमविलवेनन्नवसाशाताभरव मिंद्रसेनाव्यपाराणपितापरोक्षिंत्यागानुबंधेनलभ्यासाधालक्ष्मीम
तिलषितिसतिमोहेगैः कार्यसिद्ध्यभावोत्मोहेरोमेमनोभिरूपलादीनाः॥किंच॥मरागपविहत्यास्त्रार्थनामंमनध्वजरूचयोनष्टं

स्व
वेस्तेन
धोशाताम
त्वमथंवेदेनन्नवसापरोक्षि
त्या लभ्यामभिलषतिलक्ष्मींहरिसुते।
मनोभिमोहेगैः प्रगायविहतिध्वजरूचयः॥
तगंधवंधाससिदशावनिताःस्वधृतियधुः॥६३॥
इतिश्रीकिरातार्जुनीयेमहाकाव्ये
लक्ष्मांकेभारविकृतौसुरां
गनागमनोना
मदशमः
सर्गः
॥१०॥

तयःस्वगंधवोस्त्रिदशवनिताःस्वधामसस्थानंप्रतियपुरीरवरतीमूतमेतत्॥रसैरुदैत्तिक्नाथमनसभागाःशिवरिगीतिल
क्षणात्॥६३॥इतिश्रीमहोपाध्यायमाल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसंख्यायांदशमःसर्गः॥
॥१०॥शुभमस्तुलेखकपाठयोः॥ श्रीराम॥ राम॥ श्रीरामचंद्रजी॥ कृष्णायनमः॥ रुद्रायनमः।

अथासां मुनिविलोमनमपसंहरति ॥ कदाचनामिलितैर्नामिः सखीमिहाइमिथुस्वेषु मनिसमस्तं करुणोदानमभिहितं । उक्तं । तथा निरस्ता किं वहु
नास्वगुणच विमुक्तं नटनः परं किंचिच्चिह्नं उपमासीदिति भावः कुतः हि यस्मादवलाञ्जनस्वामिमारेण समागमविषये प्रकुपितमननुकूलं त्रि
यमनकूलं ॥ नेतुमनकूलयितुमियं भूमिरित्येतावती सीमा साधनानां परमावधिरिति भावः ॥ अर्थान्तरन्यासो लंकारः ॥ ५१ ॥ अथा
सामानुरागदार्ढ्यं निगमयति ॥ असकृतेति ॥ अमकलनयनेहितानि नयमाकृष्य विलोकितानि वलज्ञा च ॥ अवलम्बसंगतं नमं दगभ
नं परिणाहुतां च ॥ पांडुरवर्णोल्लिखिताटः ॥ इत्थाननपालि निमित्तभ्येतो भगः ॥ इत्थं बहुप्रकारं विविधनाना चेष्टितं ॥ नपुंसकमनः
पुंसके त्वादिना नपुंसकैकत्वं ॥ तान्यभूषामित्यायेति प्रभावप्रधान्येन योज्यं ॥ तथाहि ॥ अनंगो यद्यपि मद्यपि तद्वत्प्रभवति तथापि चपा
वापितनिश्चेष्टः ॥ अतत्काममनंगभूषितानानामहिलं भूषणमेवेति भावः ॥ ५२ ॥ इदानीमेतासां मिथाभावविशेषकं मुनिविलोमपथ्या

कदाचनाभिहितं च नानिरस्तालच्छिमुखं च विमुक्तमस्मितामिः ॥ प्रकुपितमनमिमारणोन्नतेन तु प्रियामि यतो स्वबलाञ्जनस्य भूमिः
॥ ५१ ॥ अमलकलनयनेहितानिलज्जागतमलसं प्रविलोकिताइताविषादः ॥ इतिविविधमियायतनाम्नुभावभ्रमतिमदनितुवधूर
नगः ॥ ५२ ॥ अलसपदमनोरमप्रकृत्याहिनकलहंसवधूगतिप्रयातं ॥ स्थिरमरणघनस्थलातिभारादुदितवपुरिमनिद्रानतेन
णां ॥ ५३ ॥ अशकुसुमशरेषु पातनमोहादनिवारितानामपहकुलेभिमिलाषः ॥ अधिकविततलोचनं वधूना मयुगपदुन्नमितमनुभ
वीक्षितं च ॥ ५४ ॥ रुचिकरमपि नार्थवद्बभूव स्तिमितसमाधिशुचीषु पृथ्यानं गा । ज्वलयति महतां मनांस्यमर्षे न हि लभतेवसरः
सुखाभिलाषः ॥ ५२ ॥

सर्वैकल्पमाह ॥ अननसेति ॥ एतेकिं इदं ॥ वधूनां संबंधि प्रकृत्या लसैः पदैर्मनोरमं ॥ अतएव तिनाकलहंसवधूनां गतिर्येन तत्तमयातं ग
मनं उररोगो तिविपुलमपजात्वमस्थलसभारादपि तिगौरवादुदितपरिश्रमेण गाजेमस्मितेषणीतेदादतोयास्मिन् ॥ तास्थिरतिश्रुमर्दं
यवाशाच्चः स्मृत्वयेत् ॥ ५३ ॥ अशोत्मिंति ॥ तथाअशोनगाठेन कुसुमसरस्य पक्षोनिपाते नयो मोहाभ्यां कं तस्माद्धेतो ॥ अनवसितार्थः अ
प्रकृटेष्टारणादनवधारितानामिधेयैः पदैः लभिन्नेराकुला ससकीर्णाः ॥ अभिलाषोवाक्यप्रयोग आधिकविततेधिकविस्तृतेलोच
ने यस्मिन् तत् ॥ अयुगपदनेकाय विरोजत्वमितेभुनो यास्मिस्तयोक्तं ॥ इत्थानपुंसके भातिपदकस्यैतिहः ॥ वीक्षितं वीक्षितांच ॥ ५४ ॥ अ
विरमति ॥ इदं पूर्वोक्तं रुचिकरस्पृहाणकमपि ॥ कृतिः कारणविभोहे रिमाणीके सुहार्थयोरिति तिवेचत्वकं स्तिमिति नस्थिरे
गसमाधिना तपोयोगेन शुचौ शुद्धे निर्विकारचेतसी मुनौ ॥ पृथ्यानन्दनेनविषये अर्थवत्सप्रयोजनं न बभूव तथाहि ॥ महः

ह१

सरभसमिति॥ अन्या अपरा विगलिता नीवि येन ततः पूर्वं विलोलं मेखलेयं । नीलं नीलांशुकं ... अन्यतमामवलोक्य ॥ अन्तरीयं प
रिधानमवलम्ब्य हस्तेनावरुह्य अवष्टभ्य तथा अभिपतितुं मनो यस्याः सा तथोक्ता गन्तुमुत्कण्ठिता ॥ अपि ससाध्वसेव तद्भयवलन्तः ससाध्व
... किमर्थं तेन गालिते ... गुणेन संयता बद्धा सती अन्यतमस्यैवाशिला । बद्धे संदानितं मूर्ते मुद्रितं संधितं मतमित्यमरः । कमेति अनः अ
तिस्यति मा स्थामिति कितिदृकारः ॥५४॥ काचिद्युग्मेनाह ॥ यदीत्यादि । तव मनसि शम । कोऽपि यदि हि गहनीतिशोषः ॥ भो नाथ हे प्रिय मि
थ्यापं किं किमर्थं निरपेक्षः ॥ किं तत्रेह राढे हेतुः तव विषयाः शब्दादयो वल्लभाः प्रियाः न तु मन्त्रिता देव हठ पिनुमाहभवनको दोषः इति
दोषः यद्यहं रागी तत्र हि किमिति भवतां नगर गामी निशेकां वारयति ॥ हृदये मनसि हृदयस्य राकाचितनव प्रेयसी अन्यकामिनी अस्त्यस्या
तरेभ्योऽवकाशं न दिशति न प्रयच्छति ॥ स्वतरा शङ्का नास्मान् गम्यमि न तथैव गणितं तदथैवायतेसकलः प्रणयोऽपि त्यर्थः ॥ ५५॥

सरभसमवलोक्य नीलमन्या विगलितनीविविलोलमेखलीयं अभिपतितुमना ससाध्वसेव च्युतरसनागु
णसंयमिताब्ज यदि मनसि शमः किमङ्ग बाप्प शठ विषयास्तव वल्लभा न मुक्ति भवतु दिशति नान्यकामि
नीभ्यस्तव हृदये हृदयेश्वरावकाशं ५५ इति विषमिति वदत्यभिधाय स्फुरदधरोष्ठमसूयया कपोलम्
तनुरुमानलसन्नयासीस्त्वमुरसि ... श्रवणोत्पलेन जघ्नौ ५६ युगमव विनयमपातिरज्यसा विस्मितमुभगे कलसकपोलल ।
त्मी श्रवणनियमितेन तं निरुद्धोऽसकलमिवासकलेन लोचनेन ५७ ॥

इतीति इतीत्यमसूयया मरेण स्फुरदधरोष्ठा यस्मिन् कर्मणि तद्यथा पादौ निधाय उक्ता विषमितवदत्यभिधाय उत्कुटिलीकृतधृत्या अङ्गणेता गुरुव
दिद्वाचार्यद्यो मानो ... ल ज्ञापयन्याकपातिद्रोमनि उरसि स्वयं स्वहस्तेनैव श्रवणोत्पलेन जघ्ने हतः ५६ सविनयमिति
ति अपगतविनयं स्तनोद्धत्येन साशितिर्यगभिमुख समीप गत्वा स्मितेन हासेन सुभगा एककस्थलमत कपोलस्थलल्मीयस्याः सेति व
दूषवनप्रदोतरोदुभीदिः अन्यथाकप्रत्यययुक्ता अकृ श्रवणनियमितेन निरुद्धप्रसारेणनावस्थयतेन त्वद्रीश्व सकलेनासम्पूर्णेन
अवनप्रसारेण लोचनेन तं मुनिमकलामिव समपपायं यथा तथा निरुद्धोपस्पृतेस्मकटाक्षेनेव गाढमङ्गीहीदृथः प्रश्नोकेषु भावाभासक्त्रिवे ॥

एवं प्रलोभितस्यापि मुनेर्मनो निर्विकारमित्याह ॥ जहिहीति ॥ कठिनतां निःस्पृहत्वे जहिहि त्यज हेऽन्यथेः जहाने राजार्हीहि ॥ हिनीकारः वाचं प्रयच्छ संध-
त्स्वेत्यर्थः ॥ ननु मुनीनां मानसं करुणामृदु ननु दयार्द्रं खलु किं भयाः निर्भयाः उपवनितं शास्त्रमवधीरयसि रमणीति एवमुक्तप्रकारेण मोहनैः
कृपाविहितत्समीपमागत्य निपुणं चतुरं प्रयातस्योक्तः ॥ नापि कृपाहं नी प्रतिवचनमुक्तः ॥ तथाहृत्वामृत्वा निर्भ्रमितवचनमुक्तः ॥ कयाचिदपि इ-
त्यर्थः ॥ अत्र च श्लोकाविप्रलम्भशृङ्गारस्योनुकानामाव्यभिचारभावस्य चानुतरुक्तः ॥ अनौचित्येन नायिकाः प्रशान्तेरा भासत्वमनुस-
न्धेया ॥ तदुक्तम् ॥ एकत्रा ॥ चेतनानराणां निरन्तरं स्त्री सुगतेनापि वा ॥ योषितं चैव बहुशाक्तिर्कीडा सा भासा ॥ धामतदुति ॥ तद्धि हृद्यानाद्रुतमैमालं-
कारः ॥ तथा च सूत्रः समेदं तदाभासत्वमलंकारः मानानि चैव येन रसवस्तु जन्तुमितिस्माहितारसवंधेरसवदलंकारः ॥ भावानिबंधे प्रयोगा-
लंकारः ॥ भावनिबंधने दूषणं भावनालंकारः ॥ तत्प्रशमनिबंधे समाहितलंकारः ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥ सलिलेति ॥ सलिलं सविलासंय

जहिहि कठिनतां प्रयच्छ वाचं ननु करुणामृदुमानसं मुनीनाम् । उपवनजनमध्यभीरुयं त्यभ्यासलिलरामेत्यकयाचिदेवमूचे ॥ ५१ ॥ कलकम-
सलीलिनवलिताञ्जिकयाभिरामा शिरसिजयमनाकुलेकपाणौ ॥ सुरपतितनये पराणि रामे मनसि मनोभवशारविलोचनार्द्रम् ॥ ५२ ॥
सकुसुममवलंब्यनम्रमैलनरिभकुम्भपृथुलनानानागौ ॥ तदभिमुखमनंगचापयष्टिविस्तृतगुणेव समुन्ननाम काचित् ॥ ५३

यातया चलितेन विवर्तितेन त्रिकेण कटिभागेनाभिरामाः शिरसि जाताः शिरसिजाः सप्तम्या अलुक् ॥ अमूर्धमस्तकात्स्वांगादकामे इत्यलुक्
उपपदमतिङिति समासः एतेन मनसिजो व्याख्यातः तेषां संयमने बंधने अनाकुलो व्यग्रः एकः पाणिर्यस्याः सा अन्यपत्नीसुरपतितनये
अर्जुने जेतनवक्त्रैः जैत्रशब्दः तूनतस्त्रता भ्रस्त्रप्रत्ययः मनसिजस्य जैत्रं प्रशस्तं तथाभूतं विलोचनस्यार्धं मेकदेशं कटाक्षमित्य-
र्थः ॥ मिलिसे विसर्जसक्तैः ५२ कुसुमितमिति ३ भकुम्भवत्पृथिव्यां स्तनभात्पमानतमनयस्याः सा अभंगगात्रकुटेभ्यश्रुतिङीप काचित्त
न्विललवाचीनो गुणवचनादिति विकल्पान्ङीप कुसुमितामिवेरुतं तन्तमवलम्ब्य ॥ नयवचनतल तयोगादिलतः गुणेनाप
स्याः सा विस्तृतमुणाविस्तृतानतीमौर्वीज्ञाभिनिमिगुण इत्यमरः अनंगचापयष्टिरिवाकृ[illegible]मुत्केति भावः तदभिमुखं समुखंसमुन्ना-
मन्मुखमुन्नतैम्ब्रौंगनभंगं वकारेत्यर्थः ५३ ॥ श्रीरामजी ॥ ग॰

रह्यानां संगसंकल्पैर्जागरः कृशतारतिः ह्रीत्यागोन्मादमूर्च्छांता इत्यनंगदशा दश इति तत्राद्यमेवं स्पष्टयन्नाह अथ आपि संबलिकाग्निम्लमेति रपेदेशा
स्त्रवयति॥ धैर्यमिति॥ धैर्यं कलितान्यपि संदेशार्थं प्रयायो विजितान्यपि वचनानीति शेषः॥ तस्मिन्मुखानामुखेनेति॥ जागरे किं॥ परि
गादिनं मपारयंतां शकुवत्यान पाहे गतहृगामयापि पितामानुकंपसेर्तिभावः॥ समस्तरीताम मनासिनयनपथोः समम्माहतान्हाहिरूपव
यंगमितानीत्यर्थः॥ पीकृवाणी भाविति भावः॥ अथ सवीसोकांतां पामूर्च्छां वृत्स्यास्वच्यते॥ अथ पुंगाकवाष्पादृपकारं गाभेदाध्यवसा
यलन्मला चेद्वनयनपूरौः समसमिति सहोक्ति रलंकारः॥४८॥ अचकमतेति किंवा चेत्याह॥ इत्याह॥ साकतांम मूर्च्छां सुरभिमप्यानातपश्वाशा
यांविहायां संपद्यावाधरि चरीतिहिंभी ॥ अचकमत एवं॥ तस्मात्तोपि शीतलत्वादिति भावः॥ कस्मै रीतिं जांताल्लरूपाणि सैरभ
नः कतारिक चतिद्वि भावः॥ इतिकिंचितद्‌कृ॥ अचकमेतिप्रसंगादेतो नितभावपदेकमेः तोथ्यदुवक्तव्यः इति वक्तव्यात्‌रूपमेतत्

धैर्यमपि कलितान्यपास्यतापरिगादिनं परिगादिनं परिमृषतामुखेन। गतिहृणामितान्मस्मरवीनांनयनपथो: समसमाहतो मनोसि॥४८॥
अपकृतमतमपल्लवाधरि स्मरदसुरभिविरहस्य पश्यतां। अभ्रमरतिमयापतनचासातमस्रशीतमुपैतुमंकमिह॥४९॥ ताद
नृपतनुरलसा सकामा च तातिपुरा हिपरासुनांतदर्थे। पुनरपि सुलभं तपोनुरागी यवनिजनः खलु नाप्यतेनु नृपः॥५०॥

नृपस्यानापि कायापलगधरित्याम पिम्भ्रमरतिदुः खयतीति सुखः शीतलत्वं तेन सह शीतवाक मुत्संगं मूर्पैतमिच्छावतेतइति शेषः॥ अस्या
श्चीत्स्मृकृं कथितं॥ अचावति जागरो मुपक्ताविति॥ अस्यानापिकाः कमेण पुष्पासस्याहानेकान्यरसं बंध कथनात्‌ स्पष्टमः पयोपालंका
रः॥ इदं कं॥ कमेरौमने कामिन्नयवा नेकपरं पालंकृतिर्द्विपितिलता गान्व४९॥ तादृति॥ नताम्यान्नस्याः दुःखस्यतां हि वाहं मत्य
तिः॥ पापतनुकृशोति कार्श्यो वस्था कथनं॥ सामापिकासकामा अत्र लस्य फलमनोरथ्या॥ अत्र लहियस्याः त्वमे वार्थः॥ अप्रपोतनुं वलत्वा
नास्मिंलदर्थे निमित्ते सतीति शेषः॥ त्यामहि प्रणेतार्थं॥ परासुहांनिः शरणात्पुरा वर्तनिवृत्ति स्यातिमरिष्यतीत्यर्थः॥ नयावमेनि मि
तहत्यथा अननन्वाखायायानः स्यादितिभावः॥ यावसुरानि पातपो लेदिति भविष्यद्दर्थे लट्॥ इदं च दशमावस्थासूचनानि॥ नच
तपोनिष्ठत्वा चेत व्यमित्याह। पुनरिति॥ अत्रादि॥ पुनरपयमेमे दयातिविष्यः॥ तपः सुलभं वर्तते अनुरागी अनुरूपोयोग्यश्च
तीजनस्तनाप्यतेन लभ्यते खलु॥५०॥

पुन
रपि॰

राम

सप्तीनन्न १०४

यानत्याहनः रागोसमागाविनारीतो। नपश्चपरिषिक्तः॥ पश्चनलंदूनपदिषिक्ते नने कानंगलशेषु पदेषु पाटन्यासेषु मलाक्तकलासारागं सवपुषः
किंमंतविनमुक्तं कायाद् हि लिंः संमुनिविपिवंरागामिवेनुहेहा॥ कहुंठेहृमुनेस्स॥४३॥ त्य्यासांगंगारचेष्टाकस्य पनि॥ न्देवेति॥ नपसृनमद्दां
नमभिनः समन्ततः संपातेन नसागावेत्त निरोहितालक्ष्यालीकार गोकी पानहिंता गय स्थिर्य सासत्नी: समसम्याणाः गोपुनेसनिवधीसमिल।
षनेषुनिमुनिप्रसनुरागः स्फुरंचमुवानच संपतेरागस्तो मिथ्याक्लिधि रुद्वेति वाच्यमित्याह॥ हिय सान्कारराग॥ पनः सहपनि: सत्यगोपनमे
वप्रस्तादनकामिनान्नागान्॥ कामेपनेभावे क्तः॥ वहानि वक्रीपस्यधेः॥ अथ सेत्सुरागस्य स्वभाव उक्तः॥ यथा चेष्टा रागः संत्रुष
नेभावेक्तः॥ वरनिवृक्तरपनीलपधेः॥ अथ मनरागस्य स्वभाव उक्तः: यथा चेष्टा रागः सर्वापिनेः सेत्स्पश्का सेनेति भावः॥४४॥
नमिमुविक्तिनि॥ नपभिमुनिमुनि समहृषनेमहनाननवनाभ्रकस्पेदेशेमहमाहनेमनिसत्रणापाः स्तनः गापाः परस्पासंगंपि त्रवहा।

न विस्त्यसपरोषनर्नेकीनाद्भुतपदिषिक्तमलाक्तकेपदेषु। सवपुषमिव चिनरागमहूनेमिनाशिरवाम्निकरंगफेशरागि॥४३॥ नप
सृनमभिनः समन्तघाणाः परि ज्ञानगात निरोहितांगपहिः। स्फुरमभिलषिन चभूवधावदनि हसंहानेरेवकामिनानि॥४४॥
न भिमुनिसहस्ताहृत्येपरस्माः घनमरुताहृपनांग कैकदेशो। सक्तिनमवसन्नोरुसत्रणपाः प्रनिपुवनी मण्हि गिस्मयं निनाप
न४ धृनविशवनेवनिधापपागोमरुहमात्तिरूषिनपांडुगंडलेनोरुपसुनमपरास्य रामिनापारमधुमहासलोचनं निरध्यौ॥४५॥
माहिरोपनामिहानपेनि समापहृवनीकुसुमपुगांभिनसाहृदयमहृदयानन्नामपूर्व मदृएकं समपानान्तविवेद॥४६॥

नोनवनौकुन्नानिपाम्भिनुनन्नाकिनः भवसमः नारेभवेच्छिपः॥ पनिपुवतीरपि सपत्नीरपि विस्मयं निनाय किंमुनान्यपनमित्याभि
शास्प्रपतनंमुनिमित्याशयः॥४४॥ धृनेति॥ सपरागेसमरागी सम राधितपाद्देनोर्दुनानि विमान्येव वलयानि युतात्रासिन्तपरोगोस्त्रपिक
रुमिते चेरनारि चम्बितपाद गंडलेषे गंडस्पलेपरमानन्मुरुजानि धायाम पुनी मधुमदरहितेनपाम्बलसेलोचनेसम्मिनुकमंगोपण्यान
त्याननपसुन निरध्यौपस्यानिचेगनेननुनिधानदर्शनालोकनेनत्वामित्यमरः॥४५॥ सुषयं चभिमुनिशनिहतिकाबाकामाह॥ सा
नि॥ कुसुमेषुणा कामेनाभिनप्तापीडिता सान्यपिका हसहीरपित मुनि विहान पेति उक्तमापाहितघ्रापि नवीनाक्लिन्नघोरभस्मकाति
तोपमित्याह॥ हृदयामिति॥ अहृदयासमनसानस्य हृदयस्यनङ्गनन्यादिनिभावः मनस्यमापूर्वं प्रागेवभवदृएकं सत्यसमीपमपागान
त्यागात हृदयमनोनाहिवेदननामा। अनामन्येषांन्यर्थमननंगान वहिरंगमएडवलनाहितमावः। एतेनमः नेःसमारक्तः चाकृतानि

मा४

नरेशे — १०
६

तरस्य दालेवनः गुणो विपरीतोऽभूदिति ॥ श्लोकद्वयेनाह नेत्याहि । सा सालोचनानि हरिततनया वपवेश्यया न याटलति विकसउनिउ
मालानि निचये भिरति तो पलेभि रेनप्रा दुःविषमद्दद्गुञ्जाव सत्र पर्णास [illegible] कपमनखेपप घमञ्जुल [illegible] भिरञ्जनय
का: ॥ कुदानि चयश्विका मान्निका निम्बानामुम्भिरति संतोषे नोपलेभिरेन त्यारमरायताद्वेवत द्धपवानामिन्यर्थः ॥ इति चतुष्प्रीतिरुक्तः
॥३९॥ अथ मनः समस्तच पति मुनिमिति ॥ याः स्त्रियः कमनीयताः सौन्दर्यमेव गरागनेनमुनिमज्जनमभिमुखतां वश्यत्वमिति नीवचो
नेन्यमिद्भवः समुपययुः । तासां स्त्रीणां मविरेवमदनम्रुपदधेतनयामासतथाहि ॥ पयोत्तनामुपदृश्यमानागतिः परिणामि दुरधिग
पा हि हुने पारयत् ॥ मनः क्वचिद्वा लिङ्कचिन मर्वनीति भावः ॥४०॥ अथ तासमनुरागमेव कार्यतः प्रपंचयति ॥ सक्तमिति ॥ प्रथ
मे प्रवेशे एव मिनत्नुरगोत्तु नेउपाहिनदत्ते पिलासिका विलासनचेकानांसंपधिपि स्पनिमानिरेनिमुख्नातिष्टपनपः ॥ वदाः करर्दे

नदलतिनि चपेनधोन्यत्नानांन चविषमञ्जुटकुंरयथिकासु ॥ समभिरतिमपलेभिरेय थासांह विततयावयवेषु लोचनानि ॥३९॥ मु
निमभिमुखतांनिनीषवो याः समुपययुः कमनीयतागुणेन । मदनमुपदधेसएवतासां दुरधिगमाहि गतिः प्रयोजनानाम् ॥४०॥
प्रकृत्नमाससमारनामिनेयप्रविकसदंगुलिपाणिपल्लवेन । प्रथममथहते विलासिचेतः सितनु रागेन च चारुनर्तकीनां ॥४१॥
अभिनयमनसः सुरांगनायाः । यानि हि तमलककवर्तिनाभिताम्। चरणमभिपपातसम्यदाली धृतजलोहितनपंकजामिपं का

प्रकृतपकांतमभितेयसाभिनेतत्वरसभावादि व्यंजकेनानुभावस्सस्परां ॥ तदानमृत्येनैव नसारेगाह पिप्रणोगानिषमादि तिभावः
पल्लवसिन्तमरः ॥ सा स्या हि कल्पोपमयोरेवाथ चसमयेऽतिविकः ॥ किनप्रवेशेएवासिततरगोपचोपहित्सस तत्वगात्तनत्रैवलग्रनसो
रागपिनकिंचिकरागप्यमनुमेयमिति भावः ॥४१॥ अभिनयेति ॥ अभिनयो रसभावादि व्यंजनकस्रो पाविशेषः ॥ व्यंजकाभिनयो
समाविनयमरः ॥ तगमनोषस्यासस्या संगानपानपत्नानेनाइत्यर्थः ॥ सुरांगनायाः सवधिनमञ्जलव हिनेनलाक्षारंजनेनाभिता
म्॥ निहितन्यकेचरणं षट्पदालीकर्तृभूता किंपालोहितपकजाभिशंका पन्यग्रकोकैः न दृश्यमोयथामाः भिपपातधावतिस्म ॥ अ
त्र षट्पदालाः स्नीचरणोपकजामिधानाङ्गांतिमदलंकारः ॥ तेन चोपकमानत्वं जनतद्र्लंकारणकारध्वनिः ॥४२॥ श्रीरामजी
अविरलमिति ॥ नमिताः पीरवानि नर्तकी पादपीडनान्नमितानुपाणि कदेवे केसरारणि रंगमूर्धान्न दानी जितशोषः ॥ अविरलसादुध

राम
६

कथमिति॥ तिरश्चिनमल्लिकाविशेषोपि होद्यानकोपी कार्नुः॥ उष्णादिकन्नाभिः समंमुनिनावधारेतस्मात्रिस्त्रस्यतव संमतिलोके योग्यत्वेनानुम
तिः कथमिवनस्मस्मानःकथं चिद्रुविक्रीभविष्यतीत्यर्थः॥ इतीत्थंमधुवनेनावैत्रे देन्यवसंत्वेवजीवोकेशोमधुः स्मरइतिविश्वः॥ स्मपति
स्मेवाहासकिमुद्यतुमेला॥ लटू स्मेति भूतार्थेलट् प्रहासम्भस्यभेवकाविप्रमिद्धिः॥ मल्लिकाविकासेहासत्वं॥ आयुस्मायः॥ सुत्रेस्मनुमिः स
मवधीरितमेत्य त्राभेदाध्यवसायमूहासहोक्तिरलंकारः॥ एवंधमेदूसितस्यावधीरणमस्याभिनयाध्यवसायवधीरणमसंमतिद्वारम
चोक्तेलावित्यनयोरंगागिभावेनसंकरः॥ ३९॥ वलवदिति॥ वलवदिति॥ लवन्तुवलम्लवलेशफलागमिति पावनं॥ मिथ्यावरोधिव
रस्य स्मस्यदिवसाविनीवलं सैन्यमित्यमरः॥ विपत्तानि तेषां पथगुणराजयाय॥ नमस्येते गेचतुर्थी॥ शाखु गे नुमित्यर्थः॥ नवभवति न
शाक्रोभ्येन इत्यर्थः॥ कुलवद्यस्माद्भवनानोपरिभवीतेनापिनिमुद्वीमाटिना इति श्रवणः॥ स्मनगुणानदानां मूर्द्धतेदाषामपिनो॥

कथमिवैवमसमतिर्भविश्रीसमस्मनुभिर्मुनिनावधीरितस्य॥ इति हिरश्चिनमल्लिकाविकाशः स्मयतमिव
स्मसंधुनिदाघकालः॥ ३९॥ वलवदपि वलंमिथ्यावरोधे. प्रभ. वतिनैवविपदाहानितोपायाभवपरिभवीनवलवानीनमनुग
णः शरणमुत्मानीचकार॥ ३९॥ स्कन्दसुरसमुपवीरणितंमहीपैरविरलतांजनहारिणा स्फलाः॥ उपहितं नसनविक्रियाम्ले
निटशाखमुखमनोभुवेविनेतुः॥ ३८॥

स्मनीचकार॥ स्मनुस्मनसमुस्मानसंमनैकार॥ श्रूरमेन स्मूत्तरित्यादिना॥ भनद्वादेग्ग्वेः पल्लवः सलोपस्फविशेषणानामान्यसमर्थान
वृपोर्थान्तरन्यासः॥ ३९॥ एवंतस्यैवहीपनस्यमग्रीविफलेमुक्तेसंशतिवेपरीत्यं चेत्याह॥ स्कन्दनीति॥ सहायैस्मासांसहवैरिगंधः
वैः क्रन्तमित्तिशेषः नलोकेत्यादिनाषष्ठी प्रतिषेधः॥ कन्दरितत्तीया॥ स्कन्दतिमृतुस्ननमधुरमुपवर्णितेगीतागायानेसत्यासता
पचासत्यादिनावीरणाशब्दाणिचभावेक्तः॥ प्रविरलैः भूयोभिर्लोचनैः पूर्वोक्तैः फलकुसुमादिभिरेभिर्हृहरिणामनोहराः कार
लः कुसुतादिस्मरनवः श्रविहिताः स्मकृताः हरिलुतोरसंमस्यविक्रिया॥ मनोविकृतपोपेक्ता निनत्याभूतानि संतिशतानिन
पुंसकेत्यादिनानपुंसकैकशेषः॥ प्रत्युतत्रिटशाखपुष्पमनोभवंतितेनेनुः॥ विस्तारयामास्ः पंपरप्रहारार्थे मृगयामितेस्मापुंधः
प्रात्मानमेवप्रहरतीतिन्नापवज्ञानइतिभावः॥ स्नग्समानेविक्रियार्थे कांशंविक्रियारूपानयोमातिकपनानाहितीयोवि

प्रति - २०
५

विकासितेति॥ विकासितो विकसितः स्वसमेवाधरो यस्मिन्कर्मणि तत्तथा तथा हसन्ती॥ स्मयमानां कुरबकतरोरेव पुष्पलं विलोकयन्तो
कामुकयोनिभाव॥ [illegible] लोकयन्त्या वेपथुमन्त्या वसन्तरेवसमहेतुनिवृत्तां [illegible] [illegible] तमित्यर्थः॥ रिंसयेति [illegible]॥ [illegible] विलासिनि [illegible]
तिमावः॥ [illegible] रेकार्थ [illegible] मनग [illegible] न्नाह [illegible] विवेचेता॥ [illegible] लोकनो [illegible] स्वात्मन्काया दिव
महात्मनः॥ [illegible] हिंसया॥ [illegible] कोत्युत्पत्तिः सर्गादि॥ ३२॥ मुहुरिति॥ [illegible] तेन [illegible] [illegible] नित मूलम
हसेन मुहुर्विधूयमानं केलिनमनपव विरचित संहति [illegible] ननसं भवाभिप्रायः॥ एक [illegible] [illegible] [illegible]
र्ये:॥ [illegible] [illegible] कुलकतो [illegible] [illegible] ३३॥ प्रसननेति॥ [illegible] देनशाल [illegible] [illegible] [illegible]
धृतिव [illegible] कामगृहयो॥ [illegible] [illegible]॥ [illegible] नेनवापुना [illegible] चलितः [illegible] [illegible]

१०

मुहुरनपनता विधूयमानं विरचित संहति दयिता निलेन॥ [illegible] कुलमल [illegible] दुम्लिनमुखोन विसर्पितं कतिन्याः॥३४॥
प्रसनचलितपल्लवाधरोष्ठेन [illegible] [illegible] [illegible] मधुमुग्मि [illegible] [illegible] [illegible] शालल [illegible] [illegible]
१० प्रभवति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भिसि [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]॥३५॥

[illegible] स्मिन्॥ [illegible] समासे [illegible] [illegible] मधुनाम [illegible] रदेनम [illegible] [illegible] [illegible] यथा तथा॥ निहितेति
[illegible] [illegible] विशेष [illegible] [illegible] [illegible] वपती॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] मागमः॥ [illegible]
ता॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] संस्कारः॥३६॥ प्रभवतीति
[illegible] [illegible] कालविजेतुं न प्रभवति न शक्नोति। [illegible] [illegible] [illegible] भवति [illegible]॥ तद्
यथा हि॥ [illegible] भवनः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]:॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] लंकारः॥३७॥ [illegible] [illegible] पति॥ ॥ ॥ ॥

१०

[illegible]

अथ हेमंतम् ॥ अविरलेति ॥ अविरलानि घनानि फलिनीवनानां प्रियंगुवनानां प्रियंगुप्रसूनानि यस्मिन्सः प्रियंगुः फलिनी फली त्वमरः ॥ कु
सुमनैः कुंदैः मौग्ध्यकुसुमैः ॥ सुगंधिगंधवाहो वसमीरणः ॥ माघ्यं कुंद मित्यमरः ॥ शेफालिकानाम पि कुंदानां [illegible] गंधभोगाद विरोधः ॥ अविरल तुषा
रकणाः इति सारमौक्तिकः ॥ तुषारकणो हेमंतश्चेति समस्तम कालेभावं गुणानमृतं [illegible] ॥२८॥ निचयतीति ॥ नीव [illegible] प च पुष्पविस
[illegible] निलवलीलतानां विकासे पुष्पदं भ्रमितो विकासो न चालेधुसमीरणो च हर्षं प्रकटं नेना [illegible] निसाते पांडु [illegible] विकृति नेप यो कुनः
हिपसमा [illegible] न मिश्रो चे नो [illegible] नेलतिनन वलेति ॥ नहि [illegible] कां तेन [illegible] गमाव काशन [illegible] पनाहो [illegible]
तिभावः ॥२८॥ कलिवपेति [illegible] निवये वसहकार पुष्पोद्गम कुसुमेषु [illegible] सेति ॥ ननु वसंतव [illegible] हेमंतव हिराहि
नेरितिभावः ॥ ननु न हि [illegible] हिमः ॥ नापि हेमंत च रनेहि मोनापि वसंतगहिरलेन हिनरितिभावः ॥ कलानि कलियपानि विवि

अविरलफलिनीवनप्रसूनः कुसुमितकुंदसुगंधिगंधवाहः ॥ गुणम समयतं हि रापले मविरलतुषारकणस्तुषारकालः ॥२८॥ नि
चयनिलवलीलतानिकाशे विदधति रोधसमीरणोऽवहर्षे । विकृतमुपययौ न पांडुभावं स्फुटलवलीजनपांडु [illegible] हेतेः ॥२९॥
कलियपसहकारपुष्पगंधमनन्तु हिनोत्कालि विनिद्र सिंधुवाराः ॥ सुरभिमुखहिमागमांतशंसी समुपययौ शिशिरः स्मरैकबंधुः ॥३०॥
कुसुमनगवनान्युपैतुकामा किसलयिनी मवलंव्य चूतयष्टिं । क्वणदलिकुल नूपुरा निराशे नलिनवनेषु पदं वसंतलक्ष्मीः ॥३१॥
विकसितकुसुमाधरं हसंतीं कुरुवकराजिवधूं विलोकयंतं । ददृशुरिव सुरा गणा निविष्टं सशर मनेन मशोकपल्लवेषु ॥३२॥

[illegible] विकसितानि कुसुमानि यस्मिन्नः ॥ अत्रापि सहकारवद्भिस्रावो दृष्टव्यः ॥ सिंदुवारे [illegible] हेमुरवेषामलंसु हेमु
रोके त्वपी त्वमरः ॥ अथ सुरभिमुखं वसंतपारंभ हिमागमांते हेमंतावसानं च शंसति च सूचयतीति लघोः [illegible] समुवैकबंधुः
सहकारी उभयत्रेधर्मसंवतिरितिभावः ॥ शिशिरः समुपययौ ॥३०॥ अथ वसंत पारंभमाह ॥ कुसुमेति ॥ कुसुमप्रधानानगानां
वृक्षाणां कुसुमानां नगाः वृक्षाः वानेषां वनान्युपैतु कामो प्राप्तो कामो यस्याः सा लुप्तेरंपयामः कृतेन कामनसोः [illegible] विकल
सलोपः वसंतलक्ष्मीः किसलयिनीपल्लविनी चूतयष्टिं चूतशाखामवेतिभावः अवलंव्य चूतयष्टिं मधुका [illegible] लादितिभावः
करालेजान मलिकुलं [illegible] नूपुरमिव यस्याः सा तया [illegible] सती कृतार्थं ॥ अलिकुलं नूपुरमितिपाठः ॥ अथ कलिकुल
वनूपुरनालिनवनेषु पदं निरासे निरस्यति यप्रथमे पादरासीहित्यर्थः ॥ उपमर्गोहस्यम [illegible] निवकनाराम्नेपदं ॥ अपमुद्र

२ ०ती — १७
का० ४

स्थपस्फुरणे वेधिं बध्नाति ॥ समदेति ॥ समदशिखिरुतानि मनश्शकुन्तानि हंसनादैः समेत । तथा हि कुमुदवनानि कदंवपुष्प
हसाः कदंवपुष्पसंपदा भमेऽपनीतशपनीमतिशयवती । श्रियं नयत् । तथा हि ॥ गुणमहतां गुणोपकारश्यतो योगः परस्परस्य ।
मा गतो महतो गुणा ऐकरूप्यं भवतीति शेषः ॥ अत्रार्थान्तरन्यासोऽलंकारः । अप्रमालंकृतिपोषणमनोहमपेति तिलकारण
त् सोऽपि वनेषु नार्थान्तरन्यासेन समर्थकेनाशागिभावेन संकरः ॥२५॥ मधुरतनुमुदिता ॥ ऊर्ध्वमुपरि समकारटा । मुनिना
नानां समानां सानः पुष्पितान्तरपदो वृहद्भिरितिके चित्तं मनःपुंस्कालोभ्यो वमधुपान चमत्कारः प्रमतिपाठान्त ॥ मकरन्दसम
द्धसमाधिकस्यापि स्वादकोऽर्हे वो देशमोपाठान्तं समकुर्योऽसंधुरितिअभिधानात् चापशब्दपदाली तपाधिकेऽपि मिनी पु
षिकदंवकुसुमाधिनेषां रेणुमिकोरकान्नाम् । किंच सतोऽपि महरससामानं तत्समभवत्त्वरातन्स्कमिति भावः ॥ शाकेल्प

पृ०

२०

ममशिखिरुतानि हंसनादैः कुमुदवनानि कदंवपुष्पवृष्ट्या । श्रियमतिशयिनीं समेत्य जग्मुर्गुणमहतां महते गुणाय
योगः ॥२५॥ सरजसमकरंदनिर्भरासु प्रसवविभूतिषु भूरुहां विरक्ता । प्रियमधुरसनानि षट्पदाली मल
नयति स्म विनीलबंधनानि ॥२६॥ मुकुलितमतिशय्य बंधुजीवं धृतजलबिंदुषु शाद्वलस्थलीषु । अविरलवपु
षः सुरेंद्रगोपा विकचपलाशचयश्रियं समीयुः ॥२७॥

अपीभावः । यवनत्रेत्यादिना निपातः ॥ केतकीनां प्रसवेषु पुष्पेषु गतचक्षुर्लिंगत्स्त्रीलिंगयोः न हि हेतुसमवेतक्रियत्रयमरः । प्रप
हायः । प्रपहाय । विनालवंधनानि मतिनवंशानि स्मसनानि प्रियकपुष्पाणि समकरंदमपि त्रानी तिशेषः ॥ सतु कामनव पु
कप्रियपुष्पकस्त्वमरः ॥ मलिनयतिस्म । पद्माहतादन्यजापिमालिन्यजापिमालिन्यमातन्या मधुलोभाद्धारणा
मासेत्यर्थः ॥ नहे मध्यमतोऽमधुनामेमति विभूतिशास्त्रलतीति भावः ॥२६॥ मकुलितमिति ॥ धृतजलबिंदुशाद्वला
स्तृशाद्वलस्थली पुष्पातदहरितप्रदेशेषु अविरलवपुषः स्थूलशरीराः सुरेंद्रगोपाः कारविशेषाः मकुलितनवं पुनाव
मुकुलमित्यर्थः ॥ बंधुकोबंधुजीवकस्त्वमरः ॥ अतिशय्य अतिक्रम्य विकचपलाशचयनविकसितानां किंशुककुसुमानाम् श्रि
यो भावः पलाशो किंशुकः पर्णोऽस्यमरः ॥ तस्य श्रियं तत्स्वरूपशोभामित्यर्थः ॥ अत्र निदर्शनालंकारः समीयुः प्रापुः ॥२७॥

रा.म
४

वः स्वशरत्प्रस्रविन्दाब्जमालासंतः ॥ [illegible] कुमान्मनेन कुसुमानि । [illegible] ॥ [illegible] विकासेन सुगंधिनाः
मनो [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] लोके । [illegible] ॥
[illegible] ॥ [illegible] मनोहर [illegible] विकारः [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] मधु [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] विकास सुगंधिना [illegible]
लोकः ॥२१॥ [illegible] मनोहर [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] मधुरे [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥२२॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥२४॥

[illegible] ॥२२॥ [illegible] मधुमधुरे [illegible] निना
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥२३॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] कुसुमानि [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥२५॥

१० म स्तो

सचकितमिति ॥ विस्मयाकुलाभिः स्त्रीभिः नारीभिः कर्त्रीभिः भुजयः स्मितकृताञ्जलम् ॥ पदरोमाभिर्व्याप्तकपोलमालिन्या
यः हिमसिक्तवहिनानि हिमसिक्तानि के नरवर्गा गन्तो रत्नानि रेखाः [illegible] वक्राः तेन विहासानि येषु तानि ॥
स्मनपवानिमानुषानि तिस्रोः पदानि सचाकुनामिवसमपमि [illegible] दृष्टा नि [illegible] नलस्यैनाद्रुपवि
स्पशोभवनस्य इति भावः ॥ ७ ॥ स्वतिशयेति ॥ वृतिश्यति ॥ मिकान्तावनान्तरां [illegible] नान्नाचुतिश्री मिलाय
साकुन्तः फलानि कुसुमानि चावचयेलव [illegible] विधायकानि [illegible] मानहिधान्तं [illegible] सामग्री [illegible] :
रहस्यं विस्तृतं चसमयानि [illegible] नवसि [illegible] भावः [illegible] कारणताविशेषः

सचकि ॥ मित विस्मयाकुलाभिः सुचितिकमानानिमानुषाणि नामिः ॥ हिमसुद्दे ॥ [illegible] कैनर
योगलोकछतानि ॥ ७ ॥ मुनिशयित वनान्तर [illegible] फलकुसुमावचयपिनाद्दधाना ॥ [illegible]
पुवनितने तानहे प्रभाव ॥ ८ ॥ मुकुलितकिशलयः सुराङ्गनानां समासितवल्कलभारभुग्र शास्त्रः ॥ वक्तामिमनि
मधिकाय पापरशोकः परिणतनानिनुरागयत्र तानाम् ॥ ९ ॥ यमनियमकृशीकृतस्पृहाणां परिहृतानिमता
वृषःसत्ताभिः [illegible] तिनागरी पान्कृतपद्यकिरथविलवेद ॥ १० ॥

॥ ८ ॥ मुकुलितेति ॥ [illegible] ल्लमाइंपहस्तफलेन [illegible] भग्नशाखान [illegible] नपवृमदितकिशलयो हितुलितपल्लवः
कावितो निश्वसितपात्रहृदेगुणः [illegible] करह विशेषः सुराङ्गनानां सपधिनी मधिका वह मतिसख नसेवीय [illegible]
मिति पयो [illegible] नन्तुसेवकेषु [illegible] प्राप्यते [illegible] इत्युणानाम हतापति जनता [illegible]
वतीतिभावः [illegible] सामुनेः प्रभादेश्रीनादेव [illegible] ॥ ९ ॥ यमेति ॥ यमोदेशकालापनपेक्षया शुद्धि
नस्हिहिंसनियमस्तु [illegible] तपःस्वाध्यायादिः [illegible] कृशीकृता [illegible] दूतान्यतानि यमनि
धृताय [illegible] शत्रो [illegible] नैवःशमः शान्तिः [illegible] चारकाद्रेः
नाम्भो [illegible] नपमाभ्यागनीयानुदेशाः [illegible] नकनाराचिताप [illegible] सर्वं [illegible]

सहर्षः [illegible]

सिनसिमनुपि [illegible]

साम

ञक वकुलवाना पृथक् निर्देशः ॥ धरित्री कगोपैरिंदुगोपाख्यैः कीटकैर विशेषैर विरलं निविडं निरंतरं यथा न तथा वि
ततताव्याप्ताऽवेन्युत्स्वेदावभासे ॥ ३ ॥ ध्वनिरिति ॥ भवाविव रेसुनगरंध्रेषु गुहास्विन्यर्थः ॥ वनितरेवैः वनिध्यानैर्विन
तः संमूर्छितः वृद्धिमिरमानागुणानोमिसिजितैः स्वनितैरनुपातोऽनुगतो मिलित ऽत्तियावत् ॥ व नितैव हृद्वलो
नोमुष्वणानोनुसिंजितमित्यमरः ॥ नूपुराणां ध्वनिध्यानेवनानि मुखराः शब्दायमाना समुत्सुकी करणाद्वेरा
वल्लनां तेषां मयूरादिध्वनौ सारद्दष्याद्वृसमारकृतिनधांति वनी ने भ्रांतिमदलंकारो व्यज्यते ॥ ५ ॥ स्ववचयेति ॥ ७

निहितसरसरसयावकैर्वभासे चरणतलैः कृतपद्धतिर्वधूनां ॥ विरलमवनतेव शक्रगोपैरहसिततनीलतरु
णोहमाधरित्री ॥ ३ ॥ ध्वनिरगविवरेषु नूपुराणां पृथुरसनागुणसिंजितानुयातः ॥ ध्वनिरवतिनतोवनानि
वक्रे मुखरसमुत्सुकहंससारसानि ॥ ४ ॥ स्ववचयपरिभोगवंति हिंस्रैः सहचरितान्यमृगाणि काननानि ॥ अभिदधुरभितो
मुनिवधूभ्यः समदिजसाध्वसविक्लवं च चेतः ॥ ५ ॥ नृपतिमुनिपरिग्रहेण साभूः सुरसचिवाप्सरसां जहार तेजः ॥ उपहितपरमप्र
भावधाम्नां नहि जयिनां तपसामलंघ्यमस्ति ॥ ६ ॥

स्ववचयः पुष्पफलादिविच्छेदनम् स्ववचयः परिभोगाः उपभोगाः स्वनदंति हिंस्रैः घ्रातुकाः तेरिक्तः ॥ मतिवृद्धीर्न्याहितावेवकारा
द्वृवशाविनाश्ववङुच्चमानाद्दृतवा ॥ अन्यो हिंस्रा नतामृगा हरिणाद्यो येषु तानि सहचरितान्यमृगाणि काननानि तथासमु
हितेन समाध्वसेन विक्लवं विद्रुतं चेतस्तव भूमः ॥ किंवा गृहणमपिकं ते गमितिग्रामसदाननाद्भूतनी ॥ भमितान्मुनि न
मिलिद्भ्युः स्वचरणानां सृष्टिरित्यर्थः ॥ अवचयरहिलिंगवमूद्ययेनाभ्यतो मुनिरित्यमुनीयत ऽस्थ्यैः ॥ ५ ॥ नृपतीति नृपतिरे
वमुनिस्तस्य परिग्रहेण अधिष्ठानेन हेतुना साभूः सुरसर्वैवानां गंधर्वाणामप्सरसां च तेजो जहार न दाश्चमप्येवा
देवानि लेतस्कार भवनिमित्यर्थः ॥ ननु कथं मानुषेण तेजसाः मानुषं तेजो निरस्तमित्यवाह ॥ उपहितेति ॥ हि यस्मा
दुपहितेस्थापिता प्रभावधामनितासामपि तेजसा मसाधं नास्तीत्यर्थः ॥ ६ ॥ रमा

१० म सर्ग

.१

ॐ गणपतये नमः॥ अथागन्तुकसहजशोभासंपन्नतया समग्रसाधनाः स्त्रियो मुनिमनःसंक्षोभनार्थं प्रास्थिषतेत्याह॥ अ-
थेति॥ अथ प्रभाते परिमलजां संभोगसंभूतां शोभामवाप्य। संभोगे स्यात्परिमल इति वैजयन्ती॥ संभोगात्स्त्रियः शोभ-
न्त इति भावः॥ एतेनागन्तुकशोभासंपत्तिरुक्ता॥ अत एव सुरतादिवर्णनस्य प्रस्तुतोपयोगित्वं चोक्तं॥ अथ सहजशोभा-
संपत्तिमाह॥ अवयवेति॥ अवयवैराननादिभिः॥ दीपिता मण्डिता मण्डनश्रीः प्रसाधनभरणशोभा याभिस्ताः रम्यहावा
मनोहरविलासास्ताः स्त्रियो वसतिं स्थानं विहाय सुरपतिसूनोरर्जुनस्य विलोभनाय जग्मुः। अत्रावयवदीपनतया
प्रसिद्धस्य मण्डनस्य तद्दीपकत्वसंबन्धेऽपि संबन्धाभिधानादवयवसौन्दर्यातिशयप्रद्योतनार्थं दतिशयोक्तिरलंकारः॥ अ-

ॐ अथ परिमलजामवाप्य लक्ष्मीमवयवदीपितमण्डनश्रियस्ताः॥ वसतिमभिविहाय रम्यहावाः सुरपतिसूनु-
विलोभनाय जग्मुः॥१॥ द्रुतपदमभियातुमिच्छतीनां गमनपरिक्रमलाघवेऽवनिषु चरणैः पृथु स्तनीनां नतासो
मलघुनितम्बतया चिरं निषेदे॥२॥

स्मिन्सर्गे पुष्पिताग्रावृत्तम्॥ अयुजि नयुगरेफतो पदर्यातिशयद्योतनार्थं दतिशयोक्तिरलंकारो युजि च नजौ
जरगाश्च पुष्पिताग्रा इति लक्षणात्॥१॥ द्रुतपदमिति॥ गमनपरिक्रमलाघवेन गमनाभ्यासपाटवेन द्रु-
तपदं यथा तथाभियातुं शीघ्रं गन्तुमिच्छतीनां किंच पृथुलस्तनीनां तासामप्सरसां चरणो अलघुनितम्बत-
याऽवनीषु चिरं निषेदे स्थितं॥ अभ्यासपाटवेन मनसा त्वरमाणानामपि तासां स्तनजघनभारा-
च्चरणाः नोत्सस्रुरित्यर्थः॥२॥ निहितेति॥ निहिताः स्थापिताः सरसा व्यक्ताः॥ सान्द्रलाक्षारागाः॥
गोयेषु तेषु धनावरसान ततैः चरणन्यासैः कृतपदाङ्कितं कृतमार्गं कृतारेखामीवाह्लाणापरि त्र्याः

राम
४

सद्गुतिः॥ ततमिति॥ प४ ततः नीलं मेघमेचकं मनेः मारभिमुखम् उपस्थितम् आगतं पोत्रस्य मुखाग्रस्य निकषणेन घर्षणेन विभिन्ना विदारिता भूर्येन तं॥ मुखाग्र
क्रोडहलयोः पोत्रमित्यमरः॥ हननस्य करणयोः पुनरुक्तिरप्रयत्नः॥ सूकरस्येदं सौकरं वाराहं वपुः दधानं दनुजं समाससाद॥५४॥ कच्छान्त इति॥ लक्ष्मीवान्
मान् इत्यर्थः पाशुपतमनोविजयवादिभ्य इति मनुपो वकारस्य वकारादेशः॥ सोऽपि वः सुरसरितः कच्छान्ते अनूपप्रान्ते जलप्रायमनूपं स्यात् पुंसि कच्छस्तथाविधः इत्यम
म४

ततमाससाद घननीलम् अभिमुखम् उपस्थितं मुनेः पोत्रनिकषणविभिन्नभुवं दनुजं दधानम् अथ
सौकरं वपुः ५४ कच्छान्ते सुरसरितो निधाय सेनाम् अन्वीतः स कतिपयैः किरातवर्यैः प्रच्छ
न्नस्तरुगहनैः सगुल्मजालैः लक्ष्मीवान् अनुपदम् अस्य संप्रतस्थे ५५ इति श्रीकिरातार्जुनीये
महाकाव्ये लक्ष्म्यङ्के भारविकृतौ किरातचमूप्रस्थानो नाम द्वादशः सर्गः॥१२॥ श्रीराम॥

रः॥ सेनां निधाय कतिपयैः किरातवर्यैः अन्वीतः अनुगतः स नरत्वं गतः विविधा... सगुल्मजालैः लताप्रतानसहितैः तरुग
हनैः प्रच्छन्नः आच्छादितः॥ वा दान्तशान्तेत्यादिना निपातः॥ ... अनुपदं पदानुसारेण अन्वक्॥ संप्रतस्थे॥ समभवप्रविभ्यः स्थः इत्या
त्मनेपदं प्रहर्षिणी वृत्तम्॥५५॥ इति श्रीमहोपाध्यायमल्लिनाथसूरिविरचिते घंटापथे द्वादशः सर्गः॥१२॥ ममममल्लतेरवकृपाठकयोः॥ राम
श्रीराम॥ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

राम
८

नहि किं कर्तव्यं तत्राह॥ विजहीहीति॥ हे तपोधन रणोत्साहं योद्धृत्वोत्साहं लोकान्तरेषु कार्येषु स्थेयान्प्रयत्नं उत्साहं विजहीहि त्यज
उत्साहं ... विजहीहि ... इत्युपालम्भः ... विनीतकारणमीमांसा धुर्यो न निषेधस्य किन्तु जन्मन... छेदं कर्तुं
मोक्षं साधयितुमित्यर्थः शान्तस्तपोधि ... निवृत्तो भवेत्यर्थः द्रुतविलम्बितं वृत्तं ... उपालम्भः सत्कार
इति ३२ अथ सर्वथा विजयकुतूहलिनं निवर्तयति ॥ जीयन्तामिति॥ शत्रुविजयेन विधायेतानदय नादयता ... जीयन्तामि
ति दुर्जया जेतुमशक्या देहे शरीरे वर्तमानाः रिपवः जीयन्तां यस्मात् जितेषु तेषु तेषु त्वया कृत्स्नो लोको
को जितो ननु किमुतान्ये शत्रवः ... इत्यर्थः जितेन्द्रियस्य ... निस्पृहस्य जितवैरा नु ... अयमेव

> विजहीहि रणोत्साहं मा तपः साधु नीनशः। उच्छेदं जन्मनः कर्तुमेधि शान्तस्तपोधन॥ ३२ जीयन्तां दुर्जया देहे
> रिपवश्चक्षुरादयः। जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृत्स्नस्त्वया जितः॥ ३३ परवानर्थसंसिद्धौ नीचवृत्तिरपत्रपः।
> अविधेयेन्द्रियः पुंसां गौरिवैति विधेयताम्॥ ३४ शश्वद्यासुखवसतिः स्मरणीयाधनातनो इति ... प्राप्यमानता

परेशाः ३२ अजितेन्द्रियस्य निकृष्टमाचष्टे परवानिति॥ अर्थसंसिद्धौ अभ्यवहारादिस्वार्थसाधने परवान् पराधीनः परतन्त्र
त्रः पराधीनः परधीनः परवान्नाथवानित्यमरः नीचवृत्तिः यस्यासौ नीचवृत्तिः अन्यतुकरणवहनादिनिकृष्टकर्माश्रय
योनिर्लज्जः अविधेयेन्द्रियः अजितेन्द्रियः पुमान् गौर्बलीवर्द इव पुंसामन्येषां विधेयतां यथोक्तकारितां प्रेष्यतामेति विधेयो वि
नयग्राही वचनेस्थित आश्रव इत्यमरः उपमालङ्कारोऽयं प्रकृताप्रकृतयोरर्थसामर्थ्यात्गतिः श्लेषेनुप्रासमात्रसाधर्म्यादि
ति ३३ न केवलं हिंसादिदोषमूलत्वाद्विषया हेयाः किन्तु परमार्थिकत्वादित्याह श्वस्त्वेति श्व भवा अधुना भवा अधुनातनी
इदानीन्तनी सायं चिरमित्यादिना तुप्रत्ययः सुखवसतिः सुखावानुभूतिः ... परे ... भानुभवनी
या इति हेतुः ... इतिकामाविषयास्तान् ... उपमानस्वप्न उपमापेयी ... स्वप्नतुल्यानस्यतास्ता ... तत्तरङ्गनी

स्य प्रतीष्टमना [illegible] म स्यात्तु विहेतत्र्यमाद स्तन्यमिति प्रियमागमे इष्टुं जनमेयोगे सति स्तन्यं विज्ञा मया कान्तीनां संपूर्णतामेति
सुमहद्रुमिव प्रतीयत इत्यर्थः यस्तनेविपद पुत्तवैस्ला ल्यता विमनेविपय दिप्रं सेत्यजरः विप्रलंभो वचनाप्रतारणा इतियाव
त्तो विद्युलाभा यत्किंवहुना प्रियसंगनस्यमकृावस्या स्वपि सुखमेवेत्यर्थः २२ पुनर्भेदं [illegible] प्रियवियोगस्य ऽः खेदेनवम्
[illegible] तिदेति नदरम्याण्ण्य रम्याणि मनोहराणि भवतिविं वहुनाप्रियसमवः [illegible] स्यप्रियकल्पो स्यात्यवदस्याः
भवतीत्यर्थः किंवनदसेवुः सत्रपिपकाकीस्तसदायपूर्व एकदा किनीचू [illegible] त्याय इत्याकि निश्चित्यार्थः कदेत यत्ताप
सायपदा इष्टेनरहितो भवतिनदा सर्वमसह्यानि २१ युक्त [illegible] नि किंच युक्तो हितोपेतः प्रमाणसिद्ध पाणि [illegible] प्रेमादयेनःप
तिनप्राः वस्मितपदेवान्कतरैल [illegible] सत्यमेवततः [illegible] मतस्याद्भवपदातिपाज [illegible] ज्ञात्मनः स्वस्थमेवप्राप्यदि नर्हि भवतापी

स्तूयमाणीनामेतिनल्लब्ध स्तनमुत्सवैः विप्रलंभोद्विलाभाष सतिप्रियसमागमे २२ नदरम्याणण्डरम्याणि प्रियाघ
ल्पनदसवः नदैकाकीसवंधुस्त्रिष्टनरहितोयदा २८ युक्तः प्रस्था[illegible] सेहितान्दपेतः पोतप्पसे यदने
ष्टात्मनपीडामासंति भवतानने २४ कलापकमज्जनि मोस्यात्स्थितिविद्वान् लक्ष्मीमिव वत्साव लाभ
वात्मस्मवधीच्याथ्या न्यायाधारोहि साधवः २०

ज्ञानेदुःखिन्नापि मासंतिनस्ततो सतेसंमालक मेरलीलिह ॥ ज्ञानस्तुद्वेने नपरपीडानिवर्तिनस्याभित्यर्थः ॥ २८ ॥ अथपदे हृस्याऐ
स्यर्द्दा अभूपाच [illegible] स्तुनकार्याणाह ॥ अन्मिन [illegible] स्यज्ञात्मिन उत्पतिर्यमेक स्यशरीरस्य ॥ वीद्यादिनानिः स्थितिः लक्ष्मीमि
वल्पाचलां ज्ञानमनाहेवचलामानिन्यानीन्यर्थः ॥ कृतेतेः यवः [illegible] चालिचौरपदिनाम्पासस्येतिहि भावोभ्याससानागमस्य विद्वान्
विद् न त्तानीत्यर्थः विद्वेपान्तर्वसृतितिवेकालिकोवसुरारेशः भवान्न्यायात्वृत्येतेनाप्य ॥ साधुकर्मन्याणादनपेत इतियत्तत्व
यः नास्मावधीनमानाशायेहित्यर्थः स्मोनहरेलटे निल्लह ॥ ल्लदिधेतिहन्नोवधांदेषाः पौत्वेशत्मम इतिश्चयमपुरः ॥ हियसान्नाधमो
न्यायाधारान्यायावलवावहुत्रीहिलम्पुत्तसेवान्यायस्यागसाधुत्वमेव नस्यादितिभावः ॥ न्यायाद्वावास इतिपाठेन्यायमाचरतीति

दुगमदानिति॥ किंवदुगमदाउदुःप्राप्तान्॥ विश्वासाजनमयस्मात्तथाः॥ जन्मोत्तरपदत्वाद्बहुव्रीहिः॥ धृतेःसंतोषस्योपायानरीन्॥ धन
समर्वेज्ञानाक्षयामाद्विसंभ्रमत्वमेजकानित्यर्थः॥ भुज्यंतेऽतिभोगानुधनादिभ्रमहोपानहिभ्रमवान्ऽतिकुलीकलाशीवमहोठन्॥ भो
गान्फलात्॥ भोगःसुखेधनेवाहेशरीरफणयोरपीत्य : भवन्ताय्यविप्लवः स्रधात्सा धिष्ण्याय पत्र ऽ लेभानातंत्सश्राविषसु
छिभिवतमेवभोगिन्ंप्रभ्रमः संवलात्रे ऽ दस्कंदतीत्यर्थः २२ इतोपिश्रियोदूपात्याज्या इत्याह अज्ञानिश्रियः संपदो नरस्ताः ना
पनीवाविशेषाभिज्ञानभवंति अतएवासांश्रियांप्रियैर्न भूयते न कुत्राप्यनुरज्यंतीत्यर्थः ननुश्रीदोषोन भवंतिपुरुषदो
ष इतिचेनत्राह मूढाः अमीजनास्तस्वन् उरक्तास्वथिश्रियासक्ताः स्त्रीभवत्येवस्त्रीस्वभावनउरक्तास्वनुरागपूर्वामेवापदोष॥

द्गुष्टदानदीनुष्मान्धृतेर्विच्छासतन्मनः भोगान्भोगा निवाद्देयानध्यात्मापवर्गदलेभा २३ नांतरज्ञाः श्रियो
जातुप्रियैरासांनभूयते आसक्तास्तासुमीमूढावामशीलाहिजंतवः कोपवादःस्तुतिपदे यदशीलेषुचंचला
लाः साधुवृत्तानपिक्षुद्राविक्षिपंत्येवसंपदः २५ कृतवाननन्यदेहेषुकर्ताचविधुरंमनः अप्रियैरिवसंयोगो
विप्रयोगः प्रियैःसह २६

इत्यर्थः किमर्थंतर्हितासेवनर्वेषामासक्तिरित्यपोतरन्यस्यांम वामेति जंतवो वामशीलावक्रस्वभावाहिस्व भावस्यऽदोषेत्वा
दितिभावः २४ यदुक्तं नांतरज्ञास्तिपत्त स्तुतिपदेस्तुतिविषयेजस्यकोपवादःस्तुत्यानिंदाकिंतुक्षुद्राःसंपदः साधुवृ
त्तामपिविन्नपंत्येवअहत्येतुनदेनद तोनिंदापदमित्यर्थः तस्मादर्थाः न पुरुषार्थाः तिसंदर्भाभा २५ ननुमर्थः
कृतमर्थ्यये किंतुविरुद्धधर्ममनुपालयत्वपान्निर्यानननभिलषामीत्याशकानदविपर्यांऽभाकृत्वादयकामितिःश्रीकचत्
दूयेनवद्दीकृतावानितिनत्रान्यदुःखानेनैवपरपीडा त्वानिवंतितत्यायमितार्थेनाह अप्रियैरिवसंयोगस्तुभिसंयोगः
अप्रियैरिव वल्लभैःसहविप्रयोगो विरहो ऽ न्यदेहेषुसत्सुदेहांतरेषुअतीतानागतेषुजितिशेषः मनो विधुर

नचार्थकामयोरपि मैत्र्यं वसुरूपार्थत्वानपलापादर्थे नकोदोषस्तत्राह मूलमिति हिंसादे रिति तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्री
हिः आदिशब्दादनृतस्तेयादीनां संग्रहः दोषस्यावगुणस्य मूलं कारणं भूमौ स्त्रीकामसाधनकामास्पर्शिनकूर्वीत्रिपाकन
मितिभावः अर्थकामौ नास्मपुषः मापषिन्नुष्ठस्मोत्तरेलङुपरूपादित्यानाड्गेरुआदेशः हि यस्मात्तावर्थकामौ नस्मपुषः
मापषिन्नुष्ठस्मोत्तरेलङुरूपादित्यादिनाड्गेरुआदेशः हिंसात्तावर्थकामौ तत्त्वावबोधस्य तत्त्वज्ञानस्य मोक्षसाधनस्येति
शेषः दुरुच्छेदौ दुर्वारावदन वौ हिंसादिप्रवर्तकत्वादित्यतः पुरुषार्थयर्थकामाविनुक्तं नर्थस्याडःखैकामिदानत्वाद
नपुरुषार्थतामितिपवभिः प्रपंचयति अभिद्रोहेणेत्यादिना भूतानामभिद्रोहेण हिंसयागत्वरीरस्थिराः श्रियः

मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थकामौ स्म मा पुषः तौ हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावुपप्लवौ २० अभिद्रोहेण भूतानाम
र्जयन्गत्वरीः श्रियः उदन्वानिव सिन्धूनामापदामेति पात्रतां २१ या गम्याः सत्सहायानां यासु खेदो भ
यं यतः तासां किं यन्न दुःखाय विपदामिव संपदां २२ ॥ ॥ ॥

र्जयन् ऽर्जयन् उदकमस्यास्तीत्युदन्वान् उदधिश्चेति निपातनात्साधुः सिन्धूनां नदीनामिवापदां पात्रतां मूलत्वमेति २१
अथ सत्त्वात्रताश्चवश्यनित्यपाइति उयाः संपदः सत्सहायानां विधिमानसाधमानानां हर्षेणागम्याः प्राप्याः वपर्योपि संसर्गपानमवग
म्यागमयितव्याः निस्वार्थां इत्यर्थः कृतघ्नानां कर्तृत्वे निषष्ठी यासु सतीषु खेदो रक्षणादिक्लेशः विपत्सु सत्स्वेवेति विशेषः प
तोपाभ्यां संपद्योभयमकानर्थ मूलत्वादिति भावः विपत्सु तत्स्वरूपतु पवेतिभावः किं बहुना विपदामिव तासां संपदां त
बंधितकिमस्तीतिभावः यान्दुःखाय बहुमेवेतिभवः यद्दुःखार्थं नामज्ञेन कष्टमर्जितानाचरेद्दुःखाद्धिः कष्टयेदुःखाधि
गर्थोदुःखभाजनमेतिमन्त्रितो हेपाइतिपावदेः अत्रायतद्दुःखायेनुतरपासस्य यत्नुछ्र सामर्थ्यानां तासां किमितिपूर्ववाक्यान्दुःखदो
दुःखानभवतिसर्वे

नवशोनस्य किं तपसेत्याशंक्य तत्पार्थमित्याह जयमिति अत्र स्वराभ्यन्तर इत्यर्थः इतरेभ्योपि दृश्यन्त इति प्रत्ययमार्थे प्राकट्यप्रसिद्धौ
प्रत्ययः सुप्सुपेति समासः त्रिभुवनं भवान्प्रत्यक्षमेव भगवन्निति पाठः अरातिषु विषये शत्रुविषये जयमभिलाषुकः जयमि
च्छुः शलपतेत्यादिना उकञ्प्रत्ययः नलोकेत्यादिना षष्ठीप्रतिषेधः नूनमिति निश्चये नूनं तर्के च निश्चये इत्यमरः क्रोधस्य लक्ष्म
लिंगमायुधं कृत्वा आवृतः शान्तास्तपोधना क्व क्रोधशान्त्योर्विरोधात् तत्कार्ययोः शास्त्रतपसोरप्येकत्रासंगतेः शान्तिरेण नयोज
यार्थं न तपोभीत्वार्थमिति निश्चय इत्यर्थः १८ तपार्थत्वोद्देशमाह इतीति यः पुमान् निःश्रेयसं मुक्तिरप्यवनुरेत्यादिना समासान्तो निपा
तः मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणं श्रेयो निःश्रेयसामृतमित्यमरः निःश्रेयसं करोतीति निःश्रेयसहेतवन इत्यर्थः कृतोहेतुताच्छील्यानुलो
निःश्रेयसकरी

जयमत्र भवान्नन[illegible]मरातिष्वभिलाषुकः क्रोधलक्ष्म क्षमावंतः क्वायुधं क्व तपोधनाः १८ यः करोति
वधोदर्का निःश्रेयसकरीः क्रियाः ग्लानिदोषच्छिदः स्वच्छाः स मूढः पंकयत्यपः १९ ॥ ॥ ॥

मेष्यतीति हेत्वर्थः टप्रत्ययः टिड्ढाणञित्यादिना ङीप् क्रियास्तपोदमादिकर्माणि वधोदर्काः हिंसाफलकाः करोति उदर्कः फलमुत्तरमित्यमरः
अतएव मूढः समया इत्यानिरेव दोषस्तं छिंदंतीति ग्लानिदोषच्छिदः पिपासाहारिणीः क्व च स्वच्छाः अपः पंकयति पंकवतीः करोति
एण विष्णु च हृष्टवच्च वेषिस्तो लगितिस मुपोलुकु महाफलसाधनस्य तपसस्तुच्छफले विनियोगः स्वच्छां बुनः पंकनि . कर . कस्ये
त्वाद्विगर्हितं इत्यर्थः अत्र तपसो वधोदर्काकरणं तत्पानीयस्य पावनस्य पंकीकरणमिति वाक्यार्थयोः असम्भवत्संबंधेन प्रति
बिंबकरणं तत्पादकं संभववत्सम्बंधान्निदर्शनालंकारः १९ ॥ ॥ ॥

संप्रति प्रशांता पूर्वं के स्वामि संपादयति वितनवानिति वितनवान् स्वस्थचित्ते त्रिप्रसे मायां मनुपृक्तो नोपपन्नस्तां कल्याणि साध्वी ब्रह्मादि
भ्यस्त्रिति क्रीधु मनि स्वरूपस्थितासंगतां किं नु केवलमेकं यथा तथा निरोहो वेषो मे मनः संदेहयति क्रीपु अतिस्वरूपस्थितासंगता किं तु केवलमे
कं यथा तथा विरुद्धो वेषो मे मनः संदेहयति पद्मा विरुद्धं केवलं वेषयवेत्यर्थः केवलं कृष्णापकस्य केवलस्याव धारिते रुतु भय त्वा पिष्टा ।
स्वत १४ वेषविरोधमेवाह पृष्ठ तस्तु नेतित्वया पृष्ठ मूले वक्रो हुङ्कितु नेव पृधासंनेता तु प्रत्ययः त्वया किमिदं दूर वद्धं कर्म किमायुक्तं किम ः
र्पितं कोपविरोध इत्याह तपस्विनः दे दूले पृक्के कवचाघमकृद्धवाति तेऽपि सावत्र तिवमेति नवल्कले चानिणीते निस्पृति केवलमिति वि
लिंगेते कर्पूरस्थैरित्यमरः वसने ताड्येदयति सतः तपस्विन स्तव वचाधारणे विरुद्धमित्यर्थः १५ प्रपित्सोसि तिकिंचमुक्तिं प्रपित्सो ॥
ज्ञ

वितनवानसि कल्याणि यत्त्वं मनसि संस्थिता विरुद्धं केवलं वेषः संदेहयति मे मनः १४ पृष्ठ नेवक्रवचा किमामुक्तमिदं त्वया तपस्विनो हि
वसते केवलानि नवल्कले १५ प्रपित्सोः किंचितेमुक्तिं निःस्पृहस्य कलेवरे महेषुधी धनुर्भीमं भक्तानामनभिद्रुहः १६ भयंकरः प्राण
भृतां मृत्योर्भुजइवापरः असिर्नव तपस्यस्य न शमं वदयते शमे १७ युग्मम्

प्रपत्सेरा पृष्ठमिच्छोः ॥ सनि मीमे त्यादिनाऽस्यादेशः ॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः अतोममहत्त्वादेव कलेवरे शरीरे निस्पृहस्यास्य ते नाल्परक्ष
णार्थं धनुष्टोरणमित्यर्थः ॥ नापि परहिंसार्थमित्याह ॥ भक्तानांतानुनां ॥ स्वादौ जनतो च भक्तानां वितनयंती ॥ प्रध्रदहो रूप स्पृयोः कर्मेति कर्मसंज्ञायां किंचि
कार्त्स्न्य मतो हृतीतिषष्ठी ॥ अनभिद्रुतरेणानद्युः ॥ सामर्थ्यसे निवचनविपरिणामकार्यः ॥ १६ ॥ भयंकर इति ॥ तपाम्सृत्योरपरो भुज इव प्रा
णभृतां प्राणिनां भयं करोतीति भयंकरः मेघार्ति भयेषु त्वासिन्निति खिरख प्रत्ययः तस्य न तव शमं शांतिं न समर्थयते नसंसूरुहैं वेत्यादि
ना मुमागमः अभिःखड्गस्तपस्यतीति तपस्यतान्नेत्यर्थः ॥ सुपिस्यइति कप्रत्ययः ॥ तस्यते तव शमं शांतिं न समर्थयते न संभा
वयति ॥ किंशांतस्य शस्त्रेणेति भावः ॥ १७ ॥ श्रीराम ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मिलुकं कुतः पद्मसन्नरेव पसिपीवनेतपस्तपंते आचर्यते इति शेषः तथाहि अद्रिमिव दृश्यते माद्रस्यैव पीपानपि हरिणोपि पि
यां [illegible] इत्यादिना हृद्रुणादस्य वर्णादेशः प्रायो वा तुल्यं विषये क्रियते आतिष्यते किमु भवाहृशो पर्वीयानिति भावः १० अथैव
मारंभितस्याकाले लाभो विफलः नास्मादितमक्षयेनाह श्रेयस्वाति तपो निर्मितंमेव निशेषः अयं साश्रेष्ठां गुणां संपदं तपःसमा
रंभनुषा प्राप्य मतोनानिः फलेति भावः न च स्वाकाम [illegible] त्यागश्च यं तेन मनीतिवाच्यमित्याह लोकयति लोके रम्यताम्या
कारना सुलाभा पालनगुणानां तु नगुणसंपादने तु दुर्लभं वनतेत्वापि तु मयं संपद्यते इति हेतुः परमार्थोदर्शित भावः ११ यथुक्तं त्वा
कस्माद्युसमारंभीतितदेव साधुत्वं संमयतिमार नार्यादिवलाः गतरक्षेत्पुच्यते तो निपातः दियगमित्यादि रोपुविषयाः शब्दः

ना॰

नयसाधुत्वसारभिन वेवयासिवतयः क्रिये [illegible] नेविषयैः प्रायो वर्ण्यानपि मादृशः १० अर्थंनवसंपद्गुणसंप
दमाकृतिः सुलभास्यतं लोके दुर्लभं हि गुणार्जनं ११ शरदंबुधयस्त्रग लरयोयौवनश्रियः आपातरम्या विषयाः पर्य
न्तपरितापिनः १२ अंतकः पर्यवस्थाता जन्मिनः संततापदः इति त्याज्ये भवे भव्यो मुक्तावुत्तिष्ठते जनः युग्मं १३

इयस्ता आपातरम्यात्कालः रमणियात वेवान आपातदूरितिवै जयति पर्यंते ऽवसाने परितापयंति दुःखं कुर्वंतिन यौवना ११
अंतकः किं च सततमनवच्छिन्ना आपदः जो आपदस्तस्य जन्मिनः प्राणिगणस्तु चेतनो जन्मी त्यमरः तथाद्रिति दिनिः
ना॰ अंतको मृत्युः पर्यवस्थाता पर्यवरोद्धा [illegible] तस्मिन्नो जन्मिदुःखमेव दुस्तरं तत्तो जातस्य जीवनमपि सततं दुःखसभिन्नत्वयावि
१॰ युक्तमावर्तते लिमत्युग्म ॥ सैति लोके कामसंभोगो हि तु स्वल्पन दपि दुर्लभमिति त्याज्यो ज्ञान इति भावः इत्युक्त हेते त्याज्ये भवे
संसारे त्वनीतिमात्रायो भोजनो भयादृशः इति शेष भव्यो मुक्तो मुक्तवाथ भेषव योग्य भाविमोक्षिविप्रः त्यादिनाकर्तरि निपातः
मुक्तिभावे उत्तिष्ठते उपुक्त भवति इत्युग्मं कर्मणि इत्यात्मनेपदं १३ ॥ ॥ ह ॥

मि॰

गद्दरीति वपुषामूर्तोऽपि प्रद्युम्नरूपोऽपीत्यर्थः प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानात्तृतीया: चलन्मधुभृत्कुलच्छन्नविग्रहः लोका
भ्रंशहेतोऽमितमूर्तिरंशुनिव लोकाभिभाविना लोकव्यापिना धाम्ना तेजसा राजन् दीप्यमानो ददृशे इति पूर्वेण संबंधः ६ [illegible]
ति ॥ जरती जीर्णा जातो जीर्णिः जरेत्यपीत्यमरः जीर्यते [illegible] शतृप्रत्ययः उगितश्चेति ङीप् तन्वंगी [illegible] विभ्रागोऽपि [illegible] प्राकृतात्
लोकसामान्यात् आकृतिर्मूर्तिर्यस्य सः आक्रान्ताभिभूता परमता लक्ष्मीः [illegible] शोभा येन सः आक्रान्तलक्ष्मीः [illegible]
तिष्ठः कविभिकवाश्रयेण एकवचनोत्तरपदो बहुव्रीहिरिति विवेकः आश्रमसमाधिसमिव [illegible] कारतेजस्विदर्शनाद्
यं भवतीति तन्नद्धः खलनकेनतः सामान्यवत्वादितिस्रू चायिनु मिवचकारतेजस्विदर्शनोद्भूतं भवतीति तत्र नद्धः [illegible]

मूर्तेऽपि वपुषा राजन् धाम्ना लोकाभिभाविना । अंशुमानिव तन्वभ्रमंडलच्छन्नमंडलः ॥ पंचभिः कुलकम् जरतीमपि विभ्राण
लक्ष्मप्राकृताकृतिः । चक्राराक्रान्तलक्ष्मीकः समाधिसमिदाश्रमे ॥ अभितन्वप्यथाम्नः [illegible] तल [illegible]
विभातेऽपि [illegible] दत्तेमनः । आतिथेयीमनस्याप सुतादपचितेर्हरिः ॥ [illegible] भारती

मकं ततः सामान्यवत्वादितिमित्रशब्दः ॥७॥ अभितन्विति ॥ पृथासूनुर्जनन्या [illegible] तिस्रो हे [illegible] रे ॥ तद्गोचरे [illegible]
तः स्तनोऽनेकमेखलालिङ्गतस्य संयोगात् [illegible] ॥ [illegible] विशेषण [illegible] ॥८॥ अभितन्वानेति ॥ [illegible]
तेऽपि [illegible] मनः प्रह्लादने [illegible] ॥९॥ आतिथेयीति ॥ [illegible] हरिरिन्द्रः
सुतादर्जुनात् [illegible] अतिथिषु साध्वीमातिथेयीं [illegible] अपचितिः ॥ पूजा [illegible]
समाः इत्यमरः ॥ [illegible] भारती [illegible] उक्तवान् ॥ [illegible]
चितमित्यमरः ॥१०॥ ॥१॥ श्रीराम ॥ [illegible] निवेदनेन [illegible] कृताह ॥ जयेति ॥ जयाय [illegible] समारंभि: सम्यगुपक्रान्तोऽहं कर्म

अथामर्षात् अपराधानन्तरं वा कोनामकः क्षिप्तानवलम्बमानमाह ॥ तथा दिव्यास्त्रलाभाय तपस्यतस्तस्याप्सरोभिरवाह्यतन
यात्त्वमर्षात् हेतोः निसर्गाच्च यात् जितेन्द्रियतां तया तया आगतः काधानानान्तकोभयविधहेतुकया पतीतो हृष्टः संतुष्टः सन् ॥ बलाते हृष्टे प्रतीतस्त्वम
मरः ॥ जिष्णोरर्जुनस्य ॥ जिष्णुश्चार्जुनः धनंजयः ॥ इत्यमरः ॥ आश्रमं मातामाम समयविशिष्टो योजितेन्द्रियता हेतुकं काव्यलिंगं श्लोकैः स्फुटमव
गमात् ॥१॥ इंद्रो मुनिरूपेणोवाजगामेत्याह ॥ मुनि रूपइति ॥ मुनेः रूपमिव रूपं यस्य सः ॥ मुनिवेषधारीत्यर्थः ॥ सइंद्रो अनुरूपेण दर्शनप्र
दानयोग्येनेत्यर्थः सूनुना पुत्रेण अर्जुनेन ददृशे पुरः ॥ कथंभूतेन वचनादिकमनात्मेहृ ॥ द्वितीयपाश्चनेत्यादिना द्वितीयासमासः ॥ द्राघीयः
स्रा दीर्घतमेन ध्वनास्थिरेत्यादिना दीर्घशब्दस्य द्राघादेशः ॥ अध्वना द्वितीयेन गमनेनेत्यर्थः ॥ परिश्रान्तः किल इत्यलिके हृद्भव इव द्राघ्यमाना
न्यथिनंदुत्यर्थः ॥२॥ अथ चतुर्भिः द्रविशिनष्टि ॥ जटानामिति ॥ परितः सर्वतः सितैः शुभ्रैः केशैः कीर्णया व्याप्तया जटानां संहत्

नपा टा

अथामर्षान्निसर्गाच्च जितेन्द्रियतया तया । आजगामाश्रमं जिष्णोः प्रतीतः पाकशासनः ॥१॥ मुनिरूपोऽनुरूपेण सूनुना ददृशे पुरः । द्रा
घीयसा वयोतीतः परिश्रान्तः किलाध्वना ॥२॥ जटानां कीर्णया केशैः संहत्या परितः सितैः । पृक्तयेन्दुकरैरह्नः पर्यन्त इव सन्ध्यया ॥३॥
विशदभ्रूयुगच्छन्नवलितापाङ्गलोचनः । प्रालेयावततिम्लानपलाशाब्ज इव ह्रदः ॥ ४ ॥
आसक्तभरनीकाशैरङ्गैः परिकृशैरपि । आधूनः सद्गृहिणीव प्रायो यष्ट्यावलम्बितः ॥ ५ ॥

त्या समहेनपलक्षितः ॥ अत एव इन्दुकरैरिंदुकिरणैः पृक्तया संपृक्तया मीलितया सन्ध्यया उपलक्षित ॥ अह्नः पर्यन्तो दिनान्त इव लक्षितः
नस्य सितैः केशैः संहत्या जटानां सहते विशुक्लत्वात् सन्ध्यासाम्यं ॥३॥ विशदेति ॥ पुनश्च विशदेन पलित
पाण्डुरेण भ्रूयुगेन छन्ने आच्छादिते वलिते वलितप्रान्ते लोचने यस्य तु नयनं संज्ञाश्लोकः ॥ अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तावित्यमरः ॥ प्रा
लेयावततिः ॥ प्रालेयावततिर्हिमसंसर्हतः सहेमुहुः म्लानपलाशानि यस्य तानि पलाशानि अब्जानि यस्मिन्
ह्रद इवास्थितः ॥४॥ आसक्तेति ॥ पुनश्च परिकृशैः परिक्षीणैरपि आसक्तभरनीकाशैर्भारक्रान्तसदृशैः सम्भावितुं भवद्भिरित
र्थः ॥ इकः काश इति दीर्घः ॥ अङ्गैरुपलक्षितः ॥ काशी लघुमपि सहमानि सर्ववोढममसमर्थैरित्यर्थः ॥ अतएव आधूनः औदरिकः ॥ आधू
नः स्यादौदरिके विजिगीषाविवर्जिते इत्यमरः ॥ आहूपूर्वो दीर्घा तेन ऊः छो सुदूरे नाभिके चेति उदादि रागमः ॥ द्विवविजिगीषा

पृ० ६ १२वां सर्ग

हरेरिभ्यः प्रतिभये भयहेतौ॥ भयंकरं प्रतिभयमित्यमरः॥ प्राप्तेपीति शेषः॥ गजमदसुगंधयः सुगंधयः केसरा येषां तैः हतानेकगजैरित्यर्थः॥ सहसा सेनकलो प्रथमतो नंतरमेव प्रतिबोधेन निद्राभंगेन जृंभितान्याकुंचितानि मुखानि येषां तैर्मृगाधिपैः स्वस्थनिःशंकमेव हरसैनिकाः अभिददृशिरे ईक्षिता न तु किंचित्कृतमित्यर्थः। पूर्वं चेद्युद्धं नाम तथापि राज्ञामितिभावः॥ ४९॥ बिभरामिति॥ अपवृत्तजठरैः उत्तानोदरैः शफरीकुलैः आकुलाः पंके विषमिता निम्नोन्नतीकृतानि तटानि कूलानि यासां ताः सरितः करिभिः पलायमानैरिति शेषः रुग्णानां भग्नानां [illegible]॥ [illegible] चंदनानां रसेनारुणं पयो बिभरांबभूवुः बभ्रुः॥ भीह्रीभृहुवां श्लुवच्चेति विकल्पादाम्प्रत्ययः॥ [illegible] लिटीति भवान्प्रयोगः॥ ४९॥ महिषेति॥ महिषैः क्षतानि विदारितानि [illegible] नलदैः उशीरैश्च सुः

हरिसैनिकाः प्रतिभयेपि गजमदसुगंधिकेसरैः स्वस्थमभिददृशिरे सहसा प्रतिबोधजृंभितमुखैर्मृगाधिपैः ४९ बिभरांबभूवुरपवृत्तजठरशफरीकुलाकुलाः पंकविषमिततटाः सरितः करिरुग्णचंदनरसारुणं पयः ५० महिषक्षतागुरुतमालनलदसुरभिः सदागतिः व्यस्तशुकनिभशिलाकुसुमः प्रणुदन्ववौ वनसदां परिश्रमम् ५१ मथितांभसो रयविकीर्णमृदितकदलीगवेधुकाः क्लांतजलरुहलताः सरसीर्विदधे निदाघ इव सत्त्वसंप्लवः ५२ इति चालयन्नचलसानुवनगहनजानुमापतिः प्राप्तमुदितहरिणीदशनक्षतवीरुधं वसतिमैंद्रसूनवीम् ५३

शुकनिभानि

रभिः सदागतिः [illegible] शिलाकुसुमानि शैलेयमव्ययं शोधयं शैलेयमनः [illegible] इत्यर्थः॥ कालानुसार्यं [illegible] शैलेयमित्यमरः॥ शुकनिभमिति [illegible] सदागतिर्वायुर्वनसदां वनेचराणां परिश्रमं प्रणुदन्नपनुदन् [illegible] ॥५०॥ मथितेति सत्त्वसंप्लवः प्राणिसंक्षोभो निदाघो ग्रीष्म इव सरसीः सरांसि॥ कासारः सरसी सर इत्यमरः॥ मथितांभसः [illegible] रयो [illegible] वेगेन विकीर्णानि [illegible] निधीरिताः कदलीगवेधुकाः [illegible] रुहलताः [illegible] विदधे॥ ५२॥ इति॥ [illegible] चालयन् [illegible] सानुवनगहनजानुमापतिः [illegible] उमापतिः [illegible] हरिणीदशनक्षतवीरुधं वसतिमैंद्रसूनवीं [illegible]

राम ६

हृद्दीति। घनध्वानं जलदध्वनं वहन्नीति जलदनादि। कर्तर्यपमाने इति णिनिः उपहितैकमार्गणः हृदुद्वहन् स्तनयन्मेघनिचय इवाक्षिपतम स्तुष्णमाग्निनकूलके तपभावो किरलंकारः। स्वभावोक्तिरसौ चारुः यथावद्वस्तुवर्णनमितिलक्षणात्॥४३॥ अनुकूलमिति॥ सूक्ष्मशिवः स्यानुकूलं विचित्रगुणमिति निःशेषस्यात्तविग्रहैर हीनकिरातदेहैः तथा शूलानि रशनः कृताः शरास्तधापनिचितानि नि रि निर्मिता नियैः शैः प्रहरणार्थैः तैः परेनिशूलस्वमस्तविनि निशूलयाः परनिपातः॥ गणपतिभिः ह्युपमरव्यैः महतीवनेचरचमूं विनिर्ममे ये विनिर्मिता मावकर्मणीत्लिट्॥४४॥ विरचय्येति॥ स्वयोषूपरागयाश्चनुगिरं गिरौ विभक्तयर्थेऽव्ययीभावः गिरेर्मध्ये निःसमासान्तः कानननिवि भाव मावच्छसप्रयमिति देशविभागत्वेनार्थः॥ भीमे निनदे कलकलैः पिहिता उरवो महान्तो येषां तेन सोक्ताः संतः मृगयासुपरिश्रमव्यालीकतया

बृहदुद्वहन् जलदनादि धनं रुपहितैकमार्गणः मेघनिचय इव संवृतोऽनेकहचिरः सितानशनतापतिः शिवः ४३ विभिर्विशेषकम्

अनुकूलमस्य च विचिन्त्य गणपतिभिरात्तविग्रहैः शूलपरशुशरचापधरैर्महतीं वनेचरचमूं विनिर्ममे ४४ विरचय्य काननवि

भागमनुगिरमथेश्वराज्ञया भीमनिनदपिहितोरुभवः परितोऽपदिश्य मृगयां प्रतस्थिरे ४५ क्षुभिताभिनिःसृतविभिन्नशा

कुनिमृगयूथनिःस्वनैः पूरितपृथुवनगुहाविवरः सहसा भयादिव ररास भूधरः ४६ नहि रोधिनीरुधाम्रियाय पार्थमृगाविहे

गसंहतिः प्रतिसहजमपि मुमुचिरे मिथः समागताः सपदि वैरमापदः ४७ चमरीगणैर्गणबलस्य बलवति भयेऽप्युपस्थिते

वंशविततिषु विषक्तपृथुप्रियवालवालधिभिराददे धृतिः ४८

विताः प्रतस्थिरे॥४५॥ क्षुभितेति॥ क्षुभितानां त्रस्तानामभिनिःसृतानां निर्गतानां विभिन्नानां पृथक्भूतानां शकुनीनां मृगयूथानां च निःस्वनैः पूरितानि पृथूनि वनानि गुहाविवराणि यस्य सः भूधरः सहसा भयादिवेत्युत्प्रेक्षा। ररास चुक्रोश॥४६॥ नेति॥ पार्थिवस्य नमार्गविरो धिनो जातिवैरिणः सिंहव्याघ्रादीनां विहङ्गमानां काकोलूकादीनां च संहतिः रुधिरस्यार्थे क्रोधनेपथ्याय। किन्तु सहैवैते वैरमपहाय नष्टाः। तथा हि प्रभृता भीर्यासु ताः समापरोपितं यथागताः आपदः सहजमपि वैरं सपदि शान्ता नहि संघातस्य मनेषु प्रज्ञायते। वे रानुबंध इति भावः॥४७॥ चमरीति॥ वंशविततिषु वंशगुल्मेषु विषक्ताः पृथवः प्रियवालाः प्रियरोमाणो वालधयो पुच्छानि येषां ते॥ पुच्छोऽस्त्री लोमलाङ्गूले वालहस्तश्च वालधि रित्यमरः॥ चमरीगणैः शिवबलस्य सपदि भिनि तद्धेतुके न सरतः इत्यर्थः॥ संबंधमात्रविवक्षायां षष्ठी अन्यथा भीत्रार्थानां भयहेतुरिति पंचमी

५५ २२ वों सर्ग

नन्नोर्थिकं भावीन्यत्राहास्तपसेतिनपसानिनरां पांडितः स्मनथ कृशालस्यानिपीडितकृशास्वश्वकालेत्यादिना समासः तथा विरहितासहाय संपच्चस्यतस्यैकाकिनः ॥ रघोरसौ ॥ मधमाकंदनेसंख्येमित्यमरः ॥ अधिकुप्यतेऽधिकं कुप्यतेः स्पर्धा इव सत्त्वविहितं स्वाभाविकं तं स्वाभाविकमित्यर्थः ॥ सन्नौत्सुक्तेन पुंक्ती वे अवसायपराक्रमौ ॥ स्यात्स्वभावेपि श्रावाहो धृष्टेसमास्यभावयोः ॥ प्राणो ब्लेत्स करणावेजयंती ॥ अतुलभुजयोर्बलेनशक्तिःप्रशस्तबलेशक्तिबलेसैन्यमितिशाश्वतः ॥ ३९ ॥ अथ त्रिभिरकिरातभाववर्णाय ती ॥ इतीत्यादि ॥ शिवः इतीत्यंतान्मुन्युदारशक्तिपक्रमनतीयरुचिरः किरातपतनायतिः संहत इत्यन्वयः ॥ किरातसेः

निहतेविडंबितकिरातनृपतिवपुषारियोमया मुक्तनिशितविशिखःप्रस
भंभयाविवादमयमाचरिष्यते ३९ तपसानिपीडितकृशस्यविरहितस
हायसंपदः सत्त्वविहितमतुलभुजयोर्बलमस्यपश्यतिमृधेतिकुप्यतः ४०

५५ इतितानन्तोपविष्टमहरिचंदनालिना घर्मजनितपुलकेनलसद्गजमौक्तिकावलिगुणेन
वदनेनपुष्पितलतांतनियमितविलंबमौलिना: विभदृशानयनेनरुचांविपिच्छिलांछितकपोलभित्तिना ४२

नावतिवेषधारीवम्भेत्यर्थः ॥ किंभूतः विषमाविकृतविनासाहरिचंदनस्यालयोरेसावस्मिन्मुलेनघर्मेणास्वेदेनजनिता ॥ पुलकायास्मिन्घर्मस्यादातपेग्रीष्मे उष्मस्वेदांभसोरपीतिविश्वः ॥ लसंतोगजमौक्तिकानांगजकुंभोद्भवमौक्तिकानां स्त्रक्स्रगेवगुणाःस्त्रजातीयास्मिन्वतेनकपटतसापलाहितः ॥ करिणांमस्तकायोनित्यमाहागस्त्यः ॥ तीस्तनकरिमस्ता हिंवशांखवराहजाः मुक्तास्युइवाम्याविजेयास्तेषांसौक्तिकयोनयः ॥ ४१ ॥ वदनेनेति ॥ पुष्पितैर्लतांतैलतागैर्नियमिताः संयताम्राविलंविनश्रमौलयः संयतकेशापस्येतेन ॥ चूडाकिरीटकेशाश्चसंयतामौलयस्त्रयस्त्वमरः ॥ ४२ ॥

वदरीतपोवनेवदरिकाश्रमेनिवासनिरतंनित्यवनिवासिनंगांगतंभुवमवतीर्णंजगतामुदयनिधनेसृष्टिसंहारौधातुर्ब्रह्मणोःकर्तेरित्यर्थः॥स्थिति

निरधातेत्यन्वयः॥अतएवनलोकेत्यादिनाकर्मणीतिषष्ठीप्रतिषेधःआदिपुरुषस्यविष्णोरंशभूतंनरंनरसंज्ञकमित्यर्थः॥वोतमाय

गासवरइतिभावःअन्यथाउक्तंवैपरीत्येमायगातमनुष्यमात्रानीतेत्यर्थःइणोगालुङितिगादेश॥३४॥अथतपसोनिमित्तमाह॥द्विषत

इति॥एषःनरःसकलभुवनाभ्यमिताग्येतिसभीष्टामितितत्पोकान्॥बहुलमीरट्वेइतिणिनिःकांतेरत्राक्रांतेकुलिशपाकरस्येष्ट्र

वीर्यवलेशक्तिसैन्येवेलान्द्विषतःशत्रून्वसमिधुःपरासितुमिच्छुःअस्यतेसनंतादुप्रत्ययःमदुपासनमहाराधंवंकरालोल्लहून

हतयोविहितवान्॥अत्रनिमित्तशत्रुषिहे॥३५॥अथास्यमानुषावतारेकारणमाह॥अयमितिविभुप्रभूत्रयंनरोअस्ययुतःस्त

वदरीतपोवननिवासनिरतमगातमान्यथा धातुरुदयनिधनेजगतांनरसंशमादिपुरुषस्यगांगतम् ३४ द्विषतःप

रासिसिषुरेषसकलभुवनाभिताग्निनः कांतकुलिशपवीर्यवलान्मदुपासनंविहितवान्महत्तपः ३५ अयम

च्युतश्चवचनेनसरसिरुहजन्मनःप्रजाः पातुमसुरनिधनेनविभूभुवमेत्यमनुजेषुतिष्ठतः ३६ सुरकृत्यमेतद

वगम्यनिपुणामितिमूकदानवः हंतुमभिपततिपांडुसुतंत्वरयानदस्महगम्यतामया ३७ विवरेपिनैनमनिगूढम

वगुमेषकारयत् पाकनिरतनिरवशक्तिनपाविजयंव्यवस्यतिवराहमायया ३८

स्यसमहरसिरुहजन्मनोब्रह्मणोवचनेनप्रार्थनयात्रसुराणांनिधनेनकारणेनप्रजापातुंभुवमभ्युपेत्यमनजेषुतिष्ठतःपालु

तत्स्मान्नरनारायणावेतौकृष्णार्जुनावित्यर्थः॥३५॥अथास्यसत्वसंपदंप्रकाशयितुमादसुरइतिमूकदानवोमूकाख्यःकश्चिद

सुरःएतत्सोइवकृत्यंसुरकृत्यमितिनिपुणमवगम्यसाधुनिश्चित्यद्विडस्यनतनेनेहमममिषनतिनतनस्माकारणादशजेनाप्रभूतेवि

षयेस्त्राश्रमंप्रतीत्यर्थःमहासहेनरणमस्यताहमितिशेषः॥३६॥विवरेपीति॥पापनिरतिवेस्यत्वःएषहानवोविवरेरंध्रेपि

यकानेत्यित्यर्थः॥एवंपांडवमानिषछुद्मकरमभिभीषणंनवारकन्यकाकुवृत्तविभाषयावानिनिनमयासःअविशंकितया

स्वरूपमहनातिःशाकितयावराहमाययावराहभूमिकयेत्यर्थः॥विजयंविवस्यतिविजयंप्रमथुंकृतस्त्यर्थः॥३७॥ततःकिमा

ॐ

नचैतद्दुर्वहमित्याशयेनाह ॥ सइत्थमिति ॥ सइत्थं मन्यमानो जनस्यावितत्तिनसारं निरस्तन्तं पुनरादितिति योयसंहितेन सुराणां सुरसहितेन तदिदं विश्वं पुरा मृपरि
धास्यति मयि धास्यतीत्यर्थः शीघ्रमवहित्यतीत्यर्थः ॥ निकटागामि पुरेत्यमरः ॥ यावत्पुरा निपातयोर्लडिति पाहि मत्र ॥ तनेन पुंसा
दुहेरनात्कि भिनात्तिनकिंचिनेदृहरमस्तीत्यर्थः ॥ संघाव्येन विशेषसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ॥२९॥ नचैतदल्पकं तपइत्याह ॥ विद्वि
तोषतइति ॥ सपुरुषो जगतीति युपहितनिमीषते ॥ यदि विजितेनुमिह्य तिकिं वापूर्ववत्मनदुः व्यात्मनेपदं ॥ अपूर्वपुंसस्त्रिहोर्षितैसहतोमिः
त्थतिः ॥ विवाभ्रमभवमपवर्गेयापुमभिवांछतिगानाद्गिघुइतिशेषः किं तत्र यमप्यस्य जनेत्रां सि विसहितं सोर्ह ॥ तीर्षसहस्तुमहर्षयोपि
इतिविकल्पादिडागमः नोहमानशंका किचिदारुधः कामितानिविश्वहितं स्वयधारयितुं मितिनाचर्षतेतेन जमसहोवधारणा

चलनेवनिश्चलतितस्यकरणनियमेसदिङ्मुखं स्तंभमनुभवतिशांतमरुद्ग्रहतारकागणयुतंनभस्तलम् २९ सतदोजसा
विजितसारममरदितिजोपसंहितं विश्वमिदमपिदधातिपुराकिमिवास्तियन्नतपसामदुष्करम् ३० विजिगीषयेनयदिज
गन्तियुगपदथसंजिहीर्षति प्राप्तुमभवमभिवांछतिवावयमस्यनोविषहितुंक्षमारुचः ३१ किमुपेक्षसेकथयनाथन
तवविदितंनकिंचन त्रातुमलमभयदार्हसिनस्त्वयिमास्मशासतिभवत्पराभवः ३२ इतिगांविधायविरतेषुमुनिषुवच
नंसमाददे भिन्नजलधिजलनादगुरुध्वनयन्दिशांविवरमंधकांतकः ३३

र्थेत्वेविचार्यं ॥३०॥ किमिति ॥ हेनाथ किं कमर्थमपेक्षसे कथय त्वमिति शेषः ॥ नतव निविदितं त्वया ज्ञायमानमित्यर्थः ॥ त्रातुंत्राव
तेमानदुतिपक्षी ॥ किंचन न किमपि न हे अभयद नो अस्मान् त्रातुमलमर्हसि त्वयि शासति सति पराभवो मास्म भवतमाभूत् ॥ऽ
स्मोत्तरे लङ्चेतिलुङ् ॥३२॥ इतीति ॥ इतीत्थं गां वाचमभिधाय विधायेत्यर्थः ॥ सामान्यस्य विशेषपर्यवसानात् ॥ मुनिषु विरतेषु
सत्सु भूतेषु अंधकान्तकः शिवः भिन्नस्य क्षुब्धस्य जलधेर्जलस्य नादवद्गुरुगंभीरं यथा तथा दिशां विवरं मंतरालं ध्व

तेति ॥ पुनश्च मालती जाति कुसुमं सुमना मालती जातिः पुष्पेजातिश्च मनयः स्यालिंगाकरूयः फल इति चामरः ॥ तदुत्तंसितं यत्कपालमेव कुसुमं तेन स्फुरन्मसृणं येन तत्तथोक्तं ॥ स्फुरद्रुग्भूषितं यावन्निरोरहं स्फुरत्परसुरसरित्पयसां प्रोष मिव नियोजितः शृंगामंभ ह्रायास्थितामित्यर्थः ॥ उ त्प्रेक्षालंकारः ॥ विमावि विस्फुरच्छशिधाम शिरसा बिभ्रतं पुरःसंदृष्टम्पुरुं रितिपूर्वेणास्य संबंधः ॥ २४ ॥ पुनरपि इति ॥ ततोऽदर्शनानंतरं मुन

२४ यो मिमुरुहमेत्य नयनविनिवेशनेन तत्र संदृष्टाचोदिताः प्रेरिताः संतः पांडुतनयस्यार्जुनस्य तपसा जनितं जगतामशर्मासुखं दुःखमित्य र्थः ॥ अशर्मशांतिमुपायानिचेत्यमरः ॥ अशर्मशमय्य चचाहिरे ॥ २५ ॥ तरसैकेति ॥ हे भुवनैकपुरुषपूज्यो हे भीमाविरोध भीमविग्रहः कोऽपि दिव्यातः त्यर्थः ॥ पुरुष तरसा बलात्कारेणैव तरसी बलवद्गुहसी निविश्य शमलवपुषा तपस्यतैर्देवैरपि स्योतिरामिमुपैत्य तस्याततपसा परातिं ॥ कमि

ले तप

स्फुरन्मालतीमिलितकपालकुसुमस्रगुरुरुं शेषमिव सुरसरित्पयः शिरसा वहसि शशिधाम विभ्रतम् २४ बहुभिरग्राह्यभिर हीनभुजगवपैर्विराजितं चंद्रनगमिरिवालघुभिर्द्वलायमैन्मलयमेरितीमं नतम् २५ कुलकम् मुनयस्ततोऽभिमुखा मस्यनयनविनिवेशनोदिताः पांडुतनयतपसाजनितं जगतामशर्मशमाचचाहिरे २६ तरसैक कोऽपि भुवनैकपुरुषः पुरुषःस्तपस्यति स्योतिरमलवपुषोऽपि रयरामिस्यपद्यत इव भीमविग्रहः २७ सधनुर्महेषुधिबिभर्ति कवचमस्थिमन्न मे तदावल्कमतिनमतिचित्रमिदं मुनिताविरोधिनवनास्पराततेते २८

तोरोमंवनयो मावर्तिचरोरितिकाह ॥ २६ ॥ सइति ॥ किंच सपुरुषो महांतो विषयी यस्य तन्महेषुधि धनुः कवचं वर्म उत्तमनमिषद्गंतदाः व ल्कं चारत्नातिनं चर्म बिभर्ति ॥ इत्येवं रूपमिदं विरुद्धवेषधारणं मुनितावियोधि तथाप्यस्य नरावृततः इति न किंतु रातत एवेत्यर्थः ॥ चित्रमाश्च र्यं संभाव्य निषेधनिर्वेने द्वो शनिषेधावितिवामनः ॥ २७ ॥ चलनइति ॥ किंच तस्य पुंसश्चलने चनिश्चलाति तथा करणानि यमेम्र मा धी द्रियविशेषसतिकरणं साधकतमम तत्त्रगात्रेंद्रियेष्वपीत्यमरः ॥ सदिश्यर्वं दिक्तहिते तथा शांते ॥ निमितैर्मरुतां वायूनां ग्रहाणां च सूर्यादीनां तारकाणां नक्षत्राणां च गतौ षुतैनभसाऽलं सन्निमं निश्चलताम नुभवति व्रतत्रीत्यर्थः ॥ अस्मिताविशिष्टा निश्चायत्वस्याच्छन्नरूपनभतइति भावः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मा°

स्थितेतिं॥ अथ भूतभव्यभवतां भूतभविष्यद्वर्तमानानामीशं देवमभिमुखयितुमभिमुखीकर्तुं कृताञ्जलिकाः कृताञ्जलयः संतः न नमन्येनेति भावः। नवसलोचनेन्दुलिरित्यमरः॥ नवमहसि तेजसि कमनीयविग्रहस्य मन्तिमयुग्मानि त्रीणि लोचनानि यस्य तं पुरं दृशुः॥१९॥ अयुग्मं त्रिभिः पृथुसंविग्रिनाघि॥ ककुदि द्विती॥ कीदृशं पुरतो रम्भ ऋषेन महता परिणाहेन विशालेन शाशाननइति नयोक्ते परिणाहो विशालतेत्यमरः॥ हृषस्य हृषभस्य ककुदे अंशकूटे स्मात्यर्थी कृतदन्तिशेषाः॥ स्पाईचंदने उमया कुचयुग्ममंडल इव कनवाहून्न कंस्तनप्रवरस्पर्शसुखमनुभवन्तं ककुदस्य तथाविधस्पर्शसुखलाभिभावः॥ उपमालंकारः॥२०॥ स्थितमिति॥ उन्नतं तुहिनशैलशिरसि हिमवतः शिरसि रोस्थितमेकचित्तेरोगस्थितामित्यर्थः॥ तथापि भुवनानि वर्तिनामर्वलोकानि प्राणिनाजोजसा त्रिभिजैल

नि°

अथ तमव्ययमवदीशमभिमुखयितुं कृताञ्जलयः नवमहसि ददृशुः पृथुकमनीयविग्रहमयुग्मलोचनम् १९ स्थितमनन्तेन तुहिन
शैलशिरसि भुवनानि वर्तिना साद्रिजलधिजलवाहपथं सदिगाश्रयाणामिव विभ्रमौजसा २० ककुदे वृषस्य कृतबाहुमकृशपरिणाहशालिनि स्पर्शसुखमनुभवन्तमुमाकुचयुग्ममंडल इवार्द्रचंदने २१ स्वनगानमध्यमवसक्तवितनवपुषा महाहिना लोकमखिलमिव भूमिभृता रवितेजसामवधिनाभिवेष्टितं २२ परिणाहिना तुहिनराशिविशदमुपवीतसूत्रतां नीयमानमुरगेण पिनाकिनः शितिनागलेन विलसन्मरीचिना २३

धिभिर्जलवाहपथेनाकाशेनाच सह वर्तते इति तथोक्तं॥ दिग्भिः सह वर्तते सदिक्॥ उभयत्रापि तेनसहेति तुल्ययोग इति बहुव्रीहिः॥ विभ्रमः

न° श्रवानंत्या नुवर्तं ... ॥ मिव स्थितमित्युत्प्रेक्षा॥ भरम्य रुचाप्राविलिधाते शानच॥२१॥ स्वनगानिति॥ स्वनगानां मध्ये स्वनगानमध्यं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः॥ अवशक्तं लग्नं वितनवपुर्यस्य तेन महाहिना अवशक्तिकायंधमनेनेत्यर्थः॥ अभिवेष्टितं मनस्यरवितेजसामवधिनायर्थं तम्स्तेन महीभृता लोकालोकाचलेनाभिवेष्टितमखिलं लोकमिवस्थितमित्युत्प्रेक्षा॥ अस्यैव पृथ्वपुरुभागो लोकालोकाचल इत्यागमः॥२२॥ परिणाहिनेति॥ पृथ्वप्रतुहिनराशिवहिशदं शुभं उपवीतसूत्रतां यज्ञोपवीतत्वं नीतं प्रापितं उरगेण गाढिमनुरंजयिता स्वनगोरगं कुर्वता व्यामीकुर्वतेत्यर्थः॥ परिणाहिना विशालेन विलसन्मरीचिना शितिना नीलेन गले

मरुतामिति॥ मरुतां पतिः स्विदिन्द्रो वा किं वा अहिमांशुः सूर्यो वा उत पृथुशिखो शिखी वा महानलो वा। शिखी स्विदिति वा किं वा असुकरं दुष्करं तप उपक्र-
मते अयं पुरुषः जनः कश्चिन्मानवो जनो नेति तापसैर्निर्णीतमित्यर्थः। अवगतमिति मत्वेत्यर्थः। प्रत्ययः अवपयेः अयातः पाते रवयवौ नुकमिथ
लोलिट्॥ अत्र तुल्यादिकर्मारोप जननापवादान्तापमारोप्यापह्नवालंकारः सामान्यलक्षणं तु निश्चितविषये साम्यारोपो ऽपह्नवं भवति॥१५॥
नेति॥ दूरगं व्यापकमित्यर्थः॥ हरितनयस्य धाम तेजो भूरुहवनानि न ददाह॥ अपूर्वं दिति भावः॥ तथाप्यपः परिशोषं न नति स्म॥ अपूर्व-
दिति भावः॥ तथापि तीव्रतेजः सिद्धतापसानां तु सुसहं न बभूव॥ अत्रास्य लौकिकं तेज इति भावः॥ अत एव दुःसहं दाहादाहयोर्जन-
कत्वयोर्विरोधात्प्रतिरोधाभासोऽलंकारः॥ अभासमाने विरोधस्य विरोधालंकृतिर्मतेति लक्षणात्॥१६॥ विनयमिति॥ अथो अनन्तरं शरणाम

मरुतां पतिः स्विदहिमांशुरुत पृथुशिखः शिखी तपः तप्तुमसुकरमुपक्रमते न जनोऽयमित्यवयये स तापसैः १५ न ददाह भूरु-
हवनानि हरितनयधाम दूरगं न स्म नयति परिशोषमपः सुसहं बभूव न च सिद्धतापसैः १६ विनयं गुणा इव विवेकमपनयभि-
दं नया इव न्यायमवधय इवाशरणाः शरणं ययुः शिवमथो महर्षयः १७ परिवीतमंशुभिरुदस्तदिनकरमयूखमण्डलैः
शम्भुमुपहतदृशः सहसा न च ते निचायितुमभिप्रसेहिरे १८

दृष्टयः॥ विनयमिति॥ गुणाः शौर्यौदार्यादयः स्वप्राप्तिहेतुं स्वनाशभावादिति भावः॥ अपनयानिदं पुनीतिनिवारकं विवेकं सदसद्व्यावर्तनं नया नी-
तयः इव अविवेकिनो नीत्यभावादिति भावः॥ नीतिः षाड्गुण्यप्रयोगः नीयते अनेनेति न्यायः नियामकं प्रमाणं तमवधयः समया इव
आश्रयमात्रिकस्य समयोऽल्पोषितत्वादिति भावः॥ शिवं शरणं रक्षितारं॥ शरणं गृहरक्षित्रोरित्यमरः॥ ययुः शरणत्वेन प्रापुरित्यर्थः॥
अशरणाः शरणान्तराभावादिति भावः॥ उपमालंकारोऽयम्॥१७॥ परिवीतमिति॥ उदस्तं निरस्तं दिनकरमयूखमण्डलं
यैस्तैः स्वतेजोविवर्तैरभिरित्यर्थः॥ अंशुभिस्तेजोभिः परिवीतं शम्भुं उपहतदृशः प्रतिहतदृष्टयस्ते महर्षयः सहसा झटिति निचा-
यितुं निशामयितुं द्रष्टुमित्यर्थः॥ चायृ पूजानिशामनयोरिति धातुः॥ न अभिप्रसेहिरे न शेकुः॥१८॥ राम

२

प्रविवेशेति॥ नियमसवनाय नित्यस्नानाय। सवनं यज्ञे नेत्यानेऽसोमनीर्टेन ने पिवे नि विभ्वः॥ गह्वरा॥ कपास्य तस्यान्तं नस्यपदैः पादन्यासैः वनमि तो हिमवान् गां भुवं प्रविवेशेत्युत्प्रेक्षा॥ ननु स्पृशस्य कथमियं ह्रो लनवाहं॥ सारस्योऽगरुतां नयंति प्रापयंति संहृतिसंघातो मूर्तिरिति यावत् तानन यति। श्रुतः। साविगौरवं भवति ननु वाच्यात्। स्थैर्यात्वानु। उ्यच हेमपिंडतुल्यपिंडा एव वन्धि देशन निविभाव॥१॥ परिकीर्णेति॥ उ तद् नभस्तलो हुंता हो ल सा शीरश्मा उद्धरि वस्यान्तस्य प्रतिवेनेति सङ्गी॥ विततेति। लतेभ्यं न यो विवरेषा व्याप्य स्थितोऽतस्त्वेन परिकीर्णा कायुर्दुरं सदेहहृषे त्योतिनिलेनोनतुनीनां द्विगौक सां च निशानुनुपतानु पयो मार्गान् क्षमहे जग्राथति व वंधेन पथः॥११॥ रजनीषु किंमि॥

प्रविवेश गामिव कृशस्य नियमसवनाय गच्छतः नस्यपदविनिमितो हिमवान् गुरुतां नियंति हि गुणा न संहतिः १॰ परिकीर्णमुद्यतभुजस्य भुवनविवरे दुरासदं ज्योतिरुपरि शिरसो विततं जगृहे निजान्मुनिदिवौकसां पथः ११ रजनीषु राजतनयस्य बहुलसमयेऽपि धामभिः भिन्नतिमिरनिकरं न जहे शशिरश्मिसंगमयुजा नभः श्रिया १२ महता मयूखनिचयेन शमितरुचि जिष्णुजन्मना ह्रीतमिव नभसि वीतमले न विराजते स्म वपुरंशुमालिनः १३ तमुदीरितारुणजटांशुमधिगुणशरासनं जनाः रुद्रमनुदितललाटदृशं ददृशुर्मिमंथिषुमिवासुरीः पुरः १४

बहुलसमयेऽपि कृष्णपक्षेऽपि रजनीषु राजतनयस्य धामभिस्तेजोभिर्भिन्नतिमिरनिकरो यस्य तत्तन्नभः शशिरश्मीनां संगमेन हेतुना युक्ता यां श्रियं ताम् लक्ष्मीं न जहौ न त्यक्तवत्॥ अत एव अनीदृशी नालंकारो येन न तु हेतुलंकृ॥ तद्भावे कर्माणि लिट्॥ ज्योत्स्ना तुल्यस्योति त्विष॥१२॥ महतेति॥ जिष्णोरर्जुनाज्जन्म यस्य तेन। तत्तोऽनरपदेशात् अधिकरणो बहुव्रीहिः। प्रहृतामयूखनिचयेन शमितरुचिर्हतप्रभम् सत् अंशुमालिनो वपुरर्कविंबं ह्रीत लज्जितमिव स्मिनवृत्तवता वितनते विमले मेघनीहाराद्यावरणरहिते नभसि न विराजते स्म॥१३॥ तमिति॥ उदीरिता उद्गता अरुणा जटांशवो यस्य तमधिगुणं सुधिज्यं शरासनं यस्य तमसुरीरसुरसंबंधिनीः पुरो मिमंथिषुं मथितुमिच्छुम्॥ मंथेः सनंतादुप्रत्ययः॥ तथा अनुदिता ललाटदृग् यस्य तं सांतां त्रिपुरविजयोद्यतमभावाल्ललाटरुद्रमिव जनाः सिद्धिमार्गाः ददृशुः॥ ज्ञाभालादाय रुद्रस्यासंभवान्नतः सिद्धोपमानाल्लिङ्गेनैयमुपमा किं तु स्वेच्छा सा वाः

नेति ॥ सोऽर्जुनो न विसिस्मिये ॥ गुहो मया समहत्तया न लप्रमिति विस्मयं भजनामोनयः त्वरातिहिस्मया देहिनानिषेधात्हि माता ॥ न विषतादफलवि लंबात्सद्ग्रोत्साहेन वमूव । विष दृष्टेतनमो भयाद्गिलद्वारानत ॥ सदिरपूनेरितिषयं समहूरलसत्तान नामिमदोषमत्वेनगमनकिंवहनः शक्तिनो हतमारेग्रनयप्रबलवे भंगरेहतशक्तिरेवलवे रजलमसीगतौ उरपूनिसारंजनमात्तेनस्यसत्त्वंगतोनहवः लालहतन्द्वतो ॥ हतो लीदितन्यसेति सोऽर्जुनलप्रमाकर्षणनयापिविशिनो भवनस्येयो उक्तं चैवेनननजथोक्तं किंच ॥ नत्यविदाम विलोक हि मार्थन्वजानता मविज्ञातमनन्तंमयकरेवपुर ॥ बाहुवनिस्म ॥ नवेनन्विश्रमिमाह ॥ किमिति ॥ यस्मनाहि मिनेनमकरकेतनकिमिवालिनाकिमपीतपथे ॥ दृवगर्जितोवा काव्यालंकारेमनाविनामिनिया देशोत्वसत्त्वीष्यादेवकृष्णोगलादारायानलोकेत्याहिना निषेधात ॥ ५ ॥ ज्वलनेति ॥

नविसिस्मियेनविजहासमदमहरनसज्जानवाटदे सत्त्वमरुधतिरजलधौनमपः स्मनस्यहतशक्तिरेवले ५ तमाकृशां वपुरुदूहसविजितजगत्तोदयं गामयमननमपिनन्वविदोनननदालियन्नमुरुरमहामिभिः ६ ज्वलतोनर दैनन्निः ना० गीथमपिकरुचिरंभसांनिधेः पेयुनगाःमाविनयालि नयोदृशोसमन्ननतनरःसृप्तैलनः ७ जपतःसदाजपमयाम्बुवदः नमभिनोविसारिभिःतमदशनकिरणैः स्फुमेपरिवेषभीषणामिवार्कमंडलम ८ कवचंसबिभ्रदुपवीतपदंनिहितं सस्यकार्मुकः शैलपतिरिवमहेन्द्रधनुःपरिवीतभीमगहनोविदिद्युते ९

विजतपोसो तेनः स्वनिशीथमद्भुतत्वेविमलमूर्तीः ग्यापीभावः ॥ अद्भुतावानिशीथोद्वाविस्मरः ॥ ज्वलतोदीप्यमानादनलादपिकया संधामिधानादतिशयोक्तिरलंकारः ॥ ७ ॥ जपतइति ॥ सदा उर्ध्व प्ररहीतुरमिपश्चे ॥ इन्द्रचौषामं चालिगइत्यमरः ॥ करनापरव कमनपूगेनगाधापूनिकोमालहलः जपतइति जपत तपमंत्रं जपेतः ॥ तत्त्वमस्यात्तेनस्य वदनकन्तस्मिहितोविमा विमिदंशनकिरणैर्हेतुमि परिवेषभीषणामिवमंडलमिवप्रभूमि । पतिवेषस्यपरिधिरुपमःपंकमंडलइत्यमरः ॥ ८ ॥ कवचमिति कवचं वर्मविभ्रत् । उपवीतपदेयज्ञोपवीतस्थानेनिहितं सस्यकार्मुकं येनसतथोक्तः ॥ सोऽर्जुनोमहेन्द्रधनुषा परिवीतमवरि वेष्टितं भीमंगहनंवनं यस्य सशैलपतिरिवविदिद्युते ॥ ९ ॥

१

विम॰ न॰

ति लक्षणात् ॥१॥ उष्णभीतिः उष्णमिरश्मिमालिनमित्येतं मं घोकवर्णं निषीदतः एकचरणो ॥ निःस्वनः विमलस्य बाहुभ्यां नरश्मिं
मतः धृतानपपतिनपिद्युपेनतस्य स्वनाशुभे नभ्सुनः उपेपिवान्नाशानंवानशोतिनिपातः तस्मात् तेन तस्य बहूनां पुस्मा
बहूनि यानि बहूसंख्योऽस्य दृष्टः ॥ तस्यपूर्वं तेषु देवेषु पूर्णानि ... निपुणानि तपांसि निपातितानि तस्मिन् प्रतुः ॥ अपू
निपीत्वा तदुल्लिङ्गः ॥ तद्धि यानि विधयो हुतो रत्नामिधानान्तस्य तथा बहूनि यानि शास्त्राणि तानि ... प्रस्थान ॥ २ ॥ वपुरिति ॥ पाद
वोः तेन सततं वपुषः इन्द्रियाणां तापनपर्व सतां वपुषां ... कर्मणां सुखं ... सुखेषु तस्माद्धि दुःखे पि न गणित
नोरतमाः श्यान्ति ... व्यवसायः ॥ तथाहि सततं नपेः स्वविभाव्यं दुर्विषहं भवे सामर्थ्यं ... न योगं ॥ धीरताः

नै॰

अंशुप्रवासमवलम्ब्य वनेन रविरवद्नलिलोचनं कुर्वन्निरहितमभिमाधपितेविधिवत्तपांसि विदधे धनंजयः उष्णरश्मि
मालिविमलस्य पुनेजयपुनेरनाशुषः तस्य भुवि बहूनि यानि पयः प्रतिज्ञमेरेकचरणो नानिषीदतः २ वपुरिं
द्रियोपतापनेषु सततमसुखेषु पंडवः व्यापनयनि स्थिरतो हि मनो धैर्यमविचिन्त्य वैभवं नयनान्निहित
पक्षिसुरभिसुफलेषु मानसं तस्य वाचि नाशी शिरेषु पयस्स्मतापने हि सुतयः सुकर्मिणां

न किंचित्करोति दुःखमिति भावः ॥३॥ नेति ॥ तस्मात् तुनस्यमानसं न्यहितानि यानि पक्वसुरभीणि वाक्सुगंधीनि तेषु फलेषु तथा
शुचीनि तद्वत् शिशिराणि पयांसि च नपानं किंचिदाचकांक्षे तस्यै ॥ धारणां धारणां तु तस्य तपसे त्याह ॥ तथाहि सत्कर्मणां सुकृतिनां
योमनं तपः सततपश्चात्मतापने स्मरन्नचदाचरति ॥ किं तपस्स्नानं न तपं सामेरैरिति भावः ॥ लोहितादि दुःखः कार्यबाह्यस्य
स्यात्मनेपदे ॥ लोहितादि ... ॥४॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

न॰

राम॰

न॰ नि॰

अलं तिर्यग्गुणवत्त्वात् किं करिष्यतीत्यत आह दनुज इति अयं दनुजः स्वित् दानवो वा क्षपाचरो वा न तु मृग एवेत्यर्थः कुतो वनजे सत्त्वे वन्ये प्राणिनि नेतीदृग्बलं नास्ति बतेत्याश्चर्ये बलमेव समर्थयते तथा हि मेघनीलोऽयं वराहः सकलं शैलराजं अभिभूयाक्रम्य कम्पयतीव एवं विधमस्य बलं प्रतीयत इत्यर्थः अत्र कम्पयतीवेत्युत्प्रेक्षा शैलराजकम्पन कम्पनरूपकार्येण तत्कारणबलातिरेकसमर्थनात् कार्येण कारणसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ८ किं च योऽयं मृगया कलकलः श्रूयते सोऽप्यनेन मायाकल्पित एवेत्याह अयमिति अयमेव मृगव्यसत्रकाम इति निषेधादिभिः यमनियमादिभिः धि कारिणि ... मायया प्रहरिष्यन् प्रहर्तुमिच्छन्नित्यर्थः लृट् शेषे चेति चकारात् क्रियायां लृट् सत्प्रत्ययश्च

दनुजः स्विदयं क्षपाचरो वा वनजे नेति बलं बतास्ति सत्त्वे अभिभूय तथा हि मेघनीलः सकलं कम्पयतीव शैलराजं ८ अयमेव मृगव्यसत्रकामः प्रहरिष्यन्मयि मायया शमस्थे पृथुभिर्ध्वजिनीरवैरकार्षीच्चकितोद्भ्रान्तमृगाणि काननानि ९ बहुशः कृतसत्कृतेर्विधातुं प्रियमिच्छन्नथवा सुयोधनस्य क्षुभितं वनगोचराभियोगाद्गणमाशिश्रियदाकुलं तिरश्चां १०

...तदर्थं वनमित्यर्थः नन्वकाम इति मृगव्यमेव सत्रं कामो मृगयाभिप्रायो यस्य मृगयासक्त इत्यर्थः क ... आखेटे मृगव्यमाखेटो मृगया स्त्रियामित्यमरः सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि चेति चामरः पृथुभिर्ध्वजिनी रवैः सेनाकलकलैः मायया कल्पितैरेवेत्यर्थः काननानि च चकितोद्भ्रान्ताः पलायिता मृगा येषु तानि तथा चकार अयमेव ... वनाद्बोधयन्नात्मनः कल्पयामास ... इत्यर्थः ९ वितर्कान्तरमाह बहुश इति बहुशः कृता सत्कृतिः सत्कारो येन तस्य सुयोधनस्य प्रियमिच्छन् य प्रियं विधातुमिच्छन्नयं कश्चिन्मदान्धः वनगोचराः ... वनेचराणामभियोगादभियोगात्क्षुभितं

धा॰ ते॰ १॰ ध२

ऽहेति इहास्मिंस्तपोऽनुभावात् वीतभयाः त्यक्तभया विगतवैरा इत्यर्थः अतएव व्यालमृगाः क्रूरमृगाः व्यालो भुजंगमे
क्रूरश्वापदे दुष्टदन्तिनीति विश्वः परे प्राणिषु वृत्तिं जीविकां जहति हिंसया न जीवन्तीत्यर्थः अयं वा हो मयि महिषये
तां वृत्तिं सुतरां विधत्ते तपांसीत्यर्थः तदिषु विकृतिरयः सामर्थ्यभंगरूपा भवेत् किंतु यहामयाकस्यचिदित्यस्य वाक्य
मिका भवेन्किंतु किंतु प्रश्ने वितर्के ४ अवेति अयवतियत्नान्तरेण षाम्मगः पूर्वपक्षान्तरे भप्राप्त मत्यर्थमासेवितया अनिय
चितया रूषमहो चरये व क्रुधा कृतजय्ये पर्वसेवाना नानान्वितेत्युमत्या नमुक्तः अहाय्यि नूनमितिप्रोषः नूनमयं पूर्वा
यवेगानुवं कस्मिन्सप्रतिविरवीना भवादितिभाव कृतः यदातः आरात्समीपएव आराद्दूरसमीपयोरित्यमरः विरोधि।

इह वीतभयास्तपोऽनुभावा ज्जहति व्यालमृगाः परेषु वृत्तिं मयि तां सुतरामयं विधत्ते विकृतिं किं नु भविष्यदनुमा
या ४ अथ चैकतजयेवपूर्वमप्रामासेवितया रूषा नमुक्तः अवधूय विरोधिनीः किमारान्मृगजातीरभियाः
तिमाजुवेव ५ नमृगाः खलु केऽप्ययं जिघांसुः स्खलति न क्वचिदस्मि तथापि मनो मे विमलं कलुषीभवच्च चेतः
कथयत्येव हितैषिणं रिपुं वा ६ मुनिरस्मि निरागसः कुतो मे भयमित्येष न भूतयेऽभिमानः परवृद्धिषु बद्धमत्स
राणां किमिव ह्यस्ति दुरात्मनामलङ्घ्यम्

मिव धूपजरेन मामभियाति अन्यथा नाभिधावेत इति भावः ५ न केवलं मम भयाभावमेव किंतु नोच्छतिरप्यत्र प्रमा
णमित्याह खल्विति अयं मृगो न खलु किंतु कोऽपि कश्चिदन्य इत्यर्थः जिघांसुर्हन्तुमिच्छुः न मननात् दुष्टत्वयः अनुमानाच्चेति कुतः अ
त्युतनगामामनीतिदीर्घ कृतः हि यस्मात् स्खलति न मृगो विषये मन न मत्या भया सर्वत्रापान्नद्भयातितथा यत्नमामसुरितिवृधिकः
ददितेत्यर्थः तथापि विमलप्रसन्नमपि तथा कलुषीभवतं भवच्च चेतएव हितैषिणं मित्रं रिपुं शत्रुं वा कथ
यति यत्र मनः प्रसीदति तं देवं मित्रं अन्यथा तत्रैवेदशितिनिश्चितमित्यर्थः अतोऽयं वध्य इति भावः ६ ननु मुनेः किं भयम
दुःखकयात वाह मुनिरिति मुनिरस्मि अतो निरागसो निरपराधस्य मे कुतो भयमित्येषोऽभिमानः अनिरिकारिणां

प्रतिदिशमिति प्लवगाधिपलक्ष्मणा वानरचिह्नेन कपीप्लवगवानराविमरः विटंकलात्पं लक्ष्मणामित्यमरः अ
र्जुनेनगिरीशवाणानासंहत्यासमहेन नियानसंहतिर्वृन्दमित्यमरः निशिता शीशिता मूर्तयो देहायेषांतैः शरैः
कृशानिकर्तितकलेवरेत्यर्थः शिवबलैः प्रमथसैन्यैः रविकरग्लपितैः सूर्यकिरणशोषितैर्वारिभिर्जलैरिव प्रतिदि
शंदिक्षु परिमंडलतया परितः प्रकारमंडलीमित्यावत् आदेदे प्रतिदिशं मंडलीकरणस्थितमित्यर्थः उपमेयं अनः
पक्लिष्टहीनीरंघ्रविरलमतितदूर्मनिपीडितं सैन्यं वृत्तमित्यर्थः द्रुतविलंबितवृत्तं द्रुतविलंबितमाह नभौभरौ
का॰

प्रतिदिशं प्लवगाधिपलक्ष्मणा विशि[illegible] खसंहतितापितमूर्तिभिः रविकरग्लपितैरिव वारिभिः शि
वबलैः परिमंडलता दधे १४ प्रविततशरजालछन्नविश्वान्तरालेविधुवतिधनुराविर्मंडलं पांडु
सूनौ कथमपि जयलक्ष्मीर्भीतभीतेवितानु विषमनयनसेनापक्षपातं विषेहे १५ इति श्रीकिरात
र्जुनीयेमहाकाव्येलक्ष्मीकेभारविकृतौ अर्जुनाभियोगोनाम चतुर्दशः सर्गः १४

वितिलक्षणात् १४ प्रविततेति पांडुसूनौ प्रवितताति विस्तृतानि शरजालानि तैः कृत्वा छन्नमाच्छादितंवि
श्वान्तरालं येन तस्मिन्नत एवाविर्मंडलं माविर्भूतमंडलं आविर्भूतमिति तत्सोभताषर्ध्यानप्रवेशाभृतथरस्याप्र
योगः धनुर्विधुवतिकंपयति सति भीतभीतेव भीतप्रकारेव जयलक्ष्मीर्विजयश्रीर्विषमनयनस्य सेनायाः पक्षपातं
पक्षपातं परानुरागकष्टमपकेनकारणमहता कष्टेनवाहान्तु न तु विषेहे क्षणा कमालिनीवृत्तं तल्लक्षणं तु नौ

१५ इतिश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांचतुर्दशः सर्गः १४

भूपतिभिर्विशेषमाह नयइति एषमुनिस्तपोबलेनभूपतीवकोऽपदृष्यस्तवदात्मनः पुरोहितास्तिविधापुरस्कृत्यइयंनिरस्यतिप्र
यतिस्थितंत्वयजितंवाकिंवा अमुयायस्यमुनेर्मायाविहितेनमायायाप्रतिहतंमत्वाख्यकीयमेवायुधंप्रतीयपतिकूलमागत्य
प्रत्याहृत्यनोऽस्माकंवामिहन्तिकिम् जामिनिप्रहरणेनाटंकारमात्रादिहभेलनियातिः विग्रहोनवीर्यस्मरणात्तत्रैषवद्गी।
पूर्वविज्ञायानुहितीया १८ हृताइति यद्वाअस्यमुनेर्गुणैः पुनातादिभिर्हताअकृतावपीकृताइतियावत् भयेनद
रेणावामयाहिभ्यःत्यावित्यर्थः देवतास्तिरोहिताः सत्यःप्रहरेतिस्थितकृतमन्यथाअस्यमुनेरमीसायकाः जलाकुलय

म

नयोबलेनेवविधाबभूयसीस्तनूरदृष्यणःस्थिहिदृष्टिन्निरस्यति अप्यमायानिहतंनिहंनिनःप्रतीयमानान्यकि
मुत्तमायुधं १८ हृतागुणेरस्यभयेनवामुनेस्तिरोहिताःस्विन्महरंतिदेवताः कथंत्वमीसंततमस्यसायका
भवन्त्यनेकेजलधेरिवोर्मयः १८ जयेनकश्चिद्विरमेदयंरणाद्भवेदपिस्वस्तिचराचरायवा ततापकी।

हरि॰

र्णाबृपसूनुमार्गणैरितिप्रतर्कोकुलिताध्वजिनी १८ कुलकं अमर्षिणाकृत्यमिवक्षमाश्रयंमदो
द्धतेनेवहितंप्रियंवचः बलीयसातद्विधिनेवयोरूपं वलान्निरस्तेन रराजजिष्णुना १८

रवकयनेसंततमनेके संख्याभवंति एतच्चोक्तान्यनमपत्तासंभवेनसंभवतीत्यर्थः १८ जयेनेति किंचायंमुनिः।
जयेनरणाद्विरमेदस्माद्विजेतुयुद्धेसंहरेत्कच्चित् अपिवराचरायवास्वस्तिभवेदपिस्यात्तत्त्वमनेनगमिविनुपुण
हितार्थः अपिप्रश्नःसंभावनायांप्रश्नेनायांलोट इतिपूर्वोक्तालकसेनाकुलितातत्तापिता अत्रसहेतुकविशेष
णर्गार्ह नृपसूनुमार्गणैरर्जुनवाणैकीर्णाव्याप्ताध्वजिनीसेनाकिरातपतेरितिविशेषः ततापरितायमास १८ अम
र्षिणेति अमर्षिणाक्रोधवताक्षमाश्रयंशांतिसाध्यंकृत्यमिव यथामदोद्धतेनयुवाहितंप्रियवचोनिरस्तंतिरस्कृतं।
मिवयथाबलीयसाबलवत्तरेणविधिनादैवेननिरस्तंपौरुषमिवबलिष्ठदैवप्रतिहतपुरुषव्यापारस्यनितान्तविधे

फ॰

ममज्जितेति यावतीप्रणतयोयावद्दाति यावद्दवधारणे इत्यव्ययीभावः यावद्दातिममज्जितान् रातिसंख्याययमज्जामनिवाम
महासंभूयैवनिर्यतीनिर्गच्छतीत्यादकतस्यकोपात्तामितिभावः यातेः प्रातरितिप मुनिगणसंहतिरूमापतेस्पृष्टसेनोह
मीघ्रोःप्रभायंकजावलिमिवसंकोचनेनिनाय ५६ अलि मेति अलि स्वरूपतोगत्यावावकं अन्यमनुजिततस्थानप्रष्ट
तैानभवतीतेडिहामितिक्रोडिष्टमोजस्विनेसाश्वतेभवतेऽष्टेचउभयत्राप्योजस्विनपुष्टाः दिष्टं निर्विकमोजुगीतितित
कुटिलोपमष्ठ अमोघमवचमज्जामेनिरंतरव्यायारिव्याभ्रात वक्त्रिभुक्तिपाशुच्छेदनभेदनयोतादिकर्मसुष्टचकुमेवैनुति(
जातितकर्माजुगणेनविनियुक्तोमित्यर्थः अस्यमुनेः प्रोचमुष्टीहिमिवबीररमुन्मत्तापिभूतप्रयत्नविष्णुपमिवेत्यर्थः सा
दितव्यविकर्षितोविच्छिवः सावष्टिनुप्रतिकर्तुनप्रसेहिरेनप्रोक्तुः तुं स्योत्साहववदेवप्रारवर्षं दुष्टर्षमभूदितिभावः ५७ सि

> ममज्जितायावदरातिनिर्यती सहैवचापान्मुनिवाणसंहतिः प्रभाहिमांशोरिवपंकजावलिं निनाय संकोचममाघतेन्म
> इः ५६ अलि मोजिष्टममोघमज्जामेतिक्रियासुवक्त्रषु दृष्टयन्नियोजितं प्रसेहिरे सादयितुं न सादिताः प्रारेजमुत्साहमि
> वास्यविद्विषः ५७ त्रिविधध्वजिन्यः प्रतियाधमग्रतः स्फुरत्तमग्रेषु मयूखमालिनं तमेकदेशस्थमनेकदेशगा निद
> ध्युरर्कं युगपत्प्रजा इव ५८ मुनेः शरौघेण तदुग्ररंहसा बलं प्रकोपादिव विष्वगायता विधूनितं भ्रान्तिमियाय संगि
> नीमहोर्मिलेनेवनिदाघसिन्धुराट् ५९

धेति अनेकदेशगानानादेशस्थाध्विधध्वजिन्योहरसेनाउग्रेषवोमयूखावाइवेत्युपमितसमासः अन्यत्रतुउग्रेषवइवमयूखा
इतिमयूरव्यंसकादित्वात्समासः तेषांमालास्त्यस्मिन्नग्रेषुमयूखमालिनं तीक्ष्णदीप्तिमाहिनिः एकदेशस्थमेकत्रैवस्थितंतेष
निर्कप्रथममालास्तीतितमग्रेषुमयूखमालिनंनीलाइवयुगपत्प्रयोधस्थुरिति अव्ययविभक्तीत्यादिनायथार्थेवीप्सायामव्य
यीभावः अयतः स्फुरंतनिद ददृशुः यथैकार्कं नैवस्थितंतापिनामादिपुस्थिताः सर्वप्रतिपुरुषंप्रत्येकंवर्ततइति प्रकोपाद
मर्षादिवयुगपत्सन्ततीयतेनतदुग्राणवीमुनिरणपतियोधनवेषप्रत्यभादित्यर्थः ५८ मुनेरितिप्रकोपादमर्षादिवविष्वक्

गतैरिति । पाण्डुनन्दनः परेषामविभावनीयतां लघुप्रयोगादन्यत्र गूढप्रयोगाच्चादृश्यतामप्रकाशतां च गतैः विपदं
मनर्थं निवारयद्भिः विदूरगैः परिमण्डलप्रविष्टैः बृहत्फलैः तानग्रमहाफलैः स्वफलैर्गुणलाभैर्युपायैरिति शरा
अन्तः शरैरुपायैः सामादिभिरिव भृशमुपचितः प्रवृद्धो बभूव अत्र उपायमात्रसाधर्म्यात् प्रकृताप्रकृतश्लेषः उपमेति विवेकः
५२ दिवइति पृथिव्या दिवोऽन्तरिक्षात् पृथिव्याः भूमेः ककुभां दिशां नभस्वतां मरुतां तेजसां किं बहुना विवक्षा
सकृद्विप्रकृष्टात् कार्मुकान्मुनेः शरैरापतद्भिः सर्वतो गणा अभिमेनिरे अन्तरवकाशमुषित्वा अनेन पृष्ठप्रदेशः समाप्ता
नहीति भावः । अत्र सर्वतः शरसंपातदर्शनात् भावनया दृष्टिसुदीनामनन्तमस्यायामन्तो नाभिप्रतीयमानमुत्प्रेक्षा

गतैः परेषामविभावनीयतां निवारयद्भिर्विपदं विदूरगैः । भृशं बभूवोपचितो बृहत्फलैः शरैरुपायैरिव पाण्डुनन्दनः ५२
दिवः पृथिव्याः ककुभां नभस्वतां मरुतां तेजसाम् । सकृद्विकृष्टात् कार्मुकान्मुनेः शरा शरादिति
अभिमेनिरे ५३ गणाधिपानामविधाय निर्गतैः परासुतां मर्मविदारणैरपि । जवादतीये हिमवानधोमुखैः कृतापराधैरिव तस्य पत्रिभिः ५४ द्विषां क्षतीर्याः प्रथमे शिलीमुखा विभिद्य देहावरणानि चक्रिरे । न तासु पेते विशिखैः
पुनर्मुनेररुन्तुदत्वं महतां ह्यगोचरः ५५

—गान् उपलक्ष्यतयत्नसाध्ये ५३ गणेति मर्मविदारणैरपि मर्मस्थानान्येव विदारयद्भिरपि गणाधिपानां परासुतामर
णमविधायाकृत्वा निर्गतैस्तेषाममर्त्यत्वादिति भावः तस्य मुनेः पत्रिभिः शरैः कृतापराधैरिव स्वामिकार्याकरणान्सापराधै
रिवेत्युत्प्रेक्षा अधोमुखैः सद्भिर्जवाद्वेगाद्धिमवानतीये गत्वा च क्ष्मामेव प्रविष्टा इत्यर्थः लज्जितस्य चेष्टितमेतदिति
भावः ५४ द्विषामिति प्रथमे प्रथमप्रयुक्ताः शिलीमुखाः मुनिशरा द्विषो देहावरणानि वर्माणि विभिद्य याः क्षतीः प्र
हारान् चक्रिरे तासु क्षतिषु पुनः पश्चात् प्रयुक्तैर्मुनिशरैर्न पेते न पतितं पुनः प्रहारो न कृत इत्यर्थः तथा हि महताम
रुन्तुदत्वं पीडितपीडनं परमर्मगोचरो विषयः सतः पीडितपीडां न कुर्वन्तीत्यर्थः न रुन्तुदत्वं मनन्तःप्रान्तगतं न तत्त्वं

त्रयीमिति नूर्णी त्रयीषाण्मांग कालाध्वनोरन्तसंयोगाद्द्वितीयास्मनिलाशिनोवायुभवस्य कृप्रस्येत्यर्थः नथापि [illegible]
णापदृशो कर्तृप्रदृष्यत उत्साहमानस्य क्रियार्थत्वाद्विनाचतुर्थीत्ति स्योरर्जुनस्य वपुषि शेषमनुयवयंप्रणानि मङ्गुलीमति
प्रिषिलोनप्राणीतिशेषः वर्मणोकवचेनविद्वेषवान नरकारणायज्ञानतीत्यन्ततो ना सत्वं रक्षी द्वाव इट समीयप्राप्य
मस्यषान प्रयोगादिति भावः हणकर्माणि लिट् ४८ यतस्त्विति प्रावृषुरो हरी ... मित्युपित्यो सम्मतनीयवितन्य
यापयतश्च सत्तपक्षुरुषुतः कणयत धूमादिवो वेति विकल्पादिडागमाभावः नस्योर्जुनस्य सेविधिनी भोषयनर्ञ्जि
ज्योषयणयमनछादित्वात् ह्रस्वः विनियातयामिनीविनाशूस्तच कादिष्टरुन्न विशुण ... लवलोमेन शरणयान ४९

त्रयीमनुनामनिलाशिनःसतःप्रयाति योगवपुषिप्रदृष्यतः। शणायुजित्स्योर्विदुषेविलवरेचन त्वमीयशिषि
लेन वर्मणा ४८ यतस्य ... विन्याद सीमन्तनलस्य धनुर्दृषतः संयोगस्य ... भीषणावले
प्रवृष्टिविनियातयामिनी ४९ दिषः सहर्षं निपतितिपन्नि वप्रभावराकुलयलिवासितं मुनिश्चवालव
पकालदाहण ... लितिमप्रान्तीच लयवत्येवभूमि ५० विमुक्तमात्रमितश्च मनिजयैरनेकमेकावसरेवमेवैः
मुनिर्जिधानाथुधमैयासरैः क्रियाफलकालैरवानितयातितः ५१

दिषः इतित्ययकालःकल्पान्तक ... लःसद्र वदारुणारौद्री ... मनिरर्जुनं दृष्टमिदेष्ममम [illegible]
त्रियैकचस्मादरमितान्यथा तास्यायार दर्शनं मस्यादिति भावः रवेप्रभाविलियन्निवाधः प्रतियन्निवाम्यथा कथं तद
पुषत इति भावः तथाविलव्याकुलयन्नित्रिपुनोत्तानरालेस्थारणोयञ्चिव नम्यनथागनिवि वृत्तत्वादिति भावः सपाला
लितवेलपृष्ठेवतथा तोभादिति भावः चालनातिमकरोत सर्वज्ञ ... ५० विमुक्तमिति आपण
सिलसाकालितः प्रनु ज्यायैसैरद्दमद्दिमिकणात्रात्रविद्विप्रसिंधित्यर्थः वेनैरेकावसरसमकाले भवत्येतत्संयोगद्विती
याविमुक्तमयुक्तस्यनेकवद्भूपाधात्रायुधजातावेकवचनमर्तुनः क्रियाफलमतियाति ता ः तिक्रान्तः कालश्व आतीत

यथास्वमिति पुराहूर्तस्वमनतिक्रम्य यस्मात्स्वमेकमेवतेषामीत्याश्रितानां कीलितानां कामितानां चारिक्रमा येस्तियरेषु ज्वरः
त्वणामुनिप्रतिवान् तततेजसो ऽहृतप्रभावाः मुनोः प्रतिः प्रतिमृढतामन्नानमेहाधर्मायुयुः तथाहि महानवः भापेरुष
परविहृतप्रतिहंतिनाप्रयति ४३ ततइति ततएकैकस्याथ कौशूयेतितावांछितान्योन्यवृलोयप्रतिरन्योन्यमान्त
वश्यमायैस्तैर्गणैस्तन्ना ऽनेकक्रियाधारत्वात्सामग्री सम्पूगयुदेवप्रत्युऽप्य तेभावलिङ् तथाहि सहायसाधाः सिद्धयः
कार्यसिद्धयः महोदयानां महानुभावानामप्यभिमतप्रत्यासिद्धयाशयाधातेषांभावृत्तातानां सहवृत्तितासंभूयकारितया प्र
दिसतिसनोगणानामपिसंभूयकारित्वनदोष इतिभावः ४४ किं तेतिरुरुभिः स्थायेस्थोपहिताः प्रतिमाउपान्तरेहसःप्रान्त

प्रकृतिभिः कुलके यथास्वमाश्रितविक्रमास्ततो मुनिप्रभावान्नतितेजसः परे ययुः क्षणादप्रतिपत्तिदीनतां
महानुभावः प्रतिहन्ति पौरुषं ४३ ततः प्रतस्थे सममेव तत्र ते स्वपेतितान्योन्यव लोपपत्तिभिः महोदयेऽपि
हि सहवृत्तिता सहायसाध्याः प्रदिशन्ति सिद्धयः ४४ किरातसैन्यादुरुचापनोदिताः समं समुत्पेतुरुपात्तरंहसः
महावनादुन्मनसः खगा इव प्रवृत्तपत्रध्वनयः शिलीमुखाः ४५ गभीररन्ध्रेषु भृशं महीभृतः प्रतिस्वनेनोन्न
हितेषु सानुषु धनुर्निनादेन जवादुपेयुषा विभिद्यमाना इव दध्वनुर्दिशः ४६ विधूनयन्ती गहनानि भूरुहां
तिरोहितोपान्तनभोदिगन्तरा महीयसी वृष्टिरिवानिलेरिता रवं वितेने गुणमार्गणावलिः

वेगाः प्रवृत्तपत्रध्वनयः जातपक्षस्वनाः शिलीमुखाः बाणाः महावनादुन्मनसः कापिगन्तुमुत्सुका खगाः पक्षिण इव विशिष्टाः
किरातसैन्यात्समं समुत्पेतुः ४५ गभीरेति गभीररन्ध्रेषु गभीरगह्वरेषु महीभृतः अतः सानुषु प्रति
स्वनात्संपूर्णत्वमिति तेनोत्थितेन तदीयीकृतेन जवादुपेयुषा प्राप्तेन धनुषां निनादेन दिशो विभि मानाः विदीर्यमाणा
इव दध्वनुः ध्वनिं चक्रुः ४६ विधूनयंतीति भूरुहां गहनानि वनानि विधूनयंती कंपयंती तिरोहितान्याच्छादितानि प्रान्ताः
नभोऽन्तराणि दिगन्तराणि च यया सा गुणमार्गणावलिः प्रथमसरसंहतिरनवरतनिर्गताबाणानां महीयसी वृष्टिरिव रव

उपांतरः

९७

निजेति पुनश्च निजेननैसर्गिकेणाभूयसा बहुलेन धैर्यमेवगुणस्तेन विजितान्यगौरवं विजितमन्येषांगौरवंगाभीर्यं यस्मिन्कर्मणितत्तथा
गंभीरतां दुरवगाहत्वंनीतं तमेतमेव घनाः सान्द्राः उरवो महान्तश्च वीरुधोलताश्च पस्मिंस्तेन घनोरुवीरुधावनोदयेनपरागण्प्रा
दुर्भावेन समंधकारीकृतं दुरवगाहीकृतं उत्तमाचलमिव स्थितं समन्ततोंधकारोयस्यसमउतिविग्रहः ३९ महर्षभेति महर्षा
भस्यस्कंधउवस्कंधोयस्यासौतउपमानमयंवेयदत्यादुभस्कंधलोय: स्कंधाभुजशिरोंसास्त्रीत्यमरः समुन्नकधरस्थूलग्रीवः अ
घग्रीवायांशिरोधिः कंधरेत्यमरः बृहच्छिलावप्रघनेनवक्षसा बृहच्छिलावप्रघनेनवक्षसायलक्षितमसमरहेभरिवतीमा
र्गामुजति हीर्षुदृश्यतेकाणीवालसमुद्धर्तुमिच्छुः स्तनएवमहतोऽणवात्जगतामुजि हीर्षुमर्त्ता विशेषणविशिष्टमहावरा

निजेननीतंविजितान्यगौरवंगभीरतांधैर्यगुणेनभूयसा वनोदयेनेवघनोरुवीरुधासमंधकारीकृतमुत्तमाचलं ३९
महर्षभस्कंधमनूनकंधरंबृहच्छिलावप्रघनेनवक्षसा समुज्जिहीर्षुंजगतीमहाभरांमहावराहंमहतोर्णवादिव ४०
हरिन्मणिश्याममुदग्रविग्रहंप्रकाशमानंपरिभूयदेहिनः मनुष्यभावेपुरुषंपुरातनंस्थितंजलादर्शइवांशुमा
लिनं ४१ गुरुक्रियारंभफलैरलंकृतंगतिंप्रतापस्यजगत्प्रमाथिनः गणाःसमासेदुरनीलवाजिनंमहाचलत्तो

मिवस्थितं अर्थमाभ्यादियुमयमानस्त्वेव प्राङ्मात्रसाधर्म्य एतत्सविधानादिति महत्त्व ४० हरिदिति पुनश्च हरिन्मणिश्या
मंमरकतमणिमेचकं उदग्रविग्रहंउदारमूर्तिं देहिनः सत्वानपरिभूयतिरस्कृत्य प्रकाशमाने उत्तमेदेश: मकुरस्तस्मिन्नंशु
मालिनेसूर्यमिवमनुष्यरूपेस्थितं पुरातनंपुरुषंयोवदरीतपोवननिवासीनारायणस्तस्य चरो नरोनामऋषिरेवायमित्यर्थः
४१ गुर्वीति गुरुभिःक्रियारंभाणांफलैरलंकृतं सफलाकर्मारंभमित्यर्थः जगत्प्रमाथिनोजगद्विजयिनःप्रतापस्यतेज
सोगतिंस्थानंतोऽस्यावहृनामेकलत्वपुज्यमउतिसदर्भाभिप्रायः अनीलवाजिनंसितितगणाः प्रमथादयस्तपात्रैये
वर्षभीतोयघनास्तोयमणिता वार्षिकाइत्यर्थः घनाभिवाउवावतामिति शेषः समासेदुरवापरित्यर्थः ४२

अष्टभिः श्लोकैरर्जुनविशेषणमाणानां तदभियोगमाह । ततः सदर्पमिति । सदर्पं सगर्वं सोत्सेकं तपस्यया तपश्चर्यया । तपस्यते।
ऽकृत्तं तानि ह्यया ममत्वमनयाय प्रतनुं कृशं तथा एवं मदस्रुत्या दानेन क्षामं कृशं दानमेव निष्ठा न कारस्यमकारः एकवारणमेका(
किनं गजमिव स्थितमित्युपमा । पुनर्भूभृतां राज्ञां निधनाय नाशाय परिज्वलन्तं तेजस्विनमत एवाशा दिशो दहन्तं जातवेदसं।
वह्निमिव स्थितमित्युपमैव ३५ अनादरेणेति पुनश्च अनादरेणावगणनयोपात्तो निषङ्गादुद्धृतश्चैकः सायको येन तं तथा
जये कुले सुहृदीव जये सस्पृहं तमिच्छन्तमित्यर्थः पुनः शनैरपूर्णः न्यूनः प्रतिकारो बाणाहरणप्रत्यर्थं तत्र पेलवे यस्मिन् तत्पूर्व(
पेलवे कोमले बलं सैन्यं प्रतिकारपेलवे बलोदधौ सेनासमुद्रे शनैर्मन्दं नयने दृष्टी निवेशयन्तमिति बलमेवोदधिरस्वभावो(
न्तिः बलमुदधिरिवेत्युपमितसमासः येषामस्त्वाह नौबुद्धिधनुर्दकस्योदादशः ३६ निषण्णमिति पुनश्च आपदां प्रतिका

ततः सदर्पं प्रतनुं तपस्यया मदस्रुतिक्षाममिवैकवारणम् । परिज्वलन्तं निधनाय भूभृतां दहन्तमाशा इव जातवेदसम् ३५
अनादरोपात्तधृतैकसायकं जयेऽनुकूले सुहृदीव सस्पृहम् । शनैरपूर्णप्रतिकारपेलवे निवेशयन्तं नयने बलोदधौ ३६
निषण्णमापत्प्रतिकारकारणे शरासने धैर्य इवानपायिनि । अलङ्घनीयं प्रकृतावपि स्थितं निवातनिष्कम्पमिवापगापतिम्
३७ उपेयुषीं बिभ्रतमन्तकद्युतिं वधाददूरे पतितस्य दंष्ट्रिणः । पुरः समावेदितसत्पशुं द्विजैः पतिं पशूनामिव हूतमध्वरे

रस्य करणे साधने शरासनेऽनपायिनि स्थिरे धैर्य इव निषण्णं स्थितं प्रकृतौ स्वभावे स्थितमपि निर्विकारमा(
पि अत एवालङ्घनीयमनतिक्रमणीयमत एव निगतनिः कम्पवातानामकम्पिष्यान्तं निवातानामपगानां नदीनां पतिरमरः आपगा
पतिं समुद्रमिव स्थितं ३७ उपेयुषीमिति पुनश्च अदूरे समीपे पतितस्य दंष्ट्रिणो वराहस्य वधाद्धेतोरुपेयुषीं प्राप्ताम् अन्तकद्युतिं बिभ्रतं धारयन्तं तथा पुरो ऽग्रे ... अध्वरे यागे हूतम् आहूतं पुरः सम्यग्
वेदितः सत्पशुर्यस्य तं पशूनां पतिं रुद्रमिव स्थितं ३८ ॥ ॥ ॥

५

उदूढेति उदूढेनोद्धृतेन वलस्य सेनाया अमितमाहिनमेकमन्यतरं दिशं सुखेनेन सः विकृष्य आकृष्य मतः पव विस्फारितं निर्घोषितं चापम
इत्येतेन सविभुः आयते प्रसारते पदद्वयं पार्श्वद्वयं वितत्य आम दैर्घ्यात् यपदः साध्यम कृत्वा पर्यं सहायवल भित्ति विनिबद्धं
ति गणानामधिगो मध्यस्थो ययिउपरि गोपस्थितः वव भौम सर्वे न तत्वात् पालयितत्यर्थः ३१ सुवेगेति सुखिनद्ः।
विनवागाह्नत्येति स्थितिसु गेषु दुर्गेषु च समविषमप्रदेशेष्वित्यर्थः सुदुरो रधिकरणार्थे प्रत्ययः आत एव टिलोपः।
तुल्य विक्रमैर्लीलया समसंचारैः जवाद्वेगाद् दृष्टपूर्विकया अहमहमिकाया अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यहं पूर्वि कार्यं त्वम
रः विपासुभिर्यानमिश्रैः यातैः सनन्ता उप्रत्ययः सनो त्यादित्वा इत्प्रत्ययः गणे यम धैर्यविच्छेदेन इ हमतएवा।
कुलाकुलमाकुलप्रकार प्रकारेगुणवचनस्येति द्विर्भाववचनानिरुद्धाससनिरुद्धप्राणमिवबभावित्युत्प्रेक्षा ३२ तिरो।

१॰

हवलः स्यागितैकदिग्गो विकृष्ट विस्फारितचापमंडलः वितत्य पक्षद्वयमायतं बभौ विभुर्गणानामुपरीव मध्यगः
३१ समेषु दुर्गेषु च भिन्नविक्रमैस्तवादहं पूर्विकया यमुभिः गणैरविच्छेदनिरुद्धमाबभौ वननिरुच्छ्वासमिवा
कुलाकुलं ३२ तिरोहितश्वभ्रनिकुंजरोधसः समश्रुवानाः सहसातिरिक्ततां किरातसैन्यैरपिधाय रेचिताभु
वःक्षणं निम्नतयेव वीरुधः ३३ पृथूरुपर्यस्तबृहल्लतानतिः जवानिलाघूर्णितशालचंदना गणाधिपानीप
तिप्रसारिणी वनान्यवगाहत चकारसंहतिः ३४

तिरोहितेति किरातसैन्यैस्तिरोहितानि छन्नानि श्वभ्रनिकुंजरोधांसि गर्तवृक्षलतादीनि यासां ताः अत एव सहसातिरिक्ततां श्वुता
नतामश्नुवानाः प्राप्नुवत्यस्तथापिधायाच्छाद्य रेचितास्ताः रिक्तीकृताः भुवो वनप्रदेशाः क्षणं निम्नतया निम्नताधर्मेणाभेजि
२३ गप्रागुक्तत्वेनोत्प्रेक्षा सैन्ययोर्भेदो वाच्यः इत्यर्थः प्रतीयते समस्ता एव विकृताः प्रतीयत इत्यर्थः ३३ पृथ्विति पृथु
भिर्विपुलैरुरुभिः पुरोभागैः पर्यस्ताः क्षिप्ता बृहन्त्यो लतानां तत्यो यया सा जवानिलेन वेगमारुतेन आघूर्णिता भ्रामिताः शाला
सर्जतरवः चंदनानि च पर्याया
ला॰ लः प्राकारवृत्तयोः शालः सर्जतरुः स्मृत इति शाश्वतः परितः सर्वेषु प्रसारिणी प्रसरणे
य॰ न॰

४ ३८

[illegible] ३६

५

ननु इति ननः पताकिनीपते। सेनापते रववादेनादेशेन अववादो यथा आदेश इति मं तः निह्रादवती महाचमूः सेनायुगां
तवातेरभिहता आदोलिता अतएव निनादं कुर्वती अंभोनिधिवीचिसंहती रणवो मिसमूह इव चचाल २७ रणायेति ...
तेव ...त्तर्यन शीलोः नकुल इत्यर्थः जयतेस्तनताम इत्यादिना ...र्थणाम् प्रत्ययः तस्मिन्संजाततरंगे यथा तथा आ
लोलिता आस्थिता केतुसनया तघ्नन् समुद्रा येन सः महत्यनैः सोद्रेरनुशीकरैः सघनाबुशीकरः सुरभिः सुगंधः समी
रणो वायुः रणाय यत्तः प्रदिशं प्रतिदिशं विकंपितः बलानां पुरः शनैः प्रतस्थे चचाल २८ जयेति जयारवे वंदीनां जयशब्दे तिष्ठावं दे ...दि
तनादे वीराणां सिंहनादे च मूर्च्छितो वर्धितः शरासनज्यातलवारणानां च ध्वनिः भूधरराजकुक्षिषु गि
रिगुहासु असंभवन् अमान्सन् अवर्तमान इत्यर्थः अतएव गां भुवं कंपयन् दिशः तस्तार व्यानशे ... ततस्वरसेयोगादेशो गाः अ

ततो विवादेन पताकिनीपतेश्चचाल निह्रादवती महाचमूः। युगान्तवाताभिहतेव कुर्वती निनादमंभोनिधिवीचि
संहतिः २७ रणाय यत्तः प्रदिशं विकंपितस्तरंगितालोलवितानविद्रुमद्युतिः पुरो बलानां घननाबुशीकरः शनैः प्रतस्थे
सुरभिः समीरणः २८ जयारवे वंदिनिनादमूर्च्छितः शरासनज्यातलवारणध्वनिः असंभवन्भूधरराजकुक्षिषु प्र
कंपयन् गामवतस्तरे दिशः २९ निशातरौद्रीषु विकाशतां गतैः प्रदीपयद्भिः ककुभामिवान्तरम् वनेसदां हेतिषु भि
न्नविग्रहैर्विपुस्फुरे रश्मिमतो मरीचिभिः ३०

अहहायुरदार्थस्य विशेषणेन तमासंभवन्नुत्वा काव्यलिंगरूपा गिरिकुक्षिरूपाधिकरणापि तया ध्वनेरधिकस्याधिकोक्तेरधिका
लंकारे तेषु यमसंभवन्नित्यकव्यतिरेक विनीच्छायमाना उपात्तसूक्ष्मगुणानिमिताप्रतीयमानक्रियात्योत्प्रेक्षातागोऽभावेन संकीर्यते।
इति संक्षेपः २९ निशातेति विशातास्तीक्ष्णाः अतएव रौद्राः भीषणाः अस्त्रेषु तेषु निशातरौद्रीषु विशेषणयोरन्यतरविशेषा
त्वविवक्षायां मिश्रत्वाद्विशेषणसमासः विनेसीहेतीति वनसदां वनेचराणां सत्सु द्विषत्यादिनालुक् तत्पुरुषे कृतत्व
लम् इत्यलुक् हेतिषु आयुधेषु हेतिः प्रभापि ... इति वैश्वः भिन्नविग्रहैः संक्रांतिमूर्तिभिः अतएव विकाशतां विस्ता
रतां गतैः अतएव ककुभां दिशाम् अंतरं मध्यं प्रदीपयद्भिः प्रकाशयद्भिः रश्मिमतो अंशुमतः सूर्यस्य मरीचिभिः दीप्यधा
या इति मनयोमकारस्य वकारः मरीचितिकरे भानुः करो मरीचिः स्त्रियाम् सयो ... दीधितीस्त्रियामित्यमरः विपुस्फुरे विभाव्ये

किरा. सर्ग. चतु.

मा वक्षस्व्यं कथं मधिक्षिप्यत इति चेत्तत्राह पर इति अज्ञता जडो मोहांधः परोऽवजानातीति नीचः तत्तदेवन्नतानां धीरतां
निर्विकारचित्ततां न विहन्ति उविकारः जनयतीत्यर्थः कोष्टवसिद्धस्येति भावः किं तु समानान्निर्वीर्यान्वयपौरुषाणि यस्मिन् तिकु
ल्यविक्रमाः येषां तेषु मध्ये निर्वीर्याः सप्तमी यः कश्चिदित्यर्थः अतिक्रान्तिमतिक्रमं करोतीति चेदसौ तिरस्क्रिया यथा सिद्धः सि
द्धस्येति भावः २३ तर्हि नीचकीदृशी वृत्तिरित्याशंक्य सोपपत्तिकमाह यदेति यदा विगृह्णाति विरुणद्धि पृथक्जनेति शेषः य स्व
तदा यशो हतं नाशितं भवेत् अथ मैत्रीं करोतीति तदा गुणा दूषिता भवेत्ते करोतीति शेषः उत्कृष्टभयथा स्थितिं तर्करहितम्
परीक्षको विवेचकः पृथक्जनं नीचजनं अवज्ञयाऽनादरेण पहतं तिरस्कृतं करोति न पेतत इत्यर्थः २४ उपसंहरन्नाह म

४

परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तदुन्नतानां न विहन्ति धीरतां प्रतीतिवीर्यान्वयपौरुषेषु यः करोत्यतिक्रान्तिमसौ ति
रस्क्रिया २३ यदा विगृह्णाति हतं तदा यशः करोति मैत्रीमथ दूषिता गुणाः स्थितिं समीक्ष्योभयथा परीक्षकः ।
करोत्यवज्ञोपहतं पृथग्जनं २४ मया मृगान्हन्तुरनेन हेतुना विरुद्धमाक्षेपवचस्तितिक्षितं शरार्थमेष्यत्य ति
थ लप्स्यसे गतिं शिरोमणिं दृष्टिविषाज्जिघृक्षतः २५ इतीरिताकूतमनीलवाजिनं जयाय दूतः प्रतिपन्नजन्मा य तित
सौ समीपधुरिनी मयेऽयुयुधः प्र... लकुटस्य विरूप वत्सवः २६

येति अनेन हेतुना मं धिविग्रहानर्हत्वेन कारणेन मया मृगान् हन्तुर्व्याधस्य संबंधि हतेऽत्र न प्रत्ययः अत एव नत्वीकृत्या
दिना पृष्टीप्रतिषेधः विरुद्धमति परुषमात्दे यवचस्तितिक्षितं क्षां च वनितितिक्षितं सोढं ननु असमर्थ्यामङ्गीकारे वक्ता
द्दुरुग्रहित्वाती त्याशंक्याह शरेति अथ शरार्थमेष्यन् हृष्टो विषयस्मात् दृष्टिविषात्सर्पविशेषात् शिरोमणिं जिघृक्षतो लवालिन
स्थितो गतिं हीनत्वं ... ता गतिः पुंसां लप्स्यते प्राप्स्यति २५ इतीति इतीरितमीरिताकूतमभिप्रायं यत्र अनीलवाजिनं
श्वेताश्वं तेन नहीता जयाय ने अप्रतापेन प्रवर्ति... स्मान त्रिता क... गमिष्यतीति भीषयित्वा ... तं नीमयपुधः सुनासग
... स्य प्रसन्न रूपस्यान्तर्नेत्र तति शेषः विरुपद्धतं व्रियं वकस्य समीपयया २६ कर्मा
४

५४

अथ सर्वं पालभ्यते ष्टुरस्तर्हि किं यतेन सुष्टुविप्रियं याच्यता पुरोऽन्यवृत्तात् असिरिति असिः खड्गधाराः वर्म कवचं तत्र पेटकः एष नष्टुत वेष्टरोणस्वामिना विविधैकैक प्राप्तविद्यत्किं न प्रार्थितं न याचितं येन प्रयोजनेन महास्वामीति भावः नपुंसके कपोषः अथास्य वीराभिमानिनो नष्प्रयुक्ता इत्यलिचरितिपोषः तर्हि पीवाकृतमलमेवं साध्याभागान्नायाचितव्यमिति भावः गम्यमानकि यापेत्तमाकरणान्यातजीयाङलुक् प्राक् कुमितिनिषेधार्थमव्ययं यत्प्राप्तिमतां स्वयं गतं हीदवलाज् हृणं न दूषितं
किं नु अस्य पाणिमेवाभिवीराणामिति भावः २० राष्टुवत्स्यवपुराङयोरिवेत्यादिना पदिष्टं संख्यमत्वा चेष्टसखेति स्वरूपः कथे
त्वया युक्तो योग्यः सखा कथितः नेकथाचित् कथयनीयु इत्यर्थः कुतो यो न पलयस्यानेनपुस्तुरतः नपराधित इत्यर्थः क्रुध
दुहेत्यादिना संप्रदानत्वाच्चतुर्थी य   यादिर इत्यायें हिरतेत्यमर अपूपितिग्रसूयां करोति अनसूयानुदोषारोपो गुणे

१६४

असिः प्राणवल्लभ नष्टु नो विवेकेविरत्य किं प्रार्थितमीपुरेणाति अयाचितः प्राप्तिः कृतमेव यो च्यानदूषितः प्राप्तिमत्रा
स्त्यपद् २० सखासयुक्तः कथितः कथं त्वयास्य इच्छयास्यंति पुस्तपस्यते गुणाज्जिनो ह्यायविरुद्धवृद्धयः प्रकु
त्यमित्राहिंसितास्साधवः २१ वयं क्ववर्णाश्रमरक्षणोचिताः क्व जातिहीना मृगजीविनो द्विदः सहावकृष्टै
र्महतां न संगतं भवति गोमायुसखा न दंतिनां २२

पीत्यमरः प्रत्युत प्रांशुरेवाय्यमित्याह हियस्मात् नामर्जनेन यउक्त्वाय त्कर्षमस्याविरुद्धाविमुषावुहियेयानेस्साधवः
खलास्ते प्रकृत्यमित्राः प्रकृत्या शत्रवः अतः साधुनाम साध्वभिसहायुक्तः यित्रभाव इत्यर्थः २१ हीनजातिवृत्तितां
तस्यसारव्यानर्हत्वमित्याह वयमिति वर्णाश्रमरक्षणोचिताविषुद्धवृत्तयो वयं राजानः क्व जातिहीनान्मृगजीवितद्विः
दोहिंसाजीविनो व्याधाः क्व कपालितं मर्दह अपकृष्टैः रुमारीत्या वृत्या च निकृष्टैः सहमहतां नाभ्यामेवाकृष्टानां संगतं सव्य
न घटते तथाहि दंतिनो गजानां गोमायुना शृगालानां सखायो गोमायुसखा न भवंति शृगाल वंचकः क्रोष्टुफेरुफेरा
वजंबुकाः स्त्रियाशिवागोमायुर्मृगधूर्त्तक इत्यमरः अत्र विशेषणेन सामान्य समर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः २२

३

गुणोतिगुणाणपवादेन विद्यमानगुणापह्नवेन तदन्यारोपणात्स्मात् गुणाह

नन्वप्रसन्नावृत्तिः कथंदुष्टेति निश्चीयेतेतत्राह ... स्थितस्याधित्तिमस्थे
न्नास्यदोषस्यारोपणाद्वविद्यमानदोषस्येवारोपणाद्भुतमकुमसज्जनेसुजनेऽ ... त्यातिमा ... मस्थितस्याधितिमस्थे
त्यर्थः कर्त्तरिक्ताःनिगूहतोहृदयंसवृगाव तोष्य साधारनार्यंहृदयं कमीप्सुजविलसच्चारेनामिः द्विधा कृत्वा कथं गण्य
कस्माधन १९ यद्व ... मपाचानीत चोल स्माद्वनेति वनाश्रयः अतएवमृगाः कस्यपरिग्रहाः नकस्यापीत्यर्थः किंतु
यस्तानमृगान् समेन बलात्कारेणाऽपहर्तुमितिहिनस्ति प्रहिंसायामितिधातोर्लट् तेमृगास्तस्यहन्तुःपरिग्रहाः हताचा
यस्मादभिमानमात्रेण सत्त्वाभावादित्याह नेतिमाभिता चात्मिप्रियस्याभवेत्येव समामस्मा
दृमेवेतिभावः ननुममायमित्यभिमानमात्रेण सत्त्वाभावादितिभावः १२ यदुभिरुमिथितित्यादिनायन्त्रिः कारणमवधीरितुपा
नितामित्यर्थः अभिमानेणसत्त्वेः तिप्रसंगादितिभावः १२ यदुमिरुमिथित ...

नितामित्यर्थः अभिमान्नेणसत्वेः तिप्रसङ्गादितिभावः

द्विधेवकृत्वा हृदयंनिगूहतःस्फुरत्मसाधोर्विगुणोतिवाग
गुणापवादेन तदन्यारोपणेऽपत्याधिरूढस्य समंजसंजनं प्रदीयतामुत्रन्येणमानितानमानिताः
सौः१२ वनाश्रयाःकस्यमृगाःपरिग्रहाःशृणातियस्तान्प्रसभेनतस्यते प्रदीयतामुत्तन्येणमानितानमानिताः
वाद्यभवतिचाप्रियः १२ नवर्त्मकस्मिन्नपिदीयतामितिव्रतेमेविदितंमहद्यिया तिद्धोबुरस्मानिद्दतो
मयामृगोवृत्ताभिरतोदितताम ... क्रिया १४ मृगानिनिहत्यगुरुत्वदेतुनाकृतोपकारःकथमिच्छतातपः
कस्येतिचेद्दसुःगजः हतःहताइनेनहर्वमममयेतिकागतिः १५
त्वमितितत्राह नेति कस्मैचिदपिवर्त्मनप्रदीयतामितिमहद्विपााख्यातेननमेमहद्व्रतेविदितउपदिष्टमित्यर्थः अस्मा
त्कारणात्त्विचार्य हे तेरायतेत्वभिधावत यमृगोनिहितः द्वियस्मारह्य तामिरत्वानताम ... यानंनदोषः अतआत्मा
त्वार्थमस्यवधोननिःकारणमित्यर्थः १४ दुर्गवतदित्यादिनापरोनवधुत्वमृत्तात्राच्छे मृगानिति हत्वा ... दे
त्वेनस्वहेतुनात्मार्थं मर्तुर्नप्रवृत्ततीयादिति ततीयामृगाविविनिहत्यदौनमर्गन्यानीतिरुगयुक्तोधः ... धप्रु
तोणाहि पुकीयप्रत्ययानानियातः ... धमृगवधतीवामृगयर्लधक ... तपस्कृत्तानपश्चनाकथंकृतोपकृ
शेवकरुचितित्यर्थः अथकयतिवे ... धस्यापीत्यर्थः अस्तुकिंपुककलहनेतिभावः परन्तुयदुक्तंनिहतःपरनिवर्द्
नमिताहितस्प्रथमप्रहरे कत्वंतदत्कामित्याह्मगःतारणातत्ः अगात्याणपदेकविद्वरत्यर्थः एवमस्यमेननुयोग्वहर्वदतोमयाना
नेत्यत्रकागति किंप्रमाणयोर्वापर्यस्यदेलत्वान्वादित्यर्थः तथैवेतितयामितापप्नेमसस्यवकिंनस्यादितिभावः १५ ॥ ॥

हुआ

ध हे४

एवंक्रमेतिचेदस्तित्युक्त तदयमसहमानस्त्वाह अनायुधइति अनायुधे निरायुधे सत्वेन केनचित्प्राणिना जिघांसिते हन्तुमिष्टेऽन्तेः सम्पन्नात्कर्मणिक्तः मुनौ विषयेकृपेति तिर्वृत्तिर्व्यवहारो महतां अकृत्रिमाः कपटासहत्यव्याप्तत्वाः सायकोयस्मिंस्तं सज्जसायकं धनुर्विभ्रति दैतिमपितत्रपः कथंकृतानुकंपः प्रतीयते ज्ञायते ज्ञाः कर्मणि लिट्‌ अदतेकृपाविहितनत्त्वत्त्वमात्रत्यर्थः

१६ अथाकृत्यामभ्युपगम्याह अथोइति अथोमश्ची तेनन्यायेनमदर्थं यथा अर्थेन सहनित्यसमासः प्राप्त तस्माज्जलस्याप्तिः तस्य फलंच प्रतिकाययस्य प्रतिपदस्य साधनं वधः साधनं निष्फलत्वामे तिमेन्योसिद्धोवधेपंगतः विचिन्त्यविभुः अविव्रते। व्रतिते न त्वत स्मिन्फलेमया आत्मसात्कृते स्वाधीनीकृते सति तदधीन इतिसाति प्रत्ययचन्मपतेरधिकाकृतार्थ तस्मिफल्बेन। नखल्वायुधस्यपरत्राणंपुनरवधमात्र प्रतियादनायेकहेतयासिद्धेरित्यर्थः तथापायंयतः प्रार लोभशतिकपाल्लुतायाम्

अनायुधे सत्वजिघांसिते मनौकृपेति वृत्तिर्महतामकृत्रिमा शरासनं बिभ्रति सज्जसायकं कृतानुकंपः सकथंप्र
१४ तीयते १५ अथोपलब्धेन मदर्थमस्कृतः फलं चतस्य प्रतिकायसाधनं अविक्षते तत्र मयात्मसात्कृते कृतार्थता
न न्वधिकारा चस्पते: १७ यदात्मकामभवताप्तयाच्यतामितित्वमनेतदनन्यचेतसा कथंप्रसह्याहरणैषिणा(?)क्षिया
प्रपावनत्वामलिनीकृताःश्रियः १८ अभूतमासज्य विरुद्धमीहितं बलादलभ्यंतवलिप्सतेन्नृपः विजानतोपिह्य
नयस्यरौद्रतां वत्यपायेपरिमोहिनीमतिः १९ १४

लान्वपिनिकृतनीतिभावः १७ मार्गणोरथनवप्रयोजनमित्यादिनाप्रक्रान्तमिराचष्टे यदितिसन्नृपः कामंभवताप्याचला मितियत्तन्मामितिशेषः एतत्त्वमचेतसामनन्यचित्तेन त्वमनयुक्त कृतः प्रसह्यबलादाहरणैषिणामाहर्तुमिच्छता। त्वं विक्षितत्वामिति तिस्मारणादितिभावः यगवन त्वाया उचारेतेन मलिनेकृताःश्रियः कथंयियानकथंचिदित्यर्थः।
१८ अथगमेगितमस्याभयदर्शयति अभूतमिति तवत्रपः अभूतमसत्तमासन्ज्ञामिथ्याभियुज्यत्यर्थः बलात्प्रसह्य तद्भूतमित्यमरः अलभ्यंलब्धुमशक्यं विरुद्धं विपरीतमप्तलकृयंभीहितं मनोरथं बलात्क्षिप्सति लब्धुमिच्छति नुचेतत्किमित्याह हियस्माह नयस्यरौद्रतां भयकरत्वंविजानतो पिमतिर्बुद्धिरपायविनाशकालेपरिमोहिनी भवति सएवादिस्त्रैणतालक्ष्मीत्वाधिगणप्रत्ययः प्रायेणविनाशकालेविपरीतबुद्धीर्भवतीतिभावः १९

कि॰ टी॰ १४
२

भवंतीति ते विदुषां विपश्चितां मध्ये सभ्यतमाः सभासाधुतमाः निपुणतमाः साधुसमर्थो निपुणाश्चेते कार्णिकापां भवंतीषु मनोगतं
तं मनसा गृहीतमर्थं वाचि निवेशयंति वाचा उद्गिरंतीत्यर्थः तेष्वपि बहुष्वपि उपपन्ननैपुणाः संभावितकौशलाः कतिचिदेव गं
भीरं विगूढमर्थं प्रकाशतां नयंति लोके तावत् ज्ञातार एव दुर्लभास्तेऽपि वक्तारस्तत्रापि निगूढार्थप्रकाशकास्त्वयि सर्वं युक्तो
तिश्रुतिः वनेचरवाकारहस्यज्ञानमिति त्वया न पितावधार्यवेति हृदयं ४ स्तुवंतीति किंच केचिद्गुर्वीमभिधेयसंपदमर्थं लयंति
षंति अपरे विपश्चितः सुज्ञाः प्राकृतस्य विशुद्धिमुक्तेः श्रुवंति अभि षति पुरुषं पुरुषं प्रति स्थितायां व्यवस्थायां स्थितायां सर्वमनोरमाः सर्वेषां प्रा
कृतार्थ [illegible] रुचीनां पुंसां मनोहराः गिरः सुदुर्लभा त्वद्गिरस्तु सर्वमनोरमा उक्ता सर्वगुणसंपन्नत्वादिति भावः ५ समस्येति धुरं वहतीति
धर्यः कार्यनिर्वाहकः धुरीय हकावितियत्प्रत्ययः अत एव समारोपितभारे तीग्गुणैर्विविक्त [illegible] वर्णत्वा भिः समस्य संयोज्य प्र दि॰
म॰

भवंति ते सभ्यतमा विपश्चितां मनोगतं वाचि निवेशयंति ये नयंति तेष्वप्युपपन्ननैपुणा गंभीरमर्थं कतिचित्प्रकाशतां १
४ स्तुवंति गुर्वीमभिधेयसंपदं विशुद्धिमुक्तेरपरे विपश्चितः इति स्थितायां प्रतिपूरुषं रुचौ सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ५ ८
समस्य संपादयता गुणैरिमां त्वया समारोपितभारभारती प्रगल्भमात्मा धुरि धुर्यवत्स्मिमा वनेचराणामपि सतामधिरोपितः ६
६ प्रयुज्यसामाचरितं विलोभनं भयं विभेदाय धियः प्रदर्शितं तथाभियुक्तं च शिलीमुखार्थिना यथेतरन्याय्यमिवावभा
घो॰

गल्भं निर्भीकं यथा तथा संपादयता ? वयता व्याहरतेत्यर्थः त्वया वनेचरेणापि सूक्ता अपि शब्दो विरोध तत्रार्थः सुता स्वयं व विम
नाव चोयुक्ति पद्धती वाचो युक्तिर्पटुर्वाग्मीत्यमरः वाचीस्मिन्निरितिमत्वर्थीयोऽस्मिन्प्रत्ययः धुर्यगेः धुरोपितआरोपितः स्थापि
तइत्यर्थः रूढः पोन्यतरस्यामिति पकारः अत्र मनः वयुष्मान् वीतभी वाग्मी इतो राज्ञः प्रशास्यम इत्यर्थः ६ वाग्मितामेवाह
प्रयुज्येति पूर्वोक्त तावन्नयो गित्यादिना सामसांत्व प्रयुज्य विलोभनं मित्र मित्रमित्यादिना आचरितं संपादितं तथाधियो बुद्धे
र्विभेदाय व्यामोहनाय प्रांक्तिरर्थयति त्यादिना भयं प्रदर्शितं किंच शिलीमुखार्थिना मन्न्यायार्थिनेतिभावः त्वयेषुणः ति
नाभियोक्तुमिस्मादिना तथाभियुक्तं तथाचरितं यथेतरन्यायादन्यतरदन्याय्यमित्यर्थः नाय्यान्यायादनयेतमिवावभा
सत इत्युपमा अनेन वाग्मिनामग्रेसरोसीतिभावः ७
प्रलोभने॰

ननु किं तत्राह विरोधीति किंनु सिद्धेः फलस्य विरोधि विघातकमिति इदमस्मदास्कन्दनरूपं कर्म अयतो महीयसि ,वतामहतः
कुर्यामिति भावः किं न वारितो किं नु निवर्तितः निवारणे हेतुमाह भूतिमिच्छता रक्षामुष्णाः च श्रेयोऽर्थिना सहचारिता वर्त्मना
श्रेयस्कार्यानर्थीयस्य ते न सहार्थनाशेन नू समानमुख दुः खिनेत्यर्थः अनुजीविना भृत्येनान्वयः स्वामी हि तेन नियोज्योऽन्य
स्य खलु अन्यथा स्वामिद्रोहः स्यात् को ऽप्ययं सम्प्रत्ययः स्यादिति भावः ८ तर्हि नो वा साधकः तः किमन्यायमत्राह धुव मि
ति प्रहितस्य प्रयुक्तस्य पत्त्रिणः शरस्य प्रमाणतः इषुणे न त्र्कवः निश्चितः प्रहितस्य दिति भावः नष्टस्य नष्टस्य पत्त्रिणः शिलीमुख
येषु ल्लिविमार्गणमन्वेषणं न योऽन्याय्यः अन्वेषणे वचयने मार्गणं स्मयामृग इत्यमरः अन्न विषये आर्यस्तेनातिलङ्घने
मऊन व्यतिक्रमीन युक्तो हि यस्मात् कारणात् सतामतिक्रमो पाप्यमनर्थदिष्यादिति दशति ९ यदुक्तं हर्तमर्हसीति तत्राज

विरोधिसिद्धेरितिकर्तुमुद्यत सवारितः किं भवतानुभूपतिः हितेनियोज्यः खलु भूतिमिच्छता सहार्थनाशेन नृपो ऽनुजी
विना ८ धुवं प्रणाशः प्रहितस्य पत्त्रिणः शिलोच्चये तस्य विमार्गणं नयः न युक्तमत्रार्य जनातिलङ्घनं दिशत्यपायं हि
सतामतिक्रमः ९ अतीतसंख्या विहिता ममाग्निना शिलीमुखा खाण्डवमत्तुमिच्छता अनादृतस्यामरसायकेष्व
पि स्थिता कथं शैलजनायुधे धृतिः १० यदि प्रमाणीकृतमार्यचेष्टितं किमित्यदोषेण तिरस्कृता वयं अया
तपूर्वा परिवादगोचरं सतां हि वाणीगुणमेव भाषते ११ ११

इत्याह अतीतेति खाण्डवमिदं वनमत्तुं भक्षयितुमिच्छताग्निना ममातीतसंख्याः शिलीमुखा बाणाः दविहिता दत्ताः खाण्डवदाहे द
यत एवं दानमुक्तं भारते अतः अमरसायकेष्वपि अनादृतस्यास्मादृतस्य भावः क्तान्तेन बहुव्रीहिः समं कथं शैलजनोद्भ
वे किरातमार्गणे धृतिरास्था कथं स्थिता न कथंचिदित्यर्थः अतो नायं हार्यः शाकाकार्य इत्यर्थः १० यदुक्तं स्वयं नेतनु स्म्रतो
मित्यादिना सदाचारप्रमाणमिति तत्रोत्तरमाह यदीति आर्य चेष्टितं सिद्धचरितं प्रमाणीकृतं यदि साधु तेनाङ्गीकृतं यदि
त्यर्थः तर्हि दोषेदोषाभावेपि केचित्प्रसत्य निषेधयिन्नत्समासः समास इति भाष्यकारः उपलक्षणेन सेना च वयं किमिति तिर
स्कृताः न युक्तमित्यर्थः हि यस्मात्परिवादगोचरपुरुनिन्दास्पदमयातमप्राप्तं पूर्वं नयता सतां वाणी गुणमेव भाषते न तु दोषं
अतस्तिरस्कारो दोषभाषणे न सदाचारप्रमाणं तु बुद्धेरिति भावः पूर्वं यातं पूर्वेतिसुप्सुपेति समासः परत्वात्सर्वत्र आपि निषे

इतिपात ५

लौ० ४

ॐ श्री ततइति ततः किरातवाक्यानंतरं उद्धतैः प्रग किरातवचोभिरर्णवांबुभिः शैलइव पराहतोऽभिहितः अनुक्षापितोपिपाण्डवो धैर्यं निर्विकारत्वं न जहौ नतत्याज उत्तरमपि कोपेनाभयामासेत्यर्थः तथाहि साधवः सुकृतिनः सुदुर्ग्रहं सुदुष्करासद्ग्रहं कण्ठ्यं अतः करणानि येषां ते सुदुर्ग्रहान्तःकरणाहि अर्थान्तरन्यासः १ सइति सलेशं सलेशः सकलपयान्तथा उल्लिङ्गितमनुमितं लिंगकृतं लिंगैस्तर्काकारभंगिभिरेव समनुगतमित्यर्थः शात्रवेङ्गितं शात्रवाणां तस्य इंगितमभिप्रायस्तदुल्लिंगितंयेन सः गिरां वाचां संबंधिनि विस्तरे तत्त्वसंग्रहे चार्थसंक्षेपे यस्मिन वेनापि कांड्क्षे कवभाव कृती कुशलः प्रमाणीकृतं प्रधानीकृतं कालएव साधनं येन सोयमेव संरोचिंतविविक्तवित्यर्थः पांडवः प्रशान्तसंरंभः संतोभरहितइदेवचआददे उवाचेत्यर्थः २

सलेशादिः ततः किरातस्य वचोभिरुद्धतैः पराहतः शैलइवार्णवांबुभिः जहौ न धैर्यं कुपितोपि पांडवः सुदुर्ग्रहान्तःकरणाहि सा-
धवः १ सलेशमुल्लिंगितशात्रवेंगितः कृती गिरां विस्तरतत्वसंग्रहे अयं प्रमाणीकृतकालसाधनः प्रशान्तसं-
रंभ इवाददे वचः २ विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषां प्रवर्तते नाकृतपुण्य-
कर्मणां प्रसन्नगंभीरपदा सरस्वती ३

सांवपूर्वं तावदाह विविक्तेति विविक्ताः संयोगादिना क्लिष्टावर्णाएवाभरणानि यस्याः सा अन्यत्र विविक्तानिष्कलंकानि वर्णानि रूपमानरणानि च यस्याः सा कर्णांह्लिष्टदोषः काहोस्तीत्यर्णैर्वालरत्नभपत्राप्यमरः सुखं स्तुतिः श्रवणाय स्यां सुखश्रुतिः श्राव्यात्यर्थः अन्यत्र श्रूयत इतिश्रुतिर्वैकसामश्रवायस्याः सामनुभावि विगीत्यर्थं हि षामपिहृदयानिप्रसादयंती किंपुनः सुहृदामिति भावः प्रसन्नानि वाचकानिगंभीराणिव्यर्थपूरणानि च पदानि सुप्तिङन्तरूपाणि यस्याः सा अन्यत्र विमलसपुराणा सरस्वती वाक् नदी चतथाचोक्तं सरस्वती सरिद्भेदे गोवाग्देवतयोरपि स्त्रीरत्नेचेति नाकृतपुण्यकर्मणां धन्येन प्रवर्तते न प्रसरति किंतु सुकृतिनामेवेति भावः भवद्वाणी चैवंविधा धन्यो भवानिति भावः अत्रकोविज्ञायकान्वादेवताच प्रतीयते तत्रादौ समासोक्तिरलंकारः विशेषणमात्रसाम्येनाप्रस्तुतप्रतीतेरत एवनदृश्येपः ३ ॥

किरा० स० ९४
गं
८
मा० २
१
१